

M. Prescomme

Максим Рильський. 1936

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

*

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

*

*Зібрання
творів
у двадцяти
томах*

*Художні твори
Томи 1 – 11*

НАУКОВА ДУМКА

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

*

Том п'ятий
Поетичні переклади

КІЇВ • 1984

Редакційна колегія
Л. М. НОВИЧЕНКО
(голова)

М. П. БАЖАН

I. К. БІЛОДІД

В. А. БУРБЕЛА
(секретар)

Г. Д. ВЕРВЕС
М. М. ГОРДІЙЧУК
(заступник голови)

О. І. ДЕЙ

I. О. ДЗЕВЕРІН
С. Д. ЗУБКОВ

С. А. КРИЖАНИВСЬКИЙ
(заступник голови)
Н. Є. КРУТИКОВА
Б. М. РИЛЬСЬКИЙ
В. М. РУСАНІВСЬКИЙ
М. П. СТЕЛЬМАХ

А. А. ТРОСТАНІЦЬКИЙ

Упорядкування та примітки
Д. Т. ВАКУЛЕНКО

Редактор тому
Н. Є. КРУТИКОВА

Редакція художньої літератури

P 4702590200-240 передплатне
M221(04)-84

© Видавництво «Наукова думка», 1984.
упорядкування, примітки

**ПЕРЕКЛАДИ
ІЗ СТАРОРУСЬКОЇ
ТА РОСІЙСЬКОЇ
ДОЖОВТНЕВОЇ
ПОЕЗІЇ**

СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД

Чи не гоже було б нам, браття,
Розпочати давніми словами
Скорбну повість про Ігорів похід,
Ігоря Святославовича?
А зачати нам отую пісню
По сьогоденних бувальщинах,
Не по намислу Бояновім.
Боян бо наш віщий
Як хотів кому пісню творити,
Роєтікається мислю по дереву,
Сірим вовком по землі,
Сизим орлом попід хмарами.
Спогадає перших днів усобиці —
Випускає він десять соколів
А на зграю лебедину:
Котру сокіл доганяє,
Та перша і пісню зачинає —
Чи старому князю Ярославові,
Чи Мстиславові хороброму,
Що зарізав Редедю
Перед полками касозькими,
А чи красному Роману Святославовичу.
Боян же, браття, не десять соколів
Напускав на зграю лебедину,—
Накладав він на живі струни
Віці персті свої,
І самі вони славу князям рокотали.
Зачнемо ж ми, браття,
Від старого Володимира
До Ігоря сьогоденого.
Ігор сей, славен князь,
Міццю розум оперезав,
Мужністю сердечною нагострив,

Ратного духу виповнився
Та ѹ повів полки свої хоробрі
На землю Половецьку,
За землю Руську.

О Бояне, солов'ю наш давній!
Тобі б сей похід ощебетати,
По дереву мислі пурхаючи,
Розумом ширяючи під хмарами,
Давню славу звиваючи з новою,
Летючи тропою Трояновою
Через степи на море.
Тобі б співати пісню Ігореві,
Ігореві, Олега внукові:
«Не буря ясних соколів
Занесла через поля широкі,—
Галич лине зграями
К Дону великому».
А чи так би заспівати тут,
Віщий Бояне, внуче Велесів:
«Іржуть коні за Сулою,
Слава дзвенить у Києві,
Сурми сурмлять в Новгороді,
Стяги мають у Путівлі-граді,
Дожидас Ігора брата Всеволода.
Каже йому буй-тур Всеволод:
«Один брат, один світ світливий, Ігорю,
Обидва ми Святославовичі.
Сідлай, брате, свої коні бистрі,
Мої бо вже готові стоять,
Під Курськом осідлані.
А мої куряни — вправні воїни,
Під сурмами сповиті,
Під шоломом викохані,
З кінця списа годовані.
Всі путі їм відомі,
Яруги їм знайомі,
Луки в них напружені,
Сагайдаки відкриті,
Шаблі нагострені;
Самі скачуть, як вовки сірі в полі,
Шукаючи собі честі,
А князеві слави».

Глянув Ігор на ясне сонце
Та ѿ побачив — військо тьма покрила,
І сказав до дружини-вояцтва:
«Браття мої, друзі вірні!
Лучче нам порубаними бути,
Ніж полону вазнати!
А сядьмо, браття,
На бистрі свої коні,
На синій Дон погляньмо».
Зажадалося князеві
На провіщання не зважати,
Пошукати долі на Дону великім.
«Хочу,— каже,— з вами, русичі,
Чи списа зломити
При полі Половецькому
Та ѿ наложити головою,
Чи шоломом пiti воду з Дону».
Ой же ступив та Ігор-князь
У водоте стремено
Та ѿ поїхав по чистому полю.
Сонце ѹому тьмою шлях закрило,
Буря розбудила птаство,
Звіра в табуни ізбила свистом.
Див кричить на верху дерева,
Велить послухати землі незнаній,—
Волзі та ѿ морю,
Сулі та ѿ Сурожу,
Корсуню ще ѿ тобі,
Тмутороканський ідоле!

А половці дорогами небитими
Помчалися к Дону великому.
Рипплять вози опівночі,
Мов ті лебеді ячатъ сполохані.
Ігор на Дон війська веде,
А вже лихо ѹого тяжкеє
Підстерігають птахи на дубах,
Вовки грозу в ярах навивають,
Орли-біловерці клекотом
Звірину скликають на кості,
Лисиці брешуть на щити багряні.

О Руська земле,
Уже ти за могилою!

Довго ніч темніє.
Зоря-світ запалала.
Сивий туман покриває поле,
Примовкає солов'їний щебет,
Галчиний гомін здіймається.
Загородили русичі
Поле щитами багряними,
Шукаючи собі честі,
А князеві слави.

* *

У п'ятницю рано-пораненьку
Розтоптали вони полки погані,
Полки половецькі,
Стрілами у полі розсипались,
Умикали красних дівчат половецьких,
Тканинами, оксамитами та кожухами
Ще й уборами пишними половецькими
Мости по болотах вимощували.
Багряне древко, а корогва біла,
Багрян бунчук, а держало срібне —
Відважному Святославовичу!

Дрімає в чистому полі
Олегове гніздо хоробре,
Далеко залетіло-залинуло!
Не вродилось воно кривду терпіти
Ні від сокола, ні від кречета,
Ані від чорного того ворона,
Від поганого половчанина!
Біжить Гзак, сірим вовком стелеться,
Кончак слід йому показує
К Дону великому.

Ой рано-вранці пораненьку
Кривава зоря світ-день ізвістує,
Чорні хмари находять з моря,
Чотири сонця закрити хочуть.
Трепече в них синя блискавка —

Бути грому великому,
Литися дощеві стрілами
З Дону великого.
Тут же то списам поламатися,
Тут же то шаблям пощербитися
Об шоломи половецькі
На річці Каялі
Близько Дону великого!
О Руська земле,
Уже ти за могилою!

Се вітри, внуки Стрибогові,
Віють з моря стрілами
На хоробрі полки Ігореві.
Земля гуде,
Вода в ріках каламутиться,
Порохи поле вкривають,
Гомонять стяги,
Половці наступають від Дону,
Від Дону та й від моря
І відо всіх сторін широких,
Обступили полки руські.
Діти бісові поле чисте
Криком перегородили,
А хоробросильні русичі
Своїми щитами багряними.

Славний яр-тур Всеволоде!
Стоїш ти на полі ратному,
Сиплеш на воїнів стрілами,
Гримиш об шоломи половецькі
Мечами гартованими.
Де тільки тур виросте,
Золотим своїм шоломом посвічуючи,
Там і лежать зітнуті
Нечестиві голови половецькі,
Ще й шоломи аварські,
Шаблею посічені булатною —
Твоєю, яр-тур Всеволоде!
Чи то на рани зважати йому,
Що забув і почесті й життя своє,
І веселій Чернігів-город,
І отецький золотий престол,
І всі звичаї та обичаї
Красної своєї дружини Глібівни!

Були віки Троянові,
Минулися літа Ярославові,
Одгули війни Олегові,
Олега Святославовича.
Той-бо Олег мечем незгоду кував,
Стріли розсіав по землі.
Як ступав він в золоте стремено
У Тмуторокані,—
Дзвін той чув син Ярославів,
Великий Всеволод,
А Володимир-князь у Чернігові
Уші собі щоранку затикав.
Бориса ж Вячеславовича
Хвалюба на суд привела,
На тирсі зеленій
Погребний покров слала,
Карала за кривду Олегову,
Молодого князя відважного.
Тож із Каяли тієї
Ізвелів князь Святополк
Тіло батька свого взяти,
Між іноходцями угорськими покласти,
Везти до святої Софії київської.
Отоді за Олега Гориславовича
Сіялись-росли усобиці,
Гинули внуки Даждьбогові,
В княжих чварах віку позбавлялися,
Отоді в землі Руській
Не так ратаї гукали-покликали,
Як ворони крякали-кричали,
За трупи перекір маочи,
Чорні галки одна одну кликали,
На поживу вилітаючи в поле.

Так було за битв колишніх,
А такого побою ще не чувано!
З ранку красного до вечора,
З вечора до світу ясного
Летять стріли гартовані,
Гримлять шаблі об шоломи,
Тріщать списи булатні
У полі невідомому,
Серед землі Половецької.
Чорна земля під копитами,

Кістьми засіяна,
Кров'ю полита,—
Тугою зійшли тії кості
На Руській землі!

Що то шумить, що то дзвенить
Перед зорею ранньою?
Ігор полки свої повертає,
Жаль йому брата любого Всеволода,
Бились день та бились і другий,
А на третій, в південну годину,
Похилились Ігореві стяги!

Тут брати розлучились
Над рікою Каялою бистрою.
Не стало вина кривавого,
Закінчили своє погуляння русичі,
Сватів своїх добре напоїли,
Самі полягли за землю Руську.
Никпе трава жалощами,
Древо з туги к землі клониться.
Невесела, браття, настала година,
А що силу руську пустиня вкрила!

Встало тоді обида
В силах Даждьбожого внука,
Дівою ступила на землю Троянову,
Сплеснула крильми лебединими,
На синьому морі
Біля Дону плещучись,
Прогнала часи достатку.
Перестали князі невірних воювати,
Стали один одному казати:
«Се мое, а се теж мое, брател!»
Стали вони діла дрібні
Вважати за великі,
На себе самих підіймати чвари,—
А невірні з усіх сторін находили,
Землю Руську долали.
Ох, далеко ж ти залетів,
Ясен соколе,
Птиць край моря побиваючи!
Ігоревого війська преславного
Довіку вже не воскресити!

Зайшов тоді стогін великий,
Розтялися тяжкі прокльони
По землі Руській.
Ой покликнули Карна і Жля,
Побігли по Руській землі,
Огонь роздмухуючи
В розі полум'яному.
Жони руські заплакали,
Словами промовляючи:
«Вже ж нам про миших своїх
Ні мислю не помислити,
Ні в думці не подумати,
Ні очима їх не побачити,
Вже ж нам серебром-золотом
Довіку не тішитись!»

Застогнав тоді Київ тugoю,
Заголосив Чернігів напастями,
Журба розлилась по Руській землі,
Печаль гірка розтеклася.
А князі самі на себе
Незгоду взяли кувати,
А невірні набігали на Руську землю,
По білиці з двору данини брали.
То ж бо два хоробрі Святославовичі,
Ігор та Всеволод,
Розбудили лихо недобре,
Що приспав був отець їх,
Святослав грізний великий київський.
Був же він грозою на ворога,
Приборкав його полками сильними
Ще й мечами булатними,
Наступив на землю Половецьку,
Потоптав гори та яруги,
Скаламутив ріки й озера,
Висушив болота і потоки,
А невірного Кобяка з лукомор'я
Од залізних полків половецьких
Мовби той вихор вихопив,—
І упав Кобяк у Києві,
У світлиці Святославовій.

Тут німці і венеційці,
Тут греки і морав'яни
Славу співають Святославові,
Гудять Ігоря Святославовича,
Що потопив скарби в Каялі половецькій,
Руського золота в неї насипав.
Пересів Ігор-князь із сідла золотого
В сідло невольницьке,
Мури в містах засмутилися,
Померкли веселощі.

* * *

Смутен сон приснився Святославові
На горах київських.
«Укрили мене,— каже,— звечора
Чорним запиналом на ліжку тисовому,
Черпали мені синього вина,
З отрутою мішаного,
Сипали мені на лоно
Сагайдаками порожніми поганськими
Перли велики
Та ще й мене голубили,—
А вже в моїм теремі злотоверхім
Покрівля розвалена,
З вечора до ранку самого
Сизокрилі ворони крякали
Коло Пліснянська на оболоні,
Похоронні сани їхали
До синього моря».
І сказали бояри князеві:
«Туга, князю, ум полонила!
Се ж бо злетіли два соколи
З отецького столу золотого
Пошукати города Тмуторокані,
А ще й з Дону шоломом напитись.
Повтинали поганці їм крила,
Закували їх самих у залізо.

Темно було того дня:
Померкли два сонця,
Два багряні стовпи погасли,
Ще й два молоді місяці,
Олег і Святослав,

Тъмою огорнулись.
На ріці Каялі мла світ закрила,
Розсипались по землі половці,
Мов та зграя лютих пардусів.
Потопили наших у морі,
Хану своєму велику дали потугу.
Уже ганьба славу поборола,
Уже насильство побило волю,
Уже див шугнув на землю.
Заспівали готські діви красні
На березі синього моря,
Руським золотом видзвонюють,
Співають про часи недавні,
Славлять помсту Шароканову.
А нам тепер, друзі-дружино,
Не до веселощів»!

Зронив тоді великий Святослав
Золоте слово, zo слізьми змішано:
«Дітки мої, Ігорю і Всеволоде!
Рано взялися ви землю Половецьку
Мечами разити,
А собі слави шукати.
Не з честю ви ворога подолали,
Не з честю пролили кров поганську.
Серця ваші хоробрі
З булата міцного викуті,
Буйною відвагою гартовані.
Що ж бо зробили ви
З сивиною моєю срібною?
Уже не бачу я влади сильного,
На війська багатого
Брата моого Ярослава
З чернігівськими боярами,
З могутами і з горянами,
З зайдиголовами та з похожанами,—
Ті без щитів,
Із ножами захалявними
Криком війська побивають,
Прадідною славою видзвонюючи.
Ви ж сказали: «Самі мужаймось,
Самі візьмем славу прийдешню,
Колишньою самі поділимось».
Чи то диво, браття,

Старому помолодіти?
Коли сокіл перелиняє,
Високо він птахів ганяє,
Не дає гнізда своє скривдити.
Тільки ж лихо: не маю підмоги
Від князівства, братів моїх кревних.—
Невесела година настала!
Уже Римів кричить
Під шаблями половецькими,
А Володимир поранений-порубаний,
Туга і печаль сину Глібовому!

Великий князю Всеволоде!
Чи не прилинув би ти здалека
Отчий золотий престол покріпити?
Твої бо воїни можуть
Волгу веслами розпlesкати,
А Дон шоломами вилити,
Коли б ти був,—
Продавалась би невільниця по ногаті,
А невільник — по різані.
Ти бо можеш на суходолі
Живими стріляти самострілами —
Завзятими синами Глібовими!

Ти, буй-Рюриче, і ти, Давиде!
Чи не ваші воїни
Золотими шоломами
У крові ворожій плавали?
Чи не ваша хоробра дружина
Рикає, мов ті тури,
Ранені шаблями гартованими
В полі незнаному?
А вступіть же, панове-браття,
В золотес стремено
За кривду сьогочасну,
За землю Руську,
За рани Ігореві,
Хороброго Святославовича!

Галицький Осмомисле Ярославе!
Високо сидиш ти
На своїм золотокованім престолі,
Підперши гори угорські

Своїми залізними військамп,
Заступивши королеві дорогу,
Зачинивши ворота на Дунаї,
Через хмари каміння кидаючи,
Суд по Дунай рядячий.
Грози твої по землях течуть.
Одчиняєш ти браму Києву,
Стріляєш із отчого столу золотого
На султанів у далеких землях.
Стріляй, господарю, Копчака,
Раба поганого,
За землю Руську,
За рани Ігореві,
Хороброго Святославовича!

А ти, буй-Романе, і ти, Мстиславе!
Мисль одважна
Покликає вам розум на діло.
Високо плаваєш ти, Романе,
В подвигах ратних,
Як той сокіл на вітрі ширяючи,
Птицю доляючи одвагою.
Маєте ви залізні нагрудники
Під шоломами латинськими.
Та ѿ не одна країна гунська,
Литва ще й ятвіги,
Деремела й половці
Списи свої покидали,
А голови преклонили
Під тими мечами булатними!

Та вже князю тому Ігореві
Світ-сонце примеркло,
А дерево не на добро
Листя своє зронило,
Понад Россю та ѿ понад Сулою
Городи поділено!
Уже Ігоревого війська славного
Не воскресити!
Дон тебе, князю, кличе,
Князів на подолання ззыває.
Хоробрі князі Ольговичі
Готові до бою!
Інгвар і Всеволод

І всі ви, три Мстиславовичі,
Не лихого гнізда кречети,—
Чи не в битвах,
Не в звитягах славетних
Здобули ви собі володіння?
Де ж ваші золоті шоломи,
Щити добре і списи ляські?
Загородіть полю ворота
Гострими своїми стрілами
За землю Руську,
За рани Ігореві,
Хороброго Святославовича!»

Уже Сула бистрая
Не рине срібними струмнями
До города Переяслава,
Двина-ріка тече болотами
Назустріч грізним полочанам,
Крик поганіх розтинається!
Сам тільки Ізяслав, син Васильків,
Подзвопив мечами своїми гострими
У шоломи литовські.
Приголубив віп славу ратну
Діда свого Всеслава,
А самого його під щитами багряними
Литовські мечі приголубили.
І сходив він кров'ю юною,
Сам собі слово промовляючи:
«Дружину твою, княже,
Укрили птиці крилами,
Звірі її кров полизали».

Не було там брата Брячислава,
Ані другого, Всеволода,
Сам один зронив він перлову душу
Крізь золоте намисто.
Голоси жалобою лунають,
Навколо веселощі примовкили,
Трублять труби городенські.
Ярославе і всі внукі Всеславові!
Преклоніть ви свої корогви,
Укладіте в піхви мечі оганьблені,
Втратили бо ви дідівську славу!

Ви своїми чварами
Зачали наводити невірних
На землю Руську,
На життя Всеславове!
Що ж то була за наруга:
Через лихі усобиці
Від землі Половецької!

На сьомім віці Трояновім
Метнув князь Всеслав жереб
На дівчину, йому любу.
Сів він на бистрого коня,
Помчався до Києва-города,
Діткнувся кінцем списа
До золотого столу київського.
Поринув він лютим звіром
Серед ночі темної
Із города Білгорода,
Окрився млою синьою,
А вранці-рано
Відчинив сокирами браму новгородську,
Розбив славу Ярославову,
Скочив вовком до Немиги з Дудуток.

Не снопи кладуть на Немизі,—
Кладуть голови молодецькі,
Молотять ціпами булатними,
Стелять на току життя,
Одвівають душу від тіла.
Береги криваві немизькі
Не добром-збіжжям засіяні,—
Засіяні кістями синів руських.
Всеслав-князь людей судив.
Городи мирив із князями,
А сам вовком серед ночі темної
Вибігав із города з Києва,
До півнів сягав Тмутороканя,
Вовком путь перебігаючи
Великому Хорсові.
Йому в місті Полоцьку
Дзвонили дзвони до заутрені
У святій Софії раннім-рано,
А вже в Києві він чув той давін.

Віща душа була
В тілі його молодецькому,
А не раз, не два біди зазнавала.
Тим же то Боян віщий
І склав колись мудру приповідку:
«Ні мудрому, ні меткому,
Ні за пташку прудкішому
Суда божого не мишти!»

Ой і стогнати землі Руській,
Колишні часи і князів колишніх
Пригадуючи!
Не можна ж було прикути
Того старого Володимира
До гір київських!
Стали бо корогви
Одні Рюрикові, інші — Давидові,
В різні боки вони розвіваються,
Списи співають на Дупаї!

* * *

Ярославни-княгині чути голос.
Як та чайка-жалібниця,
Стогнє вона вранці-рано:
«Полечу, — каже, — зозулею по Дунаю,
Умочу бобровий рукав
У Каялі-ріці,
Обмию князеві криваві рапи
На тілі його дужому!»
Плаче-тужить Ярославна
Вранці в Путинлі на валу,
Словами промовляючи:
«О вітре, вітрило!
Чому, господарю, силою вісн?

Чому мечеш ворожі стріли
На крилах своїх легких
Проти воїнів моого милого?
Чи то мало тобі щугати під хмарами,
Кораблі на синім морі гойдаючи?
Чому, господарю, по ковилі срібній
Росіяв ти мої радощі?»
Плаче-тужить Ярославна

Вранці в Путівлі на валу,
Словами промовляючи:
«О Дніпре-Славuto!
Пробив ти кам'яні гори.
Крізь землю Половецьку,
Гойдаєш кораблі Святославові,
До полків несучи Кобякових.
Принеси ж ти, господарю,
До мене мого милого,
А не слала б я сліз йому ревних
На море пораненьку!»
Плаче-тужить Ярославна
Враці в Путівлі на валу,
Словами промовляючи:
«Сонце світле, трисвітле!
Для всіх ти тепле і красне!
Чому ж, сонце-господарю,
Простерло гаряче своє проміння
На воїнів мого милого
У полі безводному,
Спрагою їм луки посушило,
Тугою сагайдаки склепило!»

* * *

Опівночі море заграло,
Мла іде стовпами-вирами,
Ігореві-князю бог путь являє
Із землі Половецької
На землю Руську,
До отецького золотого престолу.
Погасла зоря вечорова,
Ігор спить, Ігор не спить,
Ігор мислю поле міряє
Од великого Дону
Та ѿ до Дінця малого.
Овлур свиснув на коня за річкою,
Подає вістку князеві...
І нема вже князя Ігоря!
Стогне-гуде земля,
Шелестить трава,
Намети половецькі сколихнулися.
А Ігор-князь поскочив горностаем

Між очерети високі,
Білим гоголем на воду полинув.
Іспав же він на коня бистрого
Ще й помчався вовком-сіроманцем
До лугу донецького,
Ще й полетів ясним соколом,
Гуси-лебеді в тумані сизому
На підживок собі забиваючи.
Коли Ігор соколом летить,
Овлур сірим вовком стелиться,
Студену росу струщуючи:
Заморили ж вони бистрі свої коні.

Каке Донець: «Княже Ігорю!
Не мало тобі слави,
Копчакові — досади лютої,
А Руській землі веселощів!»

Каке Ігор: «О Донець-ріко!
Не мало тобі слави,
Що носив ти князя на хвилях,
Стеслив йому траву зелену
На берегах срібних,
Окривав теплим тумапом
У затінку зеленого дерева,
Стеріг па воді гоголем,
На хвилі птахом-рибалкою,
На вітрі качкою-чорнухою!»
Не така ж та річка Стугна,
Що мало води в собі має
Та чужі забирає собі потоки,
Широко в гирлі розливаючись!
Потопила вона край темного берега
Юпака князя Ростислава.
Плаче мати Ростиславова
По юнакові Ростиславу-князеві!
Никили квіти жалощами,
Дерево з тури к землі клонилося!

Не сороки заскрекотали,—
Ідуть Гзак і Кончак
Слідом Ігоревим.
Тоді ворони не крякали,
І галич примовика,

І сороки не скрекотали,—
Тільки полози повзали,
Тільки дятли стукотом
Шлях до річки показували,
А ще соловейки співом веселим
Ясен світ віщували.

Каже Гзак Кончакові:
«Коли сокіл до гнізда відлітає,—
Не пустім молодого соколяти,
Золотими стрілами застрельмо».

Каже Кончак Гзакові:
«Коли сокіл до гнізда відлітає,—
То опутаймо соколя його
Красною дівчиною».

Каже Гзак Кончакові:
«Як опутаєм його
Красною дівчиною,
То не бачити нам ні соколяти,
Ані дівчини тієї красної,
Тоді нас птахи почнуть бити
В послі нашому Половецькому!»

* * *

Сказав Боян, піснетворець давній
Часу Олега ще й Ярослава,
Про дні сказав Святославові:
«Тяжко голові без плечей,
А зле тілу без голови».
Так само тяжко й Руській землі
Без князя Ігоря.

Сонце сяє в небі ясному,
Ігор-князь — у Руській землі!
Дівчата співають на Дунаї,
В'ються голоси через море
До Києва-города.
Іде Ігор Боричевим
До святої богородиці Пирогошої.
Землі раді, городи веселі,

Співають вони про давніх князів,
Про молодих виспівують.
Слава славна Ігорю Святославовичу,
Буй-турові Всеволоду,
Володимирові Ігоревичу!
Здоров'я князеві й дружині,
Що борються за народ християнський
Із військами поганими!
Князям і дружині слава!

Амінь.

Олександр Пушкін

ВІРШІ

ДО ДРУГА ВІРШНИКА

Арісте! Й ти в юрбі служителів Парнаса!
Ти хочеш осідлатъ упертого Пегаса;
За лаврами спішиш на небезпечний шлях
І строгу критику стрічаєш у боях!

Арісте, вір мені, покинь перо й чорнило,
Забудь струмки, ліси, смутні оті могили,
В холодних співанках любов'ю не палай;
Щоб не злетіть з гори, мерщій униз чвалай!
Без тебе віршників доволі есть і буде;
Іх твори видадуть — і цілий світ забуде.
Можливо, і тепер, відрікшись від утіх,
З дурною музою в нарадах потайних
У домі, що прийняв Мінервину егіду *,
Хтось пише тайкома нову «Телемахіду».
О, бійся талану безглазих співаків,
Що убивають нас вагою пишних слів!
Несправедливості потомства суд не знає:
На Пінді лаври є, та й кропива буває.
Страхись безславності! — Ну що, як Аполлон,
Почувши, що і ти поліз на Гелікон,
Золотокудрою хитне лиш головою
І надарить тебе — спасеною лозою?

Та що? Ти хмуришся, мов хочеш відказатъ:
«Будь ласка, не втручайсь і зайвих слів не
тратъ;
Як я наважився, то вже не відступаю,
Судила доля так, я ліру обираю.
Хай гудить світ мене,— зречусь його тенет;
Кричи, ганьби чи лай,— а я таки поет».

* Тобто в школі.— *Прим. Пушкіна.*

Аристе, не поет, хто римувати вміє
І, скриплячи пером, паперу не жаліє:
Хороші вірші, бач, складніша річ писать,
Ніж Вітгенштейнові французів побивать.
В той час, як Дмитрієв, Державін, Ломоносов,
Співці уславлені, краса і гордість росів,
І розум живлять нам, і вчать зичливо нас,—
О скільки гине книг в появи самий час!
Писання голосні Рифматова, Графова
Із Бібрусом тяжким гниють у Глазунова;
Ніхто їх не згада, щоб ту бредню читать,
Прокляття Фебове на них нісмов печать!

Скажім, діставшися на Гелікон щасливо,
Поетом можеш ти назватися справедливо:
Ласково читачі тебе тоді приймуть.
Чи пе гадаєш ти, що зразу потечуть
І ріки золота до тебе, поруч слави,
Що вже тримаєш ти на відкупі держави,
Червінці в кованих шкатулках бережеш
І, лежма на боку, ѹси собі та п'еш?
Ні, рід письменницький, мій друже, не багатий;
Розкішні, з мармуру будовані палаці
І скрині золота не суджені йому:
Землянка півліпа, горище у диму —
Ото палац його, ото близкучі зали.
Поетів — хвалять всі, годують — лиши журнали;
Фортуни колесо не котиться до них;
Руссо нагим родивсь — нагим навіки стих;
Постелю з жебраком Камоенс розділяє;
Костров занедбаний у злиднях помирає,
Хреста чужа рука поставила над ним;
Життя їх — ряд страждань, grimуча слава —

дим.

Тепер ти про свою задумався дорогу.
«Одначе,— скажеш ти,— всіх судячи так строго,
Усе картаючи, як Ювенал новий,
Ти на поезію тут виклав погляд свій;
А чом же сам, на муз не жартома сердитий,
Ти віршами прийшов во мною говорити?
Що сталося тобі? Безумний ти чи я?»
Аристе, почекай, ось відповідь моя:

В якомусь-то селі, серед мирян поштивих,
Спокійно проживав, до кіс дійшовши сивих,
В миру з сусідами, шановний панотець,
Що по околиці прославивсь як мудрець,
От якось він ішов п'яненький із гостини,
Бо на весіллі був, а там не без чарчики.
Попался йому пазустріч мужики.
«Послухай, батюшко,— сказали простаки,—
Нам, грішним, розтлумач — ти ж пить
забороняєш
І ненастапио всіх тверезості навчаеш,—
Ми вірили тобі; та що ж ти нині сам...»
«Послухайте,— сказав священик
мужикам,—
Як в церкві вас учу, так вам і слід чинити,
А з мене прикладу ви, друзі, не беріте».

Так само і мені доводиться сказати;
Не хочу виправдань для себе я шукать:
Щасливий, хто живе спокійно, без турботи,
До віршів жодної не маючи охоти,
Своїми одами журналів не тягчить
І над експромтами по тижню не сидить!
Не любить він сягати до верховин Парнаса,
Він не шукає муз та бистрого Пегаса;
Рамаков не прийде йому труйти світ;
Щасливий, друже, віш,— тому, що не пійт.

Та досить цих розмов — боюсь тобі докучить
І сатиричними писаннями замучить.
Чи за пораду ти подякуеш мені?
Призпайся, друже мій: писатимеш чи ні?..
Роби хоч сяк, хоч так, а я скажу у вічі,
Що слава — добра річ, а спокій — кращий
вдвічі.

ГРОБНИЦЯ АНАКРЕОНА

Все в казковому мовчанні;
Впав на пагорб дим нічний;
У хмарок яснім убрани
Ходить місяць молодий.

Бачу: ліра на могилі
Спочиває в тихім сні,
Часом звуки легкокрилі,
Мов дрімоти співи мілі
В мертвій чуються струпі.
Бачу: горлиця на лірі,
В розах кубок і вінець...
Спочиває, друзі, в мирі
Любострастя тут мудрець.
Подивітесь: на порфірі
Оживив його різець!
Мовить він: «Старий я, сивий,—
Сам же в дзеркало зорить.—
Дайте ще хоч день щасливий!
Нам не вічно, леле, жити!»
Ліру взяв свою уроче,
Аж нахмурилась брова,
Про війну співати хоче,
Про любов лише співа.
Тут готується природі
Борг останній заплатить.
Дід танцює в хороводі,
Просить келихи налить.
Круг закоханця старого
Діви в'ються у танку;
Прагне в часу він скупого
Мить украсти ще п'янку.
От і музи, і харити
В гроб улюбленця звели;
Ігри й танці, співи й квіти
Вслід за ним туди пішли...
Зник поет, як насолода,
Як любові сон легкий.
Смертний,— каже нам природа,—
Безтурботно щастя пий;
Утішайся, утішайся,
Кубок повно наливай,
Палом ніжним утомляйся
І при чаши спочивай!

ВОДА І ВИНО

Люблю в жароту опівденну
Вологу черпать із струмка
Чи, в тінь скованісся зелену,
Дивитись, як тече ріка.
Коли ж вино в краї поскаче
У пінній чаші круговій,
Признайтесь, друзі,— хто не плаче,
Благословляючи напій?

Хай буде проклят той зухвалий,
Хто в непрощений гріх запав —
Вино, що нам боги послали,
З водою прісною змішав!
Хай буде рід його проклятий!
Хай силу втратить випивасть
Чи, келих зважившись піdnяти,
Лафіт з цимлянським розрізнятъ!

СПІВЕЦЬ

Чи чули ви за гаєм в час пічний
Співця журби, співця свого кохання?
Коли в полях стелилося мовчання,
Сопілки звук і простий і сумний
Чи чули ви?

Стрічали ви в безлюдній тьмі лісів
Співця журби, співця свого кохання?
Сліди від сліз, чи усміх дожидання,
Чи тихий зір, що з туги потемнів,—
Стрічали ви?

Зітхнули ви, почувши в пізній час
Співця журби, співця свого кохання?
Коли юнак, ховаючи ридання,
Померклі очі підіймав до вас,—
Зітхнули ви?

ЕЛЕГІЯ

Наслідування

Я бачив смерть; вона в мовчанні сіла
Біля порога тихого мого;
Я бачив гроб; відкрився вхід його:

Душа померкла й занімала...
Покину друзів я своїх,
І днів життя моого гірких
Ніхто вже й сліду не помітить,
І милив погляд не одвітить
На передсмертний погляд мій.

Прошай, життя земне, де темрява доріг
Над урвищем мені лежала,
Де віра в чорні дні мене не утішала,
Де я любив, де не любить не міг!

Прощай, світило дня, прошай, небес завісо,
Німої ноці мла, світання ніжній час,
Знайомі пагорби, струмка пустельний глас,
Безмовність таємнича лісу
І все... прошай в останній раз.
А ти, котра була мені у світі богом,
Предметом сліз піших, суддею серця строгим,
Прощай! минуло все... Огонь згасає мій,
В холодну сходжу я могилу,
І морок смерті крижаний
Страждання всі прийме, усю жагу і силу.

А ви, моїх товаришів
Дедалі рідній гурт прекрасний!
Скажу вам: «Друзі! я любив!..»
І дух мій у знемозі згасне.

До неї ви тоді підіть,
Скажіть: поглинутий він тьмою...
Можливо, що вона в ту мить
Зітхне пад урною сумною.

ПРОБУДЖЕННЯ

О квіти мрій,
Де ваші чари?
Чом, світе мій,
Зайшов за хмари?
Навік погас
Веселий час,
І в самотині,
О чорні тіні,
Лиш бачу вас.
Все заніміле,
Навколо піч.
Похолоділи,
Вмить відлетіли
Юрбою пріч
Любові мрії.
Та ще горяТЬ
Палкі надії,
І сну печать
Душа леліє.
Любов, любов,
Почуй благання:
Щоб стрів я знов
У сні кохання,
Уяви гру
І ніжну втому,—
Нехай умру
У сні легкому.

ДО ЧААДАСВА

Любові, слави і падії
Недовго тішив нас обман,
Забави зникли молодії,
Як сон, як вранішній туман.

Та в нас киплять іще бажання,
Під тиском влади роковим
Душою, серцем молодим
Вітчизничуєм заклинання.

Ждемо ми з млостю уповання
Хвилини вільності святі,
Як ждуть коханці молоді
Хвилину ніжного кохання.

І поки, юні, живемо,
І поки в серді сподівання,
Мій друже, краю віддамо
Душі прекрасні поривання!

Товариш, вір, зійде вона,
Зоря принадливого щастя,
Росія збудиться від сна
І на руїнах самовластя
Напише наші імена!

БАКУНІНІЙ

Дарма б оспіував я ваші іменини,
Хоч вашу похвалу хотілось би здобуть.
Не стали кращою ви в день Єкатерини
Тому, що кращою ніяк не можна бути.

СЕЛО

Вітаю я тебе, пустельний мій куток,
Притулок творчості, спокою і роботи,
Де ллється днів моїх невидимий струмок
На лоні щастя без турботи!
Я твій — я проміняв цірцей порочний двір,
Бенкети голосні, розваги та омана
На мирний шум дібров, ланів спокійний шир,
На тихі роздуми й дозвілля пожадане.
Я твій — люблю цей сад густий,
Де холодок і пишні квіти,
Де в воду дивляться кущів зелених віти,
Ці скирти на лугах, в гаю потік дзвінкий.
Встають мені в очах картини ворухливі:
Простори двох озер, блакитні та мінливі,
Де парус мовчазний біліє рибаків,
За ними пагорки, барвисті сіножаті,
Хати в далі голубуватій,
Худоби череда на берегах струмків,

Овини у диму і вітряки крилаті;
На всьому слід достатків і трудів.
Я тут, позбавлений порожнього жадання,
Вчусь в істині блаженство здобувати
І вільним розумом закони визнавати,
Безтямної юрби минати нарікання,
З прихильністю мольбі вчувати боязкій
І зневажать злочинців рій
Та дурнів, славою звеличених неправо.
Запитую вас тут, оракули віків!
І в самотину величаву
Ваш голос чутно долетів;
Він гонить лінощі недбалі,
Труда запалює вогні,
І творчі радощі й печалі
В душевній зріоть глибині.

Але жахлива мисль тут душу отемняє:
Милуючись на красний світ,
Друг роду людського печально помічає
Усюди неуїтва тяжкий, ганебний гніт.
Тут панство дике та бездільне,
До стогону глухе, чуже людській мольбі,
В розкошах виросле, безчуле і свавільне,
Лозою лютою привласнило собі
І працю, і майно, і долю хлібороба.
За плугом не своїм, під канчуком панів,
Злиденний раб іде, прикутий до ланів
Велінням панської жадоби.
Тут кожен у ярмі довічному росте,
Бажання криючи, зрикаючись надії,
Краса дівоча тут цвіте,
Щоб тішились розпусні лиходії.
Підпора молода потомлених батьків,
Бадьорі їх сини, товарищи трудів,
З-під стріхи рідної ідуть собою множить
Челядницьку юрбу знесилених рабів.
О, коли б голос мій умів серця тривожити!
Чому в душі моїй горить даремний жар
І не припав мені витійства грізний дар?
О друзі! Чи впаде тяжке ярмо з пароду,
У прах повалене десницею царя,
І над вітчизною щасливої свободи
Чи зійде хоч колись осяяна зоря?

НЕРЕІДА

Серед зелених вод, що пе́стують Тавріду,
На вранішній зорі я бачив Нереїду.
Сховавшись між дерев, дихнути я ледве смів:
Напівбогиня та край тихих берегів
Грудьми, за лебедя білішими, зринала /
І піну з кіс важких струмками вижимала.

* * *

Поволі рідшає хмарок легкий туман.
І осріблица ти і спорожнілий лан,
І води стишені, і півзаснулі гори,
Далекий друже мій, сумпа вечірня зоре!
Люблю, як блимаєш в небесній вишні;
Забуті думи ти пробуджуєш в мені:
Я й досі вечір той погожий пам'ятаю,
Як ти зіходила в далекім, любім краї,
Де запахущий мирт долинами поріс,
Тополі силять гнучкі, чорні кипарис,
І плещуть солодко гучні таврійські води.
Там, серед тихої та мирної природи,
В дозвіллі мрійному текли за днями дні.
Там юна дівчина в нічній далечині
Тебе уважливо між інших зір шукала
І іменем своїм подружкам називала.

ДО ОВІДІЯ

Овідію, живу близ тихих берегів,
Куди колись приніс ти батьківських богів
В суворе заслання, де попіл свій зоставив.
І твій жалібний плач місця оці прославив.
Ще ліри піжний глас кругом не занімів;
Живе ще після тут, де ти життя скінчив.
Малюють ті пісні в моїй ясній уяві
Пустелю пахмурну, поета у неславі,
Туманий звід небес, простори снігові,
В теплі коротких днів дозвілля лугові.
Колись захоплений сумною ліри грою,
Я серцем жив своїм, Овідію, з тобою:

Я бачив човен твій в обіймах злих валів,
Прип'ятий якорем до диких берегів,
Де кара жде співця кохання і відради.
Без тіні там лани, горбки без винограду.
Народжені в снігах для подвигів війни,
Жорстокі Скіфії холодної сини,
За Іstrom здобичі, ховаючись, чекають
І села кожну мить навалами лякають.
Ніщо не спинить їх: в воді вони пливуть
І по льоду дзвінкім безбоязно ідуть.
Тобі (дивуйсь, Назоп, ти долі цій мінливій),
Що з юних літ не дав себе війні зрадливій,
І що троянди звик вживати для прикрас,
В безжурних пестоцах провадити свій час,—
Шолом важкий тобі прийдеться одягти,
Близ ліри мирної сталевий меч тримати.
Ні діти, ні жона, ні звуки дружніх слів,
Ні музи лагідні, минулих радість днів
Вигпаного співця не переймуть печалі.
Даремно грації пісні твої вінчали,
Даремно юнаки напам'ять знають їх:
Ні слава, ні літа, ні скарги, ані сміх,
Октавія ніщо зворушити не може;
І вкрайє забуття твое старече ложе.
В країні рідній ти вшанований мистець,
Вітчизни варварів незнаний пожилець,
Ти мови рідної навколо тепер не чуеш;
І в дружньому листі свій сум важкий тамуеш:
«О, поверни мені славетний край батьків
І мирні затінки уславлених садків!
О другі, Августу несіть мое прохання!
І длань погрозливу відхилить хай благання!
Якщо надалі я зазнаю гнів богів
І рідних бачити не випаде країв,—
Пом'якшуючи рок покірливим благанням,
Поблизу Рима я бажав би поховання».
Чия душа черства з презирством до харит
Сумну нудьгу твою і слози докорить?
Хто в гордоцах лихих читас без хваління
Елегії оці,— вінець твого творіння,
Де ти безсилий зойк пащадкам передав?

Суворий слов'янин, я сліз не проливав,
Та розумію їх. Вигпанець самовільний,

До світу, до життя, до себе неприхильний,
В замисленні сумнім я нині побував
В країні мовчазній, де вік ти сумував.
Я мрії відживив і образи похмурні
Твої збудили тут, Овідій, співи журпі,
Малюнок їх сумний очима я звіряв;
Але надій моїх той погляд не втішав.
Вигнання зле твое приваблювало очі,
Що звикли до снігів похмурої півночі.
Тут сяє довший час небес ясних блакить
І бурі снігові живуть коротку мить.
Цих скіфських берегів недавній гість чудовий,
Син півдня, виноград ясніє пурпурний.
Туманий грудень вже на півночі луги,
Мов килими, кладе пухнастії сніги;
Зима буяла там, та наче бо весною
Тут сонечко ясне світило наді мною;
І молодим зелом рябів зів'ялий луг;
Лани розложисті здіймав вже ранній плуг;
Легкий вітрець подув диханням схолоднілим;
Та ще прозорий лід над озером стемнілим
Ті хвилі стишені кришталем покривав,
Бажання боязке поета я згадаю,
Той депь, відзначений окріленим натхненням,
Коли, в розгубленні, ти звав новим іменням
Застиглі хвилі вод, пезпаний красвид:
І перед мною тут, здавалось, через лід
Майнула тінь твоя і жалібні звуки
Летіли віддаля, як тоскний зойк розлуки.

Ти не сумуй! Цвіте Овідія вінець!
На жаль, серед юрби загублений співець,
Для нових поколінь залишуся незнаний,
Загине геній мій безсилий, безталанний
Зі славою на день, без радості життя!..
Шукаючи мене, крізь роки забуття,
Нащадок пізній мій у цім далекім краї
Близ праху славного самотній слід пізнає.
Покинувши сумну країв далеких сінь,
Прилине вдячлива моя до нього тінь.
І звеселить мене той спогад його рідний.
Повік лишиться хай переказ заповідний:
Як ти, схиляючись під тягарем життя,
Не в славі — у біді тобі був рівний я.

Тут, розливаючи свої північні співи,
Блукав я в ті часи, як на дунайські пиви
Великодушний грек свободу закликав,
Та пісні тій ніхто із друзів не вчував;
Проте лани чужі, горбки й діброви вільні
І музи мирні до нас були прихильні.

ПРИЯТЕЛЕВІ

Не прикрайся, друже мій,
Супернику широкоплечий:
Тобі звук ліри не страшний
І томні елегійні речі.
Дай руку: не ревнивий ти,
Я звик у лінощах цвісти,
Твоя красуня розум має;
Я бачу все і не гнівлюсь:
Вона Лаура, кожен знає,
Та я в Петrarки не годжусь.

КИНДЖАЛ

Лемноський бог тебе скував
Для Немезіди рук залізних,
Кінджале месницький, підпоро вольних прав,
Останній судів усіх тиранів грізних.

Де Зевсів грім мовчить, де сплять мечі законів,
Ти правий суд несеш і правий гнів,
Тайшся ти в підніжжі тронів,
У зворотках дорогих шовків.

Мов кари меч, мов бліскавка богів,
Ти в диких оргіях жахаєш лиходія,—
І він тремтить і полотніс
Між святкових огнів.

Ти скрізь його найдеш: в наметі бойовім,
На суші, на морях, за вірними замками,
На ложі пристрасті, у храмі,
В сім'ї і в натовпі людськім.

Під гордим Кесарем шумув Рубікон,
Державний Рим упав, повалено закон,—
 Та блиснув ти в руках завзятця:
І Кесар падає, і мармури колон
 Тирана кров'ю багрянятся.

Син бунту дикого, ганьбованій стократ,—
Бенкетом тішачись кривавим,
Над трупом вольності безглавим
Устав потворний, лютий кат.

Він жертві рокував похмурому Аїду
Во ім'я помсти, крові й зла,—
Та вища воля принесла
Тебе і діву Евменіду.

О Занде праведний! Життя своє скінчив
На ешафоті ти страшному;
Але бессмертний, чесний гнів
У трупі сковано німому.

В твоїй Германії щодень і кожну мить
Ти кару злій віщуєш силі,—
І на торжественній могилі
Кінджал без напису горить.

* * *

Хто бачив край, де розкішлю природи
Оживлені діброзви і луги,
Де весело шумлять і грають води
І песятять тихомирні береги,
Де на узгір'я, посланці негоди,
Непадають похмурливі сніги?
Скажіть мені, кому цей край знайомий,
Де я любив, вигнанець невідомий?

Чудова земле, любленко Ельвіни,
До тебе линуть почуття мої!
Я пам'ятаю скелі й верховини,
Я пам'ятаю світлі ручай,
І тінь, і шум — і красні ті долини,
Де тихо, серед мирної сім'ї,
Живуть татари в дружбі обопільній,
В розмовах жваві, у роботі пильні.

Все там живе, усе очам відрада:
Сади татар, і села, і міста,
Відбилася у водах скель громада,
Гойдає судна синява густа,
Здаля чутно дзвінки й ревіння стада,
Янтар міцний на лозах вироста...
І видиться могила Мітрідата,
Де заходу упала тінь крилата.
І там, де мірт сумний край урии квітне,
Чи крізь ліси побачить знов мені
Склепіння скель і моря блиск блакитний,
І небеса, як радощі, ясні?
Чи шум життя затихне, непомітний?
Чи знов моїй воскреснути весні?
Чи повернусь я під солодкі тіні,
Щоб відпочити душою в самотині?

* * *

Я пережив свої бажання,
Я розлюбив юнацькі сини;
Лишилися мені страждання,
Порожні вицвіти весни.

Під бурями лихої долі
Зів'яв квітучий мій вінець;
Живу в самотнім, вічнім болі
І жду: чи прийде мій кінець?

Так восени, як хижим свистом
Зима з-за гаю засвистить,
Один — на дереві безлисті
Листок запізнений тримтить.

* * *

Повірнице моїх сердечних дум,
О ти, чий голос ніжний та недбалий
Смиряв чуття, що в серці бушували,
І часом веселив печальний ум,
Моя ти вірна і мрійлива ліро.

ПРИКМЕТИ

Учись постерігати прикмети й віщування.
Пастух і хлібороб привчаються зарання,
На небо глянувши в передвечірній час,
Вгадати, що за день чекає завтра нас:
Чи благодатний дощ охудить поле зранку,
Чи виноград поб'ють морози на світанку.
Як білі лебеді па озері яснім
Тебе вітатимуть ячанням голосним,
Як сонце ввечері закриє хмара сива,—
Знай: од солодких снів дівчат розбудить злива
Або шумливий град, і ранній селянин,
Косить зібравшися буйне зело долин,
На заповідану не виrushить роботу
І знову в святкову затониться дрімоту.

ДЕСЯТА ЗАПОВІДЬ

Добра чужого не бажать
Мені наказуєш ти, боже;
Отож чиню я все, як може,
Ta як жагою керувати?
Я друга скривдить не бажаю,
Не хочу я його села,
Не треба і його вола,
На все спокійно поглядаю:
І дім, і скот його, і раб
Для мене марна благостиня.
Але коли його рабина
Прекрасна... Господи, одваб!
Або коли його дружина —
Небесний ангел красоти,—
О боже праведний! прости,
Хоч заздрість і тяжка провинна.
Як серцю можна наказати?
Як мрій позбутись полум'яних?
Хто може не кохати коханих?
Хто раю може не бажати?
Дивлюся, млію і зітхаю,
Але обов'язку корюсь,
Я серце потурати боюсь,
Мовчу... і потайки страждаю.

ЦАРСЬКЕ СЕЛО

Скарбничє світлих мрій, що в гущині зеленій
Мене одвідуєць, як добросердній геній,
О спомине, малюй мої минулі дні,
Місця укохані, для ока чарівні,
Ліси, де я любив, де пристрасть розросталась,
Де юність первісна із отроцтвом зливалась,
І де, з природою у злагоді ясній,
Я знов поезію, і щастя, й супокій.
Веди, веди мене під лип гіллястих тіні,
Що милі віддавна моїй свавільній ліні,
На берег озера, на мирний схил горбів!..
Хай знов побачу я і килими лугів,
І ветхі дерева, і сонячну долину,
І пишних берегів улюблену картину,
І в тихім озері, на лоні хвиль дрібних,
Спокійних лебедів, і гордих і ставних.

Нехай співає там хтось інший про війну,
Я скромно возлюбив живу цю тишину
І, слави відректись примарної готовий,
Вам, Царського Села заквітчані діброви,
Віднині присвятив свої неголосні,
В дозвіллі мирному народженні пісні.

* * *

Щасливе юності незнання
Збентежив геній мій лихий,
Мов навіки існування
Він підкорив душі своїй.
Дивитися його очима
Я на життя вітоді став,
З його словами неясними
Улад мій голос зазвучав.
На світ я глянув оком ясним
І здивувався в тишині;
Невже здавався він мені
Таким величним і прекрасним?
Чого у нім я, молодий,
Шукав, жадобою повитий?
Кого, в огні юнацьких мрій,

Я не стидаєсь боготворити?
І на людей я погляд звів,
Пиху побачив і мерзоту,
Побачив суддів-шахраїв
І рідну злочину глупоту.
Перед юрбою боязких,
Жорстоких, суєтних, холодних
Безсилий голос благородних
І правда викликає сміх.
Я згоден — мудрі ви, народи!
Пошо свободи вільний клич?
Стадам навіщо дар свободи?
Їх різать, стригти,— певна річ!
Їх спадщина із роду в роди —
Ярмо із брязкальцем та бич.

ВИНОГРАД

Не буду я тужить по розах,
Зів'ялих ранньої пори;
До серця й виноград на лозах,
Що в гронах визрів край гори,
Краса долин, що тішить зори
Під осінь, повну ясноти,
Продовгуватий і прозорий,
Як діви юної персти.

ФОНТАНОВІ БАХЧИСАРАЙСЬКОГО ПАЛАЦУ

Фонтане любоців живий!
Приніс я в дар тобі дві рози.
Люблю немовчний гомін твій
І поетичні чисті слізози.

Твій срібний пил свіжить мені
Чоло студеною росою.
Ах, лийся, лийсь передо мною,
Дзвени, дзвени про давні дні!

Фонтане любоців печальний!
Я також мармур твій питав;

Хвалу почув країні дальній;
Та про Марію ти мовчав...

Світило цинного гарему!
Невже забуто промінь твій?
Чи про Марію та Зарему
Всю повість виткано із мрій?

I, може, тільки сну тремтіння,
Уяви пристрасної пал —
Скороминущі ті видіння,
Душі неясний ідеал?

ДО ЯЗИКОВА

(Михайлівське, 1824)

Віддавна радісний союз
Сердця поетів сполучає:
Вони жерці єдиних муз;
Один вогонь їх осяває;
Хай різні їм судились дні,
Натхнення — спільна їх корона.
Клянуся пам'яттю Назона:
Язиков, рідний ти мені.
На Дерптську вийшов би дорогу
Давно я вранці, друже мій,
І до гостинного порогу
Поніс мандрівницький свій кий,
І повернувся б, мов оживили
Від чару безтурботних днів,
В розмовах серце звеселивши
Під твій натхненно-вільний спів.
Та злобно грає мною щастя:
Давно літати мушу там,
Куди повіє самовластя,
А де спинюсь — не знаю сам.—
То гонений, то у вигнанні
Марную я закуті дні.
Поете, зваж на це послання,
Здійсни надії чарівні.
В селі, де жив Петрів обранець,
Царів, цариць любимий раб,
Сам з роду царського вигнанець,

Завзятий предок мій, арап,
Де, забуваючи бенкети
І пишний двір Єлизавети,
У темнім липовім гаю
Він думав, хилячись до Лети,
Про дальню Африку свою.
Я жду тебе. Тебе зі мною
В сільськім обійме шалаши
Мій брат по крові, по душі,
Пустун, помічений тобою;
І муз окрілений пророк,
Наш Дельвіг теж нас не покине —
І наша трійця в ті хвилини
Прославить вигнання куток.
Сторожу пильну ми обманим,
Восхвалим вольності дари,
Бенкетів сяйвом полум'яним
Серед вечірньої пори
Сердця ми будем розважати,
І слухатъ віршів передзвін,
І стуком чар, шипінням вин
Нудьгу зимову проганяти.

* * *

В журнальну вдавшись тяганину,
Зоїл, що сон всім навіва,
В чорнильний опіум влива
Скаженої собаки слину.

АНДРЕ ШЕНЬЄ

Присвячене М. М. Раєвському

Ainsi, triste et captif, ma
lyre toutefois s'éveillait...*

В той час, як світу, мов кумир,
Гробниця Байрона сіяс
І хору європейських лір
Близ Данте тінь його вчуває,

* Так, коли я був сумний і ув'язнений, ліра моя, проте, про-
кідалась (франц.). — Ред.

Мене хвилює інша тінь,
Що без пісень і без ридання
Із ешафота в дні страждання
В могильну канула глибінь.

Співцю дібров, любові й миру
Я хочу квіти принести,
Незнану оживити ліру,
Співаю. Чув він і ти.

Знов піднялась натомлена сокира
І кличе жертву чергову.
Співець готов; його мрійлива ліра
Востаннє пісню ллє нову.

Уранці страта, втіха для народу;
Та ліра юного співця
Про що співа? Співає про свободу:
Не відмінилась до кінця!

«Вітаю я тебе, мое світило!
Твій лик небесний я вславляв,
Коли він з іскри запалав,
Коли ти в бурі зяєсніло.

Я славив твій свящепній грім,
Коли він розметав зганьбовану твердиню
І влади древньої гординю
Пустив у полум'я і дим;
Я бачив громадян, синів твоїх одвагу,
Я чув їх братський заповіт,
Великодушну їх присягу
І самовладності безтрепетний одвіт.
Я бачив, як вали могутні
Усе крушили в бурній млі,
І вогнianий трибун прорік часи майбутні,
Нове народження землі.
Вже цвів твій геній в благостині,
Уже в безсмертний Пантеон
Вигнанців-страдників ішли священні тіні,
Покрови лжі спадали тлінні
І оголявся ветхий трон;
Кайдани рвалися. Закон,
На волю спершися, проголосив братання,

І ми гукнули: *Раювання!*
О горе! о безумний сон!
Де вільність і закон? Над нами
Сокира — владарка одна.
Ми скинули царів. Убивцю із катами
Обрали ми в царі. Ганьба яка страшна!
Але не винна ти, свободо,
Богине чиста, ні — вини не маєш ти
В поривах буйних сліпоти,
В шаленстві темному народу;
Схovalась ти від нас; твою високу путь
Закрили марева криваві;
Але ти прийдеш знов із помстою, у славі,—
І вороги твої впадуть;
Народ, що скуштував твій пектар, повний сили,
Все хоче знов упитись ним;
Немов од Вакха роз'ярілий,
Він бродить в прагненні тяжкім.
Так — він пайде тебе. Під рівності покровом
Спочине солодко в обіймах він твоїх;
Кінець настане днів страшних!
Та вже не втішусь я тим сяєвом чудовим,
На плаху я піду, що знала стільки страт.
Уранці смерть моя. Кривавою рукою
Відтяту голову підійме завтра кат
Понад байдужою юрбою.
Прощайте, о брати! Мій безпритульний прах
Не буде спочивати в саду, де пробували
Ми в безтурботності, в бенкетах і трудах
І місце напих урп заарання визначали.
Та, милі друзі,— по мені
Як будете ви сумувати,
Прошу мій заповіт останній пам'ятати:
Оплачте жереб мій у тайні, в тишині;
Підозру викликать ви можеге слізами;
В наш вік є злочином і слізи над мерцями:
По братові тужить не сміє нині брат.
Благання ще одно: ви слухали стократ
Пісні, летючих дум породження недбалі,
Стобарви вицвіти і радості й печалі
Моїх весняних днів. Надії чисті там;
І слізи, і любов віддав я тим листкам,
Усе життя мое. У Аvelia, у Фанні,
Молю, найдіть ви їх; ясної музи дані

Зберіть. Суворий світ і поголос людський
Не будуть знати їх. Покину шлях земний
До часно, друзі, я: мій геній недозрілий
Для слави не дійшов ні зросту, ані сили.
Умру. Як тужите ви щиро по мені,—
Для себе збережіть оті мої пісні!
Коли гроза мине, в своїй громаді мирній
Збирайтесь іноді читати писання вірні,
І довго слухавши, промовте: так, це він;
Це спів його. А я, переборовши тлін,
Незримо увійду і сяду поміж вами,
І сам заслухаюсь, і вашими слізами
Уп'юся... Може, знов кохання втіху я
Зустріну... Може, знов *Ув'язнена* моя,
Бліда й засмучена, мое почувши слово...»
Та, повну ніжності нараз урвавши мову,
Співець поник чолом прекрасним, молодим.
Пора весни його промчалась перед ним
З любов'ю, з тugoю. Красунь імлисті очі,
Бенкети і пісні, і полум'яні ночі,
Все разом ожило; і серце зайнялось,
І віршування знов потоком полилося:
«Куди, куди мене завів недобрий геній?
Народжений, щоб жити у тишині священній,
Чому безвісності я кинув мирну тінь
І друзів, і любов, мою свободу й лінь?
Я долі пестощів зазнав у юні літа,
Дорога радості була мені відкрита,
Цвіла поезія в душі, як світлий луг.
На буйних вечорах, для друзів любий друг,
Я дзвінко звеселяв і сміхом, і піснями
Куток, бережений домашніми богами.
Коли ж я, стомлений у Вакховім отні,
Чув полум'я нове в сердечній глибці
І вранці обійнятъ приходив милу діву,
І заставав її в риданнях, повну гніву;
Коли, з погрозами, зі слізами на очах
Вона кляла мене за мій безумний шлях,
Відгонила мене, корила і прощала,—
О як ріка життя чудесно протікала!
Навіщо це життя, і просте, і ясне,
Змінив на бурі я, на море те страшне,
Де дики пристрасті, невігласи жахливі,
Злоба й зажерливість? Надії чарівліві,

Куди ви завели! Що діяти я мав,
Той, хто в душі любов і голос муз плекав,
На поприщі низькім з безчесними бійцями?
Чи кіньми правити, що сповнені нестяями,
Я міг жорстокістю сталевої вузди?
І що ж я залишу? Занедбані сліди
Безумних ревнощів, нікчемного дерзання.
Хай згине голос май, хай прийде мить остання
Моєму співові...

О ні!

Хай змовкне ремство малодушне!
Поете, пе умрутъ пісні!
Ганьбі, непаче раб послушний,
Ти не клонився в чорні дні;
Ти не скорився лиходію;
Стоявъ ти в бурю, у завію,
Твій грізний світоч осявав
Юрбу правителів безславних;
Твій бич нещадно їх карав,
Отих катів самодержавних;
Громивъ ти деспотизму храм;
Ти закликав до помсти Немезіду,
Віщав Маратовим жерцям
Кипджал і діву Евменіду!

Коли святий старик від плахи відривав
Віпчанну голову холодною рукою,
Ти сміливо обом їм руку дав,
І перед вами трепетав
Їх суд, немов перед грозою.
Тож гордий будь, співець. Ти ж, звірю-

кровожер,

Стинаї цю голову тепер,
У пазурах твоїх вона. Та знай, неситий,
Мій крик, мій ярий сміх загрожують тобі.

Пий пашу кров, живи в злобі:
Ти все пігмей, і розчавити
Тебе настане час... Вже недалекий він,
Падеш, тиране! Грізний фатум
Ударить над чолом, вітчизною проклятим,
І гряне помсти нравий дзвін.
Тенор іду... пора... і ти рушай за мною;
Я жду тебе».

Скінчив захоплений поет,
І все покоїлось. Небес блідий намет

Зорею запалав ясною,
І ранком віяло в темницю. І співець
 Підняв до грат поважні зори...
Враз шум. Прийшли, зовуть. Вони! Настав
 кінель!
 Гримлять ключі, замки, запори.
Зовуть... Стравай, стривай; день, тільки, дель
 один —
 І буде, славлячи свободу,
 Великий жити громадянин
 Серед великого народу.
Ідуть. Не чують. Жде страшний рубач.
Та дружба смертну путь поета зачарує.
От плаха. Він зійшов. Він славу іменув...
 Плач, музо, плач!

САФО

Юначе! Всім мене ти, любий, полонив:
Душою гордою, незлобною й палкою,
І півжіночою невинною красою.

* *

Під небом голубим, у рідному краю
 Вопа томилась, зав'ядала...
Зав'яла, піби квіт, і в самоту мою
 Тінь юна, вірю, прилітала.
Але межа навік між нами пролягла.
 Чуття даремне викликав я.
Із уст холодних вість про смерть її прийшла —
 І холодно її сприймав я.
Так от кого любив я серцем огняним
 З таким напруженім бажанням,
З такою мукою і запалом таким,
 З таким безумством і стражданням!
Де муки, де любов? Нема в душі моїй
 Для тіпі бідної, легкої,
Для спомину про дні безповоротних мрій
 Ні скарги, ні сльози гіркої.

АРІОН

Пливли ми радісним гуртом;
Ті парус право напинали,
Ті одностайно ударяли
Об воду веслами. Кругом
Синіло море. Наш стерпичий
Байдак у далеч мудро вів;
А я — безжурний, для плавців
Пісні співав... Аж налетів
Шумливий вихор таємничий,
І все поглинули вали!..
Мене одного привезли
На берег хвилі білопінні;
По давньому співаю я,
І риза змочепа моя
Під сопцем сохне па камінні.

* * *

В степу життя, сумнім та безбережнім,
Три джерела пробились потайші:
Струм юності із розмахом бентежним
Кипить, біжить у шумі та вогні;
Кастальський струм, натхнення благородне,
В степу життя вигнанців веселить;
Останній струм — струм забуття холодний,
Він найсолідніше душу нам свіжить.

СОЛОВЕЙ І ТРОЯНДА

В безмовності садів, у вогкій млі почей,
Співає навесні троянді соловей.
Троянді й байдуже, вона й не помічає,
І під кохання гімн колишеться й дрімав.
І ти співаєш так на славу красоти:
Отямся, друже мій, до чого прагнеш ти?
Її поетова пе потривожить мука;
Подивишся — цвіте; покличеш — ані звука.

Чудова роза є: вона
На диво світлої Кіфери
Цвіте, і пишна й вогняна,
Під ясним поглядом Венери.
Кіфері не страшний мороз,
Пафосові — зими погроза...
Блищить серед хвилинних роз
Краси нев'янучої роза...

КНЯГІНІ З. О. ВОЛКОНСЬКІЙ

В московських гульбищах бучних,
При гуках віста і бостона,
У бальнім шумі, між утіх
Ти любиш ігри Аполлона.
Царице муз і красоти,
В руці ласкавій держиш ти
Натхнення скіпетр величавий,
І над задумливим чолом,
Подвійним скрашеним вінком,
Витас чистий геній слави.
Співця, що в бран потрапив твій,
Не відкидай палкої дані,
Хоч усміхнись на голос мій,
Як мимоїздом Кatalані
Вчува циганці кочовій.

В гаї карійськім, що любий ловцям, таїться печера,
Сосни високі навколо схилились гілками, і тінню
Вхід закрито до неї плющем, що блукає та в'ється,
Любленцем скель і ущелин. На камінь із каменя рине,
Як срібозвучна дуга, і дно заливає в печері
Бистрий потік. Він, русло проложивши глибоке,

струмує

В даль по гаю густім, веселить його ніжним дзорчанням,

СПОМИН

Коли для смертного замовкне день труда
І на німі майдани міста
Напівирозорчаста наляже ніч бліда
І сну крило повіє чисте,
Тоді в самотності, легких не знавши снів,
Тривожної я повен муки:
В безсонні устає сумління темний гнів,
Шиплять докори, як гадюки;
Душа горить, в умі — схвильовані думки
Одна по одній виникають,
І давні спомини, безмовні та тяжкі,
Сувої довгі розгортають.
І я, читаючи свою облуду й гріх,
Життя минуле проклинаю,
І тяжко скаржуся, проте в слізах гірких
Рядків печальних не змишаю.

* *

Дар порожній, випадковий,
Нащо ти, життя, мені?
Нащо доля у закови
Узяла найкраці дні?

Хто з таємною злобою
З небуття мене позвав,
Душу виповнив жагою,
Розум сумнівом пройняв?

В далині мети немає,
Серде спить, в неробстві ум,
Темну тугу навіває
Життєвий щоденний шум.

* *

Кохання мова балаклива
В одвертій простоті своїй,
Неначе проза недбайлива,
Тебе дратус, друже мій.

Але чарує серце діви
Солодкозвучний Аполлон;
Ій любі лагідні мотиви
І мирних рим співучий тон.
Страшне тобі палке признання,
Листа любові ти порвеш,
Але віршоване послання
Увагою не промишеш.
Благословен хай буде нині
Моєї долі скромний дар,
Що досі в життєвій пустині,
Розпалюючи серця жар,
На мене накликав покари,

Чи клевету, чи темні хмари
І тільки часом похвалу.

* * *

*

Місто пишне, місто бідне,
Дух тюрми, палат черга,
Це склепіння неба бліднє,
Камінь, холод і нудьга,—
Все ж до вас у мене звичка,
Бо в пустелі цій сумній
Ходить ніжка невеличка,
В'ється локон золотий.

* * *

*

В солодкім затінку фонтанів
І стін, оббрізканих кругом,
Поет бувало тішив ханів
Перлових наспівів разком.

На нить веселої хвилини
Низав він в хитрій простоті
Прозорих лесток памистини
І мудрість — чотки золоті.

Любили Крим сини Сааді,
Майстри в поезії тонкій,

І розгорнуть бували раді
В Бахчисараї зошпит свій.

Поеми їхні розстилались,
Як еріванські килими,
На учтах ними прикрашались
Гіреїв пишні тереми.

Та жоден чародійник милий,
Володар співів і думок,
Не появив такої сили
В складанні віршів та казок,

Як той, хто мислі мав крилаті,
Хто в тій родився стороні,
Де мужі грізні та кошлаті,
А жопи — гурії земні.

* *
*

Римо, друже повсякденний
І в дозвілля час натхненний,
І в натхненний час труда,
Ти примовкла, заніміла;
Ах, невже ти, дзвінкоокрила,
Відлетіла без сліда?

А колись твій піжний лепет
Присипляв сердечний трепет,
Муки втишував мої,
Ти сміялась, ти манила,
І вела від світу, мила,
В зачаровані краї.

Ти, було, мені вчуvalа,
Як дитина, доганяла
Мрію радісну сама;
З нею, вільна і ревнива,
Непокірна і лінива,
Сперечалась жартома.

Я з тобою побратався,
Скільки я разів скорявся

Жвавим пустощам твоїм,
Мов коханець без догани,
Добродушний і слухняний
В щасті й розпачі гіркім.

О коли б ти появилася,
Як па світі веселилась
Небожителів сім'я!
Ти б із нею проживала,
І божественно б сяла
Слава сонячна твоя.

Взявши ліру голосисту,
Повістили б урочисто
Гезіод або Омір:
Якось Феб, пастух Адмета,
Стадо пас біля Тайгета,
Де шумить одвічний бір.

Він блукав у самотині,
Ні боги, ані богині,
Як Зевес їм заповів,
З пим пе важились зустріться —
З богом ліри і цівниці,
З богом світла й мудрих смів.

В пам'ять давнього кохання
Всолодить його страждання
Мнемозіна прибула.
І дружина Аполлона
В тихім гаї Гелікона
Любу доню сповила.

* * *

Чи серед вулиць гомінливих,
Чи в людний увійшовши храм,
Чи в колі юнаків гульливих,—
Я віддаюсь моїм думкам.

Я говорю: кінець незримий
Чатує кожного із нас,
І під німе склепіння всі ми
Зійдемо в визначений час.

Чи де побачу дуб могутній,
Я мислю: патріарх лісів
Переживе мій вік забутній,
Як пережив і вік батьків.

Чи з немовляти утішаюсь,
Уже я думаю: рости!
Тобі я місцем поступаюсь:
Мені вже тліть, тобі цвісти.

І так щохвилі й щогодини,
У думу вдавшися одну,
Я вгадую: коли прилине
Той день, що ляжу я в труну?

І де умру я: на чужині?
У битві, у морських валах?
Чи недалеко у долині
Сховають мій холодний прах?

І хоч однаково, де тліти,—
Але хотілось би мені
Сном віковічним опочити
У рідній, милій стороні.

І там, де намогильні сходи,
Хай молоде життя кипить
І цвіт байдужої природи
Красою вічною блищить!

КАВКАЗ

Кавказ підо мною. Один в вишині
Стою над снігами край яру страшного;
Орел, зо шпилля підлетівші стрімкого,
Ширяє недвижно zo мною вріvnі.
Тут бачу, як струмні з-між гір виникають,
Як грізні обвали додолу шугають.

У мене в ногах тут збігища хмар,
І скель понад ними мертвотні громади,
І ринуть шумливі крізь них водоспади;
А нижче — лиш мох та посохлий чагар;

А там уже — розкіш зеленого гаю,
Де пташка щебече, де олень плигає.

Ще далі, мов гнізда, і житла людські,
І вівці пасуться в гірській полонині,
І ходить пастух по веселій долині,
Де хвили Арагви шумують легкі,
Де вбогий здобичник з-за скелі чатує,
І Терек кипучий реве та лютує;

Шумить він та вис, як звір молодий,
Що йжу побачив крізь гратеги холодні,
Він б'ється об берег у зlostі цеплодній
І лиже підступно він камінь пімий...
Дарма! ні поживи йому, ні розради:
Навік його грізні затисли громади.

* * *

(2 листопада)

Зима. Що на селі робити нам? Стрічаю
Слугу, що подає уранці чашку чаю,
Питаннями: ну, як? Чи ще мете, чи ні?
Пороша випала? чи варто встать мелі
І сісти у сідло, чи краще до обіда
Возиться з давшими журналами сусіда?
Пороша. Встаємо, і миттю на коня,
І риссю по полях при першім свіtlі дні;
Гарапники в руках, собаки вслід за нами:
Уважно стежимо за лігвами й слідами;
Кружляєм, нишпорим, шукаємо зайців —
І двох прогавили. Додому час наспів.
Ото пак весело! Вже й вечір: хуга вис,
Свіча ледь блимає: у тузві серце пис;
Ковтаю краплями нудоту я гірку.
Читати? Ні! Рядок чорніє по рядку,
А думка десь літа... Я книгу закриваю,
Беру перо, пишу; насильно вириваю
У музи сопної розтріпачі слова.
До звука звук не йде... Втрачаю я права
Усі над римою, служницею чудною:
Вірш в'яло тягнеться, немов повитий млою.
Змагання з лірою я облишаю сам

I до вітальні йду; розмову чую там
Про вибори близькі, про сахарні заводи;
Хазяйка хмуриться за прикладом погоди,
I шпциям сталевим увагу приділя
Чи па червового ворожить короля.
Нудьга! Так день по дню у самоті мипає.
Ta як увечері в садибу завітає,
Коли за шашками куняєм тихо ми,
Сім'я кибиткою чи древніми саньми —
Старенька з буклями і з нею дві дівиці
(Дві панночки стрункі, біляві дві сестриці), —
Як міниться тоді похмура сторона,
Як, боже мій, життям займається вона!
Спочатку погляди, пемовби випадкові,
A далі жвавості все більше у розмові,
A там і дружній сміх, і співанки гуртом,
I вальси, й пустощі, і шепіт за столом,
I млюсні погляди, і жарти, й ніжний подих,
I зустріч потайна десь на вузеньких сходах;
I діва в присмерку па ганку вже стоїть:
Відкриті шия й грудь, в обличчя сніг летить,
Ta бурі півночі не шкодять руській розі.
Цілунок як жаркий палає на морозі!
Як руська дівчина цвіте серед спігів!

* * *

*

Жив на світі рицар бідний,
Простий серцем, мовчазний,
З виду хмурий, непогідний,
Духом смілий і прямий.

Мав він видиво єдине,
Непіддаване уму,
I воно з тії хвилини
В серце врізалось йому.

Близ Женеви, в мить щасливу,
На шляху біля хреста
Бачив він Марію-діву,
Матір господа Христа.

Повел думкою палкою,
На жінок він не зважав

І до гробу ні з одною
Ані слова не сказав.

Він увесь свій вік короткий
Сталлю лоб свій закривав
І собі на шию чотки
Замість шарфа прив'язав.

Ні Отцю, ні Духу й Сину
Не молився паладин,
Мав молитву лиш єдину,
Дивна був людина він.

Він проводив цілі ночі
Перед образом святым,
Лиш на Діву зводив очі
Він у захваті сумнім.

Повен вірою й любов'ю,
Вірний обраній меті,
Ave, Mater Dei * кров'ю
Написав віп на щиті.

І в той час, як паладини,
Страх і помста ворогам,
По рівнинах Палестини
Мчались в честь коханих дам —

Lumen coelum, sancta rosa! **
Він ревів, як ураган,
І, мов грім, його погроза
Побивала мусульман.

Він вернувсь у замок дальній,
До похмурих, давпіх стін,
І в любові вмер печальний
Без дарів причастя він.

Як із світом він прощався,
Дух лукавий прилетів,
Душу рицаря збирався
До своїх забрать країв:

* Радуйся, матір божа (*лат.*). — Ред.

** Світло небес, свята трояндо (*лат.*). — Ред.

Він, мов, богу не молився,
Він не відав, мов, поста,
Непристойно залюбився
Він у матінку Христа.

Та пречиста захистила
Від докорів тих його,
В царство вічне впустила
Діва рицаря свого.

СОНЕТ

Scorn not the sonnet, critic.
*Wordsworth **

Суворий Дант не знёважав сонета;
Петрарка в нім кохання виливав;
Кохався в грі його творець Макбета;
Про сум гіркий Камоенс ним співав.

I в наші дні чарує він поета:
Вордсворт його за речника обрав,
Змінивши світу марного тепета
На хвилювання вільних вод і трав.

У горами лямовалій Тавріді
В його рядки, суворіші від міді,
Співець Литви чуття свої вкладав.

У нас іще його не знали діви,
Коли для нього Дельвіг забував.
Гекзаметра священного мотиви.

МАДОННА

Не безліччю картин уславленіх майстрів
Я завжди скрасити хотів свої кімнати,
Щоб гості їх могли побожно оглядати,
Здаля вслухаючись у вироки зпавців.

* Не зневажай сонета, критику. *Вордсворт* (англ.). — Ред.

У простім закутку, серед німих трудів,
Одну картину я хотів би споглядати,
Одну: щоб з полотна, як з неземних країв,
Спаситель кроткий наш і непорочна мати —

Вона з величістю, він з розумом в очах —
Дивились лагідно, у приязніх огнях,
Самі, без ангелів, під пальмою Сіона.

Збурілось бажання це в житті моїм. Творець
Тебе мені послав, тебе, моя Мадонна,
Краси небесної божественний взірець.

ЕЛЕГІЯ

Безумних літ веселощі свавільні
Тяжкі мені, як спогади похмільні.
Та як випо — печаль моя стара,
Що старшає, то сили набира.
Мій плях сумний. Віщує труд і горе
Прийдешності розбурханої море.

Але не хочу, друзі, умирать;
Я хочу жити, щоб мислити й страждати,
І відаю, у дні турботи й лиха
Життя мені скрасатиме утіха;
Не раз іще, у радості й слізах,
Гармонію ловитиму в піснях,
І — мариться — смутне мое смеркання
Любов осяє усміхом прощання.

ОТРОК

Невід рибак розстилав над краєм студеного моря.
Хлопчик йому помагав. Отroke, батька покинь!
Інші мережі тебе дожидають і клопоти інші:
Будеш уми уловляти, будеш царям помічник.

* *

*

Я тут, Інезільє,
Я тут, під вікном.
Повита Севілья
І млою, і спом.

У серді відвага,
Стою я в плаці,
Гітара і шпага —
Це друзі вночі.

Чи спиш ти? Я співи
Дзвінкі заведу.
Прокинеться сивий —
Мечем укладу,

Покинь своє ложе.
Кохання мое!
Мовчиш ти... А може,
Суперник тут є?..

Я тут, Інезільє,
Я тут, під вікном.
Повита Севілья
І млою, і сном.

* *

*

Рум'яний критику, дотепнику пузатий,
Ти спів наш день при дні ладен па посміх брати
За сум та жалощі. А йди-но, глянь сюди,
Попробуй, може б, нас ти визволив з біди.
Дивись: он там хаток сіріє ряд убогий,
А далі стелиться долини схил розлогий,
І хмарі котяться, як смуги вовняні...
Де ж ниви радісні? Дібрובי де рясні?
Де річка? Сірий тип, та — щоб розважити око —
Два бідних деревця схилились кривобоко.,
Та й то па першому ані листка нема,
А друге тільки й жде, аж надлетить зима,
Щоб листя, змочене водою крижаною,
Немов брудне сміття розсипати під собою,
Та й годі! Пса нема живого на дворі.
Оп, правда, мужичок та баби дві старі.

Без шапки він; несе в труні своє дитятко
І кличе здалека ледаче попенятко,
Щоб батька привело, бо треба ж поховать:
Мерцій, робота є, нема коли чекати!
Чого ж ти хмуришся? Таж геть до біса смуток,
Давай веселощів та жартів нам і шуток!

Куди ж ти? — До Москви — щоб графських
іменин
Отут не прогулять.—

Чекай — а карантин!
Прислала Індія у руський край заразу.
Сиди, як біля стін похмурого Кавказу
Сидів за оних днів покірний твій слуга;
Що? Не до жартів тут, печаль бере — ага!

* *

Перед гробницею стою,
Склонивши голову свою...
Все спить навколо; лише лампади
Блищать у пітьмі золоті,
Стовпів осяявши громади
І давні прaporи святі.

Під пими спить довічно віш,
Північних володар дружин,
Могутній страж в землі державній,
Смиритель буйних ворогів,
Останній вождь у зграї славній
Екатеринських орлів.

Безсмертя у труні твоїй!
Тут чути руський глас живий;
В нім відгомін пори тієї,
Коли народу віщий глас
Воззвав до сивипи твоєї:
«Іди, спасай!» Ти встав — і спас.

Почуй же й нині вірний глас,
Устань, рятуй царя і нас,
О старче грізний! На хвилину
У двері вийди гробові,
З'явись, єднай в одну дружину
Полки незрадні бойові!

З'явись, назнаменуй того,
Хто годен взяТЬ мечА твого,
Твою успадкувати славу!
Але безлюдний храм стойТЬ,
Повитий в тишУ величаву,
У сон, з якого не збудить...

* * *

Чим відзнача ліцей частіш
Свої священні роковини,
Тим сходиться несміливіш
Сердечних друзів гурт єдиний,
Тим рідший він; тим празник наш
У радощах своїх ғумціший,
Глухіший дзвін заздравних чаш
І щирий спів усе хмурніший.

Холодні крила бур земних
І нас, товариші, торкались,
І ми на бенкетах гучних
Не раз журбою окривались;
Змужніли ми; зазнати й нам
Тяжкі судилося удари,
І смерті дух між нами сам
Ходив і визначав покари.

Шість місць порожніх серед нас,
Шести нам друзів не зустріти,
Вони померли в різний час —
Той ратним димом оповитий,
Хто вдома, хто на чужині,
Хто від печалі, той з недуги
Кінчив свої останні дні,—
Ми всіх згадали словом туги.

Кінець настане скоро й мій,
До себе кличе Дельвіг милий,
Весни товариш мій палкий,
Весни товариш осмутнілий,
Що з нами і пісні ділив,
І думи, й гульбища шалені,
Й між рідні тіні відлетів,
Як чистий і прекрасний гешій.

Тісніше, братія моя,
Тісніше коло поєднаймо.
Згадав про опочилих я,
Живих з надією вітаймо,
З надією в сім'ї одній
На святі напому зібратись,
Обняти знов, хто ще живий,
І жертв надалі не боятись.

ГНЄДИЧУ

З Гомером довго ти пробув на самоті,
Чекали довгі ми години,
І, світлий, виніс ти скрижалі пам святі,
Зійшовши в діл із верховини.
І що ж? Знайшов ти нас в пустелі під шатром,
Де буйний ми танок водили
В безумстві бенкету, вклоняючись чолом
Кумиру, що самі створили.
Великий сором нас і жах тоді пойняв.
В пориві гніву і печалі,
Пророче, ти дітей заблуканих прокляв,
Розбив святі свої скрижалі?
Ні, нас ти не прокляв. Ти любиш з висоти
Зіходить в тіняві долини,
Ти любиш грім небес, але зичливо ти
І бренькіт слухаєш бджолиний.
От справжній де поет! Душою тужить він
На пляцях іграх Мельпомени,
Та пильно слухає і вільний передзвін
Базаром любленої сцени.
То кличе Рим його, то гордий Іліон,
То древні скелі Оссіана,
І враз легкий його помчати може сон
У слід Бови чи Єрусслана.

* *

*

I

І далі ми пішли — і страх мене обвив.
Моторний бісик там, підкорчивши копито,
Якогось лихваря над полум'ям крутив.

Гарячий падав жир в закопчене корито,
І лопавсь на вогні обсмалений лихвар.
А я: «Скажи мені, що в карі сій відбито?»

Вірглій же мені: «Є зміст у кожній з кар,
Мій сину: лиши користь державши на приміті,
Жир боржників своїх смоктав сей батько скнар

І їх безжалісно крутив на вашім світі».
Тут грішник смажений протяжно заквилив:
«О, краще б я тонув у Леті льодовитій!

О, коли б зимний дощ цю шкуру остудив!
Сто я на сто терплю: відсоток нечуваний!»
Тут звучно лопнув він — я очі опустив.

Почувся дух тоді (о диво!) препогапий,
Немов зіпсоване розбилося яйце,
Чи сіркою курив челядник лікарняний

Я поса затулив, я відвернув лице,
Та мудрий вождь мене провадив далі й далі
І каменя підняв за мідне він кільце,

Зійшли ми вниз — і я узрів себе в підвальні.

II

Тоді я демонів побачив чорний рій,
На зграю віддалік похожий мурашину —
Ті біси тішились у грі якісь гидкій:

В склепіння пекла там піднісши верховину,
Скляна підносилася, як Аарат, гора —
І відкидала тінь на хмуру всю рівнину.

Розпікши на вогні тяжкий чавун ядра,
Котили вниз чорти смердючими руками
Ядро — і в тім була ота пекельна гра.

Гора розпалася колючими зірками.
Тут інших роганів нетерпеливий рій
По жертву кинувся з жахливими словами.

Жону з сестрицею взяли вони мерщій
І заголили їх, і вниз пустили з криком —
Ті покотилися по площині скляній...

Волали — я почув — вони з одчаем диким;
А скло їх різало, впивалось в тіло їм —
Чорти ж стрибали вкруг із реготом великим.

Дививсь я віддалік у роздумі тяжкім.

КРАСУНЯ

Все в ній гармонія, все диво,
Все пристрастям чуже земним;
Вона покоїться стидливо
В краси величчі крижанім;
Вона круг себе поглядає:
Суперниць, подруг їй нема;
Красунь уславлених юрма
В її промінні погасає.

Хоч би куди ти поспішав,
Хай і до радощів кохання,
Якого б в серці не плекав
Ти потасмного бажання,—
Її зустрівши, станеш ти,
Зніяковівші мимовільно,
Щоб уклонитись богомільно
Ясній святині красоти.

ОСІНЬ

(Уривок)

Днів пізніх осені не вміють шанувати,
Та дуже їх люблю я, читачі мої,
За тиху їх красу і за непишні шати.
Дитина так мала, занедбана в сім'ї,
Мене приваблює. Одверто вам сказати,
Над всяку пору я люблю її;
Багато доброго, коханець непримхливий,
Зумів знайти я в ній, лагіdnій і пестливій.

Як пояснити це? Сподобалась мені;
Так інший з юнаків, бува, сухотну діву
Сподоба інколи. Живе останні дні
Сердешна дівчина без парікань, без гніву,
І сяють усміхом уста її марні,
Не відчува вона ще смерть странину, квалівшу,
Співає; щоки ще червоні і ясні,
Сьогодні ще вона жива, а завтра — ні.

Засмутлива пора! Очей зачарування!
Приємні дні її прощальної краси,
Люблю природи я розкішне завмирання,
В багрець і золото одягнені ліси,
У вітті вітру шум та свіже повітання,
В імлі багристій ледве чутні голоси,
Проміння нерясне, і перші ще морози,
І сивої зими віддалені погрози.

ПІСНІ ЗАХІДНИХ СЛОВ'ЯН

I

ВИДІННЯ КОРОЛЯ

Король ходить важкою ходою
Взад і вперед по палацах;
Люди сплять — королю лиш не спиться;
Короля султан облягає,
Голову грозить ѹому відтяти
І в Стамбул відслати її хоче.

Часто він підходить до вікоща,
Чи не чути там якогось шуму?
Чує, птиця нічна десь висі,
Провіщає біду неминучу,
Скорі їй шукать нової стріхи
Для своїх пташат бідолашних.

Не сова вис в Ключі-граді,
То не місяць на Ключ-город світить,
В церкві божій громільять барабани.
Вся свічками осяяна церква.

Та ніхто барабапів пе чує,
Ніхто світла в церкві божій не бачить,
Лиш король те чув і те бачив;
Із палат своїх він виходить
Та й іде він сам в церкву божу.

Став на паперти, двері відчиняє...
Серце стислося йому від жаху,
Та велику він творить молитву
І спокійно в церкву божу ввіходить.

Тут віл бачить дивне видіння:
На помості валяються трупи,
Поміж них кров струмками хлюпоще,
Як потоки дощові осінні,
Кров по кісточки йому доходить.

Горе! В церкві турки і татари,
Та ще й зрадники ті, *богумили*².
На амвоні сам султан безбожний,
Держить він паголо шаблю,
Кров по шаблі свіжа струмує
Од вістря по саму рукоятку.

Короля пойняв раптовий холод:
Тут же бачить він отця і брата.
Що отець від султана праворуч,
Опустився старий на коліна,

Подає йому свою корону;
А ліворуч, теж на колінах,
Його син, Радивої окаянний,
Бусурманською чалмою повитий
(З тою самою мотузкою, що нею
Задушив він нещасного батька),
Край полі у султана цілусе,
Мов холоп той, *фалангою*³ битий.

І султан безбожний усміхнувся,
Взяв корону, розтоптив ногами
Та й промовив тоді Радивою:
«Будь у Боснії моїй можновладцем,
Для гяур-християн беглербеєм»⁴.
І відступник б'є чолом султапу,
Тричі діл скривавлений цілусе.

І султан своїх слуг покликав
І сказав: «Дать капитан Радивою⁵,
Та не з бархату капитан, не парчевий,
А здеріть на капитан Радивою
Шкуру з рідного його брата».
Бусурмани короля оточили,
Роздягли догола його всього,
Ятаганом йому шкіру розпороли,

Стали дерти руками й зубами.
Оголили м'ясо і жили
І до самих костей обідralи,
Одягли вони шкорою Радивоя.
Заволав тоді мученик до бога:
«Правий боже, заслужив я кари!
Плоть мою віddай на розтерзання,
Тільки душу помилуй, Гісусе!»

При тім імені церква задрижкала,
Все зпенацька затихнуло, померклло,—
Зникло все — немов і не бувало.

І король навпомацки із церкви
Якось вибрався в тьмі глибокій
І з молитвою на вулицю вийшов.

Було тихо. З високого неба
Місяць біле освітлював місто.
Враз метнулась із-за міста бомба⁶,
І пішли бусурмани на приступ.

ПРИМІТКИ *

1. Хома I був таємно убитий своїми двома синами Стефаном і Радивоєм у 1460 році. Стефан йому наслідував. Радивої, гніваючись па брата за захоплення влади, розголосив жахливу таємницю і втік у Туреччину до Магомета II. Стефан з памови папського легата вирішив воювати з турками. Він був розбитий і втік у Ключ-город, де Магомет обложив його. Захоплений у полон, він не погодився прийняти магометанську віру, і з нього здерли шкіру.

2. Так пазивають себе деякі іллірійські розколійники.

3. *Фаланга* — палочні удари по п'ятах.

4. Радивої ніколи не мав цього сану, і всі члени королівської родини були знищенні султаном.

5. *Каптан* — звичайний подарунок султанів.

6. Апахронізм.

* Належить Пушкіну.— M. P.

* * *

*

Час, миливій друже, час! душа спокою просить —
Летять за днями дні, і кожна мить відносить
Частинками буття,— а ми усе ждемо,
Що завтра житимем, та мить — і помремо.
На світі щастя де? Є спокій лиш та воля.
Давно малюється мені принадна доля:
Давно, знебулий раб, замислив я втекти
В далеке селище труда і чистоти.

* * *

*

...Знов одвідав я
землі куточок той, де я відбув
у вигнанні два роки непримітних.
Вже десять літ з тих пір пройшло
 й чимало
для мене одмінилося в житті,
і сам, підвладний спільному закону,
я одмінився теж — та знову тут
минувшина жива мене проймає
і, видаеться, вчора ще блукав
в оцих я пущах.

Ось домок опальний,
де бідна няня при мені жила,
уже її нема — вже за стіною
не чую я важких старечих кроків,
Ані її дозору кропіткого.
Ось горб лісистий, над яким, бувало,
сидів я непорушно й задивлявсь
на озері, замислюючись сумно
про інші береги, про інші хвилі...
Між злотних нив і пасовиськ зелених
воно широко стелиться й синіє,
через його недовідомі води
пліве в човні рибалка й тягнє свій
убогий волок. В берегах похилих
розсіялися села. Там за ними
прокривлений вітряк надсилу крила
ворочає при вітрі...

На розміжкі
дідівських володінь при місці тім,
де вгору піdnімається дорога,
дощами зрита чисто, три сосни
стоять — одна навідлі, інші двоє
близенько в парі. Тут, коли повз них я
переїздив при місячному свіtlі,
знайомим шумом шерех їх вершин
мене привітував. По тій дорозі
тепер поїхав я й перед собою
побачив знову їх. Вони ті самі ж,
той самий їх знайомий вуху шерех,—
та коло прикорнів їх постарілих
(де здавна все було мов пустка голо)
тепер маленька пуща розрослась,
сім'я зеленая. Кущі товпляться
під тінню їх, мов діти. А здаля
стоїть один похмурий їх товариш,
немов бурлак старий. Йому навкіл,
як і раніше — пустка.

Драстуй, роде,
мені не знац та молод! Вже не я
побачу твій могутній пізній розквіт,
коли переростеш моїх знайомих
і голову стару заслониш їм
од віч прохожого. Та хай опук мій
почує ваш привітний шум, коли,
вертаючи із дружньої розмови,
він пройде мимо вас у пітьмі вночі
і пригада про мене.

* * *

В осінні дні, коли готовий
Я на дозвіллі віршуватъ,
Мені ви радите, братове,
Роман мій далі посуватъ.
Ви кажете і недаремно,
Що не годиться, ба й нечесно,
Урвавши оповіді звук,
Її мерщій давати в друг.
Що мав своєму я герою
Дружину хоч яку знайти,

Чи у труну його звести,
Та й попрощатися з юрбою
Осіб роману дійових.
І вивести на світло їх.

Ви кажете: «По божій волі
Іще живе Онегін твій,
Оточ іди вперед поволі,
Півсонні лінощі розвій.
Зі слави, як статечні люди,
Збирай оброк хвали й огуди,
Малюй і франтів городських,
І мілих панночок своїх,
Війну і бал, палац і хату,
І келью... і гарем,
Бери тим часом день за днем
Із публіки помірну плату,
За том карбованців по п'ять —
Легеньке мито, що й казать».

* * *

Отці пустинники і жони непорочні,
Щоб серцем залітати у селища заочні,
Щоб покріпляти його і гамувати кров,
Зложили господу багато молитов.
Та пі одна із них мене так не втішає,
Як та, що з вірою священик промовляє
У сумовиті дні великого поста;
Частіше все мені приходить на уста
Те слово, що мені упалі живить сили.
Владико днів моїх! Неробства дух похилий,
Любонаchalія, страшного, ніби змій,
І марнословія не дай душі моїй.
Та дай побачити гріхи мої й облуди,
Щоб я на близкього не накидав огуди,
І дух смиренності, й терпіння, і любов,
І чистоту мені даруй, о боже, знов.

Exegi monumentum *.

Я пам'ятник собі возвдиг нерукотворний,
Тропа народна там навіки пролягла,
Олександрійський стовп, в гордливості незборний,
Йому не досягне чола.

Hi, весь я не умру, я в лірі жити буду,
Від праху утече нетлінний заповіт,—
І славу матиму, допоки серед люду
Лишиться хоч один пійт.

Про мене відголос пройде в Русі великий,
І нарече мене всяк сущий в ній язик,
І гордий внук слов'ян, і фінн, і нині дикий
Тунгус, і друг степів калмик.

І довго буду тим я дорогий народу,
Що добристъ у серцях піснями викликав,
Що в мій жорстокий вік прославив я Свободу
І за упалих обставав.

Виконуй божеське, о музо, повеління,
Огуди не страшись, вінця не вимагай,
Спокійна завжди будь на кривди й на хваління
І в спір із дурнем не вступай.

* Я возвдиг пам'ятник (*лат.*). — Ред.

П О Е М И

БАХЧИСАРАЙСЬКИЙ ФОНТАН

Багато людей, так як і я, відвідували цей фонтан; але одних уже нема, а інші мандрують далеко.

Саді

Грій нахмурений сидів;
Янтар в устах його димився;
Бліскучий гурт вельмож-рабів
На хана з страхом дивився;
В палаці типша залягла;
Усі читали святобливо
Ознаки і журби, і гніву
У тінях грізного чола.
Та раптом володар гордливий
Махнув рукою нетерпливо,
І всі, склонивши, ідуть.

В чертогах сам він, і зітхнуть
На самоті вільніше може.
Жаває почувтів пожар
Лицю тепер явити гоже.
Так відбива затон погожий
У склі зибучім зграї хмар.

Що він замислив, гордовитий?
Які думки в душі горяТЬ?
Чи Польщу прағне він скорити?
Чи з Руссю хоче воювать?
Чи помста мариться кривава,
Чи змова сталась у військах,
Горяни навівають страх,
Турбує Генуя лукава?

Ні, вже не вабить ратна слава,
Стомилась від боїв рука;
На серці інша мисль тяжка.
Невже сліди свої злочинні
В гаремі зрада провела

I втіх та пристрасті рабиня
Гяуру серце віддала?

Hi! Жони ханові прекрасні
Думки і поривання власні
В мовчанні мусять берегти;
Сторожа пильна і холодна
Охороняє їх, щоб жодна
Не сміла серцем розцвісти.
Їх криє затінок темниці,
Не бачить їх окольний світ;
Так аравійський пишний квіт
Живе за шибами теплиці.
Для них в самотності гіркій
Дні, місяці, літа минають
І в необорний обіг свій
Любов і юність забирають.
Тече їх днів одноманіт
Без хвилювання, без пригоди,
І сон гарemu розбудить
Не здатен привид насолоди.
Красуні, прагнучи на мить
Хоч будь-чим серце обманити,
Міняють одяги шовкові,
В розвагах тішаться, в розмові,
Або під гомін вод живих
Над їх прозорими струмками
У тіні яворів густих
Літають світлими роями.
Між ними ходить злій свінук *,
І уникать його даремно;
Його ревнівий зір і слух
Простежить кожну мить таємну.
Давно тут запровадив він
Порядок вічний. Воля хана —
Твердий закон його один.
Священну заповідь корана
Не береже пильніше він.
Нездатний прагнути й любити,
Мов кам'яний, він звик терпіти
Зненависть, насміхи, докір,
Нескромних пустощів буяння,

* Такий наголос у Пушкіна.— M. P.

Зпевагу, сльози, тихий зір,
І піжне ремство, і зітхання.
Натуру він жіночу зна,
Що скрізь лукавити ладна —
На волі вольній і в неволі;
Благанням, поглядом німим —
Не ошукати його нічим,
Чужого ї радості, і болю.

Коли в пекучі літні дні
Купатись, розпустивши коси,
Ідуть невільниці ставні
І ллється струм срібноголосий
На їх принади чарівні,—
Розваг їх сторож невідступний,
Він тут. Байдужий, непідкупний,
Красунь вабливу голизну
Він спогляда. В добу нічну
Він по гарему тихо бродить;
Нечутно для людських ушей
Крадеться мовчки до дверей,
До лож по килимах підходить;
Всякчасно ханових дружин
Розкішний сон вартує він,
Нічний підслухуючи лепет;
Зітхання, подих, піжний трепет —
Все ловить між німотних стін.
І горе тій, чий голос сонний
Чуже найменення називав
Чи про кохання беззаконне
Подружці крадькома шептав!

Чому ж печаллю хан окутій?
Чубук в руках його потух;
Німий, не сміючи й дихнути,
У дверях знаку жде сівнух.
Весь повен думою одною,
Встає велитель; мовчки він
Іде до пишного покою
Недавно любих ще дружин.

Вони, чекаючи на хана,
Біля грайливого фонтана,
Прославши килими рясні,

Юрбою жвавою сиділи
І оком радісним ловили,
Як риба в ясній глибині
На мармуровім грала дні.
Їй не одна пустунка мила
Сережки золоті ронила.
Навколо срібним поставцем
Щербет невільниці носили,
І раптом співи задзвеніли,
На весь лунаючи гарем:

Татарська пісня

1

Дарує небо путь далеку
Тому, хто мучивсь і терпів:
Блажен факір, що бачив Мекку
На старості печальних днів.

2

Блажен, хто береги Дунаю
Сподобивсь кров'ю освятити:
Йому пазустріч діва раю
З жагучим зором полетить.

3

Стократ блаженний той, Заремо,
Хто в чарах інжного півспу
Голубить в затишку гарему
Тебе, троянду запашну!

Співають. Де ж ти, о Заремо,
Зоря кохання, цвіт гарему?
Бліда, ой леле, і сумна,
Похвал не слухає вона.
Як пальма, зігнута грозою,
Вона поникла головою,
В журбі не зводячи очей:
Зарему розлюбив Гірей.

Він зрадив! Але хто з тобою,
Грузинко, рівний тут красою?
Навкруг лілейного чола
Ти косу двічі обвила;

Твої принадливі очі —
Як сяйво дня, як морок ночі;
Чий голос висловить сильніш
Огненні пориви жадання?
Хто вміє ранити гостріш
Цілунком, повним раювання?
Як серцю, що скорила ти,
Любов до іншої знайти?
Проте, байдужий і жорстокий,
Тебе зневажив хан Гірей,
В холодній темряві ночей
Він бродить хмурий, одинокий,
Не зна спокою, відколи
Князівну польську привезли.

Недавно лиши Марія мила
Блакить чужих небес уздріла;
Недавно цвітом чистих мрій
Вона цвіла в землі своїй.
Був сивий батько гордий нею
І звав відрадою свою.
Закон для нього був один —
Її невинна юна воля.
Одну турботу відав він —
Щоб дольки любленої доля
Була, як майський день, ясна,
Щоб і хвилинною журбою
Їй не затъмарено спокою,
Щоб навіть замужем вона
В замилуванні споминати
Могла про вік дівочий свій,
Що пролетів, як сон крилатий.
Усе було принадне в ній:
І вдача тиха, й рухи жваві,
І очі голубі, ласкаві.
Природи щедрої дари
Вона мистецтвом прикрашала:
На арфі вивчилася гри
І учти в замку оживляла.
Юрба вельмож та багачів
Жадала з нею шлюб узяти,
Палких багато юнаків
Тасмно мусили страждати.
Але жагучих почуттів

Душа пе відала невинна
І в колі подруг молодих,
Серед веселощів та втіх,
Котилась юність бистроплинна.

Минуло все... Орда татар
На Польщу кинулась рікою:
З пожерливістю не такою
Ланами стелиться пожар.
І от, сплюндриваний війною,
Квітучий край осиротів;
Ні гри, ні сміху, ні розмови,
В печалі села і діброви,
І кпяжий замок спорожнів.
Смутна Маріїна світлиця...
В домашній церкві, де кругом
Силять предки віковічним спом.
Нова, з короною й гербом,
Висока виросла гробниця...
В землі ясповельможний пан,
Дочка в неволі. Хазяйнус
Скупий нащадок, вщент руйнус,
Ярмом пеславить рідний лан.

Ой леле! Хан Бахчисарай
Клязівну юну взяв у бран.
Марія тихо зав'ядас,
Німа гризе її печаль.
Гірей до неї має жаль:
Її мольби й плачі безкраї
Йому пічний тривожать соп,
Гарemu строгого закон
Віл задля пеї пом'якшас.
Похмурий сторож ханських жон
В її кімнату не ввіходить
І в сутінь вишитих запон
На ложе сиу її не зводить.
Не сміс очі він свої
Підняти на красу її.
Вона сама в купальні зрапку,
Лишне невільниця при ній;
Боїться хан на полонянку
Звести жагучий погляд свій.
В кімнаті дальній, самотою,

Живе і мучиться вона,
Мов заletіла до покою
Якась істота неземна.
Перед лицем святої діви
Горить лампада там ясна
І вирок долі нещасливий
Промінням облива своїм,
Смиреніша віра там витає —
І в серці спомин виникає
Про рідне поле, рідний дім...
Гіркі там сльози ллє Марія,
Там подруг заздрісних пема;
Вона в скорботі там сама,
А все павколо шаленіс
В розкошуванні. Там надія
Зорею чистою горить.
Там серце, жертва сил гріховних,
Серед пороків невгамовних
Одно святе чуття тайтъ,
Одину божественну поруку...

· · · · · · · · · · · · ·

Настала ніч; укрили тілі
Тавріди пинної поля;
Солодкі співи солов'їні
Між темних лаврів чую я;
Сіяють зорі, місяць сходить
І з синьої височини
На ліс, на гори, на лали
Томливе сяєво наводить.
В серпантку білім та легкім,
Мов тіней тиховійна зграя,
По вулицях Бахчисарая
Одна до 'дної, з дому в дім,
Квапливо йдуть татарки прості
За давнім звичаєм у гості.
Палац затих; заснув гарем
У несказанцій млості мирній;
Натомлена шумливим днем,
Земля дрімає. Сторож вірний,
Дозором обійшов євнух.
Він спить; та, ханові покірний,
І в сні чатус пильний дух.

Всякчасне зради дожидання
Спокою не дає йому;
То ніби шелест, то шептання,
То крики чуються крізь тьму.
Ошуканий невірним слухом,
Він прокидається, тримтить,
Наляканім припавши ухом...
Але навколо все мовчить.
Фонтани лищ солодкозвучні
У мармуровій б'ють тюрмі;
Троянди друзі перозлучні,
Лиш солов'ї дзвенять у тьмі.
Євнух ще довго прислухався,
Та знов, натомлений, здрімався.

Які чудові мрії й сни
У ночах казкового Сходу!
Як ллються солодко вони
Для мусульманського народу!
Які розкоші у домах,
В пахучих росяних садах,
В гаремах, створених для щастя,
Де все під місяцем пімим
Стасє примарним і хистким,
Де все в обіймах любострастві!

• • • • •

Всі жони сплять. Не спить одна.
Встає, ледь дишучи, вона;
Іде і двері відчиляє
Кваліво; в темряві нічній
Ступає легко: все тут їй
Тасмний острах навівас.
На ложі спить євнух старий.
Ах, серце в п'яного невмолиме,
І навіть сон його страшний!..
Як дух, вона проходить мимо...

• • • • •

Ось двері знов. Вона підбігла.
Її несмілива рука
Торкнулася вірного замка...
Ввійшла — і в подиві застигла...
Її поїняв тасмний страх.

Лампади сяйво золотої,
Ківот в печальному спокої,
Пречиста з сином на руках
І хрест, любові знак святої,—
Грузинко, все в душі твоїй
Ішось рідне раптом пробудило.
Все звуками забутих мрій
Неясно вміть заговорило.
Вві смі покоїлась княжна,
Невинна ї світла, як веспа,
І ніжні лиця рожевіли;
Їх томпій усміх осявав,
Хоч сльози ще на пих тримтіли:
Так світло місячних заграв
Блицить на росах буйних трав.
Здавалося, що, син едему,
Із неба ангел прилетів
І сльози променисті лив
Над полонянкою гарему...
Заремо бідна, що тобі!
Як серце стислося в журбі!
Склопились мимохіті коліна,
Слова злилися у мольбі:
«О, зглянься, чиста і невинна!..»
Цей стогін молоду княжну
Знепацька розбудив од сну.
Якусь жону перед собою
Враз бачить з острахом вона.
Підводить боязко рукою
І каже тихо їй княжна:
«Хто ти? Північпою порою
Чого прийшла?» — «До тебе я:
Врятуй мене. Уся моя
В руках у тебе доля нині...
Жила я в радіснім сп'янінні,
Я знала щастя чарівне...
Тепер нема від нього ї тікі:
Я гину; вислухай мене.

Вродилась я пе в цьому краї,
Далеко... Та минулий час
І досі в пам'яті не згас,
І досі в серці виникає.
Мов бачу спіг шпилів стрімких,

Гарячі струмні серед них,
Діброви морок таємничий...
Там інший люд, там інший звичай...
Але чому свій рідний край
Я залишила,— пе питай,
Не знаю. Згадую лиш море,
Якусь людипу в вишні
Над парусами...

Страх і горе
Були не знані тут мепі;
Я в безтурботній тишині
В гаремі пишнім розцвітала
І перших любоців палких
Слухняним серцем дожидала.
Пора настала і для них,
Збулось. Гірсій війні кривавій,
Походам хижим край поклав,
Він їх на пестощі ласкаві
В своїм гаремі проміняв.
Перед його орлині очі
Ми стали. Погляд він спинив
На постаті моїй дівочій,
Мене покликав... Охопив
Його й мене вогонь жадання,
Настав земного щастя час.
Ні клевета, ні дорікання,
Ні біль ревнивого страждання
Не розлучали довго нас.
Але з'явилася ти, Маріс,
Мені, ой леле, на загин!
Злочинні загніздилися мрії
В його душі. Не хоче він
Моїх і слухати докорів,
Йому жалітися — дарма...
На голос мій, на ніжний порив
У п'яного відгуку нема.
Проте я буду справедлива.
Я знаю: не твоя вина.
Оточ послухай: я вродлива;
В усім гаремі ти одна
Моя суперниця можлива.
Та в мене — пристрасть вогняна,
Та ти любить, як я, не можеш.
Навіщо ж чаром крижаним

Гірея серце ти тривожиш?
Він був, він мусить бути моїм!
Печать пезрадного кохання
Віл на уста мої поклав,
Давно всі думи, всі бажання
Гірей з моїми поєднав.
Він зрадить — вмерти я повинна!
Я плачу; бачиш, на коліна
Перед тобою я стаю.
Благаю і молю тебе я:
Віддай мені моого Гірея!..
Прошу я співчуття твого;
Він мій — засліплений тобою!
Презирством, тugoю, мольбою,
Чим хочеш, одверпі його,
Клянись (хоч я для Алкорана,
Поміж певільницями хана,
Забула віру давніх днів;
Та віра у моїх батьків
Була твоя) — клянися цею
Зарему повернуть Гірею.
Коли ж... мені ти хочеш зла...
Разить кінджалом я умію:
Біля Кавказу я зросла».

Сказала їй зникла враз. Марія
Услід ступити не змогла.
Невинній, їй незрозуміла
Розмова пристрастей тяжких,
Але якась в них дивна сила,
Страшне для неї щось у них.
Які слова, які моління
Її врятують від падіння?
Чи долі вирок їй судив
Гіркий останок юних днів
Ганьбою їй соромом укрити?
Коли б Гірей її лишив
Самотньо в цій темниці жити,
Забув нещасну, занедбав
Чи, гнівом чорним оповитий,
Життя їй нитку перетяв!
З якою б радістю Марія
Покинула цей марний світ!
Усе минуло, і надія

Зів'яла, як прибитий цвіт!
Земля чужа, страшна надміру!
Вже їй пора, Марію ждуть
І в небеса на лоно миру
Ласкавим усміхом зовуть.

• • • • •

Минули дні; нема її,
Марії, в падолі земному;
У світлих ангелів сім'ї
Радіють ангелу новому.
Та що в трупу її зволо?
Життя в неволі, в безнадії,
Недуга а чи інше зло?
Хто відає? — Нема Марії!..
Палац похмурий опустів;
Іанов Гірей його покинув,
Зпов у шалепій вир боїв
Він із татарами полинув.
У хижих пасоках він знов
Шугає, як у бурю птиця,
Та ще в душі горить любов,
Ще розпач у душі тайтесь.
Не раз, ллючи ворожку кров,
Підійме шаблю він — і з маху
Застигне, ніби кам'яний,
Безумно зводить зір німий
І полотніс, мов зі страху,
І шепче щось, і сліз ріка
По виду темному стіка.

Гарemu ханського палати
Не бачать більш його лиця;
Там, вічно змущені страждати,
Під зимним поглядом скопця
Красуні в'янутъ. Поміж ними
Нема грузинки вже. Вона
Рабами вкинута німими
В пучину вод, і глибина
Взяла її, коли княжна
Лишила цю юдоль пороку.
Хто вна, яка її вина,
Та скарано її жорстоко!
Спустошивши огнем війни

Кавказькі саклі та лани
І села мирної Росії,
В Тавріду повернувся хан
І, в пам'ять бідної Марії,
Поставив з мармуру фонтан
В палацу закутку глухому.
Там хрест отінює святий
Магометанський золотий
Півмісяць (в символі такому —
Нерозуміння дух сліпий).
Є напис: нищений роками,
Він залишивсь, хоч неясний.
За дивними його значками
Дзюрчить у мармурі вода;
Вона холодними слізами
Немовчно ніч і день спада.
Так матері не раз ридали
У дні нещадної війни.
Стару бувальщину проzpали
Дівчата тої сторони,
І хмурий пам'ятник вони
Фонтаном сліз найменували.

З гучним розлучений життям,
В південнім опинившись краї,
Одвідав я в Бахчисараї
Палац, повитий забуттям.
Серед німотних переходів
Бродив я там, де бич пародів,
Татарин бенкети справляв,
Криваві довершивши дії,
І в любострасті утопав.
Ще й досі пестощами віс
В пустих покоях та садах;
Там грають води, квітнуть рози,
І в'ються виноградні лози,
І стіни в злоті й килимах.
Я там побачив ветхі грatti,—
За ними, на своїй весні,
Янтарні чотки розбирати
Рабині мусили сумні.
Я бачив кладовище ханів,
Останнє селище тиранів.
Стовпі ці, думалось мені,

Під мармуровою чалмою
Про долі вироки страшні
Вели розмову між собою.
Де хані ті? Де той гарем?
Куди все зникло, відлетіло?
Та іншим марив я лицем,
І серце з іншого боліло.
Троянди млосно-запашні
І водограї срібнопінні
Давали забуття мені,
Несли солодке оп'яніння,
І діва чарівною тінню
З'являлась у легкому сні...

* * * * *

Чия ж була то, друзі, тінь?
Чис лице крізь морок чорний
З'являлось між німих склепінь
Непереможне, непоборне?
Марії образ осяйпий
Я бачив чи палку Зарему
В безмежній муці вогняній
Серед безлюдного гарему?
Таку ж я вроду, ще земну,
І милий погляд пам'ятаю —
До неї думу я сумну
В вигнанні щоразу звертаю.
Безумче! годі! перестань,
Не оживляй свого страждання,
Шалепим поривам кохання
Ти заплатив достойну дань.
Отямся; чи ще довго в муках
Тобі кайдани цілуватъ
І в ліри невстидливих звуках
Своє безумство виливатъ?

Прихильник муз, прихильник миру,
Забувши й славу, і любов,
О, скоро вас побачу знов,
Веселі береги Салгіру!
Прийду на схил приморських гір,
Видіння згадуючи мили,
І знов таврійські сині хвилі
Мені утішать спраглий зір.

Чудовий край, очей відрада!
Все там живе: сади, ліси,
Янтар і яхонт винограду,
Долини, сповнені краси,
Де оновитись серце раде;
Все кличе мандрівця спочить,
Коли між горами стрімкими,
Над моря водами дзвінкими
Навиклий кінь його біжить,
І в серці покій та відвага,
І хвиля зелено кипить
Навкруг бескетів Аю-Дага...

БЕНКЕТ У ЧУМУ

Уривок з Вільсонової трагедії

«The city of the plague» *

Вулиця. Накритий стіл. За столом бенкетує декілька жінок та чоловіків.

Молодий чоловік

Шановний голобо! я нагадаю
Про того тут, кого ми добре знали,
Чиї слівця, цікаві приповістки,
Дотепні жарти, відповіді влучні,
Ущипливі в поважності забавній,
Бенкети наші сміхом приправляли
І гнали морок, що чума безжалъна,
Негадано в гостину завітавши,
На пайсаніші посила умій.
Два дні тому, як вигадками тішив
Він збори наші; тож не може бути,
Щоб ми на цім гулянні безтурботнім
Забули Джаксона! Його тут крісло
Стоїть порожнє, ніби дожидає
Веселуна — а він пішов уже
У попідземні селища холодні...
Ніколи красномовніший язик
Не замовкав іще у домовині;
Та ми тим часом живемо, і нам
Нема чого смутитися. Дзвінкі
Візьмемо кубки, в вигуках веселих
Згадаймо Джаксона, немов між нами
І досі він живий!..

Голова бенкету

Покинув перший
Він коло наше, і тому в мовчанні
Ми вип'єм в честь його.

* Чумне місто (англ.). — Ред.

Молодий чоловік

Хай буде так!

Усі п'ють мовчки.

Голова

Твій голос, дівчино, у рідних співах
Дійшов межі довершеності. Пісню
Зачни нам, Мері, дику і тужливу,
Щоб потім ми в веселоці пірнули
Ще запальніш, як той, хто в дивнім сні
Був розлучився з нашою землею.

М е р і

(співає)

Мирна праця, втіхи милі
В краї нашому цвіли.
Юрми люду щонеділі
До церков побожно йшли;
Наших діточок у школі
Щебетали голоси,
І з серпом блищала в полі
Криця гострої коси.
Та тепер — заперто школу,
Обезлюділи церкви,
Жито клониться додолу,
Ліс мовчить, як неживий.
На селі людей немас,
Мов пожежа перейшла,—
Тільки цвінтар всіх приймає
До останнього житла.

Щохвилини мертвих посять,
А моління ще живих
Крізь ридання бога просять
Упокоїть душі їх!
Щохвилини іпше тіло
Похорону дожида,
І збиваються могили,
Наче в бурю череда!

Як судила доля рано
Одцвісти моїй весні,
Я молю тебе, коханий,
Ти не суджений мені:

Не цілуй у мертві губи,
Не доторкуйся руки,—
Проведи в могилу, любий,
Вірну Дженні здалеки.

А тоді — покинь ці луки!
І піди в далеку путь,
Щоб душі безмежні муки
Десь розвіяТЬ і забуТЬ.
А коли чума відхлине,
Мій німий одвідай прах,
А Едмонда не покине
Дженні й там, у небесах!

Г о л о в а

За пісню цю спасибі, люба Мері,
За пісню, повну смутку та скорботи!
Колись чума, як бачиться, так само
Одвідала поля й долини ваші,—
І стогони та зойки розлягались
На берегах потоків і струмків,
Що в наші дні дзюрочують супокійно
У дикім раї вашої землі;
Той чорний рік, коли в страшні покоси
Лягли одважні, чисті, молоді,—
Яку він пам'ять по собі лишив?
Хіба що в простій пісні відгомони,
Тужливі та приємні. Ні! віщо
Так не печалить нас серед бенкету,
Як піжпий звук, відлунений в серцях!

М е р і

О, я б воліла не співати ніколи
Оподаль хати вбогої батьків!
Батьки любили слухати юну Мері,
І я тепер неначе наслушаю
Саму себе в далекій бідній хаті...
Мій голос був тоді солодший: він
Був голосом невинності.

Л у ї з а

Не в моді
Тепер такі пісні. Та й досі ще
Є прості душі: їм сльоза жіноча

Довірливі розчулює серця.
Здається їй, що тут ніхто не встоїть
Перед її плачем. Коли б же сміхом
Хотіла взяти, то, мабуть, усе
Сміялась би. Хвалив тут Вальсінгам
Красунь північних,— ну, вона тепер
І розстогпалася. О, ненависна
Шотландських кіс лукава жовтизна!

Г о л о в а

Стривайте-но: коліс я чую стук!

Іде віз, повний мерців. За погонича на п'ому пегр.

Луїза, бач, зомліла! А здавалось,—
Тверде у неї серце, як у мужа.
Жорстокий проти ніжного кволішій,
І страх живе у пристрасній душі!
Водою збризни, Мері! Так, їй краще!

М е р і

Ганьби моєї та печалі сестро,
Схились до мене.

Л у ї з а (приходячи до пам'яті)

Демон уявився
Мені вві спі — весь чорпий, білоокий,
У свій візок мене він кликав. Там
Лежали трупи й хрипло белькотали
Незрозумілі і страшні слова...
Скажіть мені: цей віз проїхав справді
Чи тільки снівся?

М о л о д и й ч о л о в і к

Годі-бо, Луїзо,
Розвеселись. Хоч вулиця вся наша —
Німотний сков од смерті та отчаю,
Безжурності та забуття притулок,
Та, може, скрізь візок той проїздить,
І ми його перепинять не смієм,—
А щоб кінець покласти цій розмові
Та втішити жіночтво,— заспівай
Нам, Вальсінгаме, не сумної пісні,

Що від журби шотландської вродилась,
А пісні, де панує буйний Вакх,
Що виникла над келихом кипучим!

Г о л о в а

Того не вмію. Заспіваю гімн
Чумі на честь. Я вчора склав його,
Коли вночі додому повернувся.
Уперше за життя мепе охота
Взяла до рим! То слухайте ж пильніш:
Мій хриплій голос тут якраз пасує.

Г о л о с и

Гімн в честь чуми! послухаймо його!
Гімн в честь чуми! Чудесно! Bravo! bravol

Г о л о в а (співає)

Коли погрозлива зима,
Як гордий вождь, веде сама
На пас жорстокі та суворі
Полки морозів і снігів,—
Огні ми світимо бадьорі
І бенкетуєм круг огнів.
Цариця гірниая, Чума
Тепер іде на нас сама,
На житво важачи багате,
І в наші вікна день за днем
Могильна стукає лопата...
Куди ж од неї ми втечим?
Як од примхливої зими,
Замкнемось, друзі, од Чуми!
Креслім огню, чарки налиймо,
Повиймо пристрастю уми
І, шалу кинувшись в обійми,
Прославмо царствіє Чуми.

Є дивні чари у бою,
Страшної прірви на краю,
В безмежнім, грізнім океані,
В ревінні хвиль, в диханні тьми,
І в аравійськім урагані,
І в лютім подиху Чуми.

Все, що загибеллю грозить,
Для серця смертного тайт
Незрозуміле чарування,
Беа́смрття, може, відчуття! —
Щасливий той, хто в дні страждання
Ним осолоджував життя.

Хвала ж тобі, Чумо, хвала!
Нам не страшна могильна мла!
Уже йдути по смертних сходах,
Підносим піnnі кубки ми
І діви-рози п'ємо подих,
Хоч, може... сповнений Чуми!
Входить старий священик.

Священик

Безбожний спів, безбожні нечестивці!
Бенкетами, розпусними піснями
Глузуєте з німої тиші ви,
Що всюди смерть посіяла похмура!
На цвинтарі, під похоронний плач,
Під голосіння ревно я молюся,—
А ваші гульбища ці ненависні
Тривожать супокій могил,— і землю
Над мертвими тілами потрясають!
Коли б жінок і стариків моління
Загальної не освятили ями,—
Сказав би я, що духи тут лукаві
Безбожника вхопили грішну душу
І в вічну темряву zo сміхом тягнуть.

Кілька голосів

Про пекло ловко він оповіда!
Іди, старий! Тут не до тебе, діду!

Священик

Святою вас я заклинаю кров'ю
Спасителя, розп'ятого за нас:
Безбожну киньте гулянку, коли
Ви хочете зустріть на небесах,
Кого любили у житті земному.
Розходьтесь по домах своїх!

Г о л о в а

Доми

Смутні у нас — а юність прагне втіхи!

С в я щ е п и к

Це, Вальсінгаме, ти? Невже забув,
Як на колінах — так іще недавно —
Труп материн сльозами обливав
І в муках бився па її могилі?
Що ж, думаєш, вона тепер не плаче,
Побачивши з небес, як син в розпусті
Гріховній тоне, чувши голос твій,
Що тут пісні вигукує скажені
Серед плачів та співів молитовних?
Іди ж за мною!

Г о л о в а

О, навіщо ти

Прийшов мене тривожити? З тобою
Я не піду. Мене слоди назавжди
Одчай і муки міцно прикували,
Свідомість пепрощеннего гріха,
Жах порожнечі, що стрічаю я,
У дім свій повернувшись змертвілій,—
І цих розваг незнані солодощі,
І кубка цього золота трутізна,
І пестошці (хай бог мене простить) —
Хоч грішної, та любої істоти.
Тінь матері не викличе мене
Відсіль. Запізно ти слоди прибув.
Зусилля марні, хоч за них я вдячний...
Іди ж, старик! Та хто з тобою піде,—
Хай буде проклят піпі і повік!

Г о л о с и

Bravo, Bravo! Достойний голова у нас!
От так сказав! Геть, діду, геть іди!

С в я щ е п и к

Матільдин кличе дух тебе святий!

Г о л о в а (встав)

Заприсягнись, піднявши в пебеса
Бліду, зів'ялу руку, залишить

В трупі ім'я, навіки заніміле!
Коли б од неї, чистої, сковатись
Я силу мав!.. Вона мене вважала
За чесного, за гордого, і щастя
В моїх обіймах знала неземне...
Де я?.. о, благовіснице небесна!
Тебе я бачу там, куди мій дух
Уже повік не досягне...

Жіночий голос

Безумець:
Йому ввижкається померла жінка!

Священик

Ходім за мною...

Голова

Ні, мій отче,
зглянься.

Лиши мене!

Священик

Хай бог тебе спасе!
Прощай, мій сину.

Виходить. Бенкет іде далі. Голова залишається,
глибоко замислений.

МІДНИЙ ВЕРШНИК

Петербургська повість

ПЕРЕДМОВА

Пригода, описана в цій повісті, основою має собі дійсність. Подробиці поводі запозичено з тогочасних журналів. Цікаві можуть звіритись, заглянувши до відомостей, що подає В. М. Берх.

ВСТУП

Край темних вод стояв він сам,
Великим віддаваний думкам,
І вдаль зорив. Поперед нього
Котилася річка. Тихо там
Плив човен, владнаний убого.
Уздовж багнистих берегів
Там хат похилих ряд чорнів,
Притулок бідного чухонця,
І ліс, де промінь не світив
У млі захованого сонця,
Кругом шумів.

І думав він:
Тут зрипе місто крізь тумани,
І швед, війни чванливий сип,
Зустріне опір нездоланий.
Природі сили тут велять
Вікно в Європу прорубати¹;
При морі непохитно стати.
Сюди із всіх кінців землі
Прилинутъ в гості кораблі,—
І процвіте наш край багатий.

Сто літ пройшло, і диво з див,
Перлипа у північнім краї,
З тяжких боліт, з густих лісів
Високий город виростає;
Там, де колись понурій фінн,

Природи пасерб пещасливий,
Край берегів низьких один
Свій невід закидає драптивий
В таємні води,— подивись:
Шпилиями в небо піднеслися
На велелюдному помості
Палаці й вежі; кораблі
Сюди з усіх кінців землі
Пливуть, закликані у гості;
Нева вдяглася у граніт;
Мости пад нею простяглися;
На островах її сплелися
Сади в мережі темних віт,—
І віку юного столиці
Стара вклонилася Москва,
Як нововінчаній цариці
Порфіроносна удова.

Люблю тебе, дитя Петрове,
Люблю твій гордій, строгий взір,
Неви одінця гранітове
І хвиль її державний шир,
Твоїх чавунних грат узори,
Ночей задумливих твоїх
Безсияний блиск, тумап прозорий,
Коли серед книжок піміх
Пишу, читаю без лампади,
І вулиць видяться громади,
І око бачить звідусіль
Адміралтейський ясний шпиль,
І, пе пускавши мли пічлої
На пеба золоту твердинь,
Зоря, чергуючи з сестрою,
Жене короткочасну тінь².
Люблю морозний день застиглий
Після жорстоких сніговиць,
Санки, що по Неві побігли,
Дівочих рожевіння лиць,
І танці, й шум, і барви строїв,
А в колі друзів молодих
Шипіння пінявих напоїв
І пуншів пломінь голубих.
Люблю на Марсовому полі
Бояцьку гру спостерігать,

Коли і кінна, й пішпа рать
Хвилюється на видноколі,
Коли в шикованих полках
Корогви мають нездоланні,
Шапки виблискують мідяні,
Наскрізь прострелені в боях.
Люблю, столице пишнозбройна,
Фортечних мурів дим і грім,
Як півночі цариця гойна
Дарує сина в царський дім,
Чи по тріумфі голоснім
Росія свято людпе править,
Чи в море лави крижані
Нева односить навесці
І животворне сонце славить.

Красуйся, городе Петрів,
Будь непоборний, як Росія.
Хай стихне на віки віків
Тобі підборкана стихія,
Хай фінських вод злоба стара
В своїй замовкнє ворожнечі,
І пе стривожать марні речі
У сні довічному Петра!

Був час лихий, страшна пора...
Живі про неї спогадання...
Про неї, друзі, розпочну
Для вас я це оповідання,
Про долю розкажу сумну...

ЧАСТИНА ПЕРША

Над охмарнілим Петроградом
Шугала осінь листопадом.
В струнку ограду кам'яну
Страшні вергаючи навали,
Нева пручалась, як зо слу
В жорсткій постелі нездужалий.
Майдани морок оповив;
У вікна дощ сердито бив,
І вітер плакав за стіною.
Додому в пізній час нічний
Прийшов Євгеній молодий...
Ми знову нашому герою

Дамо наймення це. Воно
Лунає мило; з ним давно
Мої зріднилися писання.
Не треба нам його прозвання,
Хоч, може, у прадавній час
Воно по всім гриміло краї,
І Карамзій його для нас,
Як літописець, воскрешає;
Але минувся гомін той,
І слава зникла. Мій герой
Живе в Коломні, десь там служить,
Міпа вельможних і не тужить
Ні по схоропеній рідні,
Ні по забутій давнині.
Ото ж, вернувшись, Євгеній
Струслув шинель, роздягся, ліг,
Та довго він заснуть не міг,
Думки утишити щодені.
Об чим же думав він? Об тім,
Що вбогий, що трудом тяжким
Йому судилося добувати
І незалежну долю, й честь;
Що міг би бог йому додати
Ума і грошей,— в світі ж єсть
Нероби, гультаї щасливі,
На розум біdnі та ліпиві,
Яким живеться хоч куди!
Що, певно, він за два лиши роки
Дістане чина; що води
Все більше має прибувати;
Що звелено мости підняти —
І що Параші з тих причин
Днів zo три не побачить він.

Тут він розніжився сердечно
У поетичній маячні:
«Женитись? А чому ж бо й ні?
Воно не легко, безперечно;
Та я людина молода,
Здорова, не боюсь труда;
Тож сяк чи так собі владнаю
Гніздечко просте, затишне,
І з нею щастя там вазпаю.
Можливо, рік чи два мине —

Посаду випрошу; Паращі
Препоручу всі справи наші,
Хазяйство й догляд за дітьми...
І будем жити ми в супокої,
І тихо помремо обое
Між унучаток любих ми...»

Так мріялось. І стало сумно
Йому в ту ніч, і він бажав,
Щоб вітер вив не так безумно
І дощ у вікна калатає
Не так сердито...

Врешті очі
Йому склепилися! Пройшли
Години буряної ночі,
І день блідий встає з імли...³
Жахливий день!

Нева ревла
Всю ніч і рвалась проти бурі
У моря займища попурі,
Та па світанні знемогла...
Уранці вільний та цікавий
Збивався юрмами народ,
Милуючись на гпівні лави,
На шумування чорних вод.
Та вітри в море пе пускали
Нетерпеливої Неви,
І хвилі буйні заливали
Потоком пінним острови.
Дедалі буря скаженіла,
Нева зростала і кипіла,
В нестримний обернувшись вир.
І враз, неначе хижий звір,
На город кинулась. Від неї
Усе побігло. Спорожнів
Довкола берег... Шум валів
Підземні виповнив підвали,
До граток полились капали,
І сплив Петрополь, як Тритон,
По пояс серед водних лон.

Облога! Штурм! Вали ордою
У вікна тиснуться. Кермою
Човни з розгону б'ють шибки.

В покрові воднім рундуки,
Уламки стін, дахи, баляси,
Купецтва дбалого запаси,
Пожитки з голого житла,
Мости, що буря рознесла,
З могил розмитих домовини
Пливуть по вулицях!

Бідар

Гнів божий зрить і жде покар.
Усе — і скарб, і статок гипе!
А де ж узять?

Покійний цар

Ще посідав тоді в Росії
У славі славній отчий трон;
Він вийшов смутен на балкон
І мовив: «Божої стихії
Царям не подолати». Сів
І в думі скорбними очима
Лихе видовище ловив.
Річками улиці буйними
В озера линули, що ними
Майдани розлилися. Сумним
Здавались островом палати.
Цар мовив — і по слову тім
Пливуть одважно рятувати
Серед бурхливих чорних вод
Його покірні генерали⁴
І страхом нелюдським опалий
І лихом спітканий народ.

А на Петровому майдані,
Де височіє у тумані
Збудований недавно дім
І непорушно перед ним,
Достоту на живих похожі,
Стоять два леви на сторожі,—
У думи вдавшися страшні,
На звірі, наче на коні,
Сидів блідий, згорнувши руки,
Євгеній. Не загинув й муки
Боявся він. Він не зважав,
Що вир навколо бушував,
Йому доходячи по ноги,
Що дощ в лиці його шмагав,

Що вітер навісний у нього
І шапку з голови зірвав.
У непорушному відчаї
Очей не зводив віл своїх
З одного місця. Там бурхав
Юрба несита хвиль страшних,
Що повстають, як гори чорпі,
Несуть там води непоборні
Уламки... Боже! боже! Там
Безумним видяться очам
Внизу, над самою водою,—
Домочок з тихою вербою
Та тин убогий: там живуть
Вдова й дочка, його Параша,
Його зоря... Чи серце рвуть
Примарні сни? Чи й доля наша,
І все життя — лиш сон пустий,
Німого неба насміх злий?
І він, мов чарами повитий,
Немов до мармуру прибитий,
Зійти не може! Навкруги
Лиш води, спінені з'жаги!
І, повен· гордого спокою,
У непохитній випині,
Над роз'ярілою Невою
Сидить з простертою рукою
Кумир на бронзовім коні.

ЧАСТИНА ДРУГА

Аж от, наситившись гульбою,
З буяння дикого п'яна,
Нева вертається грізна,
З гучного тіщачись розбою
І славну здобич за собою
Небдало кидаючи. Так
Ватага лютих розбишак,
Село опавши, ломить, ріже,
Грабує, рве; ревіння хиже,
Виття, насильство, грім проклять!..
І враз, на бистрі спавши коні,
Од невідклиичної погоні
Додому вбійники спішать,
Поживу ронячи по полю.

Вода зійшла, і скрізь поволі
Одкрився брук. Жадний спізнать
І боячися знати долю,
Євгеній мій не біг — летів
До ще не втихлих берегів.
Та з перемоги охмелілі

Ще грали й пінилися хвилі,
Немов кипіла вся глибіть,
Ще піна їх поймала сива,
І дихала Нева бурхлива,
Як, з бою повернувшись, кінь.
Євгеній глянув: бачить човен;
Тривоги і надії повен,
Він перевізника гукнув —
І перевізник через річку
Із ним за плату невеличку
Між води збурені майпув.

І довго з лютими валами
Боровся звичений гребець,
І зникнути між їх рядами
З пеoberежними плавцями
Міг легко човен — та кінець
Тому прийшов.

Біжить Євгеній,
Знайомі вулиці міпа
І дивиться. Яка страшна
Картина! Сили скрізь шалені
По всьому потоптом пройшли,
Те скинули, а те змели;
Там похилилася хатина
Безсило набік; там руйна
Одна лишилася; мерці,
Немов подолані бійці,
Кругом лежать. В гіркім одчаї,
У тугу вдавшися німу,
Туди Євгеній поспішає,
Де уготовано йому
Щасливі чи недобрі вісті,
Як нерозкритого листа.
Уже й знайоме передмістя
Навколо нього вироста,
Де дім... Та що це?

Він спинився.

Пройшов, вернувся, подивився.
Ще глянув... ще... і похолов.
Тут дім стояв; отут ішов
Тинок, а тут були ворота,
Іх знесло, бачиться. А дім?
І, повен чорної турботи,
Все ходить він на місці тім,
Про щось говорить із собою,—
І, в лоб ударивши рукою,
Зареготов.

Нічна імла

Тривожне місто повила,
Та довго люди ще не спали
І чоміж себе міркували
Про день погаслий.

Наче жар,

Із-за блідих з утоми хмар
Світанок блиснув у столиці,
Та не найшов уже й слідів
Біди тяжкої; багряница
Уже покрила темне зло.
Все по-колишньому пішло.
Уже з байдужою душою
По пішоходах комашею
Снували люди. Із нічних
Службовці закутків своїх
На працю йшли. Купець завзятий,
Віддавши вчора дань Неві,
Принади розкладав нові
І марив з біжнього узяти
За збитки. Край поріччя зпов
Човни гойдались.

Граф Хвостов,

Поет, улюблений богами,
Співав безсмертними рядками
Про день, що карою пройшов.

А бідний, бідний мій Євгеній!..
Шкода! Його нещасний ум
Нанівець муки незлічені
Розбили. Бунтівливий шум
Неви та вітру оддавався
Йому в ушах. Од хмарних дум

Безоборонний, він тинявся,
Ясних пе відавши годин.
Минувся тиждень, місяць,— він
Усе додому не вертався.
Його нескращене житло
Найняв, як терміну дійшло,
Хазяїн бідному піті.
Євгеній там і залишив
Добро своє. Його на світі
Забули. Він удень бродив,
А спав край річки; підживлявся
З черствих подаваних шматків.
На ньому одяг весь зотлів
І геть подерся. Камінцями
Жбурляли в нього хлопчаки
І підганяли батогами
Нетерпеливі візники,
Бо він ні місця, ні дороги
Не розбирав; тягар лихий
Давив його. Він був глухий
Од шуму вічної тривоги.
І жив безтямно він з тих пір,
І не людина, і не звір,
Нішо — ні гість у цьому світі,
Ні привид мертвий...

Якось він
Заснув на пристані. По літі
Вже йшло на осінь. З-поза стін
Вив дикий вітер. Чорний плин
Об сходи бився гранітові
І скаржився в тужливій мові,
Неначе при порозі люд,
Що марно жде на правий суд.
Бідак проснувсь. Було похмурно;
Дощ капав, вітер скиглив журно,
І з ним у темряві нічній
Перекликався вартовий...
І все Євгеній пережите
Згадав виразно: він бродити
Пішов по вулицях лунних;
Спинився враз; в очах німих,
Що чудно бігали з нестяями,
Майнув непереможний жах.
Він опинився під стовпами

Нового дому. При дверях,
Достоту на живих похожі,
Леви стояли на сторожі,
І прямо в темній вишні,
На грані брили кам'яної
Кумир з простертою рукою
Сидів на бронзовім коні.

Здригнувсь Євгелій. Прояснились
Гадки жахливо. Він пізnav
І місце, де потоп шугав,
Де роз'ярлі води бились,
І тих левів, і той майдан,
І вершника, що крізь туман
Підносив голову мідяну,
Що владним помахом руки
Узкрай приморської луки
Воздвиг столицю нездоланну...
Страшний він в паокружній млі!
Яка могутність па чолі!
Яка зализна міць долопі!
А що в копі за дивний пал!
Куди ж зірвався ти учвал
І де ти станеш, гордий копю?
О можпий владарю віків!
Чи ти над прірвою глухою
Не так зализою рукою
Росію ставма підхопив? ⁵

Округ підніжжя кам'яного
Безумець обійпов блідий
І глянув, дикий та німий,
На лик державного півбога.
Забракло віддиху. Чоло
До гррат холодних прилягло,
Заслались очі темнотою,
Огонь у серці запалав,
Скипіла кров. Він хмуро став
Перед подобою грізною
З заціпенілим кулаком
І, мов улеглий силі чорній,
«А, будівниче чудотворний! —
Шепнув, забувши все кругом.—
Будé ж тобі!..» — і враз біgom
Метнувсь відтіль. Йому здалося,

Немовби цар одкрив уста
І тихо-тихо поверта
Лице, що гнівом зайнялося...
І він у безлюді нічнім
Біжить і чує, як за ним —
Неначе грому грюкотання —
Тяжке видзвонює скакання
По чорнім бруку кам'яшім.
І в місячній заграві блідій,
Простерши руку в вишині,
Погрозно рише Вершник Мідний
На громоносному коні.
І цілу ніч безумець бідний,
Куди стопи свої звертав,
За ним усюди Вершник Мідний
В тяжкому тупоті скакав.

Відтоді, як йому бувати
В місцях доводилося тих,
Міг кожен по йому пізнати
Тривогу. До грудей своїх
Поквапно притискав віп руку,
Немов утишуючи муку,
Кашкет поношений скидав ..
І погляду не підіймав
Ніколи.

Єсть на узбережжі
Маленький острів. Рибаки,
Коли додому не з руки,
Там сушать іноді мережі
Ta їсти варять, чи, бува,
Самотній мрійник заплива
В легкому човнику із міста.
Нема там жодного зела.
Непаче жартом, повідь гриста
Туди домочок занесла
Старий і трухлій. Над водою
Чорнів він, ніби кущ, з імли.
Його мипулою весною
Забрали відти. Не найшли
Нікого там. Лиш край порога
Безумця знайдено мого,
І складнілій труп його
Поховано заради бога.

ПРИМІТКИ

(Пушкіна)

¹ Альгаротті десь сказав: «Pétersbourg est la fenêtre par laquelle la Russie regarde en Europe» *.

² Дивись вірші кн. Вяземського графілі Завадовській.

³ Міцкевич чудовими віршами описав день перед цетербурзькою повіддю в одній з кращих своїх поезій — Oleszkiewicz. Шкода тільки, що опис його не точний. Снігу не було — Нева не була вкрита льодом. Наш опис вірніший, хоч у ньому і немає яскравих фарб польського поета.

⁴ Граф Милорадович і генерал-ад'ютант Бенкендорф.

⁵ Дивись опис пам'ятника у Міцкевича. Він запозичений у Рубана, як зауважує сам Міцкевич.

* «Петербург — це вікно, через яке Росія дивиться в Європу».

КАЗКИ

КАЗКА ПРО ПОПА І НАЙМИТА ЙОГО БАЛДУ

Жив собі піп,
Околоту сніп.
Пішов піп по ринку,
Чи не купити яку дешевинку.
Назустріч йому Балда
Іде, навкруги погляда.
«Здоров, попе-борода,
Чого так рано склонився,
По що спорядився?»
Піп йому: «Шукаю служника такого,
Не вельми ціпою дорогого,
Щоб зпав і коні доглядати,
І шить, і варить, і майструвати».
Балда відказав:
«Служитиму рік тобі славно,
Щиро ще й дуже справно
За три щиглі тобі в лоб од мене,
А їсти буду ячмінь варений».
У попа від тих слів
Зразу лоб засвербів,
Затряслася з ляку борода,
А проте подумав: не біда!
Каже піп Балді: «Добре, згода!
Не вийде з того обом нам шкода,
Іди ж до двору мого ти,
Покажи, який ти до роботи».
Живе Балда в поповім домі,
Спить собі на соломі,
Їсть за чотирьох,
Працює за сімох.
Ще з ночі в нього все ходором ходить,
Виоре низку, заскородить,
Піч затопить, усе заготує, закупить,
Яечко спече та сам і облупить.

Попадя Балдою не нахвалиться,
Попівна без Балди сохне і печалиться,
Попеня зове його татком;
Кашу зварить, бавиться з дитятком.
Тільки піп Балду не любить,
Ніколи його не приголубить,
За розплату думає частенько.
Дні минають, уже й строк близенько.
Піп не їсть, не п'є, почі не спить,
Лоб йому заздалегідь тріщить.
От він попаді признається:
«Так і так, що робить зостається?»
Бистрий розум жіночий
До усяких хитрощів охочий,—
Каже попадя йому стиха:
«Ось ми як того позбудемось лиха:
Загадай ти роботу Балді таку,
Що ніхто б не зробив на людськім віку.
Тим ти і лоб захистиши від побою,
І рахунки свої закіпчиши з Балдою».
Тут зробилося попові веселіше,
Поглядає він на Балду сміливіше,
Став він, гукає до Балди:
«Вірний мій слуго, а йди-но сюди!
Слухай: чорти мені подать велику
Підписалися платити довіку.
Луччого прибутку не бажати,
Та недоплатників за три роки багато.
Як наїсися ячменю свого ти,
Іди, виправ подать із бісоти».
Балда, не чувши ціякого горя,
Пішов та й сів край берега моря;
Там уявся він мотузку крутити
Та кінець її в морі мочити.
От вилазить з моря старий Біс,
Каже: «Який тебе вітер заніс?»
«Ta от мотузкою хочу море морщить
Та вас, прокляте плем'я, корчить».
Впала Бісові на серце туга:
«Скажи, за що така нам наруга?»
«Як за що? Почали ви нас гнівити,
Податі не хочете платити.
Добра ж тут буде нам утіха,
Вам, собакам, не утекти від лиха».

«Балдонько, зажди ще час-годину,
Матимеш подать за всю нашу родину.
Постривай, вищлю свого внука».

Балда мислить: «Чорттика обдурить не штука!»
Виринуло те бісенятко,
Занявчало, як голодне кошенятко:
«Здоров, Балдо-селячок, здоров!
А по яку то ти подать прийшов?
Жодних податів чортячому народу
Не доводилося платити зроду.
Ну, та дарма,— бери; лишень умова
З нашого обопільного слова,
Щоб надалі уникнути нам горя:
Хто скоріше з нас обіжить круг моря,
Той і подать візьме словна;
У мішку там готова буде вона».

Засміявся Балда лукаво:
«Ех, ти ж, нерозумна прояво!
Де тобі змагатись зо мною,
Зо мною, з самим Балдою?
От уже послали супостата!

Пожди лишень моого меншого брата».

Пішов Балда в близький лісок,
Спіймав двох зайчиків та — в мішок.
Знов до моря він приходить,
Чортеня край моря знаходить.
Держить Балда одного зайка за вуха.
«От тепер ти нашої музики послухай!
Ти, чортенятко, іще хлопченятко,
Супроти мене і зовсім малятко.

Змагатись зо мною — часу даремна трата.
А ну, дожени спочатку моого брата.
Раз, два, три! Ну-бо, швидко!»

Побігли вони, ледве видко,—
Чортеня по березі морському,
А зайнько в ліс додому.
От, море все обкружевши,
Висунувши язик, мордочку піднявши,
Прибігло бісеня, задихаючись,
Мокре геть, лапкою втираючись,
Мислить: «Нічим Балда собі не зарадить!»

Зирк — а Балда свого братика гладить.
«Братику,— каже,— любий та милий,
Утомивсь, бідолашний! Відпочинь, наберись
сили!»

Чортик отетерів,
Хвостика підібгав, геть присмирнів,
До братика боком заходить.
«Почекай,— шепоче,— принесу зараз подать».
Пішов чортик до діда, каже: «Біда!
Перегнав мене менший Балда!»
Старий чорт узяв тут думати думу,
А Балда наробив такого шуму,
Що все море замутнилось,
Хвилями так і розходилося.
Вилізло чортеня.— «Годі,— кричить,—
Подать тобі принесемо вмить.
Тільки слухай: бачиш цього дрюка?
Кинути його — нехитра штука,
А хто далі цей дрюк закине,
Подать візьме тісі ж хвилини.
Що ж? Бойшся ти ручки пошкодить?
Чого ж ти ждеш?» — «Та он хмарка
надходить.

Закину на пеї твого дрюка,
А тоді почнетесь вам, чортам, наука».
Побігло бісеня до діда старого
Розказати про Балдину перемогу.
А Балда знов море розтривожує
Та чортам мотузкою загрежує.
Вилізло чортеня. «Стривай,— пищить,—
Буде тобі подать умить!..»
«Ні,— каже Балда,—
Тепер мені черга припада,
Умову я сам призначу,
Завдам тобі, враженя, задачу —
Побачимо, яка в тебе сила.
Дивись, он там сива кобила,
Кобилу підійми-но ти,
Спробуй хоч трохи з нею на спині пройти.
Піднесеш кобилу — подать твоя,
Не піднесеш кобили — то буде вже моя».
Бідолашний біс
Під кобилу піdlіз,
Та натужився,
Та напружився,
Підняв кобилу, два кроки ступнув,
На третім упав, ніжки простягнув.
А Балда йому: «Дурненьке, дурне ти,

Нічим ви, чорти, мене не поб'єте!
Ти й руками не підняв кобилу,
А я ось ногами покажу свою силу».
Верхи Балда на кобилу сів,
Проскакав верству, аж куряву збів.
Бісения тут до діда біжить,
«Переміг нас Балда!» — криком кричить.
Чорти подумали, погадали,
Повний мішок податі зібрали,
Балді принесли — забираї, — сказали.
Іде Балда, несе, аж зігнувся,
Л піп, як побачив, — ужахнувся,
За попадею ховається,
Од ляку корчиться-здригається.
Балда його відшукав,
Віддав подать, про плату йому нагадав.
Що ж піп робити має?
Лоба він підставляє.
Раз йому Балда щигля дав —
Підскочив піп, стелі дістав;
У друге Балда щигля дав —
Мову людську піп утеряв;
Утретє Балда щигля дав —
Старий геть з розуму спав.
А Балда похитав з докором головою:
«Не вганив би ти, попе, за дешевиною!»

КАЗКА ПРО ЗОЛОТОГО ПІВНИКА

Десь-то, в тридев'ятім царстві,
В тридесятім володарстві
Жив-був славний цар Дадон.
Змолоду, посівши трон,
Розважався він війною,
Для сусідів був грозою,
А на старість захотів
Одпочити від боїв,
З упокоєм істи-пити;
Тут сусіди ну водити
На царя за раттю рать,
Шкоди й лиха завдавати.
Щоб кінці землі своєї
Від наруги від тієї
Бороцити день при дні,
Цар війська держав грізні.
Восводи не дрімали,
Та ніяк не потрапляли:
Ждуть із півночі, аж на —
Лізе з півдня рать буйна;
Збудуть там — недобрі гости
Морем сунуться; зо зlostі
Навіть плакав цар Дадон,
Навіть забував і сон.
Де вже тут спокійно жити!
От, щоб горю посбити,
Вдався він до мудреця,
Зорезнавця і скопця.
Шле до нього він з поклоном.

От мудрець перед Дадоном
Став, торбину разв'язав,
Золотого півня дав.

«Посади оцю ти птицю,—
Проказав мудрець,— на шпицю;
Золот-півник всі краї
Пильнуватиме твої:
Як не ждать нізвідки лиха,—
Буде пташка мирна й тиха,
А як тільки б відкілясь
Ворогів орда взялася,
Чи війна б де починалася,
Чи яка біда складалася,—
Закричить мій співунець,
Підійнявши гребінець,
І повернеться до того
Місця лютого й страшного».
Цар, як тес зачував,
Гори злota обіцяв
Зорезнавцеві старому.
Мовив: «Я слузі такому,
Як для себе, без жалю
Все віддам і все зроблю».

Став же півник той на шпиці,
Стереже його границі,
Скоро тільки щось не так —
Подав тривоги знак,
Наче зо сну, стрепенеться,
Повернувшись, озоветься,
Закричить: «Кири-ку-ку!
Царствуй лежма на боку!»
І сусіди присмирніли,
Воювати вже не сміли.
Отаких-то цар Дадон
Їм наставив перепон.

Рік і два спливає мирно,
Півник наш сидить сумирно.
Тільки ж якось цар Дадон
Чує крик і шум крізь сон.
«Царю! Батьку милостивий! —
Воєвода стогне сивий.—
Встань, велителю! Напасть!»
«Що таке? Заснуть не дастъ! —
Цар крізь позіхи до нього.—
Га? Хто там? Чого й до чого?»

Воєвода ж не мовчить:
«Наш когутик знов кричить,
Страх і шум по всій столиці».
Цар до вікон, зирк — на шпиці
Б'ється півник-вістівник,
Повернувся в східний бік.
Вже ж тут годі зволікатись:
«Всі на коні! Гей, рівнятись!»
Цар до сходу шле війська,
Старший син за ватажка.
Півник тут угамувався.
Стихло все, Дадон здрімався.

От минуло вісім днів,
А не чуť про вояків;
Як проходить оборона? —
Не сповіщено Дадопа.
Золот-півень в крик уп'яТЬ,—
Цар нову скликає рать,
Сина меншого із нею
Шле правицею свою.
Півник знов сидить, притих,
А вістей нема від них.
Знову вісім день минає;
Люд бойтися, сну не знає;
Золот-півень в крик уп'яТЬ,—
Цар скликає третю рать,
Сам уже стає на чоблі,
Хоч не як-то й вірить долі.

От ідуть та йдуть війська,
Путь-доріженька тяжка.
Ні ворожої ж то сили,
Ні побою, ні могили
В далині не вирина.
Мислить цар: ну й дивина!
От і восьмий день минає.
Цар у гори прибуває
І з усім своїм полком
Опинився перед шатром.
Все німе, як на картині,
Круг шатра; в тісній долині
Рать побита скрізь лежить.
До шатра Дадон спішить...

Ой, якої страховини!
Перед ним його два сини
Без шоломів і щитів
На землі. Меча встремив
Один одному у груди.
Іхні коні — як приблуди,
На столоченій траві,
На кривавій мураві...
Цар у плач: «Ох, соколята!
Що за доля розпроклята!
Вже не тішиться на вас!
Ох! Настав мій смертний час!»
Плаче цар, бійці ридають,
Аж долили всі здригають,
Аж тремтить усе нутро
Гір високих... Враз шатро
Відслонилось — і дівиця,
Шамаханська цариця,
Наче ясна зоря,
Тихо вийшла до царя.
Як нічна змовкає птаха
Перед сонцем,— так бідаха
Перед нею занімів —
Цар забувся про синів.
А вона перед Дадоном
Усміхнулась — і з поклоном
За правицю узяла
І в шатро його ввела.
Там за стіл його саджає
Та частус-пригощає
І кладе на відпочин
Між гаптованих тканин.
Цілий тиждень, як годину,
Їй покірний до загину,
В любий здавшися полон,
Бенкетує цар Дадон.

Аж нарешті він по всьому
Каже війську йти додому,
Сам красуню забира
І рушає, бо пора.
Перед ним чутки, як птиці,
Носять правду й пебилиці.
Біля міста, край воріт

Люди збіглись на привіт.
Всяк летить прудким погоном
За царицею й Дадоном.
Цар Дадон вітає всіх.
Гульк — із натовпів людських,
В сарачинській шапці білій,
Наче лебідь посивілий,
Друг його, старий звіздар.
«А, добридень,— каже цар,—
Як живеш і що нам скажеш?
Підійди-но, що накажеш?»
«Царю,— в відповідь мудрець,—
Треба скласти нам кінець.
Як тобі я прислужився,
Ти сказав, ще й побожився:
Все тобі я без жалю,
Як для себе, ізроблю.
Подаруй мені дівицю,
Шамаханськую царицю...»
Цар поглянув, сам не свій:
«Що ти,— каже,— навіспий!
Чи нечиста, може, сила
В тебе розум затемпила?
Що за біс тебе опав?
Я не криюсь, обіцяв,
Та таке вже не годиться...
І напço ж тобі дівиця?
А чи знаєш ти, хто я?
Воля царська тут моя —
Хочеш золота дзвінкого?
Чи коня моого прудкого?
Чи півцарства, хочеш, дам?»
«Не цікаво тес пам.
Подаруй мені дівицю,
Шамаханськую царицю»,—
Так відказує мудрець.
Плюнув цар: «На тебе грець!
Як таке, не дам нічого!
Мучиш сам себе, старого!
Одійди, як хочеш жити!
Ну-бо діда відтягніть!»
Дід почав був сперечатись,
Та не з кожним слід змагатись:
Цюкнув цар його жезлом

Просто в лоб. Упав мішком
Бідолаха.— Вся столиця
Іздригнулась, а дівиця
Хи-хи-хи та ха-ха-ха!
Не бойтесь, бач, гріха.
Цар, лихе забувши слово.
Усміхнувся їй медово.
От в'їздить до міста він...
Раптом чує тихий дзвін,—
І як стій серед столиці
Півник, зринувши зо шпиці,
Над царем залопотів
І йому на тім'я сів,
Стрепепувся, в тім'я клюпув
Та й з очей... Униз посупув
З колісниці цар Дадон,
Відійшов на вічний сон.
А цариця десь поділась,
Наче й зовсім не родилась.
Казка вигадка, проте
Щось тут, браття, не пусте!

ЄВГЕНІЙ ОНЄГІН

Роман у віршах

Pétrifié de vanité il avait encore plus de cette espèce d'orgueil qui fait avouer avec la même indifférence les bonnes comme les mauvaises actions, suite d'un sentiment de supériorité, peut-être imaginaire.

*Tiré d'une lettre particulière **

Не світ хотівши звеселити
У гордості його пустій,
Поруку б я хотів явити,
Тебе гіднішу, друже мій,
Гіднішу мислєй величавих,
Душі, де мрія розцвіта,
Де в шатах простих, нелукавих
Живе поезія свята;
Та що ж — лиж кілька глав пістрявих
Тобі в дарунок я зібрав,
Напівсмішних, напівпечальних,
Простонародних, ідеальних,
Недбалай плід моїх забав,
Хвилин натхнення бистрольотних,
Зів'ялих рано літ моїх,
Досвідчень розуму холодних
І серця записів гірких.

ГЛАВА ПЕРША

І жити квапиться, і почуватъ спішить.

П. Вяземський

I

«Мій дядько чесний без догани,
Коли не жартом занеміг,
Небожа змусив до пошани

* Пройнятий марнолюбством, він, oprіч того, мав особливу гордість, що примушує визнавати з однаковою байдужістю як добри, так і лихі вчинки, внаслідок почуття вищості, може, гданої. З приватного листа (франц.). — Ред.

І краще вигадать не міг,
Воно й для інших приклад гожий;
Але яка нудота, боже,
При хворім день і ніч сидіть,
Не покидаючи й на мить!
Яке лукавство двоязиче —
Напівживого розважатъ,
Йому подушку поправлять,
Журливо подавати ліки,
Зітхатъ і думку берегти:
«Коли ж візьмуть тебе чорти!»

II

Так у пилюці, на поштових
Гадав гульвіса молодий,
Що з волі Зевса прав спадкових
Набрав по всій рідні своїй.
Людмили друзі та Руслана!
З героем нашого романа
Без передмов, у цей же час
Дозвольте познайомити вас.
Онегіп,— друг мій, я зазначу,—
Родивсь на берегах Неви,
Де народились, може, й ви,
Чи вславилися, мій читачу.
Гуляв і я там в давні дні:
Та північ вадила мені ¹.

III

Служивши чесно, без пороку,
З боргів покійник батько жив,
Три бали він давав щороку
І все за вітром розпустив.
Життя Онегіну сприяло:
Madame його гляділа дбало,
А там Monsieur узяв до рук,—
І всім на втіху ріс малюк.
Monsieur l'Abbé, француз убогий,
Щоб хлопчик сил не витрачав,
Всього, жартуючи, навчав,
В моралі був не дуже строгий,

Так-сяк за пустоші корив
І в Літній сад гулять водив.

IV

Коли ж юнацьких літ бурхливих
Прийшла Євгенію пора,
Пора надій і мук щасливих,
Француза прогнано з двора.
Дістав Онегін мій свободу,
Остригся під останню моду,
Як dandy² той причепуривсь
І в колі вищому з'явивсь.
Він по-французьки, як годиться,
Міг розмовляти і писатъ,
Мазурку легко танцюватъ,
Умів неzmушено вклониться;
Тож присуд був йому один:
Люб'язний і розумний він.

V

Ми всі навчались небагато,
Абияк і абичого,
Тож вихованням здивувати
В нас можна легко хоч кого.
Про юнака судці суворі
В загальнім присудили хорі:
Учений хлопець, та педант.
Він зроду любий мав талант
Про будь-що довго не шукати
В розмові гострого слівця,
З ученим виглядом знавця
В поважних справах німувати
І викликати усміх дам
Огнем нежданих епіграм.

VI

Латинъ із моди вийшла нині;
Отож, як правду говорить,

Він знов доволі по-латині,
Щоб епіграфи розуміть,
Поміркуватъ об Ювеналі,
В кінці листа черкнути vale *,
З Верглія процитувать
Умів сяк-так рядків із п'ять,
Копатись він не мав охоти
У хронології тяжкій,
Та завжди в пам'яті своїй
Часів колишніх анекдоти
Від Ромула до наших днів
Держав для всіх папоготів.

VII

Високої не мавши сили
Життя натхненню присвятить,
Не міг він, хоч і як ми вчили,
Хорей од ямба відрізить.
Гомера лаяв, Феокріта;
Зате читав Адама Сміта
І сильний був економіст,
Тобто доводити мав хист,
На чим держава багатіє,
І чим живе, і як вона
Бува без золота міцна,
Коли *продуктом* володіє.
На все те батько не зважав
І, знай, маєтки заставляв.

VIII

Всього, що знов іще Євгеній,
У повіті не ознаймиш;
Та в чому він був справжній геній,
Що знов з усіх цаук твердіш,
Що вибрав трохи чи не зроду,
Як труд, як муку й насолоду,
Чим виповняв він по краї

* Бувай здоровий (*лаг.*). — Ред.

Нудьгу і лінощі свої,—
Була наука милування,
Яку прославив ще Назон,
За цо скінчив, як марний сон,
В Молдавії, в краю вигнання,
У чужодальньій стороні
Бліскучі та бентежні дні.

IX

• • • • • • • • • • • •

X

Як рано міг він хитрувати,
Ховати надію, ревнувати,
Зневіру й віру викликати,
Здаваться хмурим, умлівати,
Являтись гордим і слухняним,
Холодним бути, полум'яним!
Як він томливо німував,
Як пломенисто промовляв,
Які листи писав недбалі!
В одній меті, з одним чуттям,
Як забував себе він сам!
Як очі й ніжні, і зухвалі
Умів звести і опустить
Чи послухняні сльози лить!

XI

Як він умів новим здаватись,
Вражать невинність жартома,
В готовий розпач удаватись,
Годити силами всіма,
Як він належної хвилини
Передсуд юності невинний
Умом і пристрастю боров,
Як чатував він на любов,
Молив і вимагав признання,
Як, серця вчувши перший звук,

Добитися без довгих мук
Умів таємного стрівання,—
І, досягнувши миших прав,
Уроки в типі їй давав!

XII

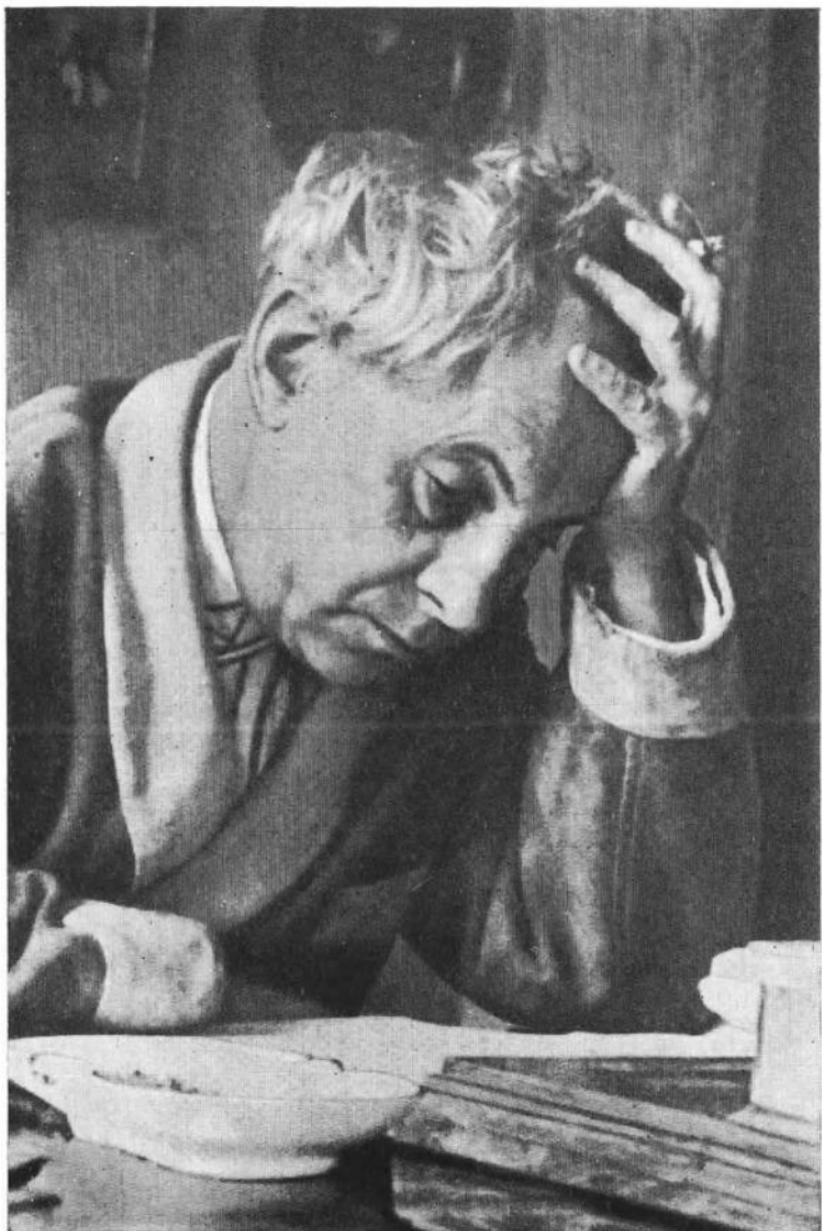
Як рано міг він хвилювати
Серця кокеток записних!
Коли ж хотілось покарати
Йому суперників своїх,—
Як він отруйно лихословив!
Які пастки на них готовив!
Та ви, володарі дружин,—
Був з вами другом завжди він:
Його любив і муж лукавий,
Фобласа давній ученик,
І недовірливий стариць,
І рогоносець величавий,
Що шанував, як то і слід,
Себе, жону і свій обід.

XIII. XIV

.

XV

Іще в постелі він, бувало:
Йому записочки несуть.
Запросини? Та ще й чимало:
На трьох вечірках просять бутъ,
Там буде бал, там іменини.
Куди ж гульвіса наш полине?
Поче він як? Дарма питатъ!
Усіх він встигне облітать.
Тим часом в ранішнім уборі,
Надівши модний болівар³,
Онегін їде на бульвар
І там гуляє на просторі,

Максим Рильський. За роботою.
Друга половина 40-х років

Максим Рильський і Остап Вишня
в Ленінграді. 1945

Аж поки про обідній час
Брегет * не нагадає враз.

XVI

Вже темпо: в сани він сідає.
«Агей!» — зачуває крик гучний.
Морозним сріблом одливає
Широкий комір бобряпий.
Бліскучий любленець химерин,
Жде у Talon ⁴ його Каверін.
Ввійшов: і корок геть летить,
Вина комети струм кипить **,
Roast-beef чекає їх сочістий
І трюфлі, розкіш юніх днів,
Французьких гордість кухарів,
І страсбурзький пиріг паштістий
Між сиром лімбурзьким живим
І ананасом золотим.

XVII

Ще спрага келихів жадає
Залитъ гарячий жир котлет,
А дзвін брегета сповіщає,
Що вже почавсь новий балет.
Театру злив законодавець
І перемінливий ласкавець
Найчарівлівшіх актрис,
Почесний зáвсідник куліс,
Онегін наш уже в театрі,
Де всяк, щоб вільності показать,
За entrechat *** ладен плескатъ,
Свистіти Федрі, Клеопатрі,
Моїну викликать — аби
Його почули між юрби.

* Брегет — кишеньковий годинник з майстерні французького майстра Брегета. Ці годинники виготовляли хвилини.

** «Вино комети» — вино збору 1811 року, вельми врожайного, що люди забобоні пояснювали впливом комети, дуже яскравої та близької до землі.

*** Стрибок, антраша (*франц.*). — Ред.

XVIII

Чудовий край! Колись там, щирий
І незрадливий волі син,
Гримів Фонвізін, бог сатири,
І запозичливий Княжнін;
Там Озеров хвалу народну
І сліз данину благородну
З Семеновою поділяв;
Там наш Катенін воскрешав
Корнея геній величавий;
Там вивів Шаховський їдкий
Своїх комедій жвавий рій,
Там і Дідло домігся слави,
Там, там, у присмерках куліс,
Минали дні мої колись.

XIX

О де ви, де, мої богині?
Скажіть — ті самі ви в цей час,
Чи іншим довелося нині
Змінить, не замінивши, вас?
Чи знов почую вас у хорі?
Чи славу руській Терпсіхорі
Складу за пломенистий літ?
А чи побачу інший світ,
Чужі та нецікаві лиця,
І, глянувши, сумний поет,
Крізь розчарований лорнет,
Як та дрібнота веселиться,
Безмовно буду позіхатъ
Та про минуле споминать?

XX

В театрі повно; ложі сяють;
Партер і крісла, все кипить;
В райку і плещуть, і гукають,—
І от завіса вже шумить.
Осяяна, напівефірна,
Смичкові владному покірна,
Між німф, струнка і вогняна,
Стойть Істоміна. Вона

На 'дній іозі посеред кола
Кружляє звільна — і за мить
Легкий стрибок, і вже летить,
Летить, як пух від уст Еола,
То вигне стан свій, то зів'є,
І ніжкою об ніжку б'є.

XXI

Всі плещуть. Наш Онегін входить,
Іде поміж рядами сам,
Лорнет подвійний свій наводить
На ложі незнайомих дам;
Всі яруси окинув зором,
Все бачив: лицями, убором
Загал його роздратував;
Уклін мужчинам він oddав,
А далі погляд гордовитий
На сцену знехотя звернув,
Одвівши очі, нозіхнув,
І каже: «Всіх пора змінити!
Балети я терпів як зло,
Та вже набрид мені їй Дідло!»⁵

XXII

Іще амури, біси, гноми
На сцені скачуть і шумлять;
Ще слуги з марної утоми
На шубах у прихожій сплять;
Іще не кинули плескати,
Шипіти, кашляти, гукати,
Іще і в залі, і на дворі
Блищасть мигтючі ліхтарі;
Померзлі ще басують коні,
І кучери навкруг огнів
Зібрались, лаючи панів,
Та, щоб зігріться, б'ють в долоні,
А вже Онегін знов у путь,—
Вбрания до балу надягнуть.

XXIII

Як змалювати вам, панове,
Той самотинний кабінет,
Де вихованець мод зразковий

Вершить свій мудрий туалет?
Все, що на вигадки безкрай
Купецький Лондон виробляє,
Щоб через Балтику свій крам
За сало й ліс возити нам,
Все, що в Парижі смак голодний,
Про зиски дбаючи всячас,
На втіху створює для нас,
На примхи, на блищання модне,—
Все мав, добірності візрець,
Літ вісімнадцяти мудрець.

XXIV

Люльки янтарні з Цареграда,
Фарфор і бронза на столі
І — ніжним почуттям відрада —
Парфуми в чистім кришталі,
Гребінки, пилочки предивні,
І рівні ножиці, й нерівні,
І щіточки на сто ладів
Для нігтів, також для зубів.
Руссо (на пам'ять він прийшов нам)
Гнівився, що поважний Грім
Смів чистити нігті перед ним,
Химерщиком прекрасномовним⁶.
Захисник вольності і прав
Тут права сердитись не мав.

XXV

Людина славна бути може
І дбати про нігті разом з тим:
Хто вік сучасний переможе?
Царює звичай над усім.
Євгеній мій, Чадаєв другий,
Боявшиесь осуду й наруги,
В своїй одежі був педант
І те, що ми назвали франт.
Щоденно він по три годині
Перед свічадом пробував,—
Зате ж і вигляд потім мав,
Як у пафоської богині,
Коли під чоловічий лад
Вона вдяглаєсь на маскарад.

XXVI

Явивши перед ваші зори
Ряд туалетних таємниць,
Я міг би тут його убори
Намалювати до дрібниць;
Воно було б, щоправда, сміло,
Хоч малювати — наше діло,
Та *панталони, фрак, жилет*
Не чув по-руському поет;
Проте покаюсь перед вами,
Що склад моїх пісень і книг
Рябіть не так би густо міг
Іноземними словами,
Хоч я й копався на віку
В Академічпім словнику.

XXVII

Та це, сказати б, не до діла:
На бал ми краще поспішім,
Куди карета полетіла
З моїм героєм молодим.
Перед померкими домами
По сонній улиці рядами
Карет подвійні ліхтарі
Горять, як промепі зорі,
І райдуги на сніг наводять;
У гроні плошок золотім
Сіяє блискотливий дім,
В яскравих вікнах тіні ходять,
Мелькають профілі голів
І дам, і модних диваків.

XXVIII

Онегін в сінях покойових;
Швейцара мимо, як стріла,
Злетів по сходах мармурових,
Волосся він змахнув з чола,
Ввійшов. Навкруг юрба велика;
Гримітіть стомилася музіка;
Усе в мазурці проліта;
Навколо й шум, і тіснота;

Дзвенять кавалергарда шпори;
Літають піжки мілих дам;
Вабливим навздогін слідам —
То строгі, то ласкаві зори,
І глушить рев скрипок гучних
Шептання модниць чарівних.

XXIX

За днів юнацького буяпня
Від слова бал я шаленів:
Найкраще місце для призиаппя,
Для потай даваних листів.
О ви, чоловіки статечні!
Прийміть поради ці доречні:
Я залишки вам поможу
І де в чому остережу.
Та ѹ вам, матусі, допоможе
Суворий погляд крізь лорнет
На ваших Мері та Аннет,
А то... а то рятуй нас, боже!
Тому про все це я пишу,
Що сам давно вже не грішу.

XXX

Шкода, у втіхах та в марпоті
Найкращі дні мої спливли!
Проте коли б не дань чесноті,
Любив би й досі я бали.
Люблю я молодість безумну,
І тиск, і радість мпогошумну,
І дам обдуманий наряд;
Люблю їх ніжки; та навряд
Чи пар хоч три на всю Росію
Найти струнких жіночих ніг.
Ах, довго я забуть не міг
Дві ніжки!.. Серцем я старію,
Холону,— а ѹ тепер вони
Мені тривожать тихі спи.

XXXI

Коли ж і де, в якій пустині,
Безумче, ти забудеш їх?

Ах, ніжки, ніжки! Де ви нині?
Де мнете квіти лук ясних?
Під східним пещені промінням,
Ви на снігу, для вас чужиннім,
Не відпечатали слідів:
Любили ніжних килимів
Ви голубливе дотикання.
Чи не для вас я забував
Жадобу слави, шум забав,
І отчий край, і край вигнання?
Та зникло щастя те в очах,
Як слід легкий ваш у лугах.

XXXII

Діани перса, щічки Флори
Скрашають, друзі, нам життя!
Одначе ніжка Терпсіхори
Сильніш хвилює почуття.
Вона, віщуючи зарання
Непорівнянне раювання,
Умовпою красою вміТЬ
Нам серце може запалить.
Люблю її, моя Ельвіно,
Під довгим накриттям столів,
Весною на шовку лугів,
Зимою на краю каміпа,
На тлі паркету світлянім,
На узбережжі кам'янім.

XXXIII

Згадав я час перед грозою:
Як заздрив морю я тоді,
Що мчалось лавою живою
Лягти під ноги молоді!
Як прагнув разом з бурунами
Діткнутись мілих піг устами!
Ніколи у кипучі даї
На золотій моїй весні
Не прагнув я з таким тремтінням
Ні уст рум'яних, ніби цвіт,
Ні вкритих розами ланіт,

Ні перс, хвильованих томлінням;
Ніколи рій бажань палких
Так не терзав грудей мої!

XXXIV

І другий спогад миготливий
Перебігає у думках:
Держу я стремено щасливе...
І ніжку чую я в руках;
І знов кипить моя уява,
Знов сила дотику ласкова
В холоднім серці палить кров,
Росте печаль, росте любов!..
Та, ліро! Струнами гучними
Про гордовитих не дзвони!
Не варті пристрастей вопи,
Ані пісень, натхненних пими!
Слова і зір привабниць тих
Оманливі... як ніжки їх.

XXXV

Що ж мій герой? Утоми повний,
Додому швидко полетів,—
А Петербург непогамовний
Під барабаний стук ожив.
Встає купець, візник чвалас,
Прудкий рознощик поспішає,
Із глеком охтенка спішіть,
І під ногами сніг рипить.
Збудився ранок благодатний.
Із коминів прозорий дим
Стовпом зростає голубим;
І пекар, німець акуратний,
У ковпаку, як і всякчас,
Вже відкривав свій *vascіsdaс*.

XXXVI

Але, стомившися від балу,
Зробивши ніч з годин яспих,
Ще спить, розкинувшись недбало,
Дитя розкошів та утіх.

Опівдні встане, і готову
Дорогу починає знову,
І днів пістрява маячня
Та сама й завтра, і щодня.
А чи щасливий був Євгеній,
Розцвівши вільно, без тривог,
Серед близкучих перемог,
У насолоді кожноденній?!
Чи марно він серед забав
Хвороб і острахів не знав?

XXXVII

Hi: почуття пригасли юні;
Докучив рапо світський шум;
Недовго вабили красуні
Нудьгу його всячасних дум;
Лукаві зради натомили,
І друзі, й дружба обманили;
Та й справді, вічно він не міг
Beef-steaks та страсбурзький пиріг
Шампанським пінним обливати
І сипати дотепів слова,
Коли боліла голова;
А хоч і був гультай завзятий,
Та розлюбив він під кінець
І чвари, й шаблю, і свинець.

XXXVIII

Недуга, що її причину
Давно пора б нам відшукать,
Подоба англійського *спліну*,
Нудьга, по-нашому сказать,
Його взяла в свою облогу;
Застрелитись він, слава богу,
Не міг наважитись піяк,
Та до життя утратив смак.
Як Child-Harold, похмурний, томний,
Він увіходив у салон;
Ні шум пліток, ані бостон,
Ані зітхання — знак нескромний,—
Ні млость у зорі молодім
Його не вабили нічим.

XXXIX. XL. XLI

• • • • • • • • • • • •

XLII

Химерниці великородні!
Йому ви навівали сон.
Воно ж і правда, що сьогодні
Докучить може вищий тон.
Хоча, буває, певна дама
Тлумачить Сея чи Бентама,
Ta їх розмова, як на глум,
Нестерній, хоч невинний шум.
А ще й такі ж то непорочні,
Такі вони величні всі
У тому розумі й красі,
Такі завбачливі і точні,
Такі суворі до мужчин,
Що й вигляд їхній родить *сплін*⁷.

XLIII

I ви, красунечки грайливі,
Що бистро об нічній порі
Несуть вас коні густогриві
Повз петербурзькі ліхтарі,—
I вас покинув мій Євгеній.
Утіхи зрадивши шалені,
Він, позіхаючи, засів
У себе вдома, нагострив
Перо тонке, хотів писати,—
Ta здався труд йому нудним,
I все кінчилося нічим,
I не ввійшов він в цех затягній
Людей, що змовчу я про них,
Bo сам належу до таких.

XLIV

Тоді, в душевній порожнечі,
Неробством мучений тяжким,
Узявшись до хвалльної він речі —

Живитись розумом людським;
Загін книжок розставив гарно,
Читав, читав, а все намарно:
Там дурість, там облудна тьма;
Там змісту, честі там нема;
На все накладено вериги;
І застара старовина,
І пристаріла новина.
Лишив він, як жіноцтво, книги,
І їх запилені ряди
Закрив тафтою назавжди.

XLV

Зненавидівши марнослів'я
І світські приписи дрібні,
Його зустрів і полюбив я.
Припали до душі мені
І мрій жадоба мимовільна,
І своєрідність непохильна,
І ум, холодний та їдкий;
Він був похмурий, я — лихий;
Обидва пристрасті ми знали,
Обох життя гнітило нас;
В серцях огонь юнацький згас;
Обох підступно чатували
Злоба Фортуни і людей,
Як тільки в світ прийшли ми цей.

XLVI

Хто жив і мислив, зневажає
Людське поріддя мимохіть,
Хто почував, той муку знає —
За днями вмерлими тужить:
Йому чуже зачарування,
Йому гадюка споминання
Влива трутізну каяття.
Це часто додає життя
І чару дивного розмові.
Мене бентежив попервах
Онегін різкістю в словах,
Та все прощав я дивакові:
І жарти з жовчю пополам,
І злість похмурих епіграм.

XLVII

Як часто літньою порою,
Коли прозоре та ясне
Нічне склепіння над Невою⁸
І лоно вод лежить скляпе,
Не відбиваючи Діани,
Згадавши давніх літ романи,
Згадавши молоду любов,
Чутливі, безтурботні знов,
Диханням ночі голубливим
Німотпо упивались ми.
Як в ліс зелений із тюрми
Колодник лине в сні щасливім,
Так ми у mrіях золотих
До днів летіли молодих.

XLVIII

У тузі споминів щоденний,
Обпершись легко на граніт,
Стояв задумливо Євгеній,
Як описав себе пїїт⁹.
Навколо тиша, ніч погожа,
Лиш озивалася сторожа,
Та на Мільйонній стук коліс
Раптово виникав і ріс;
Лиш човен з веслами легкими
По задрімалій плив ріці,
І душу надили гребці
Післями вольними своїми...
Та спів Торкватових октав
Іще б солодше чарував!

XLIX

Адріатичпа срібна хвиле,
О Бренто! Ні, побачу вас,
І голос ваш чудовно-милій
Почую я в натхнення час!
Святій він внукам Аполлона;
По гордій лірі Альбіона
Мені знайомий, рідний він.
Блаженством любосних годин

Я упиватимусь на волі
З венеціанкою вночі,
По тихих водах пливучи
В таємно-мовчазній гондолі,
І серце щасне заспіва
Петрарки й любоців слова.

L

Чи дочекаюсь я свободи?
Пора, пора! Той час наспів!
Броджу над морем, жду погоди ¹⁰,
Маню вітряла кораблів.
Коли, змагаючися з морем,
Його розпуттям неозорим
Помчуся, сповнений жаги?
Пора покинуть береги
Мепі ворожої стихії,
І там, де ясно мерехтить
Мосі Африки блакить ¹¹,
Зітхати по смутній Росії,
Де я страждав, де я любив,
Де серце я похоронив.

LI

Ми вдвох з Онегіним хотіли
В далеких побувать краях;
Та примхи долі повеліли
Йому на інший стати шлях.
Без батька він тоді застався.
Перед Онегіним зібрався
Неситих кредиторів рій.
З нас має кожен розум свій:
Євгеній, позвів не любивши,
Усе, що в спадщину дістав,
Їм добровільно передав,
По тій утраті не жалівши,—
А може, чув він oddаля,
Що дядька кличе вже земля.

LII

Що ж? Управитель словіща
Його писанням жалібним,

Що дядько смерті виглядає
І попрощатись хоче з ним.
Листа проглянувши сумного,
Свгеній рушив у дорогу,
Валдайську слухаючи мідь,
І позіхав заздалегідь,
Приготувавшися лукаво
Заради грошей до оман
(Цим і почав я свій роман), —
Та смерть уже скінчила справу:
Застав він дядька на столі,
Як дань, приречену землі.

LIII

В покоях челядь метушилась;
Щоб честь покійному віддати,
І друзі, й недруги з'їздились,
Людей охочі поминати.
Небіжчика похоронили.
Попи та гості попоїли,
Статечно випили, а там
Зостався наш Онегін сам.
До господарства мусить братись
Хазяїн поля та лісів,
Ставів та лук, що досі жив,
Як неоправдний марнотратець,
І радій, що на іншу путь
Йому судилося звернути.

LIV

День, два — нові були для нього
Самотні низи та сади,
І сутінь бору вікового,
І плескіт тихої води;
На третій поле, гай і трави —
Усе було вже нещікаве,
А там хилило і до сну;
Збагнув він істину сумну,
Що й на селі відради мало,
Хоч там пі вулиць, ні двірців,
Ні карт, ні віршів, ні балів.
Нудьга на нього чатувала,

І бігала за ним вона,
Як тінь чи вірная жопа.

LV

Я був народжений для миру
Та для сільської глухини:
Там краще чути горду ліру,
Буйніше квітнути творчі сни.
Дозвіллям тішачись невинним,
Ходжу над озером пустиппим
I far niente * мій закон.
Розвіявши ранковий сон,
Я віддаюсь життю легкому:
Читаю мало, довго сплю,
Хисткої слави не ловлю.
Хіба ж у віці молодому
Не так прожив я в тиші
Свої найщастильні дні?

LVI

Село, любов, дозвілля, квіти,
Поля! Я вірний вам давно.
Тут радий дать я зрозуміти,
Що я й Онегін — не одно,
Щоб недовірливий читальник
Або лукавий постачальник
Спліток злостивих та дрібних,
До рис приглянувшись моїх,
Не запевняв людей брехливо,
Що я подав тут свій портрет,
Як Байрон, гордості поєт,—
Неначе б зовсім неможливо
Поему написати нам,
Як не герой у ній ти сам.

LVII

Поети всі, я б тут зазначив,
Кохають мріочи, як я.
Колись у снах красунь я бачив,

* Безділля (*ital.*). — Ред.

І образ їх душа моя
Навік таємно заховала;
Їх музা потім оживляла:
Так оспівав мій давній пал
І діву гір, мій ідеал,
І полонянок на Салгірі.
Тепер питання повсякчас,
Братове, чую я від вас:
«Хто будить плач у ніжній лірі?
Кому, в юрбі ревнивих дів,
Її ти голос присвятив?»

LVIII

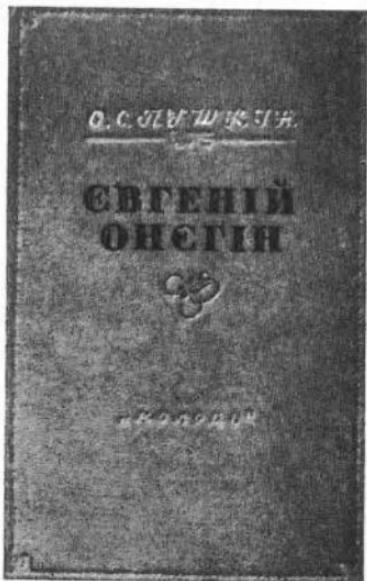
Чий погляд, чулий та пестливий,
Натхнення окриливши мить,
Нагородив тебе за співи?
Кого твій вірш боготворить?»
Нікого, друзі, їй же боту!
Любові огняну тривогу
Я безвідрядно почував.
Блажен, хто з нею сполучав
Гарячку рим: він тим подвоїв
Поезії священний шал,
Петrarки взявши ідеал,
А муки серця заспокоїв
І слави дещищю дістав;
Та я, любивши, німував.

LIX

Провів любов, стрічаю музу,
І прояснився темний ум.
Шукаю, вільний, знов союзу
Мелодій, почувань і дум;
Пишу, і серце не нудьгує;
Перо в задумі не рисує
Край недописаних рядків
Жіночих ніжок та голів.
Погаслий попіл не займеться;
Я ще сумний, та сліз нема;
Небавом буря задріма,
Душа на спочив покладеться:
Тоді ж то я почну писать
Поему глав на двадцять п'ять.

Максим Рильський виголошує слово
про Олександра Пушкіна. 1949

Обкладинка видання перекладу
«Свгенія Онєгіна». 1956

Максим Рильський виступав на пушкінських торжествах у колгоспі «Жовтень» с. Кам'янки на Кіровоградщині

Обкладинка видання перекладу казки В. Жуковського, 1956

Вже думав я про форму плану
 І як героя назову;
 Тим часом цього от роману
 Вступну довершую главу.
 Раз, двічі переглянув дбalo,
 Побачив протиріч чимало,
 Та їх не хочу виправлять;
 Цензурі хочу борг віддать
 І журналістам на поживу
 Метнути плід своїх трудів.
 Іди ж до невських берегів,
 Нове створіння, в мить щасливу
 І заслужи, як слави дань,
 Тягар неправих дорікань!

ГЛАВА ДРУГА

О rus!..

*Hor.**

О Русь!

I

Село, де нудьгував Євгеній,
 Було мов створене для втіх;
 Там ворог пристрасті шаленій
 Благословити б небо міг.
 Будинок панський самотою,
 Від бур захищений горою,
 Стояв над річкою; здаля
 Лились, як золото, поля
 І луки квітами рябіли,
 Хати мелькали по горбах,
 Блукали череди в лугах,
 І розпускав гілля похиле
 Запідбаний великий сад,
 Житло задумливих дріад.

* О селі! *Gor [ацій]* (лат.). — Ред.

II

Поважний замок фамілійний
Чимало добрих мав ознак:
Тривалий, вигідний, спокійний,
Під старовинний мудрий смак.
Високі скрізь опочивальні,
Шпалери штофні у вітальні,
Царів портрети на стіні,
Пістряві грубки кахляні.
Усе це нині застаріло,
Не знаю вже, з яких причин;
А врешті, мій Євгеній,— він
На все дивився збайдужило
І в залах позіхав старих
Так, як і в модних та нових.

III

Він у кімнаті оселився,
Де старожилець тих країв
Весь вік з ключаркою сварився,
Дививсь у вікна й мух чавив.
Там, на дубовому помості,
Був стіл, диван, дві шафи прості,
Ніде чернила й ні сліда.
В шафи Онегін загляда —
Видатків зошит там подертий,
Пляшок з наливками ряди,
Глеки фруктової води
І календар за рік четвертий.
Старий, багато мавши справ,
До інших книг не заглядав.

IV

Євгеній, сівши панувати
В селі, на лоні самоти,
Щоб якось час промарнувати,
Новини здумав завести.
Мудрець пустинний, без турботи
Ярмо кріпацької роботи
Легким оброком замінив;
І раб життя благословив.

Сусід ощадний аж здригнувся —
В такий страшений гнів запав
На те зламання панських прав;
Лукаво інший усміхнувся,
І разом вирішили так,
Що небезпечний то дивак.

V

До цього спершу заїжджали;
Та з двору іншого кінця
Звичайно слуги подавали
Йому донського жеребця,
Почувши здалеку, з-за річки,
Сімейної гурчання брички.
Усі, образивши тим,
Порвали приятельство з ним.
«Сусід наш неук, химерує,
Він фармазон; він п'є одно
Червоне склянкою вино;
Він дамам ручки не цілувє;
Все *прóшу, прóшу*, — а нема
Уклінно», — визнано всіма.

VI

Тоді ж таки в село дідизне
Новий поміщик прибува,
Про п'ого теж говорять різне,
Рішучих присудів слова.
На імення Володимир Лепський,
Душою мрійник геттінгенський,
Красунь, стрункий, як очерет,
Поклонник Капта і пост.
Він у Німеччині туманий
Засвоїв, ученик палкій,
І дух, тривожний та чудний,
І волелюбні поривання,
Натхненну щохвилини річ
І чорні кучері до пліч.

VII

Іще під подихом пороку
Зів'януть серцем він не встиг,
То й дружбу, і любов високу
Ще цінувати щиро міг;
Він серцем був невіглас милий,
Ще марева його манили,
І полонили юний ум
Нові для нього бліск і шум.
В часи печалі й неспокою
Плекав він мрію золоту,
Життя розгадував мету;
Його загадливою млою
Він голову собі сушив
І сподівався різних див.

VIII

Він вірив: є душа єдина,
Яка з'єднатись має з ним;
Тривожна, чиста і невинна,
Вона живе лише одним;
Він вірив: друзі без омані
За нього приймуть і кайдани,
І в них рука не задрижить
Сосуд наклепника розбить;
Був певен він: обранці долі,
Що возлюбили люд земний,
Становлять той союз святий,
Який промінням щастя й волі
Колись, у пожаданний час.
Осяє землю цю і пас.

IX

І гордий гнів, і жаль ласкавий,
І до добра свята любов,
І пайсолодша мука слави
У нього хвилювали кров.
Мандрівець, як усі поети,
Під небом Шіллера і Гете
Він їхнім полум'ям зайнявсь
І дзвону ліриому віддавсь.
І муз прекрасної науки
Він осоромою пе вкрив:

Проміння світлих почуттів
Слухняні зберігали звуки,
І мрії, повні чистоти,
І чар високий простоти.

X

Спіав він про любов, і співи
Були невинні та ясні,
Як сон маляти, пісня діви,
Як у небесній вишні,
В пустелі безтурботно-синій,
Діана, таємниць богиня.
Спіав про муки і печаль,
Про щось і про *туманину даль*,
Про дивні романтичні рози,
Про дальні пущі та лани,
Де довго в лоно тишини
Лились його гарячі слізози,
Спіав, що в'яле серця цвіт,
Не мавши й вісімнадцять літ.

XI

В пустині, де лише Євгеній
Збагнув би вдачу цю тонку,
Сусідів гульбища будені
Були йому не до смаку;
Він утікав од їх розмови.
Знай, міркували ті папове
Про сіожкаті, про вино,—
Про псаарню, про своє майно,—
Тож не було в речах статечних
Ні поетичних пориваль,
Ні в бистрих дотепах амагань,
Ні висловів розумно-гречних;
Але в розмові їх дружин
Ще менше глузду бачив він.

XII

На вроду красень, ще й багатий,
Був Ленський хоч куди жених;
Тому не треба й дивувати,—
Всі дочок ладили своїх

Оддать півруському сусіді;
Тож у гостях він при обіді,
А хтось уже і натяка,
Що жити без пари — річ тяжка;
Або сидять круг самовара,
А Дуня наливає чай,—
Їй шепчуть: «Душю, примічай!»
А там з'являється гітара,
І скиглить панна (боже мій!):
*«Прийди в чертог мій золотий!..»*¹²

XIII

Та не хотівши, мов па зло їм,
Кайдани шлюбні волокти,
Намислив із моїм геросем
Знайомство Ленський завести.
Вони зійшлися. Тьма і промінь,
Пісні і проза, лід і пломінь
Ховають більше схожих рис;
Тож день знайомства їм приніс
Лиш обопільне нудьгування;
Та з часом приязнь розцвіла
І незабаром перейшла
У нерозлучне другування.
Так люди з *нічого* робить —
Сам каюсь — друзі мимохіт.

XIV

Та й дружби вже нема між нами.
Без пересудливої тьми
Усіх ми числимо нулями,
А одиниці — тільки ми.
Ми всі — от-от Наполеони;
Тварин двоногих міліони
Знаряддя лиш для нас одне,
А щире почуття — смішне.
Євгеній, сердем не злостивий,
Людей, щоправда, добре знов,
А через те і зневажав,
Та всюди ж виняток можливий:
Він ішших сильно відзначав
І почуття їх шалував.

XV

Ласкава усмішка стрівала
Поета речі запальні;
І думка, трохи ще не стала,
І очі, завжди вогняні,
Були Онегіну за диво;
Він стримувався терпеливо,
Щоб зимним словом їх не збити,
І думав: гріх мені труїть
Оце хвилинне раювання;
Настане і без мене час;
Нехай же, поки не погас,
Горить він, повен милування;
Пробачмо юності палкій
Шаленства юний буревій.

XVI

Ні в чім вони не мали згоди,
Усе до роздумів вело:
Племен розвіянних угоди,
Плоди наук, добро і зло,
Освячений віками звичай,
І смерті вирок таємничий,
Життя і доля, щастя й труд
Нід їхній підпадали суд.
Поет у творчому натхненні
Читав з осяянним лицем
Північних розділі поем;
Слухач побажливий, Євгеній,
Хоч і не все в них розбирав,
Проте уважно вислухав.

XVII

Найбільше ж пристрасті манили
Уми пустельників моїх;
Зламавши їх бентежні сили,
Онегін згадував про них
Крізь ледве сховане зітхання.
Блажен, хто знов ті хвилювання
І вчасно знати перестав;
Тому ще краще, хто не знав,
Хто вмів розлукою — кохання,

Гнів — лихослів'ям холодить,
Хто, позіхаючи, прожить
Міг без ревнивого страждання,
І те добро, що дід надбав,
Лукавій двійці не звіряв!

XVIII

Коли ми станем під знамена
Розсудливої тишини,
І пристрасть вигорить шалена,
І нам уже смішні вони,
Оти її свавольні хвили
Та серця відгуки спізnlі,
Приборкані, хоч не без мук,—
Ми радо слухаємо звук
Чужих зізнань; душа вбачає
У них своєго щастя слід.
Так часом сивий інвалід
Охоче вухо прихиляє
До мови юних усанів,
Дарма що вік його відцвів.

XIX

Зате і юність пломеніста
Не може почуваль тайт;
Любов, печаль, надія чиста —
Усе на язиці горить.
Дочасний інвалід любові,
Онегін речі юнакові,
Ту сповідь щиріх почуттів,
Поважно слухати умів.
Свою простосердечну совість
Поет одверто викривав;
Євгеній незабаром знав
Його кохання юну повість,
Щодені радощі й жалі,
Давно відомі на землі.

XX

Ах, він любив, як ми любити
Уже не здатні; лиши один

Поет, безумством оповитий,
Таких подобиться годин:
Усюди, скрізь одно бажання,
Одно незмінне поривання,
Одна незмінлива печаль.
Ніщо: ні охолодна даль,
Ні літа довгої розлуки,
Ні музам віддані часи,
Ні близьк чужинної краси,
Ні шум бенкетів, ні науки
Не загасили день по дню
Його цнотливого вогню.

XXI

Коли він, отрок нелукавий,
Сердечних мук іще не знав,
Дитячі Ольжині забави
Він з милуванням споглядав;
В ласкавім затишку діброви
Він з нею перші мав розмови,
І провіщаю їм вінки
Сусіди-друзі, їх батьки.
У глушині, невинна й чиста,
Вона в смиренності села
Під рідним доглядом росла,
Як та конвалія пашиста,
Незнана в тінявій імлі
Метеликові та бджолі.

XXII

Вона співцю подарувала
Блаженство молодечих мук,
Про неї думка окриляла
Його цівниці перший звук.
Прощайте, втіхи безтурботні!
Він полюбив гаї дрімотні,
І тишу самотинних мрій,
І зорі, й місяць золотий,
Той світоч у безодні темній,
Що божествили ми колись,
Коли відрадно так лилася
Солодкі сльози потаємай...

Тепер ми бачимо в п'ому
Заміну ліхтарів саму.

XXIII

Слухняна завжди, непримхлива,
Весела завжди, як весна,
Як сні поетові, правдива,
Як поцілунок, чарівна;
Блакитні очі, чистий голос,
Непаче льон, білявий волос,
І рухи, й усмішка, і стан,—
Все в Ользі... Та візьміть роман
Хоч би який, і дуже вірно
Там подано її портрет:
В пім любих без кінця прикмет,
Та він набрид мені безмірно.
Про старшу Ольжину сестру,
Читачу, слово я беру.

XXIV

Сестру ту названо Татьяна...¹³
У перший раз таке ім'я
На ніжні сторінки романа
Славільно запроваджу я.
І що ж? Воно присмне, міле,—
Та з ним, я знаю, сполучили
Ми спомини про давнину
Чи про дівочу. Не мину
Сказати, що смаку замало
У нас і в наших іменах
(Ще менше — в віршових рядках);
Освіти в нас мов не бувало,
Лише манірність ми по ній
Сховали, як здобуток свій.

XXV

Тож названо її Татьяна.
Ні врода, що в сестри цвіла,
Ні свіжість на виду рум'яна
У пій привабить не могла.
Печальна, дика, мовчазлива,

Неначе сарна полохлива,
Вона росла в сім'ї своїй,
Немовби зовсім у чужій.
Вопа горнутися не вміла,
Як інші діти, до батьків;
Маленька ще, між малюків
Стрибати і грatisь не хотіла,
І часто край вікна сама
Сиділа журна та піма.

XXVI

Задума, друг її незримий,
Злюбивши вірно це дитя,
Скращала мріями легкими
Сільське забарливе життя.
Не знали голки піжні пальці;
Схилившись пад покірні п'яльці,
Шовками світлими вона
Не оживляла полотна.
Прикмета потягу до влади:
Слухняну ляльку ще дівча
Звичаїв гречності навча —
Закону людської громади,
І материнський заповіт
Їй шепче, лиш уздрівши світ.

XXVII

Та ляльки, ще в літах дитини,
Вона ні разу не взяла;
Речей про моди, про новини
Ніколи з нею не вела.
Були чужі їй пустотливі
Розваги; повісті жахливі
В зимовій темряві нічній
Збавляли більше серце її.
Як няня іноді скликала
У теплий день на муріжок
Всіх Ольжиних товаришок,—
Вона в горю-дуба не грала,
Нудний для неї був і сміх,
І шум їх вигуків дзвінких.

XXVIII

Вона любила на балконі
Стрічати сонце в тишині,
Як на блідім небеснім лоні
Згасають зорі вогняні,
І тихо край землі ясніє,
І, вісник ранку, вітер віє,
І день поволі виплива.
Коли ж, бувало, зимова
На простір тиха ніч лягає,
І довго в місячній імлі
На затуманеній землі
Лінівий схід одпочиває,—
У звичний час, по любих снах
Вона вставала при свічках.

XXIX

Їй заміняли все романни
Ще з юних літ, як мілий сон;
Вона злюбила всі оманни,
Що дав Руссо чи Річардсон.
Отець її, добра га мілий,
В минулім віці запізнілий,
Її від того не беріг;
Він не читав ніколи книг,
Бо бачив там лищ марнослів'я.
Його, бувало, й не кортиль,
Який у допі том лежить,
Покладений під узголів'я.
А непя — та була сама
Від Річардсона без ума.

XXX

Вона любила Річардсона,
Хоч і не встигла прочитати,
Хоч із Ловласом Грандісона ¹⁴
Не мала змоги порівняти;
Та ще колись княжна Аліпа,
Московська модниця-кузина,
Все говорила їй про них;
А муж її ще був жених,

Іплюся мимохіть до шлюбу;
Вона ж зітхала не за ним,
Бо інший серцем зашальним
Панянку божеволив любу;
Той Грандісон був славний франт,
Картяр і гвардії сержант.

XXXI

Як він, усе вона вдягалась
По моді, гарно й до лиця,
Та в ней ради не спітались,
Як виряджали до вінця.
Щоб швидше їй розвіять горе,
Муж, анітрохи не суворий,
Її в село своє одвіз.
Чимало там пролито сліз;
Вона пручалася, ридала,
Розлуку вже хотіла братъ,
Але взялася хазяйнуватъ,
Навикла — і спокійна стала.
Навичка — неба дар ясний:
Заміна щастю нам у ній...¹⁵

XXXII

Навичка пригасила муку,
Що не розвіяти нічим.
А тут іще одну науку
Найшла вона в житті своїм:
Спізнала досвідом великим,
Як волю взяти над чоловіком
Та самовладно управлять,
І стала жити-поживатъ,
Людей ганяла на роботу,
Солила про запас гриби,
Голила кріпакам лоби,
Бувала в бані щосуботи
І наймичок навчилась бить —
Це все без мужа, самохіть.

XXXIII

Колись вона писала кров'ю
Тендітній подрузі в альбом,

«Поліна» — звала Парасков'ю
Співучим завжди голоском,
Корсет найвужчий надівала
І *H* російське вимовляла
Як *N* французьке, тобто в ніс;
Та шлюб усе це геть запіс:
Корсет, альбом, княжну Поліну,
Чутливих віршиків слова
Вона поволі забува,
Зове Акулькою Селіну
І поновляє під кінець
На ваті шлафор і чепець.

XXXIV

Та муж любив дружину щиро,
Ні в чім перечить не хотів,
До неї повну мав довіру,
А сам в халаті пив та їв;
Спокійно дні його спливали;
Надвечір часом наїжджали
Сусіди з приязних родин,
Нецеремонні, як і він,
Полихословить, потужити,
Пожартувати собі гуртом.
Минає час; гостей чайком
Накажуть Ользі пригостити,
А там вечера, спать пора —
І гости ідуть із двора.

XXXV

Вони ретельно зберігали,
Що давній звичай освятив,
І масниці не проминали
Без руських найдних млинців;
По двічі кожен рік говіли,
Кружисту гойдалку любили,
Купальські грища, веснянки;
Коли на троїцькі святки
Куняли ратаї нехитрі,
Молебень слухавши,— вінок
Вони святили з нагідок;

Ім квас був милий, як повітря,
І за столом, по старшині,
Там страви ношено смачні.

XXXVI

Отак життя їх тихо плине,—
Та настає всьому кінець.
Розкрились двері домовини,
І муж прийняв новий віпець.
Умер віл саме під обіди,
Його оплакали сусіди,
Слізьми дружина провела
Щиріш, як інша б те могла.
Він був на мудрість незугарен,
Та добросердий чоловік,
Над ним написано повік:
«Смиренний грішник Дмитрій Ларін,
Господній раб і бригадир
Вкушає в сій могилі мир».

XXXVII

Вернувшись до своїх пепатів,
На цвінтар Ленський поспішив
І над сусідом, що утратив,
Біля надгробка потужив;
І серце так журливо билося!
«Poor Jorick! ¹⁶ — слово прохопилось,—
Він на руках мене держав,
Мені погратися давав
Медаль вояцьку за Очаків!
Він Ольгу готував мені,
Казав: «Діждуся я чи ні?!» —
Тут Ленський мало не заплакав
І мадригалом жалібним
Навіки попрощався з ним.

XXXVIII

Тоді ж в елегії печальній
Він батька й матері, в слюзах,
Увічинив прах патріархальний...
Ох! На житейських борознах

Скороминущі покоління,
З небес таємного веління,
Як живо, стигнути і падуть;
Наступні їм услід ідуть...
Так наше плем'я безтурботнє
Росте, хвилюється, кипить
І до могил дідів тіснить.
Та прийде він, наш день скорботний,
І наші внуки в добрий час
Із світу витісняті і нас!

XXXIX

Тим часом упивайтесь, друзі,
Життям, як маєво, легким!
Я знаю: в радості і тузі
Не варто дорожити ним;
Закрив я очі на омані;
Та ще надія, дар жаданий,
Здалека часом вигляда:
Без непримітного сліда
Я не хотів би світ лишити.
Живу, пишу не для хвали;
Та марю, щоб пісні могли
Мій день печальний пережити,
Щоб друг мій вірний серед мук
Про мене нагадав хоч звук.

XL

I хтось, у роздуму хвилини,
Здригнеться над рядком моїм,
I тиха Лета не поглинє
Moїх співучих строф і рим.
I може (о солодка мрія!) —
Гучною славою окріє
Якийсь невіглас мій портрет
I скаже: то ж то був поет!
Прийми ж мою подяку пциру,
Прихильче мирних аонід,
Що віднайдеш мій тихий слід
I давню пошануєш ліру,
Чия незаздрісна рука
Потріпа лаври старика!

ГЛАВА ТРЕТЬЯ

Elle était fille, elle était amoureuse.

*Malfilatre **

I

«Куди? Ох, ці мені поети!»
«Пора, Онегіне, мені!»
«Я не держу тебе, та де ти
Марнуеш вечір день при дні?»
«У Ларіних». — «Й-богу, диво!
Та чи воно ж таки можливо
Туди так пильно учащать?»
«Звичайно». — «Чудно, що й казать!
Я бачу й без твого визнання:
По-перше (ну, вгадаю я?),
Російська проста це сім'я,
Гостей певчинине частування,
Розмови про вчорашній сон,
Про дощ, про скотиний двір, про льон...»

II

«Я тут біди ще не вбачаю».
«Нудота, друже, от біда!»
«Я світ ваш модний зневажаю;
Серед родинного гнізда
Я можу...» — «Ох, ізнов еклога!
Та годі, любий мій, на бога!
Ну що ж? Ти ідеш: хай щастить!
Ах, слухай! Як би хоч уздріть
Оту Філліду, слави варту,
Оту натхненницю пера,
І сліз, і рим, et cetera?..
Представ мене!» — «Тебе?» — «Без
жарту!»
«Гаразд». — «Коли ж?» — «Хоч зараз.
 Там,
Звичайно, раді будуть нам.

* Вона була дівчина, вона була закохана. *Мальфілатр* (франц.). — Ред.

III

В дорогу ж».

Рушили другово~~в~~,
З'явились; розіслав для них
Закон гостинності готовий
Ряд послуг, іноді й тяжких.
Відомий звичай стародення:
Несуть на блюдечках варення,
На стіл воскований мерцій
Брусничний подають напій.

• •

IV

Додому, вже пори нічної,
Вони не їдуть, а летять ¹⁷.
Підслухаймо ж, про що герої
Між себе тихо гомонять:
«Ну, що, Онегін? Позіхаеш?»
«Це звичка, Ленський». — «Та скучасш
Ти більше». — «Ні, як і раніш.
Одначе пізно вже. Скоріш,
Скоріше поганяй, Андрюшко!
Дурні місця! Дурна пора!
До речі: Ларіна сгара
Пресимпатична, хоч простушка;
Ох! Від брусничної води
Мені б не сталося біди!

V

Скажи: котра із них Татьяна?»
«А та, задумлива, смутна
І мовчазлива, як Світлана,
Що все сиділа край вікна».
«Невже ти в меншу залибився?»
«А що?» — «На другій я б спинився,
Коли б поетом був, як ти.

Життя в тій Ользі не найти.
Як у Вандіковій Мадонні;
Червоний вид її — немов
Дурний цей місяць, що зійшов
На цім дурнім небеснім лоні!»
Поет щось холодно сказав
І потім цілу путь мовчав.

VI

Візит Онегіна чимало
Збудив у Ларіших розмов,
Сусідство теж до діла встяло,
І прослух між людьми-пішов.
Найшлася язикам робота!
Усяко міркували потай
І ладили не без гріха
Татьяні, звісно, жениха;
Поважно деякі казали,
Що вже й весіллю вийшов строк,
А тільки модних обручок,
Мовляв, і досі не дістали.
Про Ольгу й Ленського у них
І поговір уже затих.

VII

Татьяну молоду гнівили
Людські пересуди й чутки,
Та чар якийсь незрозумілій
Закрався у її думки;
У серці мрія зародилась;
Прийшла пора — любов явилась.
Так зерно під огнем весни
Росте з земної глибини.
Давно палало поривання,
Уяві снівся молодій
Чуття палкого дар страшний;
Давно сердечне умлівання
У груди стиснені лилось,
І ждала дівчина... когось.

VIII

Діждалася... Відкрилисъ очі;
«Це віл!» — подумала вона.
Тепер, ой леле! дні і ночі,
І сну жарота самітна.
Все повне ним; чудесна сила
Мрійливу діву охопила
Тісним кільцем. Докучні їй
І гомін лагідний людський,
І погляд челяді дбайливий,
З журбою в глибині очей
Вона не слухає гостей,
Клене в душі їх рій шумливий,
І їх одвідини гучні,
І всі розмови їх пудні.

IX

Тепер з яким вона тремтінням
Солодкий розгорта роман!
З яким кипучим оп'янінням
П'є чащу пристрасних оман!
Диханням творчості живої
Одухотворені герої,
Коханець Юлій Вольмар,
Малек-Адель і де Лінар,
І Вертер, мучень бунтіливий,
І незрівнянний Грандісон¹⁸,
Що нам лиш навіває сон,—
Усі в уяві нетерпливій
В єдиний образ одяглись,
Усі в Онегіні злились.

X

Взірець уявивши з героїні
Своїх улюблених творців,
Подібна Юлії, Дельфіні,
Татьяна в тишині лісів
Із томом небезпечним бродить,
В ньому шукає і знаходить
Свій пал тасмний, вицвіт мрій,
В душі народжених живій,

Зітхає тugoю чужою,
Чужим захопленням горить
І все напам'ять шепотить
Листа коханому герою.
Та наш герой, як знає всяк,
Нє Грандісон був аняк.

XI

Поважний тон уявивши строго,
Колись, було, палкий творець
Героя нам являв своєго
Як досконалості взірець.
Він малював його прекрасним,
Неправо гоненим, нещасним,
З чуттям і розумом тонким,
З обличчям, звісно, чарівним.
Священним вірний пориванням,
Герой ладої був полягти
В ім'я високої мети,
І завжди в розділі останнім
Покараний бував порок,
Добру достойний був вінок.

XII

А півні голови в тумані,
Мораль лиш навіває сон,
Порок нас вабить і в романі,
І там посів найвищий трон.
І муз британських небилиці
Тривожать сон отроковиці,
І вже тепер її кумир
Або задумливий Вампір,
Або Мельмот, бродяга хмурний,
Чи Вічний жид, а чи Корсар,
Чи вкритий тайною Сбогар¹⁹.
Лорд Байрон, цей примхливець бурний,
Одяг у тьмяний романтизм
І безнадійний egoїзм.

XIII

Та, другі милі, що по тому?
А може, вийде рішепець —

В обладу бісові новому
Поет потрапить під кінець,
Зневажить Фебові загрози
І смирно знизиться до прози;
Тоді роман на давній стрій
Розважить ясний вечір мій.
Не лиходійові страждання
Я в ньому грізно покажу,
А просто вам перекажу
Родини руської подання,
Любові чарівливі сни
Ta звичаї старовини.

XIV

Перекажу немудру мову
Отця чи дядька-старика,
З дівчатком зустріч юнакову
Між лип столітніх, край **струмка**;
Несчастних ревнощів томління,
Розлуку, радісне миріння,
Знов посварю,— а під кінець
Весільний присуджу вінець...
Згадаю ті признання юні,
Ті речі ніжно-запальні,
Що на життя моє весні
В ногах у милої красуні
Мені спадали на язик,—
Тепер від того я одвик.

XV

Татьяно, друже мій Татьяно!
З тобою разом сльози ллю:
У руки модному тирану
Ти долю віддала свою.
Загинеш, друже мій, та **нини**
Ти у сліпучім оп'яненні
Солодке кличеш забуття,
Ти спізнаеш жагу життя,
Ти п'еш отруйний чар **бажания**,
Тобі спокою не знайти;
В уяві скрізь малюєш ти
Місця щасливого стрівання;

Усюди, всюди в сяйві мрій
Фатальний спокуситель твій.

XVI

Любові сум Татьяну голить,
Вона журливо йде в саду
І нерухомі очі клонить,
І втома сковує ходу.
Піднеслись груди, блідні лиця
Заграли, ніби зоряниця,
Завмерли віддихи в устах,
В очах огопъ і дзвін в ушах...
Настане вечір; місяць ходить,
Ясну вартуючи блакить,
Серед імлистих верховіть
Свій виспів соловей заводить,—
І з нянею в безсонну ніч
Веде Татьяна тиху річ.

XVII

«Не спиться, няню: дихать важко!
Відкрий вікно, хоч одітхну».
«Що, Таню, що тобі?» — «Так тяжко!
Поговорім про давнину».
«Про що ж бо, Таню? Я, бувало,
Ховаю в пам'яті чимало
Бувальщин давніх, небилиць,
Про духів злих і про дівиць;
А нині все забулось, Таню,
Потъмарилось. Лиха пора!
І недолуга я, й стара!
Минулось...» — «Розкажи-но, няню,
Хоч дещо про минулі дні;
Кохала ти кого чи ні?»

XVIII

«І, годі, Таню! Я ж бо й знати
Про те кохання не могла;
А то б свекруха, злая мати,
Зо світу білого звела».
«Та як же ти вінчалась, няню?»

«Так, певно, бог велів. Мій Ваня
Пізніш, як я, побачив світ,—
Мені ж було тринадцять літ.
Приймали тижнів зо два сваху,
А далі батько навпростеъ
Велів зряджати під вінець.
Я гірко плакала зо страху;
З плачем і косу розплели,
З піснями в церкву повели.

XIX

І от серед сім'ї чужої...
Та ти не слухаєш, либоны!»
«Ах, няцю, серце в неспокої,
У грудях мов пече вогонь.
Я плакать, я ридать готова!»
«Дитя мое, ти нездорова;
Помилуй, господи, спаси!
Чого ти хочеш, попроси...
Скроплю свячену водою,—
Гориш ти...» — «Нянечко моя,
Не хвора, пі — кохаю я!»
«Дитя мое, господь з тобою!» —
І хрестить Тапю молоду
Вона, щоб одвернути біду.

XX

«Кохаю», — Таня шепотіла
Сама, здавалось, не своя.
«Недужа ти, голубко мила!»
«Облиши мене: кохаю я!»
А місяць під німим склепінням
Томливим облива промінням
Красу її поблідлих рис,
І сліззи, й хвилі довгих кіс,
І пасу проти геройні
Стареньку на низькім стільці
З тривоги тінню на лиці,
У тілогрійці та в хустині;
І світ, що навколо дрімав,
Натхненник-місяць осявав.

XXI

І серцем Таня залітала
У невідому далечінь...
Враз думка в голові постала...
«Іди, саму мене покинь.
Подай перо мені й чорнило
Та стіл присунь; добраніч, мила,
Прощай!» — І от сама вона.
Їй ніч присвічує ясна.
Обпершись ліктем, Таня пише,
Євгеній, як живий, в очах.
В необміркованих рядках
Любов її невинна дише.
І от закінчено листа...
А хто ж, Татьяно, прочита?

XXII

Красунь я бачив неприступних,
Холодних, чистих, як зима,
Неутомлених, непідкупних,
Незрозумілих для ума;
Я дивувався з іх пишноти,
Із їх природної чесноти,
І, признаюсь, од них тікав
І над бровами їх читав
Слова, що в пеклі біля входу:
*Навік зречись надій усіх*²⁰.
Будить любов біда для них,
Жахати людей їм любо зроду.
Мабуть, на берегах Неви
Подібних дам стрічали й ви.

XXIII

Вигадниць я ще й інших знаю
Із самолюбством крижаним;
Ні шум хвали, ні зойк одчаю
Не потривожать сердя їм.
І що ж помітив я, на диво?
Вони, жахаючи примхливо
Несмілу молоду любов,
Її приваблюють ізнов

Жалем, хоча б і лицемірним,
Хоча б ласкавістю речей
Та ніжним поглядом очей,—
І в засліпінні легковірнім
Коханець знов марнус дні
У любій сердю метушні.

XXIV

А чим же більший гріх Татьяни?
Чи тим, що в щирості своїй
Вона не відає омані
І вірить витворові мрії?
Чи тим, що хитрощів не знає,
Тим, що без роздуму кохає,
Тим, що довірлива вона
І що уява вогняна
Заполонила розум жвавий,
Що своєвільна голова
Її всякачесно порива,
А сердце і палке, й ласкаве?
Невже не здатні ви простити
Душі, що юністю кинить?

XXV

Кокетка холодно міркує,
Татьяна любить, як дитя,
І щире серце офірує
Для молодого почуття.
Вона не каже: слід заждати,
Щоб пристрасті ціну підняти,
В тенета вірно упіймати;
Сночатку слід покелкувати,
Надією, розчаруванням
Помучить сердце, далі знов
Огонь ревнивий влити в кров;
А то, упившись раюванням,
Невольник пута розірве,
Про щастя mrіючи нове.

XXVI

Іще утруднення я бачу:
Щоб честь отчизни врятувати,

Татьянин лист я, мій читачу,
В перекладі повинен датъ.
Вона-бо зле по-руськи знала,
Журналів наших не читала,
І для думок та почуттів
Їй бракувало рідних слів.
Отож писала по-французьки...
Ну що ж! Призпатись я готов:
Жіноцтва нашого любов
Не розмовляє ще по-руськи,
Вживати гордий наш язык
Поштову прозу ще не звик.

XXVII

Я знаю: дам хотять навчити
Читать по-русъки. Просто жах!
Хіба ж їх можна уявити
З «Благонамеренным»²¹ в руках!
Пошлюсь на вас, мої поети:
Чи то ж не всі, кому несете
Ви полум'я чуттів своїх
І вірші, писані за гріх,
Кому ви серде присвятили,—
Чи то ж не всі вони підряд
Своєї мови звук і склад
Калічать в спосіб дуже милий,
Чи здавна звуки слів чужих
Не стали рідними для них?

XXVIII

Не дай нам боже стріль на балі
Чи між гостей на рундуці
Семінариста в жовтій шалі
Чи академіка в чепці!
Як без усмішки уст рум'яних,
Я граматично бездоганних
Російських речень не люблю.
Можливо, на біду мою,
Красунь теперішніх порода,
Щоб журналістам догодить,
Нас до граматики привчить;
На віршування вийде мода;

Та я... до того що мені?
Я вірний буду давнині.

XXIX

Легке, недбале лепетання,
Вимови огіхи дрібні
І досі будять хвилювання
І серце радують мені;
Розкятаєсь я не при силі,
Що галліцизми серцю милі,
Як літ юнацьких помилки,
Як Богдановича рядки.
Та годі. Лист пора дівочий
У віршовий укласти лад.
Я слово дав,— і що ж? Назад
Тепер би взяв його охоче.
Я знаю: ніжного Парні
Перо не в моді в наші дні.

XXX

Мій друже, що журбу й Бенкети ²²
На лірі вславив золотій,
Я б попросив тебе, поете,
Допомогти в біді моїй:
Щоб ти на милозвучні співи
Моєї пристрасної діви
Чужинні переклав слова.
Де ти? Пірайди: свої права
Передаю тобі з уклоном...
Шкода! Між скель, в самотині,
Забувши похвали гучні,
Над фінським тінявим затоном
Він бродить, і душа його
Не чує поклику моого.

XXXI

Татьянин лист передо мною;
Мов скарб, його я бережу,
Читаю потайно з журбою
І кожним словом дорожу.
Хто ніжність їй таку навіяв,

Палких чуттів недбалий вияв?
Хто їй навіяв ту бредню,
Безумну серця маячню,
Чар небезпечний і принадний?
Не розумію я. Подам
Лише блідий переклад вам,
Картини список недоладний,
Фрейшіца гармонійний звук
З-під боязких учнівських рук.

Лист
Татьяни до Онегіна

Я вам пишу — чи не доволі?
Що можу вам іще сказатъ?
Тепер, я зпаю, в вашій волі
Мене презирством покаратъ.
Та як мене в нещасній долі
Хоч пожаліти ви ладні,
То відгукнетесь мені.
Спочатку я мовчать хотіла;
Повірте: сором свій од вас
Я б заховала навсякчас,
Коли б надія хоч бриніла
Лиш раз на тиждень, в певний час,
У нашім домі стріти вас,
Щоб тільки слухать вашу мову,
Слівце сказати,— а за тим
Все думатъ, думатъ об однім
І зустрічі чекати знову.
Та ви гордуете людьми,
Вам на селі і тяжко, й душно,
А ми... пічим не славні ми,
Хоч вам і раді простодушно.

Нащо ви прибули до нас?
У самоті села глухого
Ніколи б я не знала вас,
Не знала б я страждання цього.
Душі дівочої тривогу
З часом приборкавши (хто зна?),
Могла б я з іншим шлюб узяти
І стала б дітям добра мати
І вірна мужеві жона.

Не ти!.. Ні, серцем полюбила
Лише тебе навіки я!
Так вища рада присудила...
То воля неба: я твоя;
Життя моєго всі години —
Порука зустрічі одній;
Сам бог послав тебе, єдиний,
Повік ти охоронець мій.
У снах мені ти привиджався,
Незримий, душу ти палив,
Твій дивний зір мене томив,
Твій голос в серці відбивався
Давно... ні, то було не в сні!
Тиувійшов, і я впізнала,
Вся обімліла, запалала,
Шепнула: вінявивсь мені!
Чи правда ж: я тебе вчувала,
Зо мною вів розмову ти,
Коли я бідним помагала
Або молитвою втішала
Тривожні муки самоти?
Хіба крізь морок занімілій
Не ти, пеначе привид милий,
У цю хвилину промайнув
І став тихенько в узголов'ю?
Не ти з відрадою й любов'ю
Слова надії тут шепнув?
Хто ти: чи ангел мій ласкавий,
Чи спокуситель мій лукавий:
Розвій ці сумпіви до dna.
Таж, може, все це марні болі,
Душі дівочої мана!
І зовсім інший вирок долі...
Але дарма! Тобі свою
Віднині душу доручаю,
Перед тобою слізи длю,
Твого заступництва благаю...
Ти уяви: я тут сама,
Ніхто мене не розуміє,
В знемозі думка туманіє,
І порятунку вже нема.
Я їду тебе: єдиним зором
Надії в серці оживи,

Чи сон гнітючий мій урви,
На жаль, заслуженим докором!

Кінець! перечитатъ боюсь...
На серці сором, страх і мука...
Але ні з чим я не таюсь,
І ваша честь мені порука...

XXXII

Татьяна то зітхне, то охне;
Дрижить листок в її руці;
Облаточка рожева сохне
На гарячковім язиці.
К плечу голівкою склонилась.
Легка сорочка опустилась
Із прехорошого плеча...
Вона того й не поміча,
Що місяць гасне. Там долина
Крізь пару сяє. Там струмок
Заграв, як срібло; там ріжок
Пастуший будить селянина.
Світає: люд устав уже,
Моїй Татьяні байдуже.

XXXIII

Вона зорі не помічає,
Сидить з похиленим чолом
І до листа не прикладає
Печатки з вирізним гербом.
Уже Пилипівна похила
Тихенько двері відчинила,
Несе їй на підносі чай.
«Пора, дитя мое, вставай!
Та ти, красунечко, готова!
О пташко рання моя!
А вчора як злякалася я!
Та, слава богу, ти здорована!
Журба нічна майнула в світ,
Лице твоє як маків цвіт».

XXXIV

«Ах! няня, прошу, будь ласкава...»
«Та добре, серце, все зроблю!»

«Не думай... бачиш-бо, ця справа...
Підозри... Не відмов, молю!»
«Мій друже, бог тобі порука!»
«Оточ пошли тихенько внука...
Листа до О... ну, знаєш ти...
Сусіда... потай віднести,
Не говорити там пі слова,
Мовчати про моє ім'я...»
«Кому ж, голубонько моя?
Стара вже я, пустоголова!
Багато є сусідів тих,
Мені ж не полічити їх».

XXXV

«Та ж недогадлива ти, няню!»
«Тепер я, друже, нешвидка,
Стара; тупіє розум, Таню;
А то, бувало, я метка:
Словечка панського одного...»
«Ах, няню, що мені до того?
Що в розумі мені твоїм?
Ідеться ж об листі оцім
Онегіну...» — «Ну, зрозуміла.
Не гнівайсь, ластівко моя,
Кажу ж — тепер безтямна я...
Чого ж ти знову поблідніла?»
«Ні, пяню, то здається лиш...
Пошли ж онука, та скоріп!»

XXXVI

Та день минув без відповіту,
Минає другий — знов нема.
Бліда, одягнись ще до світу,
Татьяна жде його, німа.
Надвечір Ленський приїжджає.
«А де ж ваш приятель? — питав
Хазяйка. — Він давно вже був,
Неначе зовсім нас забув».
Татьяна вся аж затремтіла.
«Сьогодні він приїхать мав,—
Староп'єкій Ленський одказав,—
Та, певно, пошта забарила».

Татьяна опустила зір,
Немов почувши злій докір.

XXXVII

Смеркало; самовар вечірній
Шипів дрімотним голоском;
Вилися випари прозірні
Пошід китайським чайником.
Під Ольги білою рукою
Вже лився цівкою густою
Нашій пахучий у чашки,
І хлопчик подавав вершки.
Татьяна край вікна стояла,
На шиби дмухала, сумна,—
І на туманнім склі вона
Коханий вензель рисувала
Прегарним пальчиком своїм:
Все *O* та *G* спліталось в нім.

XXXVIII

Але душа у неї нила
І сліз був повені млюсний зір.
Враз туші!.. Кров їй заніміла.
Ось ближче... В'іхали у двір...
Євгеній! «Ax!» — Як тінь пташини,
Татьяна скок у другі сіни,
Там на подвір'я, далі в сад
Летить; поглянути назад
Не сміє; миттю перемчала
Куртини, мостики, лужок,
Алею лишову, лісок,
Кущі бузкові поламала
І врешті з віддихом тяжким
На лаву, над струмком дзвінким

XXXIX

Упала...
«Тут він! тут Євгеній!
О боже! що подумав він!»
Тайть вона в душі стражденній
Надію, як живлющий плин;

Вона тремтить і наслухає,
Чи не надходить? Ні, немає!
В саду служниці, на грядках,
Збирали ягоди в кущах
І по наказу всі співали.
(В наказі тім була мета,
Щоб то лукаві їх уста
У співанках розвагу мали,
Не ївши панських ягідок:
Сільської мудрості зразок!)

П і с н я д і в ч а т

Дівоньки, красунечки,
Душеньки, подруженьки,
Розгуляйтесь, дівоньки,
Розгуляйтесь, краснії!
Заведіть ви пісеньки,
Пісні заповітної,
Заманіть ви парубка
Та й до кола нашого.
Як заманим парубка,
Як набачим здалеку,
Розбіжімось, дівоньки,
Та обсишмо вишнею,
Вишнею, калиною,
Спілою малиною.
Не ходи ти підслухом,
Де співають дівоньки,
Не ходи ти назирцем,
Де гуляють краснії!

XL

До всього на землі недбала,
Байдуже слухаючи спів,
Татьяна нетерпляче ждала,
Щоб трепет серця занімів,
Щоб ніжні щоки не горіли.
Та перса бурно тріпотіли,
І жар на лицах не згасав,
А все ясніш, ясніш палав.
Отак метелик нещасливий,
До рук узятий пустуном,

Тріпоче райдужним крилом;
Так часом зайчик полохливий
Дрижить в густій озимині,
Стрільця уздрівши вдалини.

XLI

Нарешті дівчина зітхнула
І з лави підвелась, сумна;
Пішла, та тільки-но звернула
Між липи,— враз, як тінь грізна,
З блискучим зором проти неї
Євгеній став серед алеї,—
І, ніби в полуум'ї страшнім,
Вона спинилась перед ним.
Та іх наступної розмови
Переказать не годен я,
Бо затяглася річ моя;
Тож відпочити слід, панове,
Зітхнути повними грудьми:
Інде зустрінемося ми.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

La morale est dans la nature des choses.
*Necker **

I. II. III. IV. V. VI.

VII

Що менше жінку ми кохаем,
То більше ми до серця їй
І то вірніш її вловляєм
У згубне плетиво надій.
Колись розпуста схолодніла
В науці любоців grimіла,
Про славу власну скрізь гула
І, не любивши, мед пила.
Але поважна ця забава
Годилась лищ мавпам старим
В минулім віці голоснім:
Ловласів підупала слава
Як і червоний закаблук
Та пішні кучері перук.

* Моральностъ — у природѣ речей. Неккер (франц.). — Ред.

VIII

Кому не нудно лицемірить,
Казать по-різному одно,
В тім намагатися завірить,
Що вже відоме всім давно,
Стрічать ті самі перепони,
Перемагати забобони,
Яких нема, відколи світ,
У дівчинки в тринадцять літ!
Кого не вимучати погрози,
Благачня, клятви, вданий страх,
Записки на шести листах,
Сплітки, омана, персні, сльози,
Дозор тіток і матерів
І дружба докучна мужів!

IX

Євгеній думав так от саме.
Він на світанку літ своїх
Був жертва пристрастей без тями
І серця заблудів палких.
З колиски відданий дозвіллю,
Тим зачарований на хвилю
І розчарований у цім,
Бажанням томлений палким
І втомним відданий утіхам,
Ловивши в шумі йтишині
Душі зітхання неясні
І позіхи глушивши сміхом,—
Так змарнував він вісім літ,
Так стратив свій найкращий цвіт.

X

В красунь він більш не залюблявся,
Лиш залишаючись на мить;
Відмовлять — хутко розважався,
А зрадять — привід одпочить.
Він їх шукав без оп'яніння,
А залишав їх без тужіння,
Забувши і любов, і злість.
Достоту так байдужий гість

За карти ввечері сідає
До столу, а кінчиться гра,—
Він їде повагом з двора,
Спокійно дома засинає,
Нездатний вранці сам сказатъ,
Де буде вечір гостюватъ.

XI

Та лист од скромної Татьяни
Мого героя зворушив:
Дівочий порив полум'яний
Рої думок у нім збудив;
Згадав він Тані личко міле,
Таке бліде та посмутніле,
І заглибивсь, як у затон,
В солодкий і безгрішний сон.
Можливо, знов полуменисту
Спізняв він бурю почуттів,
Та ошукати не хотів
Її душі довіру чисту.
Тепер ми в сад перелетім,
Де стрілася Татьяна з ним.

XII

Хвилину-две вони мовчали,
Тоді Онегін ближче став
І каже: «Ви мені писали,
Не відмовляйтесь. Я читав
Душі невинне сповідання,
Любові чистої признання;
Одвертість ваша — чарівна;
У серці підняла вона
Чуттів колишніх вир яскравий;
Та вас не хочу я хвалитъ
І вам повинен тут зложитъ
Признання також нелукаве;
Прийміть же сповідь і мою:
Себе на суд вам oddаю.

XIII

«Коли б життя в домашнім колі
Навік замкнути я хотів;

Коли б щасливий вирок долі
Отцем і мужем бути велів;
Коли б родинності картину
Злюбив я на одну хвилину,—
То, вірте, тільки б вас одну
Узяти марив за жону.
Скажу без лесток мадригальних:
Свій ідеал найшовши знов,
Лише б із вами я пішов,
Як з другом днів моїх печальних,
І, склавши вам любов до ніг,
Щасливий був би... скільки міг!

XIV

«Та я не створений для раю,
Йому чужа душа моя;
Сама довершеність ви, знаю;
Що ж! — вас не вартій зовсім я.
Повірте (совість в тім порука),
З одруженням нам буде мука.
Я, хоч і як любив би вас,
Як звикну — розлюблю в той час;
Зачнеге плакати: ваші сльози
До серця не дійдуть моє,
А роздратують лиш його.
Подумайте ж, які нам рози
В дарунок Гіменей прирік,
Ще ж не на день і не на рік!

XV

«На світі гіршого немає,
Аніж родина, де жона
Тужливо мужа виглядає,
Щодня самотня і сумна;
Де чоловік, ціну їй зінавпи,
Хоч проклинає долю завше,
Щораз похмурий, мовчазний,
Ревнивий, зимний і лихий!
Такий от я. Невже шукали
Того ви серцем молодим,
Коли мені з чуттям таким,
Розумно ж просто так писали?

Чи вам такий судив кінєпъ
Суворий долі рішеноць?

XVI

«Літа і мрії — вічна втрата;
Душі тепер не воскресиш..
Я вас люблю любов'ю брата
І, може бути, ще ніжніш.
Послухайте ж мене без гніву:
Не раз іще зчарують діву
Принади легокрилих мрій;
Так лист переміняє свій
Берізка з кожною веспою.
Судило, певно, небо так.
Полюбите ви знов; однак...
Учіться володіть собою,—
Як я, вас розуміть не всім;
Біда в недосвіді такім».

XVII

Так говорив Євгеній строго.
Спинивши віддих, мовчазна,
Крізь плач не бачивши пічого,
Ту мову слухала вона.
Він руку їй подав. Печально
(Як то говорять, машинально)
Татьяна сперлась і пішла,
Не звівши томного чола.
Пішли під садом, обіч поля;
З'явилися разом, і пічим
За те не докоряли їм:
Сільська віддавна має воля
Свої вигоди та права,
Як і погордлива Москва.

XVIII

Читач мій згодиться зо мною,
Що дуже мило учинив
Наш друг із Таєю сумною;
Не вперше тут він появив
Дух благородний і правдивий,

Хоча ніколи люд злостивий
Не визнавав у нім того:
І друзі, й вороги його
(А це одно й те саме, може)
Його ганьбили й так і сяк;
З нас має ворогів усяк,—
Від друзів порятуй нас, боже!
Ох, друзі, друзі! Недарма
Про них і забуття нема.

XIX

А що? Та так. Я присипляю
Думки порожні і смутні;
В дужках лише додати маю:
Нема найгидшої брехні,
Що склав наклепник, раб чорнила,
А світська чернь благословила,
Нема беззубих епіграм,
Дурниць із брудом пополам,
Які ваш друг, узявши слово
Серед шанованих людей,
З незлобним полиском очей
Не повторив би випадково;
А втім, за вас він завжди сам,
Він любить вас, він... рідний вам!

XX

Гм! Гм! Шановний мій читачу,
Здорова ваша вся рідня?
Дозвольте: хочеться вам, бачу,
Почути від мене цього дня,
Що, власне, означає *рідні*.
Тут справи зовсім очевидні:
Нам треба ріднихogrівати,
Любити ніжно, шанувати
І, як ведеться у народі,
Під час різдва у них бувати,
Або листом поздоровляти,
Щоб на ввесь рік сказати: годі!
Що я їм, що вони мені!..
Тож дай їм, боже, довгі дні!

XXI

Зате любов красунь вабливих
Певніша, знаємо, бува:
Над нею й серед бур шумливих
Ви зберігаєте права.
Звичайно, так. Та вихор моди,
Та примхи людської природи,
Та світських осудів ріка...
А мила стать, як пух, легка.
Та й те: дружина чеснотлива
Кориться мужеві всяччас,
І відлітає вмить од нас
Коханка ваша незрадлива,
Як перемінлива весна:
Любов'ю грає сатана.

XXII

Кого ж любить? Кому нам вірить?
Хто нас не зрадить хоч один?
Хто все ладен на світі мірять
Послужливо па наш аршин?
Хто наклепів про нас не сіє?
Хто нас голубить і жаліє?
Хто не вбачає наших вад?
Кому з нас кожен завжди рад?
Примар шукачу невгамовний,
Свої ви сили бережіть,
Себе самого лиш любіть,
Читачу мій вельмиплановний.
Для серця кращої мети,
Її-богу, в світі не зпайти!

XXIII

Що сталося по тій розмові?
Ах, це не тяжко відгадать!
Безумні пориви любові
Не перестали хвилювати
Душі, що прагнула страждання.
Від безнадійного кохання
Татьяна ще палкіш горить;
Вночі від неї сон летить;

Здоров'я, цвіт життя і сила,
Дівочий спокій, ясний сміх
Пропали, не вернути їх.
І меркне Тані юність мила:
Так буря отіняє день,
Що повен сонця і пісень.

XXIV

Нещасна від печалі в'яне,
Бліdnіc, гасне і мовчить.
Ніщо не знаджує Татьяни,
Нічим душі не зворушиТЬ.
Похитуючи головою,
Сусіди шепчуть між собою:
Пора, пора вже заміж її!..
Ta годі. Слід мені мерщій
Любов щасливу змалювати,
Щоб звеселити вам серця,
Хоч мимохіть нещасна ця
Мене пече, як біль утрати;
Простіть мені: я так люблю
Татьяну дорогу мою!

XXV

Любивши Ольжині принади
Все в більшій пристрасті палкій,
Був Ленський підкоритись радій
Такій неволі чарівній.
Він з нею вічно. У цокої
Вони сидять надвечір двоє;
Вони уранці, в холодку,
Під руку ходять по садку.
І що ж? В закоханні сп'янівші
Від соромливих почуттів,
Вряди-годи він тільки смів,
Зичливу посмішку зловивши,
Їй кучері перебираТЬ
Чи край одежі цілуватъ.

XXVI

Читав він Ользі вечорами
Добропоучливий роман,
Де автор знає більше тями
В природі, як Шатобріан,
Сторінок дві чи три, одначе
(Там і невинна річ, неначе
Та серцю дівчини страшна),
Почервонівши, він мина.
Сховавшись од людського шуму,
Вони за шахматним столом
Сидять з нахмуреним чолом,
Запавши у глибоку думу,
І Ленський пішкою ладью
Бере з недогляду свою.

XXVII

До себе вернеться,— і вдома
Слугує Ользі він своїй.
Летючі аркуші альбома
Ретельно прикрашає їй:
Сільські малює краєвиди,
Надгробний камінь, храм Кіпріди —
І ліру з ніжним голубком
Виводить фарбами й пером;
Чи на листах, де хтось признання
У вічній дружбі залишив,
Він пише декілька рядків,
Безмовну пам'ятку кохання,
Крилатих mrій тривалий слід,
Той самий через кілька літ.

XXVIII

Не раз ви, певно, розглядали
Сільської панночки альбом,
Що подруги його списали
З кінця, з початку і кругом.
Сюди, на зло шкільній науці,
З поправним віршем у розлуці,
Рядки, римовані так-сяк,
Наляпані на дружби знак.

На першому листку стрічаєш:
Qu'écrirez-vous sur ces tablettes? *;
І підпис: t. à. v. Annette **;
А на останнім прочитаєш:
«За мене любить хто міцніш,
Нехай напише тут пізніш».

XXIX

Там двоє серць є неодмінно,
Квітки і факел біля них;
Там заприсягся хтось невинно
Любить до гроба днів своїх;
Армійський там піїта хвацький
Черкнув експромта по-воїнськи.
В такий альбом, признаюсь вам,
Писати радий я і сам,
Щасливий думкою одною,
Що, хоч дурницю там скажу,
Ласкавий погляд заслужу
І що з усмішкою лихою
Ніхто не буде міркувати,
Чи я мастак дотепувати.

XXX

Та ви, що прикрашали доти
Бібліотеку сатані,
Альбоми дивної пишноти,
Тортuri віршників страшні,
Ви, що оздобив вас моторний
Толстого пензель чудотворний
Чи Баратинський освятив,—
Нехай би вас господь спалив!
Коли високосяйна дама
Мені in-quarto *** свій дає —
І дрож, і злість із серця б'є,
Жорстоха, вбивча епіграма
В душі клекоче через край,—
А мадригали їм давай!

* Що ви напишете на цих листках?.. (*франц.*). — Ред.

** Вся ваша Аннета (*франц.*). — Ред.

*** In - qu a r t o — в четверту частину аркуша (великий книжний формат). — Ред.

XXXI

Не мадригали Ленський пишε
На спомин Ользі молодій;
Його перо любов'ю дишε,
Чуже дотепності черствій;
Що лиш побачить, що почує
Про Ольгу,— він про те й віршує:
І, тільки правдою жива,
Ріка елегій виплива.
Так ти, Язиков невгамовний,
В натхненні пориву свого
Оспівуєш хтозна-кого,
І знай: елегій том коштовний
Колись тобі твій власний шлях
Покаже в запальних рядках.

XXXII

Та тихше! Чуєш? Критик строгий
Наказує зірвати нам
Елегії вінок убогий
І нашій братії співцям
Кричить: «Ta перестаньте плакать
І про одне й те саме квакать,
Жаліти, що було колись!
Покинь! До інших тем берись!»
«Гаразд. Ти, певне, нам покажеш
Сурму, личину та кинджал
І мислей мергвий капітал
Побожно воскресить накажеш:
Чи правда, друже?» — «Зовсім ні!»
«Пишіть-но оди лиш мені,

XXXIII

Як їх писали в літа давні,
Як те заведено колись...»
«Писати оди лиш прославні!
Та годі, друже, схаменись!
Згадай-но, що сказав сатирик!
Хіба «Чужої тями» лірик
Миліший для смаків твоїх

За наших віршників сумних?»
«Та все в елегії нікчемне;
Мета у ній така дрібна;
А в оді все — височина
І благородство...» — Надаремнє
Я б заперечував тобі:
Нацо сварити дві доби!

XXXIV

Прихильник слави і свободи,
У вируванні дум своїх,
Писав би Володимир оди,
Та Ольга не читала їх.
Поети слізні таємничі,
Коханим ви читали в вічі
Свої писання? Гомонять,
Що втіхи крашої не знать.
Блажен, хто в сміливості скромний
Читає ніжний утвір свій
Пісень обранці неземній,
Красуні чарівливо-томній!
Блажен... хоч, може,— хто те зна —
Про інше думає вона.

XXXV

Та я свої рядки примхливі,
Що в гармонійний злиті рій,
Читаю тільки няні сивій,
З дитинства подruzі моїй,
Чи після довгого обіду
Свого поважного сусіду
За полу у кутку зловлю
Й трагедією там давлю
Або (тут жарти залишаю)
У нападі нудьги та рим
Ходжу над озером моїм,
Качок полохаючи зграю:
Почувши гармонійний спів,
Вони злітають з берегів.

XXXVI. XXXVII

А що ж Онегін? Не гнівиться!
Терпіння вашого прошу:
Я вам докладно, як годиться,
Весь день його тут опишу.
Анахоретом живши в домі,
Вставав улітку він о сьомій
І, в одіж вдягшися легку,
Рушав під гору, на ріку;
Там, як співець Гюльнари знаний *,
Сей Геллеспонт перепливав,
А потім каву випивав,
Журнал гортаючи поганий,
І одягався...

XXXVIII. XXXIX

Дозвілля, книги, сон глибокий,
Діброва, струмінь лісовий,
А часом — личко чорнооке
І поцілунок молодий,
Слухняний кінь дзвінкокопитий,
Обід доволі розмаїтій,
Та пляшка світлого вина,
Та самота і типина,—
Святе життя моого героя;
До нього він нечутно звік,
Забувши дням чергу і лік
Ясною літньою порою,
А місто й друзів занедбав,
Як і марноту їх забав.

XL

Але північне наше літо,
Карикатура теплих зим,
Майне — й нема, хоч гордовито
Ми і ховаемся з цим.
Вже в небі осінь повіала,
Вже рідше сонечко блищає

* Байрон, що року 1810 переплив Дарданелльську протоку.—
Ред.

І до ущербу день ішов,
Тасмна глибочінь дібров
З печальним шумом оголялась,
На ниви налягав туман,
Гусей крикливих караван
На південь тягся; наближалась
Нудна, безрадісна пора:
Стояв листоблад край двора.

XLI

Горить зоря в імлі холодній;
На нивах праці шум замовкі;
Удвох з вовчигою голодний
Виходить на дорогу вовк;
Його почувши, кінь тривожний
Хропе — і мчиться подорожній,
Аж вітер забиває дух;
На ранішній зорі пастух
Корів не гонить по долині,
І в час південний на лужок
Не кличе їх його ріжок;
З піснями діва²³ у хатині
Пряде, і, праці друг нічний,
Миглива скалка світить їй.

XLII

І от уже тріщать морози,
Утиші срібляться лункій...
(Читач мій жде тут рими *рози*;
На от, візьми її мерщій!)
Чистіші за паркети модні
Ріки просторища холодні,
І креслить ковзанками лід
Хлопчаток гомінливий рід²⁴;
Червонолап, гусак дебелій,
По лону вод пливти схотів,
На кригу повагом ступив,
Слизнувсь і падає; веселий
Мелькає, в'ється перший сніг,
Ляга зірками вздовж доріг.

Ча.
і от уче прічуди мори,
і землю срібну ~~у тихій~~ сріблять мори
~~і вони вже відійшли від берегу,~~
~~Відчуття, якій море від~~
~~існує~~

(~~Знайшов! Помітила якій погано?~~
(Чи не цей чоловік на риця: роху,
Ко от, більше ні моруї!)

ХХ Варнакам від отваженості
Більшою рікою впиралася в землю.

Лисичка ~~засікала~~ сидівши
У ворога ~~засікала~~ за рікою.

І скриє ~~за~~ під кістки лески:
~~Засікала~~ ~~засікала~~ холодно.
Ріка просмоляла холодно,
~~Лисичка~~ ~~засікала~~

і край засікали засікали засікали
Лисичка радісна (рада) їде
засікали засікали засікали

Автограф Максима Рильського. Фрагмент перекладу роману «Євгеній Онегін» О. С. Пушкіна

XLIII

Як взимку тут прожить безжурно?
Гулять? Та вколо пустота,
Мов тім'я лисого Сатурна
Або кріпацька біднота.
Чи верхи мчатися стрілою?
Та кінь, підковою тупою
За лід чіпляючись хрусткий,
Спіткнеться і впаде як стій.
Сиди в обіймах самотини,
Ось Прадт, ось W. Scott — читай,
А то рахунки провіряй,
Гнівись чи пий; минутъ години,
Заснеш — і дня уже нема... —
Так славно промине зима.

XLIV

Як Чайлльд-Гарольд, запав Євгеній
В задуму, схожу до півсна:
У вапні з кригою студеній
Щораз він день свій почина,
А потім, з пильністю науки,
Тупого кля взявши в руки,
На біліарді грає сам,
І так до вечора. А там,
Дивись, надворі вже смеркає:
Стола накрито, і в камін
Дубових кинуто полін.
Він жде: от Ленський над'їжджає
На чалій троєчці своїй;
Давай обідати мерщій!

XLV

Вдови Кліко або Моета
Благословенне вино
У пляшці мерзлій для поета
Вже приготоване давно.
В ньому кипучість Іпокрени²⁵;
Його прозорий струм шалений
(Подобу і того, ѹ сього)
Я божествив; було, свого

Останнього не пожалію
Я лепта за його бокал!
Яких сперечок юний шал,
І жарти, й дуроці, і мрію
Цей чарівничий плин будив,
А скільки віршів, скільки снів!

XLVI

Та шлунок мій в іскристій піні
Став небезпеку примічатъ,
І я бордо статечний нині
Волю, друзі, споживатъ.
Я більше до аї не здібний;
Він до коханої подібний,
Що в'ється, міниться, кипить,
Полюбити і покине вміть...
А ти, бордо, на друга схожий,
Що завжди, в горі і в біді,
На суходолі й на воді
Пораду дастъ і допоможе,
Утишить біль тяжких недуг...
Нехай живе бордо, наш друг!

XLVII

Огонь погас; лишь під золою
Ще тліє золото жарин;
Лиш пара хвилею тонкою
Струмує. Розлива камін
Тепло останнє. Дим паухчий
Іде з лъльок. Вино кипуче
Іще шумить перед стола;
Вечірня налягає мла...
(Люблю, як зайдуться друзяки
Потеревенить при вині
У присмерковій тишині,
У час «між вовка та собаки»;
Як звикли ми чомусь казатъ).
Тож наші друзі гомонять:

XLVIII

«Ну, як там Ларіни-панянки?
Як Ольга пожива твоя?»

«Налий-но ще мені півсклянки...
Доволі, друже... Вся сім'я
Здорова; кланялись, до речі.
Ах, що за груди, що за плечі
У Ольги! А душа яка!
Стара щоразу заклика
Тебе у гості, мілій друже.
А й справді, слід поїхать нам,
А то зміркуй лише ти сам:
Ти так поставився байдуже...
Стривай-но... дурень я з дурних!
Тебе ж запрошено до них!»

XLIX

«Мене?» — «Татьянині йменини
В суботу. Велено сказатъ,
Щоб ти приїхав — і причини
Нема тобі пе завітатъ.».
«Але ж там буде, безумовно,
Невігласів усяких повно...»
«Нікого, запевняю я!
Хто буде там? Своя сім'я!
Поїдьмо, друже мій коханий!
Ну що ж?» — «Я згоден». — «Це-то так!»
І склянку вихилив юнак
За Ольги личенько рум'яне,
І далі річ почав ізнов
Про неї: отака любов!

L

Думки його були веселі:
Два тижні — визначено строк,
І тайна шлюбної постелі,
І ніжних пестощів вінок
Поета їдуали молодого.
Гімена прикроستі й тривоги,
Холодні позіхи нудні
Йому не снились і вві сні.
Ми, давні вороги Гімена,
У шлюбнім бачимо житті
Картини, втомі і пусті,
Роман в мапері Лафонтена...²⁶

Та Ленський, читачі мої,
Немов родився для сім'ї.

LI

Його кохали... Так він щиро
Припам'ні думав завжди сам.
Блажен, хто в серці має віру,
Хто з неостудженим чуттям
Запав у раювання міле,
Як на ночівлі гість підпилий,
Або ж метелик той, скажім,
Що сів на квіті веснянім;
Але нещасний, хто вбачає
Холодним розумом усе,
Хто в серці сумніви несе,
Хто кожен рух перевіряє,
Чий досвід серце остудив
І забуття заборонив!

ГЛАВА П'ЯТА

О, не зпай страшних цих снів
Ти, моя Світлано!

Жуковський

I

Довгенько осінь гостювала,
І забарився перший сніг;
Його природа ждала, ждала,
А він лишень у січні ліг
Під третій день. Уставши зрана,
В вікно побачила Татьяна
Недавно побілілий двір,
Дахи, куртини, косогір,
Химерні на шибках узори,
У сріблі деревá старі,
Сорок веселих на дворі
І м'яко вистелені гори
Зими покровом осяйним
Під небом ясно-голубим.

II

Зима!.. Радіючи, в гринджоли
Конячку селянин запріг;
По первопуттю через поле
Вона чвалає, вчувиши сніг;
Пухнаті краючи рівнини,
Кибитка відчайдушна лине:
Візник сидить на передку
В червонім пасі, в кожушку.
От хлопчик бігає дворовий:
Жучка в санчата посадив,
Себе в коня перетворив;
Сміяться й плакать він готовий:
У пальцях зашпори давно,
А мати лає крізь вікно...

III

Та, може, всі такі дрібниці
Вам погляду не звеселять:
Даремна річ в природі ницій
Нам елегантного шукать.
Натхненням божеським зігрітий,
Поет найшовся знаменитий,
Що пищно і принадно зміг
Намалювати перший сніг²⁷.
Зчарує вас він, я пророчу,
В рядках малюючи дзвінких
Гуляння на санках легких;
Та я змагаюсь з ним не хочу,
Як і з тобою, друже мій,
Співець Фінляндки запальний!²⁸

IV

Татьяна (руську душу мавши,
Сама не знаючи чому)
Любила зиму руську завше,
Таку величину та німу,
В морозний день на сонці іній,
І на зорі змагання тіней
З рожевим полиском снігів,
І млу хрещенських вечорів.
По-старовинному любили
Цей вечір святкувати в них:

Служниці з закутків усіх
Гуртом панянкам ворожили
І провіщали з перших слів
Війну й військових женихів.

V

Татьяна вірила не жартом
Усім простолюду казкам,
І снам, і ворожійним картам,
І місяцеві, і зіркам.
Її тривожили ознаки;
Звичайне явище усяке
Вістило їй добро чи зло,
Передчуття її пекло.
Маніжний кіт було вмиває
Свій писок лапками,— вона
Напевно вже по тому зпа,
Що йдуть гості. Випливає
Ліворуч місяць-молодик,—
Вона, легкий стримавши крик,

VI

Тремтить і з жаху полотніс.
А як падучої зорі
Стріла огниста залеліс
У небі темному вгорі,—
Тоді Татьяна поспішала,
Ще поки зірка та не впала,
Шепнуть бажання серця їй.
Коли, було, чернечий стрій
Вона побачить на дорозі
Чи засძь, бистрий та легкий,
Перебіжить дорогу їй,—
Недобрій вірячи загрозі,
Вона не знала вже й сама,
Чи є рятунок, чи нема.

VII

Що ж? Потаємний чар ловила
Вона і в острахах самих;
Так нас природа створила
У суперечностях своїх.

Святки! Пора, для серця мила!
Ворожить молодь легкокрила,
Якій нічого ще не жаль,
Перед якою ясна даль
У світ прослалася великий;
Старі при вході гробовім
Ворожать оком півліпим,
Усе вже стративши навіки:
Надія бреше тим і тим
Дитячим лепетом своїм.

VIII

Татьяна стежить пильним зором
За воском животим у воді;
Він їй чудним своїм узором
Чуття бентежить молоді.
Із блюда повного з водою
Обручки тягнуть за чергою,
І вийнялась обручка їй
Під старовинний спів такий:
«Усяк там мужичок багатий,
Гребе лопатою срібло;
Кому співаєм, того зло
Минає!» — Та віщує втрати
Протяжний, жалісний цей спів;
Миліша киця серцю дів²⁹.

IX

Морозна ніч, у небі ясно;
Тече величний хор світил
Так гармонійно, так прекрасно...
В широкий двір, повз частокіл
Татьяна в сукні лиш виходить,
На місяць дзеркало наводить;
Але з небесних височин
Одбився місяць лиш один.
О!.. Сніг тріщить!.. То перехожий;
Вона на пальчиках біжить,
І голосок її бринить,
На флейту милозвучну схожий:
*Як ваше імення?*³⁰ Ій не в тон
Одповіда він: Агафон.

X

Щоб ворожити до світання,
Як няня радила зробить,
Стола на двох веліла Таня
У бані звечора накрити;
Та жах узяв нараз Татьяну.
І я — на загадку про Світлану —
Собі від ляку задрижав...
Та що нам до дівочих справ?
Вона тремтячою рукою
Зняла одяжу і лягла;
Торкнувся Лель її чола;
А під подушкою м'якою
Дівоче дзеркало лежить.
Затихло все. Татьяна спить.

XI

І сниться дивний сон Татьяні.
Їй сниться, нібито вона
Іде по сніговій поляні;
Навколо почі мла сумна;
В заметах сніжних перед нею
Водою сивою своєю
Реве, немов луна погроз,
Потік, що не скував мороз.
Татьяна бачить дві жердини:
Подоба згубного містка
Лежить над хвилями, хистка;
Край виру, що шумить і рине,
Спинилася дівчина, і страх,
І подив у її грудях.

XII

Як на негадану розлуку,
Гнівиться Таня на потік;
Нікого, хто подав би руку,
Її легкий почувши крик;
Аж тут замет заворушився,
І хто ж з-під нього появився?
Ведмідь, кудлатий і тяжкий.
Татьяна: *ах!* — а він, страшний,
Реве — і лапу з пазурами

Простяг. За лапу мимохіть
Вона взялася, хоч тремтить,
І боязкими ступенями
Зійшла через місток на лід,
Біжить,— а він за нею вслід.

XIII

Татьяна кинулась тікати,
Легку прискорює бігу,
Та все біжить лакей коплатий,
Провалюючись у снігу;
Він крекче в тупоті важкому;
Ліс перед ними; нерухомо
Похмурих сосон ряд стоїть...
Звисає низько з верховіть
Лапатий сніг; крізь віття голе
Осиک, беріз та лип старих
Сіяє промінь зір нічних;
Шляху немає; гори й доли
Метелицею занесло,
Усе снігами повило.

XIV

Татьяна в ліс; ведмідь за нею,
Не відриваючи очей;
То сосна гілкою своєю
Її зачепить, то з ушай
Сережки вирве. Ніжка мила
В снігу хрусткому загубила
Маленький вогкий черевик;
Хустина впала в чагарник;
Вона її не сміє взяти,
Бо звір ступає їй услід;
Боронить їй дівочий стид
Край сукні навіть підійняти;
Біжить, налякана, німа,—
І сили бігти вже нема.

XV

Упала в сніг; ведмідь квапливо
Вхопив нещасну і поніс,
Нечулу, тиху, мовчазливу,

Через пустинний, дикий ліс,
Уздовж безлюдної дороги
Враз між дерев курінь убогий;
Його з усіх боків обліг,
Усе покрив глибокий сніг,
І світло б'є з вікна малого,
І в курені і крик, і шум.
Ведмідь промовив: «*Тут мій кум:
Погрійся, відпочинь у нього!*»
І в сіни просто він іде
І на поріг її кладе.

XVI

Нараз отямилась Татьяна:
Ведмідь подівсь не знати де;
Розмова за дверима п'яна,
Немов на поминках, іде;
Її цікавість огорнула,
У шпарку Таня зазирнула,
І що ж побачила?.. Кругом
Сидять потвори за столом:
З рогами там собача морда,
Голівка півняча мала,
Он суміш відьми та козла,
Он кістякова постать горда,
Он карлик, он дивує світ
На журавлиніх лапках кіт.

XVII

Від дива й жаху серце мліє:
Он верхи рак на павуці,
Он череп на гусиній шиї
Стирчить в червонім ковпаци,
Вітряк павприсядки гасає,
Тріщить і крилами махає;
Сміх, гавкіт, крики, свист і стук,
І людська річ, і кінський грюк!³¹
Та що подумала Татьяна,
В юрбі побачивши чудній
Того, хто наймиліший ій,—
Героя нашого романа!
Онегін за столом сидить
І в двері крадькома зорить.

XVIII.

Він знак подастъ — і всі тупочуть;
Він п'є — всі п'ють і всі кричатъ;
Він засміється — всі регочуть;
Насупить брови — всі мовчать;
Він там хазяїн, річ видима:
І з пожавілми очима
Татьяна, хоч іще тремтить,
Насміла двері прочинить...
Враз вітер поривом нежданим
Згасив тремтячий ряд огнів,
Жахаючи домовиків;
Онегін зором полум'яним
На них поглянув, далі встав
І до дверей попрямував.

XIX

І страшно стало; і квапливо
Метнулась Таня утікатъ:
Несила! Рветься нетерпливо
І з жаху хоче закричатъ,—
Дарма! Євгеній на порозі.
Перед потворами, в тривозі,
З'явилася діва; дикий сміх
Перекотився; очі всіх,
Копита, хоботи пістряві,
Всі роги та хвости чудні,
Всі ікла й пальці костяні,
Всі вуса й язики криваві —
До неї! Вся страшна сім'я
Кричить одно: моя! моя!

XX

— *Моя!* — сказав нараз Євгеній,
І все розвіялось як дим.
Сама у темряви студеній
Татьяна зосталася з ним.
Нема й сліда страшної зграї!
Онегін Таню пригортас³²,
До лави у кутку веде
І голову свою кладе
Й на плече. Аж Ольга входить

І Ленський; отник враз майнув;
Онегін руку замахнув,
І дико він очима водить,
Грізні вигукус слова,—
Ні мертвя Таня ні жива.

XXI

І раптом гнівною рукою
Ножа Онегін ухопив —
І Ленський пада; все імлою
Заслалось; жахно продзвенів
У пітьмі крик... земля здригнулася...
І Таня зляканана просинулась...
А яспе сонце вже зійшло
І крізь шибок замерзле скло
Промінням пурпуровим грає;
Немов Аврора, осяйна,
Легка, як ластівка дрібна,
В кімнату Ольга прибігає,
«Ну,— каже,— признавайсь мені,
Кого ти бачила вві спі?»

XXII

А та сестри й не помічає,
В постелі з книгою лежить,
Листки у ній перегортася
І, заклопотана, мовчить.
Хоч сторінки ті й не містили
Поетів чарівної сили,
Ні мудрих істин, ні картин,
Але й Верглій, і Расін,
І Скотт, і Байрон, і Сенека,
І навіть Дамських Мод Журнал
Будив у серці менший пал:
То, друзі, був Мартин Задека³³,
Глава халдейських мудреців,
Тлумач, одгадник людських спів.

XXIII

Сей мудрий твір, достойний шані,
Купець мандрований завіз
І для мрійливої Татьяни,

По торзі мало не до сліз,
Оддав за три ще й половину,
Докинувши стару *Мальвіну*
І, від щедротної руки,
Ладу базарного байки,
Граматику, дві Петріади
Та Мармонтеля третій том.
Задека порваний кругом,
Для Тані — джерело розради,
Всякчас він серце веселить
І нерозлучно з нею спить.

XXIV

Щоб зрозуміти сон таємний,
Татьяна книгу ту взяла
І зміст розгадувати темний
З тривожним серцем почала.
Вона порядком абетковим
Знаходить слово там за словом:
Бір, буря, вал, ведмідь, гора,
Місток, метелиця, мара
І далі. Та Мартин Задека
Сказав лиш дівчині сумній,
Що у житті судилась їй
Путь, невесела і далека.
По тому кілька днів вона
Була тривожна і сумна.

XXV

Та от багряною рукою³⁴
Світанок з ранішніх долин
Виводить з сонцем за собою
Веселе свято іменин.
Ще зранку Ларіни стрічали
Гостей-сусідів; під'їжджали
Вони в кибитках, у бричках,
В тяжких дормезах і в санях.
Весь дім у гаморі, в тривозі;
Десятки одягів і лиць,
Собачий гавкіт, писк дівиць,
Шум, гомін, натовп на порозі,
Уклони, поцілунки, сміх,
Крик годувальниць, плач малих.

XXVI

Пан Пустяков, масний та ситий,
З товстою жінкою приспів;
Гвоздін, хазяїн знаменитий,
Володар голих мужиків;
Скотиніни при діток зграї —
Найменше лиш два роки має,
Найстарший — в тридцять увійшов;
Франт новітовий Петушков;
Мій брат двоюрідний Буянов,
В пуху, в кашкеті з козирком³⁵
(Усім відомий він кругом),
І радник вислужений Флянов,
Шахрай, хабарник, лепетун,
Обжера, блазень і брехун.

XXVII

З сім'єю пана Харликова
З'явивсь в рудому парику
Мосьє Тріке, що із Тамбова
Прибув у глушину сільську.
Француз правдивий, він зарані
Куплет приготував Татьяні
На спів, що знæли й ві самі:
*Réveillez vous, belle endormie **,
В кінці старого альманаху
Містився давній цей куплет;
Тріке, догадливий поет,
Його на світ явив із праху,
І сміло — замість *belle Nina ***.
Поставив *belle Tatiana ****.

XXVIII

Аж от, серед вітань веселих,
Панянок вистиглих кумир,
Утіха матінок дебелих,
Приїхав ротний командир.
Ввійшов... Ах, новина велика!

* Прокинься zo сну, красуне (*франц.*) — Ред.

** Прекрасна Ніпа (*франц.*). — Ред.

*** Прекрасна Татьяна (*франц.*). — Ред.

Приїде полкова музика!
Наказ полковника такий.
О, радість: буде бал гучний!
Дівчиська загодя стрибають³⁶;
Та мить обіду надійшла.
Простують пари до стола.
Панни з Татьяною сідають;
Мужчини проти. Хрест кладуть
І круг стола, як рій, гудуть.

XXIX

Притихли голоси веселі,
Уста жують. З усіх боків
БриняТЬ чарки, гримляТЬ тарелі,
Лунас передзвін ножків.
Ta пезабаром гости знову
Здіймають запальну розмову.
Ніхто не слухає, кричать,
Сміються, сваряться, пищать.
Враз двері навстіж. Ленський входить,
І з ним Онегін. «Пізно як!» —
Кричить хазяйка. Чемо всяκ
Гостям новим стільці відводить,
Велика метушня зайшла;
Двох друзів садять до стола.

XXX

Вони сидять навпроти Тані.
Бліда, як місяць-молодик,
І тріпотливіша від лані,
Вона, не зводячи повік,
Немов застигла: диште важко,
Горить отнем; їй душно, тяжко;
Вітань запізгених гостей
Вона не чус; із очей
Сльоза політися готова;
От-от зомліть вона могла,
Але до рук себе взяла
І, тихе прошептали слово,
Мовчуща, при столі гучнім,
Лишилась в розпачі німім.

XXXI

Всіх явищ трагіко-нервічних,
Зомлінь дівочих та плачів,
Як ворогів своїх одвічних,
Євгеній здавна не любив.
Гостей веселих рій шумливий
Уже гнівив його, та діви
Тривога млюсна і палка
Розлютувала дивака.
Ні, Ленському не подарув
Він цеї послуги повік!
Йому відплату він прирік
І загодя вже тріумфує.
Тим часом він гостей усіх
У мислях підійма на сміх.

XXXII

Звичайно, Танину тривогу
Він не один помітить міг,
Та всіх цікавив, слава богу,
В хвилину ту масний пиріг
(На горе, трохи солонавий).
Та от після м'ясної страви
Перед солодким бланманже
Цимлянське подають уже;
За ним чарки топкі, довгасті,
Як ніжна талія твоя,
Зізі, укоханко моя,
Кристал душі моєї, щастя,
Любові звабної фіал,
ІЦо викликала п'янний шал!

XXXIII

Пляшки засмолені відкрито
З веселим ляскотом; вино
Шипить; поважно й гордовито,
Куплетом мучений давно,
Мосьє Тріке встає; розмова
Нараз ущухла бенкетова.
Татьяна ніби нежива;
Француз, фальшуючи, співа
Куплет свій. Оплески і крики

Його вітають. Віддала
Уклін Татьяна, як могла;
Поет і скромний, і великий
За неї перший чарку п'є
І їй куплет передає.

XXXIV

Зайшли привіти, побажання;
Складає Таня дяку всім;
Євгеній мусив привітання
Сказати теж, але чудним
Жалем забилось серце в нього:
Побачивши її тривогу,
Він мовчки уклонився їй,—
Та дивно глянув із-під вій.
Хто зна — чи на сердечні болі
Він спочуття в ту хвилю мав,
Чи, може, лиш кокетував;
Хто знає, мимохіть чи з волі,
Та ніжність погляд той явив:
Він серце Тані оживив.

XXXV

Всі до вітальні йдуть шумливо,
Встають, стільцями грюкотять;
Так бджоли з улика на ниву
З гудінням радісним летять.
Задовольнившись обідом,
Сусід сопе перед сусідом;
Розмова дам — при коминку;
Панянки шепчуться в кутку;
Столи зелені вже розкрили:
Завзятих кличуть картярів
Бостон і ломбер стариків
І віст, що й досі серцю милий,—
Одноманітні з давнини
Нудьги жадібної сини.

XXXVI

Вже восьмий робер дogravали
Герої віста, сім разів
Вони місця переміняли,—

І чай приносять. Я злюбив
Час визначать обідом, часем,
Вечерею. Години знаєм
Ми з певних на селі прикмет:
Тут шлунок — вірний наш брегет;
До речі, висловлю признання,
Що мову я свою веду
Так само часто про їду,
Напої, бénкети, гуляння,
Як сам божественний Омір *,
Він, тридцяти століть кумир!

XXXVII. XXXVIII. XXXIX

Круг столу гречно посідали
Панянки — мирно чаювать;
Аж несподівано із зали
Фагот із флейтою бринять.
Утішений музики громом,
Забувши чашку чаю з ромом,
Паріс тутешній, Петушков,
До Ольги прудко підійшов,
До Тані — Ленський, Харликому,
Панянку переспілих літ,
Бере тамбовський наш пійт,
Помчав Буянов Пустякову,
І в залу висипали всі,
І бал пишається в красі.

XL

Колись у цьому я романі
(Прошу початок пригадатъ)
Хотів на жвавий лад Альбані
Бал петербурзький описать;
Шкода! Удавшись в марнослів'я,
Про дамські ніжки лиш зумів я
Припом'януть в тих рядках.
По ваших люблених слідах,
О ніжки, годі вже блукати!
Пора, забувши юні дні,
Набратись розуму мені,

* О мір — Гомер.— Ред.

Діла і мову виправляти,
І в зошиті під знаком п'ять
Ліричні відбіги спинять.

XLI

Одноманітний і безумний,
Як вихор юних днів і мрій,
Кружляє вальса вихор шумний,
Мелькають пари по одній.
Провчти Ленського поклавши.
Онегін, усміх заховавши,
Іде до Ольги, стан обвив,
У бистрім танці закрутив
І на стілець її саджає,
Тихенько, ніби віч-на-віч,
Про те про се заводить річ.
І знов танець розпочинає.
Всі здивувались. Ленський сам
Не хоче вірити очам.

XLII

Мазурка розляглась. Бувало,
Як загримить мазурки звук,
У пишній залі все дрижало,
Ламав підлогу закаблук,
Тряслися, деренчали рами;
Тепер не те: і ми, і дами
Паркетом плинемо сковзьким;
Лишень у закутку глухім
Мазурка й досі зберігає
Ознаки давні: і стрибки,
І довгі вуса, і каблуки
Ті самі; тут їх не зміняє
Химерна мода, наш тиран,
Віда сучасних росіян.

XLIII. XLIV

Буянов, братик мій завзятий,
Враз до Онегіна підвів
Татьяну й Ольгу — вибирати
Одну до танцю повелів.

Онегін Ольгу вибирає
Схилившись, ніжно промовляє
Якийсь банальний мадригал
І руку тисне. Юний пал
Дівочих гордощів розлився
Рум'янцем на її щоках.
Все бачив Ленський. У грудях
Огонь ревнивий розгорівся;
Проте, стримавши гнівний тон,
Він кличе Ольгу в котильон.

XLV

Не може Ольга. Що? Не може?
Так, так, бо слово вже дала
Онегіну. О боже, боже!
Що чує він? Вона могла...
Іще дитя,— а вже зрадлива,
Уже кокетка пустотлива!
Уже навчилася хитруватъ,
Уміє слово вже ламатъ!
Яка образа і покара!
Мов грім серед ясного дня! —
Він вибіг, скочив на коня
І мчиться. Пістолетів пара,
Дві кулі — рада лиши одна,
Щоб змити кривду цю до дна!

ГЛАВА ШОСТА

Là, sotto i giorni nubilosì e brevi,
Nasce una gente a cui l'morir non dole.

Petr.*

I

Онегін, з Ольгою сидівши,
Відсутність друга постеріг;
Бажання помсти вдовольнивші,
Нудьгу прогнати він не міг.
За ним і Ольга позіхала,

* Там, де дні хмарні й короткі, родиться плем'я, якому вмирати не боляче. Петр [арка] (італ.). — Ред.

Очима Ленського шукала,
І нескінченний котильйон
Її томив, як прикрий сон.
Нарешті кличуть до вечері.
Постелі стелять; для гостей
Широке місце від сіней
Аж до дівочої, по двері.
Онегін тільки з-між усіх
Додому рушив на нічліг.

II

Все спить: у залі для гостини
Хропе дебелий Пустяков
Біля дебелої дружини.
Гвоздін, Буянов, Петушкиов
І Флянов, трохи занепалий,
В ідалльні на стільцях лежали,
А на долівці, у кутку,—
Тріке в фуфайці й ковпаку.
Панянки в горницях Татьяни
Та Ольги сплять невинним сном.
Сама журливо під вікном,
Повита променем Діани,
Татьяна лиш не спить бліда,
На темне поле погляда.

III

Його негадана поява,
І ніжність погляду чудна,
І мова з Ольгою ласкова,—
Таке це дивне все! Вона
Його не може зрозуміти;
Та як у серді погасити
Пекучі ревнощі! Стиска
Їй серце, як страшна рука,
Печаль. Безодня роз'яріла
Немов під нею клекотить...
«Загину,— Таня шепотить,—
Від нього і загибель мила.
Навіщо марно нарікати?
Від нього щастя не чекати!»

IV

Вперед, вперед, моя істор'є!
Особа кличе нас нова.
В п'яти верстах од Красногор'я,
Де виріс Ленський, прожива
Та благоденствує й донині
По-філософському в пустині
Зарецький, за минулих днів
Отаман зграї картярів,
Гультяй і зух, трибун трактирний.
Тепер — з початком сивини —
Сімейства батько без жони,
Надійний друг, поміщик мирний
І навіть чесний чоловік:
Так виправляється наш вік!

V

Облесний люд колись в околі
Його за смілість вихваляв:
На п'ять він сажнів із пістоля
У туза справді поціляв.
Та й те сказатъ, у справжнім бої,
Одвали повний огняної,
Він одзначився, серед дня
В багно звалившись з коня,
Мов хлюща п'яний, і дістався
В полон французам без тривог.
Новітній Регул, честі бог,
Він знов би у неволю дався,
Щоб кожен ранок, по зорі,
Хилити наборг у Верпі³⁷.

VI

Умів він друзів веселити,
Дурного підійматъ на сміх,
Розумного у дурні шити
Чи спотайна, чи при усіх,
Хоч деякі дотепні штуки
І не минались без науки,
І він, на радість ворогам,
Вклепатись часом міг і сам.

Він майстер був посперечатись,
І гостро, й тупо відказатъ,
І передбачливо мовчатъ,
І передбачливо змагатись,
Підбити друзів молодих
І на бар'єр поставить їх,

VII

Або до миру нахилити,
Щоб пообідати в гурті,
А потім наклеп розпустити,
Як то поводиться в житті.
*Sed alia tempora! ** Буяння
(Як і солодкий сон кохання)
Минає по весні людській.
Як я сказав, Зарецький мій
Під тінь черемшин та акацій
Від бур скованся під кінець
І там, як істинний мудрець,
Капусту садить, мов Горацій,
Качок розводить та гусей
І учиТЬ азбуки дітей.

VIII

Був не дурний він; мій Євгеній,
Не шанувавши серця в нім,
Любив думки його — не вчені,
Та глузdom натхнуті живим.
Він залюблек з ним зустрічався,
Отож ніяк не здивувався,
Коли об ранішній порі
Його побачив на дворі.
Той увійшов, почав розмову,
Почавши, скоро сам урвав
І, усміхаючись, подав
Йому записку юнакову.
Онегін, ставши при вікні,
Проглянув літери дрібні.

* Але часи інші! (*лат.*). — Ред.

IX

То був приємний, благородний,
Короткий виклик, чи *каргель*:
Поет, узявши топ холодний,
Ним кликав друга на дуель.
Онегін у недовгій мові
Того доручення п'єслові
Сказав, що *завжди радий він*.
Оддавши ввічливий уклін,
Зарецький вийшов із покою;
Багато дома мавши справ,
Він бути довше не бажав.
А що Євгеній? Самотою
Себе він гостро засудив,
Що нерозважно так чинив.

X

I справді: зміркувавши строго,
Він визнав у думках своїх,
Що досить наробив лихого:
По-перше, підійняв на сміх,
Досаді давшись понад міру,
Любов несміливу і щиру;
По-друге: хай собі юнак
Шаліс; це ж природно так
У раннім віці. Занехаяв
Євгеній дружбу, що велить
Себе в цій справі появить
Не м'ячиком дурних звичаїв,
Не самолюбним хлопчаком,
А мужем з честю та умом.

XI

Він мав би злагоду явити,
А не їжацитись, як звір.
Повинен був він пом'якшити
Юнацьке серце. «Та про мир
Тепер шкода вже і гадати...
До того ж,— мислить він,— завзятий
Устряв до цього дуеліст,
На брехні й наклепи артист.

Звичайно, я б зневажить радий
Всі вигадки лепетуна,—
Та людський сміх, юрба дурна...»
І от уже вам суд громади!³⁸
Пружина честі, наш кумир!
От владар світу з давніх пір!

XII

Тяжкого нетерпіння повний,
Поет на відповідь чекав,—
І от сусід багатомовний
Її з поважністю подав.
Тож любо ревності шаленій!
Боявся Ленський, щоб Євгеній
На жарт усього не звернув
І хитрощами не минув
Його погрозного пістоля.
Тепер умовлено, щоб їм
Зустрітись при млині старім,
Де навзасем судила доля,
Як тільки-но займеться світ,
Ціляти в скроню чи в живіт.

XIII

Кокетку кленучи дуплею,
Кипучий Ленський намір мав
Не зустрічатись більше з нею;
То він на сонце поглядав,
То на годинник свій дивився —
І у сусідок огинився.
Таївши задуми свої,
Хотів збентежить він її,
Та де там! Оленька зустріла
Його на отчім рундуці
З веселим сміхом на лиці,
Немов надія легкокрила,
Рум'яна, жвава, чарівна,
Як і раніш, була вона.

XIV

«Чому втекли ви так зарання?» —
Від неї перший запит був.
І всі недавні почування

Бідаха, змішаний, забув.
Що діять ревнощам жорстоким
Перед таким невинним оком,
Перед дитячим цим чолом,
Перед душі її теплом!..
І Ленський, чарами повитий,
Її кохання бачить знов,
І гнів у нього перейшов,
І він ладен її простити,
Тремтить і не знаходить слів,
Він знов щасливий, знов ожив...

XV. XVI. XVII

І знову хмурий, посмутнілий
Від дум, що мучать і гнітять,
Не має Володимир сили
Вчорашнє Ользі нагадать;
Він мислить: «Буду їй спаситель;
Не стерплю я, щоб спокуситель
Огнем зітхання і похвал
Збудив у ній гріховний пал;
Щоб ніжну лілії стеблину
Гробак отруйний підточив,
Щоб доранковий квіт одцвів,
Розцвівшися наполовину».
Це значило, читачу мій:
Піду я з другом на двобій.

XVIII

Коли б то знов він, що за рапа
Татьяну мучила й пекла!
Коли б то відала Татьяна,
Коли б дізнатися могла,
Що за холодний склеп могили
Змагаться з Ленським вийде милив;
Ах, може б, ще її любов
Їх дружбу воскресила знов!
Але чуття її палкого
Іще ніхто не відгадав.
Онегін, знаючи, мовчав;
Вона тайла муку строго;
Одна б лиш няня знать могла,
Ta недогадлива була.

XIX

То говіркий, то сумовитий,
Весь вечір Ленський примхував;
Та звісно — муз натхненні діти
Усі такі: то він сідав,
Нахмурившись, за клавікорди
І брав па них самі акорди,
То, в Ользі утопивши зір,
Шептав: «Щасливий я, повір!»
Та іхати пора. Стискалось
У п'ого серце, як вона
Із ним прощалась, чаївна;
Воно неначе розривалось.
Вона в обличчя зазира:
«Що з вами?» — «Так!» — І геть з двора.

XX

Удома він свої пістолі
Оглянув, потім їх відклав
І, щоб утишить серця болі,
З полиці Шіллера узяв;
Та мисль одна його тривожить,
Чуття примовинути не можуть.
І Ольги образ молодий
Стойть в очах, немов живий.
Тож книгу Ленський закриває,
Бере перо; його рядки,
Бредні любовної зразки,
Дзвенять і ллються. Їх читає
Поет в ліричному огні,
Як Дельвіг п'яний в час гульні.

XXI

Ті вірші й досі уціліли,
На спогад перейшли мені:
«Куди, куди ви відлєтіли,
Весни моєї красні дні?
Що день новий мені готове?
За ним даремно зір слідкує,
В глибокій тьмі тайтесь він.
Байдуже: є закон один.

Впаду я, вражений стрілою,
Чи мимо пролетить вона,
Все благо: діяння і сна
Свій час надходить за чергою;
Благословен і день ясний,
Благословен і час нічний!

XXII

«Заграє промінь зоряниці,
І день яскравий заблищить,
А я — в таємну тінь гробниці
Зійду, як доля повелить,
І пам'ять юного поета
Поглинє тиховода Лета,
Забуде світ мене; а ти
Чи прийдеш, діво красоти,
Слізьми скропити вінця урни
І думати: він мене любив,
Мені єдиній присвятив
Сумшого для світання бурне!
О друже мій, о раю мій,
Прийди, прийди, навік я твій!..»

XXIII

Так в'яло й темно віц, читачу,
Писав (це романтизмом звуть,
Хоч романтизму тут не бачу
Нітрохи я; та далі в путь!)
Аж перед ранп'юю порою,
Схилившись тихо головою,
На моднім слові *ideal*
Заснув він, вичерпавши пал;
Та тільки сонна одволога
Йому торкнулася чола,
Сусіда постать увійшла
І каже Ленському з порога:
«Вже сьома: уставати час.
Онегін, певно, жде на вас».

XXIV

Та помилявся він. Євгеній
В той час немов убитий спав;
Уже в напівімлі студеній

Аврору півень привітав,—
Онегін спить собі глибоко.
Вже сонце котиться високо,
І сніг летючий мерехтить
І в'ється,— він іще лежить,
М'якою ковдрою покрившись,
Іще над ним літає сон.
Нарешті шовк легких запон
Він одкриває, пробудившись,
І бачить, що давно пора
Йому рушати із двора.

XXV

Він швидко дзвонить. Прибігає
Француз Гільйо, його слуга,
Халат на пана накидає,
Надіть цантофлі помага.
Спіштий Онегін одягатись,
Слuzі наказує зібратись
Із ним в дорогу снігову,
Шкатулу взявши бойову.
Готові коні нетерпливі.
Він сів і до млина летить.
Примчались. Він слузі велить
*Лепажа*³⁹ вироби жахливі
Нести за ним,— а коням статъ,
Де в полі два дубки стоять.

XXVI

Тим часом, як у неспокої
Фатальних Ленський ждав хвилин,—
Знавець механіки сільської,
Зарецький правив щось про млин.
Аж от Онегін. Він пробачить
Їх просить. «Але що ж це значить,
Мій пане? Де ваш секундант?» —
В дуелях класик і педант,
Методі вірний був Зарецький
І дозволяв людину в рай
Послати не на галай-балай,
А як велить закон мистецький,
Як наші предки завели
(За це він вартій похвали).

XXVII

«Мій секундант? Пропу, панове:
Ось він, monsieur Guillot, мій друг.
Я певен: згодитесь його ви
Прийняти в наш високий круг;
Хоч невідома він людина,
Та чесний, далебі, хлопчина».
Зарецький губу прикусив,
Онегін Ленському повів:
«Що ж, почнемо?» — «Я рад почати».
Пішли за млин. Зарецький взяв
Хлопчину чесного, почав
З ним договора укладати.
Тим часом вороги самі
Стояли, хмурі та німі.

XXVIII

Так... вороги! Чи то ж давно їм
Серця ненависть повила?
Чи то ж давно із супокоєм
Трапезу, мислі і діла
Ділили друзі? Нині крові,
Неначе вороги спадкові,
Жадають, як в страшному сні,
Один одному в тишині
Вони готують кулю згубну...
А що, як сміхом це кінчить,
Як рук своїх не багрянить,
Як розійтися миролюбно?..
Та серце слухати свое
Фальшивий сором не дає.

XXIX

От пістолети заблищали,
Гримить об шомпол молоток.
Дві кулі у стволи загнали,
І цокнув зведений курок.
От на поліцю сіруватий
Посипавсь порох — і зубчатий,
Надійний кремінь звівся зпов.
За пень високий одійшов
Monsieur Guillot зніяковілий.

Останні сказано слова.
Ретельно кроків тридцять два
Зарецький виміряв умілий;
Плаці двобійники зняли
І пістолети узяли.

XXX

«Зіходьтесь!»

І вони поволі
Пройшли, спокійні, мовчазні,
Ще не підводячи пістоля,
Чотири кроки ті страшні,
Чотири сходини смертельні.
Як приписи велять дуельні.
Євгеній зброю підійняв
І націлятися почав.
Ще кроків п'ять — одна хвилина —
І Ленський теж підводить бронь,—
Та раптом вибухнув огонь —
Онегін вистрілив... Година
Прийшла рокована: поет
Безмовно ронить пістолет,

XXXI

Кладе собі на груди руку
І падає. Туманний зір
Відображає смерть, не муку.
Так іноді по схилу горі,
У сяйві раннього світила,
Поволі пада сніжна брила.
Облитий холодом страшним,
Онегін нахилився над ним,
Говорить, кличе... та намарне:
Його немає вже. Співець
Найшов дочасний свій кінець!
Дихнула буря, квіт прегарний
Зів'яв на ранішній зорі,
Погас огопъ на віттарі!..

XXXII

Недвижно він лежав. Таємна
Була печать його чола.

В грудях димилась рана темна,
І струмнем відти кров текла.
Ще тільки-но хвилину тому
В натхненні жив він молодому,
Ненависть відав і любов,
Цвіло життя, кипіла кров;
Тепер, як в домі спорожнілім,
Запала вічна тишина;
Сім'я роз'їхалась гучна,
Забито двері, вікна білим
Замазано. Усюди тьма.
Хазяйки і сліда нема.

XXXIII

Приємно лезом епіграми
Невдаху-ворога дражнить,
Коли, сердитий до пестями,
Схиливши роги, він стойть
І в дзеркалі своєго виду
Пізнати не хоче, повен стиду,
Чи простодушно визнає:
Обличчя, друзі, де мое!
Ще приемніше стала холодну
На нього тихо підіймати
І в білий лоб йому цілять,
Узвіши відстань благородну;
Та розлучить його з життям,—
Навряд чи це приемно вам.

XXXIV

Коли ж од вашого пістоля
Ваш юний приятель поліг,
Що слова, може, мимоволі,
Стримати на устах не міг
І вас образив при чарчині,
Чи й сам, піддавшися хвилині,
Вас гордо викликав на бій,—
Скажіть: які в душі своїй
Ви затаїли б почування,
Його уздрівши на землі
З печаттю смерті на чолі,
Як непорушний, без дихання,

Поволі він закостенів
І вже не чус марних слів?

XXXV

Страждання сповнений тяжкого,
Євгеній схилений поблід,
На друга дивлячись німого.
«Ну що ж? Умер», — сказав сусід.
Умер!.. Страшне почувши слово,
Здригнувсь Онегін і раптово
Покликав слуг своїх і йде.
Зарецький бережно кладе
На сани труп похолоділий,
Додому скарб везе страшний.
Почувши мертвого, як стій
Од жаху коні захрапіли,
Удила пінять і гризуть
І, як стріла, помчали в путь.

XXXVI

Вам жаль поета, друзі милі,
Що в самім розквіті надій,
У свіжій молодості й силі,
Дитя в дорозі життєвій,
Зав'яв! Де молоде буяння,
Де благородне поривання
Чуттів і мислей молодих,
Високих, ніжних, огняних?
Де хвилі буйної любові,
Жадоба чесного труда
І страх пороку і стида,
І ви, примари юнакові,
Ви, мрії першої весни,
Поезії святої спи!

XXXVII

Можливо, для добра людського
Чи хоч для слави він родивсь,
І оддзвін співу голосного
Не умовкаючи б котивсь
У даль віків. По сходах світу

Він па вершину гордовиту
Ступив би, гордість поколінь.
Його многострадальна тінь
Забрала, може, із собою
Святу, велику таїну,
Животворящу і ясну,
І за могильною стіною
Не долетить прославний дзвін,
Благословення всіх племін.

XXXVIII. XXXIX

А може, й так: поета ждало
Звичайне на землі життя.
Натхнення б юнє відбувало,
Огонь би згас без вороття.
Багато в чім би він змінився,
Розстався б з музами, женився,
Ріжки на лоб собі придбав,
В халаті б жив та поживав,
Спізпав би світ цей без омаци,
Пив, їв, товстішав, спав, потів,
В подагрі ногу волочив
І врешті, як отець коханий,
На ліжку б вік свій закінчив
Між баб, дітей та лікарів.

XL

Та хай у далечі темпіла
Чи інша доля, чи така,—
Поета мрійного убила,
Читачу, другова рука!
Є місце: в тиші староденній,
Де жив улюбленець натхнення,
Корінням дві сосни зійшлись;
Струмки під ними розлились
І в луг розбіглись недалекий.
Там ратай любить спочиватъ
І жпиці воду набирать
Опівдні у дзвонисті глеки;
Там під покровом верховіть
Немудрий пам'ятник стоїть.

XLI

Під ним (як дощик починає
Весняний прибивати пил)
Про Волгу-матінку співає
Пастух, ладнаючи постіл,
І городянка чепуриста,
Прибувши спочивати з міста,
Як верхи проїздить вона,
Між нивами сама одна,
Коня свого там зупиняє,
І, від лиця одвівши флер,
Наймення того, хто помер,
Очима бистрими читає,—
І сльози, блиснувши з-під вій,
Туманять ясні очі їй.

XLII

І тихо їде в чистім полі,
Пойнята мріями, вона;
Тоді про Ленського, про долю
Думки снувати почина,
Гадає: «Як-то Ольга нині?
Тужила довго в самотіні,
Чи скоро сліз пройшла пора?
І де тепер її сестра?
Де той відлюдник і злостивець,
Той ворог модний модних дам,
Дивак, розсварений з життям,
Поета юного убивець?»
Колись, за кілька, може, літ,
Складу про все докладний звіт,

XLIII

Та не тепер. Хоч я, чигачу,
Мого героя і люблю,
Та інший час йому призначу,
А зараз кину без жалю.
Літа до прози нахилляють,
Грайливу риму проганяють,
І я за нею — жаль сказать —
Став лінивіше упадать.

Нема колишньої охоти
На давній віршувати лад;
Нових думок суворий ряд,
Нові, не знані ще труботи
В житейськім шумі, в тишині
Тривожать мирний сон мені.

XLIV

Спізnav я інші поривання,
Спізnav невідану печаль;
Нема для перших уповання,
А давньої печалі жаль.
О де ви, де, солодкі мрії?
Де ваша рима — *молодії?*?
Невже і справді під кінець
Зав'яв юнацький мій вінecь?
Невже призвати довелося
Без мудрих елегійних слів,
Що пе вернуть весняних днів
(Як жартома казав я досі)?
Невже зав'яв мій юний цвіт?
Невже надходить тридцять літ?

XLV

Так, південь мій настав, панове,
Це мушу вам сказати я.
Що ж, попрощатись я готовий,
О люба молодість моя!
Спасибі за хвилини щасні,
За сум, за пориви прекрасні,
За бурі, за бенкетний грім,
За все, за все в житті моїм
Спасибі шире. В самотині
У шумі людськім я прожив
З тобою досить мілих днів.
Доволі! З чистим серцем нині
Я рад на шлях новий ступить,
Пора настала відпочити.

XLVI

Дай оглянусь. Прощайте, ниви,
Де в тиші пропливали дні,

Де знов я пристрасті, щасливий,
Чи марив у лінівім сні.
А ти, натхнення, ти, крилате,
Тебе прошу я прилітати!
Дрімоту серця оживляй,
У закуток мій прилітай,
Не дай заснуть душі співцевій,
Похолодіти й зачерствіть,
А далі й зовсім скам'яніть
У людській метушні дешевій,
У цім багнищі, де загруз
Між друзів і служитель муз! ⁴⁰

ГЛАВА СЬОМА

Москва, Росії дочкою люба.
Де рівну ми тобі пайдем?

Дмитрієв

Як рідну не любить Москву?
Баратинський

Зневага до Москви!
З мандрівки педарма!
Де ж ліпш?

— Де пас пема.
Грибоєдов

I

Весняним гопені промінням,
Із гір потоками сніги
Вже позбігали з буркотінням
На позаливані луги.
Крізь ясний сон природа мила
Свій ранок усміхом зустріла;
Палають сині небеса;
Лісів прозора ще краса
Немовби пухом зеленіс.
На поле бджілка золота
Збирати подать виліта,
Долина сохне і рябіє,
Стада шумлять, і соловей
Співає в німоті ночей.

II

О весно, весно! Час любові!
Який несеш мені ти сум,
І млюсне хвилювання крові,
І хвилювання млюсних дум!
З яким тяжким замилуванням
Я упивається диханням
Солодковійної весни
Серед сільської тишини!
Чи не для мене раювання,—
І все, що серце веселить,
Все, що сіяє, що блищить,
Утому лиш і нудьгування
Вливає в душу цю німу,
Що всюди бачить тільки тьму?

III

Чи ми пе раді повороту
Листків, опалих восени,
Гірку лиш чуємо скорботу
В новому шелесті весни?
Чи наше око, що вбачає,
Як цвіт природи воскресає,
Пригадує зів'ялий цвіт
Навіки вмерлих наших літ?
І, може, серце напе знову
У поетичнім бачить сні
Своєї молодості дні,
І далеч мрії загадкову,
І образ милої живий,
І ніч, і місяць чарівний...

IV

Не гайтесь, лінюхи дрімливі,
Епікурейці-мудреці,
Ви, учні Левшина⁴¹ щасливі,
Ви, тиші красної співці,
Ви, сіл околишніх Пріами,
І ви, чутливо-ніжні дами,
Весна до себе кличе вас,
Тепла, квіток, роботи час,

Пора проходок в чистім лузі,
Пора спокусливих ночей!
В поля, утіху для очей,
Спішіть, спішіть, кохані друзі,
В бричках, каретах, на візках,
Міський отрушуочи праҳ!

V

І ви, читачу мій ласкавий,
В своїй колясці виписній
Покиньте місто і забави,
Порі пристойні зимовій;
З мосю музою легкою
Над безіменною рікою
Послухаємо шум гаїв
Там, де недавно, взимку, жив
Євгеній мій на самотяні,
В неробстві тихім і гіркім,
Де Таня стрілася із ним
І де його немає нині...
Нема! Печальний тільки слід
Лишив він для майбутніх літ.

VI

Між гір, що піднеслись півколом,
Туди ходімо, де струмок,
В'ючись, біжить зеленим полем
Крізь юний липовий гайок.
Там ніжна пісня солов'їна
Дзвенить всю ніч; цвіте шипшина
І чути плескіт джерела,—
Плита могильна там лягла
В тіні двох сосен пристарілих,
І напис так нам промовля:
«Взяла тут Ленського земля,
Що згинув рано смертю смілих,
Тоді-то, у таких літах.
Хай мирно спить поетів прах!»

VII

Там віти сбсна нахиляє,
І ранній порив вітерця,

Бувало, там вінок гойдає
Над гробом бідного співця.
Бувало, пізньою порою
Сестра приходить із сестрою,
І плачуть в сяєві нічнім
Удвох над каменем тяжким.
Та нині... пам'ятник журливий
Забуто. Весь він в бур'яні.
Вінка нема вже на сосні.
Пастух лиш немощний і сивий
Сидить там, лико плетучи
Ta пісню довгу ведучи.

VIII. IX. X

Мій бідний Ленський! Сумування
Було не довгє по тобі.

Не молодій, квітучій папні
Без краю плакати в журбі.
Шкода! Найшовся скоро другий,
Що юне серце, повне туги,
Любовним шепотом приспав,
Улан її зачарував,
Улан скорив її красою...
І наша Оля під вінцем
З ним поруч перед віттарем,
З похиленою головою,
З огнем в опущених очах,
Таїть усмішку на устах.

XI

Мій бідний Ленський! За межею,
Де вічність криє таїну,
Чи засмутився ти душою,
Фатальну вчувши новину,
Чи, може, тихі води Лети
Приспали муки всі, поете,
І в сні блаженному твоїм
Здається світ увесь німим?..
Так! Забуття чекає в гробі
Усіх нас. Мовкне відгук слів
Коханок, друзів, ворогів,—

І тільки в непристойній злобі
Хор спадкоємців не вгава,
Свої доводячи права.

XII

Тож скоро любий голос Олі
В родині Ларіних змовка.
Улан, своїй покірний долі,
Із нею їде до полка.
Слізьми гіркими умивавшись,
Старенька, з донею прощавшись,
Здавалось, ледь жива була,—
А Таня плакать не могла;
Лиш смертельно поблідніло
Її лице з таємних мук,
Коли всі вийшли на рундук
І все, прощаючись, шуміло
Округ карети молодих,
Проводячи в дорогу їх.

XIII

І оком, сповненим туману,
Вона дивилась їм услід.
Шкода! Покинула Татьяну
Подружка найлюбіших літ,
Її голубка яснокрила,
Її сестра, порада мила,
У даль полинула навік,
Як присуд долі їй прирік.
Мов тінь, без цілі Таня бродить,
Зорить на опустілий сад...
Ніде, ні в чім нема відрад,
І думам пільги не знаходить
Вона в приглушених слізах,
І рветься серце у грудях.

XIV

І в цій жорстокій самотині
Сильніш любов її горить,
І про Онегіна віднині
Говорить серце їй щомить.

Уже його їй не стрічати,
Вона повинна проклинати
Того, хто Ленського убив;
Та вмер поет... туман покрив
Про нього спомин. Наречена
Уже за іншого пішла.
Поета пам'ять проплила,
Як диму смужка золочена,
Два серця тільки ще за ним
Сумують, може... Що ж по тім?

XV

Був вечір. Небо меркло. Води
Струмилисьтихо. Хруш гудів.
Уже замовкли хороводи;
Уже за річкою горів
Огоньрибальський. В полі чистім,
У сяйві місяця сріблистім,
Повита мріями, смутна
Татьяна довго йшла одна.
Ішла, ішла. Перед собою
Вона зненацька бачить дім,
Село й діброву пошід нім
І сад над світлою рікою.
Нобачила — і серце в пій
Тривозі віддалось чудній.

XVI

Вагання душу їй словняють.
«Піти вперед, піти назад?
Його нема. Мене не знають...
Поглянути на дім, на сад...»
І з пагорба Татьяна сходить,
Дух затаївши; далі зводить
Зачудування повний зір...
І входить на безлюдний двір,
Собаки кинулись до неї;
Двірських десяток хлопчаків
Приборкав розлютих псів
І, гордий з послуги своєї,
Побивши за поділ прав,
Панянку під опіку взяв.

XVII

«Кімнати бачить я б хотіла...»
І до Анісії дітвора
Ключі просити полетіла;
Сама їх винесла стара,
І перед Танею блідою
Відкрила двері від покою,
І Таня входить в дім пустий,
Де жив герой наш молодий.
Спинилася: забутий в залі,
Кий па більянрді спочивав,
На зм'ятім канапе лежав
Манежний прутик. Таня далі;
Старенька їй: «А ось камін;
Тут пан сидів, було, один.

XVIII

Із ним обідав тут зимою
Небіжчик Ленський, наш сусід.
Сюди, паняночко, за мною.
Осі кабінет: після обід
Він тут, бувало, спочиває,
Свого прикажчика приймає;
Тут кофій пив він і читав...
Тут і покійний проживав
Наш пан. Бувало, споминаю,
Він, щоб годину змарнуватъ,
Зо мною в дурня зволив грать.
Хай прийме бог його до раю,
І кісточкам в землі сирій
Хай дастъ він мир і супокій!»

XIX

Татьяна в захваті невиннім
Навколо погляд водить свій,
Здається все її неоцінним,
Усе томливу душу її
Тяжкої сповнює відради:
І стіл, і мирний блиск лампади,
І книги в неладі кругом,
І ліжко, вкрите килимком,

І в шибі хмарка срібнорунна,
Що заглядає в кабінет,
І лорда Байрона портрет,
І лялька на стовиці чавунна
В трикутці, з грозовим чолом,
З руками, що лежать хрестом.

XX

Татьяна в келії тій модній
Як зачарована стоїть.
Та пізно. Віс в тьмі холодній
Нічний вітрець. Діброва спить
Над стуманілою рікою;
Сховався місяць за горою,. .
І пілігримці молодій
Пора вертатися мерцій.
І, потайвши хвиллования,
Не втримавшись, щоб не зітхнуть,
Татьяна виrushas в путь,
Зложивши ключниці прохання,
Щоб їй у замку цім буватъ
І книги тут самій читатъ.

XXI

Апісья провела Татьяну
Аж за ворота. День пройшов,
І героїня наша рано
З'явилася у садибі зпов;
І в кабінеті мовчазпому,
Віддавшись захвату чудному,
Нарешті зосталась одна,
І довго плакала вона.
До книг по тому узялася.
Було їй спершу не до них,
Та трохи дивним вибір їх
Їй здався. Ревно віддалася
Вона друкованим рядкам;
Їй світ новий одкрився там.

XXII

Хоч нам відомо, що читання
Давно Євгеній розлюбив,

Однаке деякі писання
Із-під неласки він одвів:
Співець Гяура та Жуана,
Та зо два, зо три ще романи,
Де віддзеркалися наш час
І де змалювано для нас
Його герой досить вірно,
Без віри й честі у ділах,
З холодним серцем у грудях,
Химерам віddаних безмірно,
Чия озліла голова
На марні дії порива.

XXIII

Відзначок нігтем там чимало
Було на книжпих берегах,—
І око пильне ожидало
Ще більше па таких рядках.
Татьяна з трепетом зважає,
Шо мій Онегін відзначає,
На чим увагу він спинив
І з чим погодився без слів.
То там, то там на білім полі
Лишались олівця сліди,—
Душа Онегіна завжди —
В них одбивалась мимоволі —
В короткім слові чи в гачку,
Чи в запитальному значку.

XXIV

Належну знайдено дорогу;
Дається Тані зрозуміть
Усе ясніше — слава богу,—
Кого судилося полюбитъ,
Кому віддати пал сердечний:
Дивак сумний і небезпечний,
Що в небі чи в безодні зріс,
Цей ангел чи гордливий біс,—
Що ж він? Наслідування вдале,
Нікчемна тінь? Невже-бо він
В плаці Гарольдовім москвин,

Химер чужих тлумачник дбалий,
Слів модних збиранка нова?
Чи не пародія, бува?

XXV

Невже-бо загадку збагнула?
Невже те слово — ось воно?
Час лине; дівчина забула,
Що дома ждуть її давно,
Де із сусідами розмова
Іде статечна вечорόва.
«Що діять? Таня не мала,—
Стара з кректінням почала,—
Молодша Оленька за неї.
Віддати заміж, далебі,
Пора,— але куди тобі!
Усім сніває однієї:
Не вийду! І, завжди сумпа,
Все бродить по лісах вона».

XXVI

«Чи не закохана?» — «В кому-бо?
Буянов — одкоща дістав.
За Пстушкова — теж нелюбо.
Гусар Пихтін тут гостював;
То ж як до неї він лицявся,
Як, наче бісик, увивався!
Я думала собі: ось-ось;
Куди там! Знову розійшлось!»
«Що ж, матілко, за чим же стало?
В Москву, на ринок відданок!
Там що ступи, то й женихок».
«Ох, батечку! Прибутків мало».
«На зиму вистачить, а там
І я позичу радо вам».

XXVII

Старенький Ларіній припала
Розумна рада до смаку,
І до Москви вона поклала
На зиму повезти дочку.

I Таня млів від турботи.
На осуд світської пишноти
Провінціальний лад і стрій
Явити дівчині сільській,
I запізнілі вже убори,
I запізнілій склад речей;
Московських франтів і цірцей
Зустріть насмішкуваті зори!..
О страх! Ні, краще в глушині,
В лісах промарнувати дні.

XXVIII

Тепер, прокинувшись зарання,
Біжить сама вона в поля,
I не тайтъ замилування,
I потихеньку промовля:
«Прощайте, тіняві долини,
I ви, знайомі верховини,
I ви, знайомі дерева!
Прощай, красо пебес жива,
Прощай, жива моя природо!
Міняю тишу милих дум
На блискотливий, марний шум!
Прощай і ти, моя свободо!
Куди, до чого лину я?
Що доля вирекла моя?»

XXIX

Проходки довшають дедалі.
Тепер то пагорб, то струмок,
Раніш без погляду зосталі,
В ній будять тихий рій думок.
Вона, як з друзями, з братами,
З гаями рідними, з лугами
Приходить ніжно розмовлять.
Ta літа красні дні летять,
I осінь золото розсипає.
Природа трепетна, сумна,
Неначе жертва осяйна...
Аж північ хмари наганяє,
Завила враз,— і от сама
Йде чародійниця-зима.

XXX

Прийшла, розсипалась; жмутками
Повисла на гіллі дубів,
Лягla хвилястими ковдрами
У полі, навколо горбів;
Зрівняла береги з рікою
Розпушеною пеленою;
Блищить мороз. І раді ми
З цих жартів матінки зими.
Не раде їй лиш серце Тані.
Вона не йде її стрічать,
Морозну курячу вдихать
І першім снігом на світанні
Обличчя, груди, плечі вмить;
Зимова путь її страшить.

XXXI

Давно пора вже від'їздити,
Минувся і останній строк;
Вже верх новий давно прибитий
До рідко вживаних санок.
Обоз домашній, три кибитки,
Везуть домашні всі пожитки,
Гаструлі, дзиглики, скриньки,
Гриби, варення, сінники,
Перини та клітки з півнями,
Горшки, миски ет сetera,
Ну, безліч різного добра.
Зібралась челядь і слізами
Майбутню окропляє путь;
От вісімнадцять шкап ведуть,

XXXII

В боярські сани запрягають,
Спіданок варять кухарі,
З верхом кибитки накладають;
Сварки і гомін на дворі.
На шкапі, миршавій, кудлатій,
Спдить форейтор бородатий.
Всі слуги збіглись до воріт
Папів проводити у світ.

От сіли, і під крик стокротний
Дідівські поповзли санки.
«Прощайте, затишні кутки!
Прощай, притулку мій самотній!
Чи ще побачимось колись?» —
І слози в Тані полились.

XXXIII

Коли освіті добродійній
Ми більше відведем границь,
То з часом (висновки надійні
Із мудро складених таблиць —
Літ за п'ятсот) дороги, певно,
Налагодить Росія ревно:
Шосейний переріже шлях
Її в найдальших напрямках,
~~Мости чавунною дугою~~
Окриють вод блакитний шир,
Розрисмо підніжжя гір;
Пройдем зухвало під водою,
І заведе хрещений мир
На кожній станції трактир.

XXXIV

Тепер нема цього нітрохи⁴²,
Мости занедбані гниють,
Блощиці в станціях та блохи
Заснути людям не дають;
У хаті, завсігди холодній,
Високомовний, та голодний
На показ прейскурант висить,
Щоб апетит лише дражнить,
І повагом сільські циклони
З напівзотлілим фартухом
Лікують руським молотком
Легенъкі вироби Європи
І славлять бога, що завів
Дороги з безліччю ровів.

XXXV

Зате в зимові дні холодні
Ізда нам серце веселить;

Як вірш без думки в пісні модній,
Гладкий усюди шлях лежить.
Моторні в нас автомедони,
Стомити важко наших коней,
І верстви через гори й діл
Мелькають, ніби частокіл⁴³.
Та Ларіна, щоб не платити
Прогонів, надто дорогих,
На шкапах іхала своїх,
І дівчина могла зажити
Нудьги дорожньої до дна:
Сім день промучилась вона.

XXXVI

Та вже близенько. Перед ними
Білокамінної Москви,
Як жар, хрестами золотими
Старі поблискують церкви.
Ах, друзі! З радістю якою
Побачив я перед собою
Півколо кам'яних домів,
Церков, чертогів і садів!
Як часто у гіркій розлуці,
Печаль стрічаючи нову,
Я думав потай про Москву!..
Москва... О, скільки в цьому звуці
Для серця руського злилось!
О, скільки спогадів зійшлося!

XXXVII

Ось гай розрісся кучерявий,
Петровський замок свій фронтон
Над ним підносить, гідний слави.
Даремно ждав Наполеон,
Сп'янілій від бряжчання криці,
Коліноклонної столиці
З ключами древнього Кремля;
Ні, не пішла Москва моя
З похиленою головою.
Не свято, не гостинний дар —
Вона готовила пожар
Нетерпеливому герою.

Відсіль, забувши лік годин,
Дивився на пожежу він.

XXXVIII

Прощай, старої свідку слави,
Петровський замку. Ну! Не стій,
Вперед! Уже стопці застави
Біліють; от і по Тверській
Провінціальний повіз мчиться.
Мелькають скрізь баби, крамниці,
Будки, хлоп'ята, ліхтарі,
Двірці, сади, монастири,
Бухарці, візники, городи,
Купці, халути, мужики,
Бульвари, башти, козаки,
Аптеки, магазини моди,
Леви камінні при домах
І зграй галок па хрестах.

XXXIX. XL

Оточ добрались до притулку,
Проїхавши чималий світ;
Близ Харитонія в завулку
Зверпули сани до воріт
Старого дому. Без пишпоти
Живе тут хора на сухоти
Московська тітка. До дверей
Біжить, стрічаючи гостей,
Старий слуга старої пані,
В подертім каптані калмик.
Лунає привітальний крик
Княжни на ветхому дивані.
З плачем старенъкі обнялися,
І речі бистрі полились.

XLI

«Княжно, mon ange!» * — «Pachette!» — **
«Аліпо!»
«Ну, хто б подумав?» — «Як давно!»

* Мій ангел! (франц.). — Ред.

** Пашето! (франц.). — Ред.

«Надовго? Серденько! Кузино!
Сідай — та дивно ж як воно!
Ій-богу, сцена із романа...»
«А це дочка моя, Татьяна». ·
«Ах, і не віриться мені —
Немов я все це бачу в сні...
А пам'ятаєш Грандісона?»
«Як, Грандісон?.. а, Грандісон!
Та де ж він? Все неначе сон!»
«В Москві, неподалъ Симеона;
Кутю таки у мене єв;
Недавно сина він женив.

XLII

А той... та все пізніш розкажем...
Гаразд? Усій її рідні
Ми Таню завтра ж і покажем,
Шкода, несила вже мені,—
Ох, волочу насилу ноги!
Та ви замучені з дороги,
Ходімо разом одпочити,
Зморилася... в грудях так болить...
Нелегко нині вже й радіти,
Отак, голубонько моя...
Вже ні на що не здатна я...
Старому гидко в світі жити...»
І тут, з утомою в очах,
Закашлялась вона в слюзах.

XLIII

Татьяні серце зворушила
Ласкавість хорої; та їй
Нова домівка все ж немила,
Самотній мрійниці сільській.
Під шовком ніжної запони
Вона в солодкім сні не тоне,
І рано-вранці передзвін,
Предтеча трудових годин,
Її з постелі підіймає.
Сідає Таня край вікна.
Поволі дніє; та вона

Ланів дідизних не вбачас:
Сіріють тільки крізь туман
Конюшня, кухня та паркан.

XLIV

І от від ранку аж до ночі
Татьяну возять там і там,
Щоб лінощі її дівочі
Явить бабусям та дідам.
Куди лиш повіз їх прибуде —
Ласкаві зустрічі усюди,
Хліб-сіль, розмова гомінка.
«Велика Таня вже яка!
Чи я ж давно тебе хрестила?
— А я за уші наскубла!
— А я медяника дала!

— А я так на руках носила!»
І хором сиві гомонять:
«Ох, як же то роки летять!»

XLV

Та в них не видно переміни;
Усе в них на старий взірець:
У тітоньки княжни Поліни
Той самий тюлевий чепець;
Все білиться Лукер'я Львівна,
І бреше все Любов Петрівна,
Іван Петрович все дурний,
Семен Петрович все скучий,
В Авдотьї Карпівни від шлюбу
Той самий друг, мосьє Фінмуш,
Той самий шпіц, той самий муж;
А він все член ретельний клубу,
Глухий і смирний жінчин гість,
За двох так само п'є та єсть.

XLVI

Їх дочки Таню обнімають.
Розквітлі грації Москви
Спочатку мовчки оглядають
Татьяну з ніг до голови;

Вона здається їм чудною,
Худою надто та блідою,
Провінціального взірця,
А втім, гарненькою з лиця;
Тоді, скорившися природі,
До себе приязно ведуть,
Цілують, серденьком зовуть,
І роблять зачіску по моді,
І ніжно повіряють їй
Дівочих таємниці мрій,

XLVII

Секрети юного кохання,
Надії, пустощі дрібні:
Скрашав їхнє лепетання
Легенька домішка брехні.

Тоді, в одплату за довіру,
І Таню просяять душу щиру
Одкрити без вагання ім.
А Таця, наче в сні чуднім,
Думками десь далеко лине,
Не розуміє їхніх слів,
І тайну власних почуттів,
Страждань і щастя скарб єдиний
У серці криючи своїм,
Його не ділити ані з ким.

XLVIII

Татьяна слухає в вітальні
Гостей розмови голосні,
Та все слова такі загальні,
Такі утерті та нудні;
Нема ні серця, ні уяви,
Усе байдуже, нецікаве,
І навіть наклепи у них
Чуттів позбавлені живих.
Шкода вже й розуму шукати,
Не те що там великих дум;
Не посміхнеться томний ум,
Не вгрів серця й жарт крилатий.
Бо й дурощів смішних нема
В цім панстві, де нудьга сама!

XLIX

Архівні юнаки юрбою
На Таню споважна зорять
І неприхильно між собою
Про неї стиха гомонять;
Один якийсь блазнюк печальний
В цій бачить образ ідеальний
І потай в метушні людській
Елегію складає їй.
Якось у тітоньки нудної
До неї Вяземський підсів
І зацікавити зумів.
Про ймення панночки нової,
Свій поправляючи парик,
Тоді питается старик.

L

А там, де Мельпомена висе
Протяжним голосом своїм,
Де плащ мішурний багряніс
Перед збіговищем людським,
Де тихо Талія дрімає
І на плескання не зважає,
Де Терпсіхорі лиш одній
Глядач дивує молодий
(Про це ви спомин бережете,
Як я, панове, бережу),—
На дівчину, усім чужу,
Не поверталися лорнети
Ревнівих паній і знавців
Із лож блискучих та з рядів.

LI

Її привозять і в зібрання.
Задуха, гомін, шум і сміх,
Музики грім, свічок блищаця,
Мелькання, вихор пар легких,
Красунь прозорчасті убори,
Людьми ущерь залити хори,
Півколо панночок і дам,—
Усе вражає очі там.

Тут франти появляють чари —
Свое нахабство, свій жилет
І неуважний свій лорнет.
Сюди відпущені гусари
Спішать прибути, прогриміть,
Заполонить і полетіть.

LII

Зірок багато єсть у ночі,
Багата на красунь Москва,
Але найбільше вабить очі
Сріблисті зірка ранкова.
Але вона, перед котрою
Я мовкну з лірою дзвінкою,
Зорею ранньою, ясна,
Блищить серед красунь одна.

Як по-небесному гордливо
Землі торкається вона!
Як від грудей пашить весна!
Як очі дивляться томливо!..
Та годі, годі; перестань:
Ти заплатив безумству дань.

LIII

Шум, метушіння, сміх, уклони,
Галоп, мазурка, вальс... А там,
Між двох тіток, біля колони,
Чужа усім людським очам,
Татьяна дивиться й не бачить,
Що серцю суета ця значить!
Й душно тут... Вона в думках
Перелітає по полях
Туди, де бідні поселяни,
Де самотинності куток,
Де світлий котиться струмок,
Де квіти, де її романі,
Де в тінях липових алей
Ввижався *він* у тьмі ночей.

LIV

Так мисль її далеко бродить:
Забуто й світ, і пишний бал;

Очей тим часом не відводить
Якийсь од неї генерал.
Лукаво тітоньки моргнули
І ліктем Таню підпитовхнули,
І кожна прошептала їй:
«Ліворуч подивись мерщій!»
«Ліворуч? Де? А що там саме?»
«Та що вже є, туди поглянь...
Он, недалечко тих-от пань...
Там поруч двоє з орденами...
Недавно увійшов він в зал...»
«Хто — він? товстий той генерал?»

LV

Тут переможниці Татьяні
Ми поздоровлення складім
І знов ходу свою в романі
На путь колишню повернім...
До речі, тут сказати маю:
Про друга юного спісаю
I дивину його химер.
Благослови ж мене тепер,
O музо епосу висока!
I, з вірним посохом в руці,
Не дай зйтти на манієці.
Доволі! Скінчена морока!
Віддав я класицизму честь,—
Хоч пізно трохи, заспів єсть.

ГЛАВА ВОСЬМА

Fare thee well, and if for ever,
Still for ever, fare thee well.

*Byron **

I

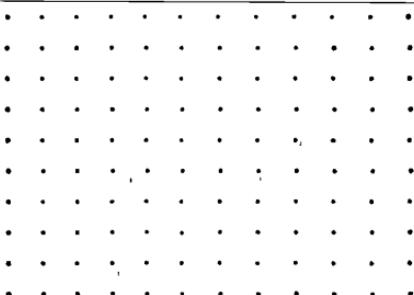
В ті дні, коли в садах Ліцея
Я безтурботно розцвітав,
Читав охоче Апулея,
А Ціцерона не читав,

* Прощай, і вже як назавжди, то назавжди прощай. *Байдрон* (англ.). — Ред.

В ті дні, при співах лебединих,
В повитих тайною долинах,
Край вод прозорчастих мені
З'явилася муза навесні.
В студентській келії проміння
Враз засіяло: муза в ній
Відкрила юний бенкет свій,
Забави вславила дитинні,
Діла славетні давнини
І серця трепетного сні.

II

І світ зустрів її зичливий;
Нас перший успіх окрилив;
Помітив нас Державін сивий
І край труни благословив.

III

І я, закон єдиний мавши,
Примхливу волю почуттів,
З юрбою мислі поділявши,
Я музи пустотливу ввів
На бенкет, в шум сперечок вічних,
Грозу дозорів опівнічних;
І їм веселої пори
Вона несла свої дари
І, як вакханочка, сміялась,
Гучний вела при чаші спів,
І молодь одлетілих днів
До неї палко залицялась,
А я пишався, що знайшов
Такої подруги любов.

IV

Та присудила доля мстива
Мені вигнання — муза вслід.
Не раз, було, ласкова діва,
Німотний ділячи похід,
Мене таємно чарувала!
Не раз вона зо мною мчала
Вночі, в кавказькій стороні,
Немов Ленора, на коні!
Не раз на берегах Тавріди
Вона мене у тьмі нічній
Водила слухати шум морський,
Немовчний шепті Нерейди,
Глибокий, вічний шум валів,
Прославний гімн отцю світів.

V

I, занедбавши гомін дальній
Столичних бенкетів і втіх,
В глухій Молдавії печальній
По вбогих шаторах кочових
Вона зо мною гостювала,
І серед диких дика стала,
Забула мову там ботів,
На степовий змінивши спів,
На дивний звук чужого слова...
Ta все змінилося по тім,
I от вона в саду моїм —
Журлива панна новітова,
З сумною думою в очах,
З французьким томиком в руках.

VI

Тепер веду я музу вперше
На світський раут гомінкій ⁴⁴;
В ревнівім остраху завмерши,
Дивлюсь на чар її сільській.
Крізь ряд тісний аристократів,
Військових франтів, дипломатів
I гордих дам пливе вона;
От сіла й стежить, мовчазна,

За блискотливою юрбою,
Мельканням суконь і речей,
Ходою вільною гостей
Перед хазяйкою стрункою,
Живими рамами мужчин
Круг дам, немов окруж карти.

VII

Їй до вподоби лад бадьорий
Олігархічних вільних слів,
І холод гордощів суворий,
І суміш років та чинів.
Та хто ж ото в юрбі шумливій
Стойть, туманий, мовчазливий?
Для всіх здається він чужим.
Мигтять обличчя перед ним,
Як надокучні сни щоденні.
Чи сплін, чи самолюбства біль
На цім обличчі? Як, відкіль?
Хто він такий? Невже Євгеній?
Невже це він?.. Так, справді віп.
— Давно прибув з чужих країн?

VIII

Той самий він, чи вгамувався?
Чи грає й досі дивака?
Яких іще там рис набрався?
Чи переміна з ним яка?
Чим нині з'явиться? Мельмотом,
Космополітом, патріотом,
Гарольдом, квакером, чи знов
Ще іншу маску він знайшов,
Чи буде так собі людина,
Як от, приміром, ви та я?
Принаймні думка ось моя:
Набридла мода старовинна
І всі ті выбрики смішні...
— Знайомі ви? — I так, і ні.

IX

— Чому ж бо так ви неласково
Про нього мислите, скажіть?

Чи не тому, що без угаву
Ми звикли все і всіх судить,
Що сміливість душі палкої
Для себелюбності дрібної
Образлива або смішна,
Що вільна думка нам страшна,
Що надто часто ми розмови
Ладні вважати за діла,
Що дурість легковажна й зла,
Що розум наш — пустоголовий
І що нікчемність лише одна
По зросту нам і не чудна?

X

Блажен, хто в юності був юний,
Блажен, хто в слупний час дозрів,
Хто несподіванки фортуни
З літами стерпіти зумів;
Хто в сні химерні не вдавався,
Хто з черню світською братався,
Хто в двадцять літ бенкетував,
А в тридцять — посаг добрий взяв;
Хто в п'ятдесят боргів позувся,
Приватні й інші заплатив;
Хто слави, грошей і чинів
Спокійно, повагом добувся,
Про кого казано весь вік:
N. N. прекрасний чоловік.

XI

Та сумно, що, як привид милий,
Минулась молодість яспа,
Що ми всякчас її дурили,
Що зрадила і нас вона;
Що наші смілі сподівання,
Що наші світлі поривання
Зотліли рано, за весни.
Нестерпно, як перед тобою
Самих обідів довгий ряд,
А все життя — немов обряд,

І ти статечно за юрбою
Ідеш, чужий її думкам
І дріб'язковим почуттям.

XII

У гаморі людського суду
Нестерпно (річ ясна така)
Серед розсудливого люду
Придбати славу диваха,
Безумця, гідного покари,
Чи сатанічної почвари,
Чи навіть демона мого.
Онегін (знов черга його),
Убивши друга на дуелі,
Доживши марно, без трудів
До двадцяти шести років,
Літа пройшовши невеселі
Без служби, без жони, без діл,
Не зінав, де діти решту сил.

XIII

Заволоділа іпм рухливість,
Жага небачених країв
(Боляча, визнаймо, властивість,
Свідомий хрест одинаків).
Покинув віп спадкові ниви,
Дібропій морок мовчазливий,
Де тінь скривалена за ним
Ходила з присудом німим,
І подорож почав без цілі
В якімсь тривожнім почутті;
Ta, як і все у цім житті,
І мандри стали вже немилі;
Ото ж прибув оригінал,
Як Чацький, з корабля на бал.

XIV

Нараз усі захвилювались,
Шептання виповнило зал...
До господині наближались
У парі дама й генерал.

Була вона не гомінлива,
І не холодна, й не кваплива,
Без гри зухвалої в очах,
Без нарочитості в речах,
Без тих-от витівок манірних,
Без мавпування рис чужих...
Вона була з-поміж усіх
Зразком усіх чеснот добірних,
Ди comme il faut...* (Даруй, Шишков:
Російських слів я не знайшов).

XV

До неї тислися дами ближче,
Бабусі посміхались їй;
Мужчини кланялися нижче,
Ловили зір її ясний,
Панни проходили тихіше,
І задирали за всіх пишніше
І носа, й плечі генерал,
Що з нею увійшов на бал.
Ніхто б не міг її назвати
Прекрасною; а водночас
Ніхто б не зважився із нас
Отих прикмет у ній шукати,
Що світський Лондон педарма
Взиває vulgar **. (Сил нема...)

XVI

Люблю я дуже це от слово,
Та сил нема його віддать;
У нас воно лунає ново,
І хто зна, чи йому лунать.
Воно б годилось в епіграму...)
Та далі річ про нашу даму.
В красі байдужній край стола
Вона розмову почала
Із Ніночкою Воронською,
Із Клеопатрою Неви.
Напевне, згодилися б ви,

* Доброго тону, доброго смаку... (франц.).— Ред.

** Бульгарний (англ.).— Ред.

Що Ніна зимною красою
Її затъмарить не могла,
Хоч і затъмарлива була.

XVII

«Невже ж то,— думас Євгеній: —
Невже вона? Та справді... Ні...
Як! Зробла в тиші староденній...»
І свій лорнет у метушні
Віп обертає знову й знову
На ту, чию ходу і мову,
Чис лице немовби знов.
«Ти б, князю, часом не сказав,
Хто то в береті маликовім
З послом іспанським там сидить?»
Князь усміхнувся мимохіть:
«Ага! Зустрітися б давно вам!
Стривай, вас познайомлю я».
«Та хто ж вона?» — «Жона моя».

XVIII

«То ти жонатий? Річ неждана!
Давно?» — «Ta близько двох років».
«Хто жінка?» — «Ларіна».
«Татьяна?»
«Знайома?» — «Я в сусістві жив».
«О, то ходімо ж!» — Князь підходить
І до дружини він підводить
Під руку родича свого.
Княгиня, вбачивши його,
Відчула дивне хвилювання,
Повита трепетом палким,
Ta жодним поглядом своїм
Не виявила почування:
Зберігся в неї рівний тон,
Смаку хорошого закону.

XIX

Їй-богу, так! I не здригнулась.
Не стала рада, ні сумна...

Брова — і то не ворухнулась,
Не стисла навіть уст вона.
Було її обличчя знане,
Але від давньої Татьяни
Не залишилось і слідів.
Зайти в розмову він хотів
І — і не міг. Вона спітала,
Чи він давно прибув, чи ні,
Чи був у рідній стороні;
Тоді поглянула, недбала,
На мужа — і майнула вмить...,
Немов прикутий він стоїть.

XX

Невже та сама це Татьяна,
Кому в недавні дні оті,
В початку нашого романа,
В глухій, далекій самоті,
Обравши путь добролюбиву,
Читав він проповідь зичливу,
Та, від якої він листа
І досі інколи чита,
Де все одверте, все на волі,
Та дівчинка... Чи це вві сні?..
Та дівчинка, кого в ті дні
Зневажив він в смиренній долі,—
Невже вона була це з ним,
Спокоєм дивна чарівним?

XXI

Він їде з рауту тісного,
У думи вдавшися чудні.
То сум, то мрії серце в нього
Тривожать у спізнілім сні.
Прокипувся; слуга приносить
Листа: князь N. уклінно просить
Його на вечір. «Боже мій!
До неї! — Буду!» — і мерцій
Він пише відповідь квапливу.
Що з ним? Немов мана якась!
Що за тривога полилась
У душу зимну та ліниву?

Досада? Гордощі? Чи знов
Турбота юності — любов?

XXII

Онегін лічить знов години
І вечора тривожно жде.
Та от десяту б'є; він лине,
Летить по сходах, а не йде,
І тихо до княгині входить;
Татьяну він саму знаходить,
І мовчки декілька хвилин
Вони сидять. Німус він,
Собі дивуючись. Похмурий,
Ніяковий, найти слова
Він не уміє. Голова
Думок ховає натиск бурний.
Уперто він зорить: вона
Сидить спокійна і ясна.

XXIII

Приходить муж. Він уриває
Цей неприємний tête-à-fête *.
З Онегіним він починає
Якийсь пригадувати бенкёт.
Вони сміються. Входять гости.
От сіль їдка тонкої злості
Розмову приправляє їм.
У тому гомоні легкім
Не почувалось ошуканства,
З манірним і пустим лицем,
Торкалися поважніх тем,
Без вічних істин, без педантства,
І вільність не здавалась там
Страшпою нічіїм ушам.

XXIV

Тут був, однаке, цвіт столиці,
І знать, і модності зразки,
І кілька дурнів, як годиться,
І всюдисущі диваки;

* Розмова сам на сам (*франц.*). — Ред.

Були там досить літні дами
В чіпцях, із пишними квітками;
Панянок декілька було,
Що гордо хмурили чоло;
Тут був посол, що з розумінням
Про речі говорив значні;
Був у пахучій сивині
Старик, що в дусі старовиннім
Дотепно й тонко жартував.
Наш вік од цього вже відстав.

XXV

Був епіграм збирач завзятий,
Сердитий на усе й на всіх:
На те, що чай холоднуватий,
На дамські зачіски, на сміх,
На згадку про роман туманний,
На вензель, двом сестрицям даний,
На зміст журналів, на війну,
На сніг і на свою жону.

• • • • • • • • • • • •
• • • • • • • • • • • •
• • • • • • • • • • • •
• • • • • • • • • • • •
• • • • • • • • • • • •

XXVI

Тут був Проласов, між знайомих
Низької підлости взірець,
Що притупив по всіх альбомах,
St.-Priest, тонкий твій олівець;
В дверях стояв диктатор бальний,
Немов малюночок журнальний,
Рум'яний верблій херувим,
З лицем недвижним і німим,
І, геть засушений крохмалем,
Чужих країв нахабний птах
Будив усмішку на устах
Величним рухом, надто дбалим,—
І всі, взирнувшись, йому
Опінку склали тим німу.

XXVII

Але Онегіна манила
Татьяна вечір весь одна,
Не давня дівчинка несміла,
На вдачу проста і сумна,
А можновладна ця княгиня,
А неприступна ця богиня
Пищновеличної Неви.
О люди! Всі на вдачу ви,
Як ваша прабабуся Єва:
Що дане вам — не вабить вас;
Лукавий змій зове всячас
До забороненого древа:
Вам яблук звідти подавай,
Без цього вам і рай — не рай.

XXVIII

Як відмінилася Татьяна!
Як твердо в роль свою ввійшла!
Як надокучливого сана
Манери скоро прийняла!
Хто б упізнав дівчатко милє
У гордій цій, свідомій сили,
Законодавиці балів?
І він-бо серде їй палив!
Вона про нього в пітьмі ночі,
Коли не прилітав Морфей,
Гадала потай від людей,
На місяць томні звівши очі,
І марила, що вдвох підуть
Вони верстати скромну путь!

XXIX

Коханню кожен він підвладний;
Але незайманим серцям
Воно живлюще і відрадне,
Як буря весняним полям:
Дощами пристрасті їх миють,
Вони оживлюються, спіють —
І подих зрошує живий
І цвіт, і овоч золотий.

Та в віці пізньому, безплоднім,
На повороті наших літ
Любов кладе мертвотний слід;
Так осінь повівом холодним
В болото обертає луг
І оголяє ліс навкруг.

XXX

Шкода й казати: наш Євгеній
Татьяну любить, як дитя;
В тривозі й ревності шаленій
Він їй присвячує життя.
Забувши розум, він щоранку
Ббігає до скляного ганку,
Іде під накриттям склешінь;
За нею всюди він, як тінь;
Щасливий він, коли пухнатий
Боа накине на плече,
Руки діткпеться гаряче,
Хустинку встигне їй подати
Чи владним поруком очей
Розсуне пишний полк ліврей.

XXXI

Вона його не помічає,
Хоч би розпався він у прах.
Спокійно вдома зустрічає,
Слів зо три скаже у гостях,
Уклоном часом тільки стріне,
Не поговорить і хвилини:
Кокетства в ній нема й сліда —
Так вищий світ заповіда.
Онегін бліднуть починає,—
Їй чи не видно, чи не жаль;
Уже йому тяжка печаль,
Либоń, сухоти навіває.
Всі шлють його до лікарів,
А ті — на води з цих країв.

XXXII

А він не їде; він зарані
Ладен до прадідів писать,

Що буде скоро; а Татьяні
Хоч би там що (така їх стать);
А він упертий, не здається,
Іще надія в серці б'ється;
Хоча недужий він, рука
Пero за дужих двох стиска,
Любовне пишучи визнання.
Хоч у листах не без причин
Користі мало бачив він,
Та, видно, стерпіти страждання
Євгеній більше сил не мав.
От що княгині він писав.

Лист
Онегіна до Татьяни

Я знаю все: образить вас
Моя печальна таємниця.
Яким презирством загориться
Ваш погляд, гордий повсякчас!
Чого я хочу? І для чого
Відкрию душу вам свою?
Для сміху, може, ще й лихого,
Я тільки привід подаю!

Випадком вас колись зустрівши,
В вас іскру ніжності вловивши,
Я їй повірити не смів:
Не дав зростати звичці любій;
Свою набриду волю в шлюбі
Я втратити не захотів.
Іще одно нас розлучило...
Нешансна жертва, Ленський впав...
І все, що серце полюбило,
Від серця геть я відірвав;
Чужий усім, на самотині
Я думав: воля й супокій
Замінить щастя. Боже мій!
Як помилувсь, як мучусь нині!

Ні, бачити щохвилі вас,
Ходити вслід, як тінь незрима,
Ваш усміх, погляд повсякчас
Ловить жадібними очима,

Ваш голос чути, розуміть
Усю довершеність безкраю,
У муках перед вами мліть,
Бліdnіti й гаснуть... о мій раю!

Та не для мене це: щомить
Слідкую марно я за вами;
Життя іде, життя летить,
А я розтрачує без тями
Від долі визначені дні.
Вони вже й так тяжкі мені.
Я знаю: довго не страждати,
Земна кінчиться путь моя,
Та мушу вранці певність мати,
Що вас удень зустріну я...

Боюсь: в мольбі моїй смиренній
Побачить вапн суворий зір
Піdstупні хитрощі мерзені —
І чую гнівний ваш докір.
Коли б ви знали, як жахливо
Тайти пристрасну любов,
Палать — і розумом гнівливо
Бентежну гамувати кров;
Хотіть коліна вам обняти
І, припадаючи до ніг,
Мольби, признання виливати,
Все, все, що висловити б міг,—
А навіч холодом жорстоким
І мову, й погляд повивати,
Спокійно з вами розмовлять,
Дивитися веселим оком!..

Та годі вже: з собою сам
Не встою більше в боротьбі я;
Нехай мана — моя надія,
Та віддаюсь на волю вам.

XXXIII

Вона мовчить. Послання друге,
Послання третє — все дарма,
Вона мовчить. Він, повен туги,
В зібрання їде. Там сама

Вона назустріч. Загадкова,
Не промовляє ані слова.
У! холодом яким страшним
Ця постать віс перед ним!
Мов заніміли, мов камінні,
Її погордливі уста!
Євгеній поглядом чита:
Де жалоці, зніяковіння?
Де сльози? Їх нема й слідів!
На цім обличчі тільки гнів...

XXXIV

Та, може, острах потасмний,
Щоб світ і муж не догадав
Про той дівочий пал даремний,
Про все, що лиш Онегін знов...
Надій нема! Він од'їжджає,
Своє безумство прокливає,—
І хоче знову, як колись,
Життя шумливого зреється,
І в кабінеті мовчазному
Згадав він, як нудьга за ним
Гопилась привидом грізним
У світі шумному й пустому,
За комір, бідного, взяла
І в темний закут затягла.

XXXV

Він оддає без перебору
Увагу Гіббону, Руссо,
Манзоні, Гердеру, Шамфору,
Madame de Staël, Біша, Ticco,
Скептичного читає Беля,
Читає твори Фонтенеля,
Читає й напих мудреців,
Усе приймаючи без слів:
І альманахи, і журнали,
Що мудро вміють нас повчать,
Де так тепер мене корятъ
І де високі мадригали
Стрічав недавно я собі:
E sempre bene *, далебі.

* І що ж, чудово (*італ.*). — Ред.

XXXVI

І що ж? Очима він читає,
А думи липуть геть відтіль;
Самотню душу огортає
Солодких марев ніжний біль.
Поміж рядками ненароком
Духовним він читає оком
Рядки незримі. Тільки їм
Дається він еством усім.
То нерозгадані подання
Затъмареної давнини,
Чудні, незрозумілі сни,
Погрози темні, віщування,
Чи казки таємничий зміст,
Чи діви молодої лист.

XXXVII

І от поволі западає
Він у бездумний тихий сон,
Уява перед ним метає
Свій різnobарвний фараон *.
То бачить він: юнак знайомий
Лежить в заметі нерухомий,
Немов заснув оце тепер,
І чути голос: що ж? умер!
То бачить ворогів отруйних,
Наклепників, тхорів лихих,
І коло зрадниць молодих,
І лиця давніх друзів буйних,
То дім сільський — і край вікна
Сидить вона... і все вона!..

XXXVIII

Він так оддався цим тенетам,
Що мало в безум не запав
Чи навіть не зробивсь поетом...
Ото б то нас обдарував!
А справді: жертва магнетизму,
Російських віршів механізму

* Фараон — гра в карти.— Ред.

Він ледве не осяг в ті дні
На диво дивнє мені.
Скидавсь він сильно на поета,
Як при каміні сам один
Курникав *idol mio* * він
Або солодке *Benedetta* **,
І в полум'я, мов крізь туман,
Ронив пантоклю чи роман.

XXXIX

Дні мчались; голубливим летом
Тепло лилося крізь етер;
І не зробився він поетом,
Не збожеволів, не помер.
Весна живить його; уперше,
Покої замкнені віднерши,
Де зимував він, як бабак,
Зрадівши з весняних ознак,
Віп ранком ясним виїжджає
Прудкими кіньми на Неву.
Кору стемнілу льодову
Золотить сонце; струмінь грає
Із-під забруднених снігів.
Куди ж бо їхати велів

XL

Онегін мій? Це діло знане,
Ви угадали; справді так:
До неї знову, до Татьяни,
Наш непоправний мчить дивак.
Ввіходить, на мерця похожий.
Немає ні душі в прихожій.
Він далі, двері відчинив
Одні і другі. Що ж уздрів,
Що сильно так його вражає?
Княгиня перед ним одна,
Сидить неприбрана, сумна,
Листа задумано читає,
І по лицю її стіка
Гарячих, тихих сліз ріка.

* Мій кумир (*ital.*). — Ред.

** Благословенна (*ital.*). — Ред.

XLI

Хто б сліз її на самотині
В цю бистру мить не розгадав!
Хто б Тані бідної в княгині,
Смутної Тані не пізнав!
Німий од каяття й тривоги,
Упав Онегін їй у ноги;
Вона здригнулась і мовчить.
І на Онегіна зорить
Без дивування і без гніву.
Його пригаслий, тъмяний зір,
Благання і німий докір
Вона забагнула. Просту діву,
Із серцем, повним давніх мрій,
Скорбота воскресила в ній.

XLII

Вона йому не каже встати,
Очей не відведе своїх,
Холодну руку відірвати
Від уст не важиться палких...
Куди вона душою лине?
В мовчанні йдуть тяжкі хвилини —
І Таня стиха почала:
«Доволі, встаньте. Мить зайншла
Сказати все нeliцемірно.
Чи впам'ятку, Онегін, вам,
Як ми в алеї сам на сам
Зустрілися, і так покірно
Ваш осуд вислухала я?
Настала ж і черга моя.

XLIII

Була молодша я в ту пору,
Здається, краща я була,
Любила вас — та, крім докору,
Що в серці вашому знайшла?
Як говорили ви зо мною?
Вам не була вже новиною
Наївна дівчинки любов?
І нині — боже! — стигне кров,

Згадавши проповідь холодну
І погляд зимний... Але вас
Я не виную: ви в той час
Поводилися благородно,
Як справжній чесний чоловік:
За це я вдячна вам повік...

XLIV

Тоді — чи правда ж? — у пустині,
Вам, вихованцеві Москви,
Була не люба я... Та нині
Чому так одмінились ви?
Чому впадаєте за мною?
Чи не тому, що між юрбою
Ношу уславлене ім'я,
Що княжий титул маю я?
Що муж скалічений у бої,
Що нас за те цінує двір?
Тому, що людський поговір,
Мосю втішений ганьбою,
Вам славу міг би голосну
Створити легко в мить одну?

XLV

Я плачу... Як своеї Тані
По цей ви не забули час,
То вірте: краще б дорікання
Тепер я прийняла від вас,
Ніж порив пристрасті шалений,
Такий образливий для мене,
Ці сльози, ці палкі листи...
Колись у грудях берегти
Хоч теплий жаль могли ви потай
До мрій невинних, молодих...
А нині — що до ніг моїх
Вас привело? Яка дрібнота!
Як з вашим серцем і умом
Бути почувань дрібних рабом?

XLVI

Весь пишний цвіт моєї долі,
Життя гучного марний грім,

Мій успіх у високім колі,
Багаті учти, модний дім,—
Що в них? Віддать могла б я радо
Нікчемну розкіш маскараду,
У весь цей блиск, і шум, і чад
За кілька книг, за дикий сад,
За тишу закутка сільського,
За ті місця, де стріла вас
Я в юності своєї час,
За цвінтар, де піdnісся вбого
Дубовий хрест між верховіть:
Моя там няня бідна спить...

XLVII

А щастя видилось безмежне
Так близько!.. Та любов моя
Розбилася. Необережний
Зробила, може, вчинок я:
Мене в тужливому риданні
Благала мати; біdnій Тані
Були однакі всі шляхи.
Я вийшла заміж. Без пихи
Я вас прошу мене лишити.
Я знаю: в вашім серді есть
І гордість, і справедлівість.
Я вас люблю (пошо тайти?),
Та з ким я стала до вінця —
Зостанусь вірна до кінця».

XLVIII

Вона пішла. Євгеній хмурний
Стойть, немов ударив грім;
Якої муки порив бурний
Він в серді відчува своїм!
Та враз остроги задзвеніли,
І в час, Онегіну немилій,
Татьяни чоловік ввійшов.
Тепер, читачу любий, знов
З моїмгероєм розлучімось
Надовго... ба й навік... із ним
Доволі ми шляхом одним

Бродили в світі. Обійміось,
На берег вийшовши. Ура!
Давно (чи правда ж бо?) пора!

XLIX

Хоч друг, хоч ворог ти, читачу,
Та приязно розстались нам
Я зовсім перепон не бачу.
Прощай. Хоч би з яким чуттям
Шукав у строфах цих недбалих
Ти шуму років одбуялих,
А чи спочинку від трудів,
Малюнків жвавих, гострих слів,
Чи лиш помилок граматичних —
Дай боже, щоб у книзі цій
Для втіхи любої, для мрій,
Для серця, для боїв критичних
Ти хоч би крихту міг найти.
Прощай. Прийшли ми до мети.

L

Прощай, мій вірний ідеале,
І ти, супутнику чудний,
І ти прощай, патхення стало
Труда малого. Чар живий,
Поету щастя принесли ви:
Забув я з вами світ бурхливий,
До міліх серцем говорив.
Багато проминуло днів,
Відколи молода Татьяна
І мій герой у тьмянім сні
Враз появилися мені,—
І вільноплинного романа
Іще не ясно бачив даль
Я крізь магічний свій крипталль.

LI

А ті, кому я вечорами
Початок новіті читав,—
Одних нема, а ті не з нами,
Як Саді те давно сказав.

Без них портрет дорисував я
З Онегіна. А та, що взяв я
Татьяні молодій за взір...
О, скільки втрат було з тих пір!
Блажен, хто міг лишити рано
Бенкети юності, до дна
Її не випивши вина,
Хто не скінчив її романа
І враз умів розстаться з ним,
Як я з Онегіним моїм.

ПРИМІТКИ ДО «ЄВГЕНІЯ ОНЕГІНА»

¹ Писано в Бессарабії.

² Dandy, франт.

³ Капелюх à la Bolivar.

⁴ Відомий ресторатор.

⁵ Риса охолого почутия, гідна Чайльд-Гарольда. Балети п. Дідло повні жвавості, натхнення і принадності незвичайної. Один із наших романтических письменників бачив у них значно більше поезії, ніж у всій французькій літературі.

⁶ Tout le monde sut qu'il mettait du blanc; et moi, qui n'en croyais rien, je commençais de le croire, non seulement par l'embellissement de son teint et pour avoir trouvé des tasses de blanc sur sa toilette, mais sur ce qu'entrant un matin dans sa chambre, je le trouvai brossant ses ongles avec une petite vergette faite exprès, ouvrage qu'il continua fièrement devant moi. Je jugeai qu'un homme qui passe deux heures tous les matins à brosser ses ongles, peut bien passer quelques instants à remplir de blanc les creux de sa peau.

(*Confessions de J. J. Rousseau*) *.

Грім випередив свою добу: тепер по всій освіченій Європі чистять нігти особливою щіточкою.

⁷ Вся ця іронічна строфа — це є, власне, тонка похвала прекрасним дочкиам отчизни нашої. Так Буало, нібито докоряючи, хвалить Людовіка XIV. Наші дами сполучають у собі освіченість із люб'язністю і сувору чистоту звичаїв з тією східною принадливістю, що так зачарувала пані Сталь (див. Dix années d'exil **).

* Усі знали, що він користувався білілом; я спершу цьому не вірив, але почав схилятись до цієї думки не тільки тому, що колір його обличчя ставав кращий і що на його туалетному столику стояли сліпчики з білілом, а й тому, що, ввійшовши якось уранці в його кімнату, я побачив, що він полірує собі нігти особливою маленькою щіточкою,— він гордо робив це й далі при мені. Я подумав, що людина, яка тратить щоранку дві години на полірування своїх нігтів, може, звісно, потратити кілька хвилин на те, щоб зарівняти білілами свою шкіру (*«Сповідь» Ж.-Ж. Руссо*) (франц.).— Ред.

** «Десять років вигнання» (франц).— Ред.

⁸ Читачі пам'ятають прегарний опис петербурзької ночі в ідyllі Гнедича:

Вже ніч; та не меркнуть хмарок позолочені смуги.
Без зір і без місяця все у прозорому світлі.
У морі далекім сріблисті пам видю вітрила
Легких кораблів, що мов плинуть у сильному небі;
У сяйві нетьмаренім небо нічне височіс,
І заходу пурпур зливається з золотом східним,
Немов зорянця за вечором тихим виводить
Рум'яний світанок. Була та година чудова,
Як літа короткого дніам поступаються ночі;
Як погляд чужинця чарує на небі північнім
Злиття мерехтильової тіні та цікного сяйва,—
Південному небу окраса така невідома;
Та ясність, що схожа па знади північної діви,
Чиї розум'янені щоки та очі блакитні
Відтінені ледве волосся білявого пасмом.
Тоді над Невою, над пишним Петрополем бачать
Без присмерків вечір і ніч бистрольотну без тіні;
Тоді Філомела, півничні пісні доспівались,
Ранкові заводить, вітаючи день полум'яний.
Та пізно; повіяла свіжість па тундри надпісвські...
Роса опустилась
Вже північ. Нева, що шуміла під безліччю вессел,
Спокійно тече; городняни вернулися до міста;
Мовчить суходіл, не хвилює вода, всюди тихо;
Лиш деколи шум од мостів пробіжить над водою;
Лиш поклик протяжний із селищ далеких пролине,
Де ратна сторожа веде перегук опівнічний.
Все спить...

⁹

Осяйні богині очі
Зрить захоплений пійт,
Що не спить посеред ночі,
Обіпершись па грапіт.

(Муравйов. Богині Неви)

¹⁰ Писано в Одесі.

¹¹ Автор, з боку матері, походження африканського.

¹² Із першої частини «Дніпрової русалки».

¹³ Найсолодкозвучніші грецькі імена, як наприклад: Агафон, Філат, Федора, Фекла тощо, вживані у нас лише серед простомлюди.

¹⁴ Грандісон і Ловлас — герої двох славетних романів.

¹⁵ Si j'avais la folie de croire encore au bonheur, je le chercherais dans l'habitude * (Шатобран).

¹⁶ Бідний Йорік! — вигук Гамлета над черепом блазня. (Див. Шекспіра і Стерна).

¹⁷ (Тут Пушкін дає примітку, що має значення власне для російського тексту. Подаємо її, проте.— M. P.).

У попередньому виданні, замість *домой летят*, помилково націкруковано *зимой летят* (що не мало ніякого смислу). Критики,

* Коли б я мав перозум іще вірити в щастя, я шукав би його в звичці (франц.). — Ред.

того не втімивши, бачили анахронізм у наступних строфах. Сміємо запевнити, що в нашім романі час розчислено за календарем.

¹⁸ Юлія Вольмар — Нова Елоїза. Малек-Адель — герой серединнього собі роману M-me Cottin. Густав де Лінар — герой преходрошої повісті баронеси Крюндлер.

¹⁹ Вампір — повість, невірно приписана лордові Байрону. Мельмот — геніальний твір Матюріна. Jean Sbogar — відомий роман Карла Нодье.

²⁰ Lasciate ogni speranza voi ch'entrate *. Скромний автор нати переклав тільки першу половину славетного вірша.

²¹ Журнал, що видавав колись пебіжчик О. Ізмайлова досить неакуратно. Видавець одного разу другом просив вибачення у публіки, виправдуючись тим, що він па святах гуляв.

²² Г. А. Баратицький.

²³ В журналах дивувались, як можна було назвати *дівою* просту селянку, тоді як благородні панни, трохи нижче, названі *дівчичками*!

²⁴ «Це значить,— зауважує один із наших критиків,— що хлопчики бігають на ковзанах». Цілком вірно.

25

За моїх щасливих днів
Я колись *аї* любив
Поетичні, свіtlі струмі:—
Це — подоба почутів,
Це — кохання сии безумні і т. д.

(*Послання до Л. П.*)

²⁶ Август Лафонтен, автор дуже багатьох родинних романів.

²⁷ Дивись: «Перший сніг», поезія князя Вяземського.

²⁸ Див. опис французької зими в «Еді» Баратицького.

29

Зовет кот кошурку
В печурку сиатъ.

Віп'явання весілля; перша ліспя провіщає смерть.

³⁰ Таким способом дізнаються, як ім'я майбутнього жениха.

³¹ (В оригіналі 7-й і 8-й рядок звучать так:

Лай, хохот, пенье, свист и хлоп,
Людская мольвь и конский топ!

До цього місця Пушкін дав примітку, яку й перекладаємо.— *M. P.*)

В журналах засуджували слова: *хлоп*, *молвь* і *топ* як нездешні новотвори. Слова ці — корінні руські. «Вышел Бова из шатра прохладиться и услышал в чистом поле людскую мольвь и конский топ» (*Казка про Бову Королевича*). *Хлоп* уживається як простолюдна мова замість *хлопание*, як *шип* замість *шипение*:

Он шип пустил по-амейному.

(*Древние русские стихотворения*)

Не треба заважати свободі нашої багатої і прекрасної мови.

³² Один із наших критиків, здається, бачить у цих віршах незрозумілу для нас непристойність.

* «Облиште всяку надію, сюди входячи (із «Божественної комедії» Данте) (ital.). — Ред.

³³ Ворожійні книги видають у пас під фірмою Мартина Задеки, достойного чоловіка, що не писав ніколи ворожійних книг, як зауважує Б. М. Федоров.

³⁴ Пародія відомих рядків Ломопосова:

Зоря багряпою рукою
Від ранішніх спокійних вод
Виводить з сонцем за собою,— і т. д.

³⁵

Буянов, мій сусід,

Учора завітав, не голений давненько,
Розтріпаний, в пуху, в кашиці з козирком...

(Небезпечний сусід) *

³⁶ Наші критики, вірні поклошки прекрасної статі, сильно нападались на непристойність цього рядка.

³⁷ Паризький ресторатор.

³⁸ Рядок з Грибоєдова.

³⁹ Славетний зброяр.

⁴⁰ У першому виданні шоста глава кінчалась так:

А ти, патиція, ти, крилате,
Тебе прошу я прилітати,
Дрімоту серця оживляй,
У закуток мій прибувай,
Не дай заснуть душі співцевій,
Похолодіти й зачертвіть,
А далі й зовсім скам'яліть
У людській метуші дешевій,
Серед гордівників пустих,
Серед спокусників дурних,

XLVII

Серед бездушних і лукавих,
Лихих, розбензених дітей,
Злочинців смішио-нецікавих,
Судців без розуму й очей,
Серед кохеток богомільних,
Серед холопів добровільних,
Серед щоденних, модних звад,
Серед ласкавих, чесних зрад,
Серед пересудів холодних
Жорстоких, злісних язиків,
Серед порожніх, марних дпів,
Думок і діл неблагородних,
У цім болоті, де загруз
Між друзів і служитель муз.

⁴¹ Левшин, автор багатьох творів із галузі господарської.

⁴²

Дороги, як сади у нас:
Дерева, з дерном вал, канави;

* В. Л. Пушкіна.— M. P.

Роботи досить, досить слави,
І не проїхати в інший час.
Із тих дерев, па варту схожих,
Проїжджим не яка користь;
Воно краса,— та, мов на злість,
У думці вірш: для перехожих!
На тракті руському ізда
Тоді лиш не гірка біда,
Коли — красуня кришталева,
Наш Мак-Адам, чи то Мак-Єва* —
Зима всі колії доріг
Затягне чавуном льодистим,
І запорошить рапній спіг
Сліди її піском пущистим,
Або коли дощам услід
Така розляється посуха,
Що перейде калюжу вбрід,
Закривши очі, навіть муха.

(«Станція». Князь Вяземський)

*³ Порівняння, запозичене у К**, відомого грайливістю уяви. К. розповідав, нібито, бувши посланий кур'єром од князя Нотьомкіна до імператриці, віп їхав так швидко, аж його шпага, висунувшись кінцем із візка, стукотіла по верстових стовпах, як по частоколі.

*⁴ Rout — вечірнє зібрання без танців, означає, власне, патови.

УРИВКИ З ПОДОРОЖІ ОНЕГІНА

Остання глава «Євгенія Онегіна» видана була окремо, з такою передмовою:

« Випущені строфі давали пе раз привід до нарікань і насмішок (зрештою, дуже справедливих і дотепних). Автор чистосердечно признається, що він вилучив із свого роману цілу главу, де описана була подорож Онегіна по Росії. Від п'ого залежало позначити цю вилучену главу крацками чи цифрами; але, щоб уникнути спокуси, намислив віп краще виставити, замість дев'яного помера, восьмий пад останньою главою Євгенія Онегіна і пожертвувати одпою з кіпцевих строф:

Пора: спокою серце просить;
Дев'яту пісню я кіпчив;
Дев'ятий вам мене виносить
До пожаданих берегів —
Хвала вам, дев'ятью Каменам і т. д.»

П. О. Катеніп (котрому прекрасний поетичний талант не перешкоджає бути і тонким критиком) зауважив нам, що це вилучення, може, й вигідне для читачів, шкодить, однаке, плацові цілого твору; бо через п'ого переход од Татьяни, повітової шап-

* Словесна гра, побудована на тому, що певний тип доріг, мотіїв щебенем, називано макадам (за іменем їх винахідника, англійського інженера Мак-Адама). — M. P.

ночки, до Татьяни, значної дами, стає падто ралтовим і нез'ясованим.— Увага, що виявляє досвідченого художника. Автор сам відчував справедливість його, але паважився вилучити цю главу в причини, важливих для нього, а не для публіки. Деякі уривки були падруковані; ми тут їх уміщуємо, додавши до них інші де-кілька строф.

Свєтлій Онегін із Москви їде в Нижній Новгород.

перед пим

Клоочеться Макар'їв шумний,
Кипить багатством голосим.
Тут перли з Індії місливи,
З Європи — вина тут фальшиві,
Бракових коней табути —
Із степової сторони.
Картяр привіз свої колоди,
Що будять у серцях огонь,
Поміщик — пересілих допъ,
А допъ — застарілі моди.
Всяк бреше, метушіпня, рух,
А всюду меркантильний дух.
Нудьга!..

Онегін їде до Астрахані, а звідти на Кавказ.

Він бачить: рис Терек славний
Граніт високих берегів;
Орел ширяє там державний,
Там олень роги нахилив;
Верблюд одпочиває в тіні,
Черкеський кінь летить в долині,
І круг мандрованих шатрів
Пасуться вівці калмиків.
А далі — пасмо гір далеке;
Там путь відкрито. Збройна рать
Пройшла за ту природу гать,
За скелі, повні небезпеки;
Уздовж Арагви і Кури
Російські нап'ято шатри.

*

Пустелі вартовий незмінний,
Між пагорбів і світлих лук,
Стойть Бешту гостровершинний
І весь у зелені Машук,
Машук, подавець вод цілючих;
Округ струмків його кицучих
Шумить недужих блідний рій:
Хто жертва войовничих дій,
Хто Почечуя, хто Кіпріди;
Той прагне в чарівній вэді
Роки зміцнити молоді,
Кокетка — образ миловидний
Вернути собі; помолодіть
Старий жадає — хоч на митъ.

*

В гіркому роздумі, в печалі,
Серед недобитків сумних,
Онегін оком, повним жалю,
Зорить на дим струмків живих
І мислить тяжко, як і всюди:
Чом рапи не дістав я в груди?
Чом пе безсилій я такий,
Як оц відкупник той старий?
Чому, як засідатель кволій.
Я пе лежжу в паралічі?
Чому пе чую я в плечі
Хоч ревматизму? Доле, доле!
Я сильпій, у грудях жага;
А ждать чого? Нудьга, нудьга!

Онегін одвідує потім Тавріду.

То для уяви край священний:
З Атрідом там змагавсь Пілад,
Там заколовся Мітридат,
Співав Міцкевич там цатхепенний
І посеред приморських брил
Литовський бачив небосхил.

*

Ви пишні, береги Тавріди,
Коли вас бачиш з корабля
У сяйві ранішнім Кіпріди,
Як вас уперше бачив я;
Ви гордо зносилися над морем,
На небі синім і прозорім
Палали обриси вершин,
Узор осель, дерев, долин
Стелився вдаль передо мною.
А там, серед хаток татар...
Який відчуув я в серці чар!
Якою тугою палкою
Стискались груди кам'япі!
Ta, музо, відлетіли дні.

*

Хоч би які чуття тайлісь
Тоді в мені — їх щез і слід:
Мипулися або змінилися...
Засніть, тривоги давніх літ!
Були потрібні юнакові
Пустиш, хвиль краї перлові,
І скелі, і шумливий вал,
І діви гордий ідеал,
І неподілені страждання...
Не ті вже дні, не ті вже сни;

Ви стихли, бурної весни
Високолетні поривання,
І в кубок поетичних снів
Води чимало я долив.

*

Не ті вже радують картипи:
Люблю піщаний косогір,
Під хаткою дві горобини,
Похилий тин, зарослий двір,
Від хмар сиренівських тінь широку,
Соломи куши біля току,
Ставок у колі верб густих,
Качок роздорля молодих;
Для серця мила балалайка
Та п'яний тупіт тропака
Біля пизельского шинка;
Мій ідеал тепер — хазяїнка,
Мої бажання — тихий лан,
Ta хліба кус, та сам я пан.

*

Якось, у дотп зайшовши зрання
До загороди для корів...
Тъху, прозаїче лепетання,
Сміття фланандських малярів!
Змінівся, правда ж, я до краю,
Бахчисарайський водограю?
Чи навівав таке на ум
Мені твій нескіпченний шум,
Як я вбачав перед собою
Зарему, всю вогонь і пал...
Серед пустих розкішних зал,
Через три роки, вслід за мною,
Онегін був у тих місцях
І пригадав мене в думках.

*

В курній Одесі жив тоді я...
Там довго пебеса ясні,
Вітрил кунецьких там білів
Весела зграя вдалини;
Там дух Європи повіває,
І південъ там розкішно сяє,
Племен і лиць різномаціть.
Там італійська річ бринить
Крізь довгих улиць гомін жвавий,
Там ходить гордий слов'яни,
Француз, іспанець, вірменин,
І грек, і молдаван смуглявий,
І з єгиптянської землі
Корсар в одставці, Моралі.

*

Одесу віршами давінкими
Наш друг Тумапський описав;
Небезсторонніми очима
Її, па жаль, він сноглядав.
Справдешнім будучи поетом,
Пішов блукати він з лорнетом
Один над морем голубим —
І чарівним пером своїм
Сади одеські вславив циро,
Усе гаразд, та що робить?
Там голий степ павкруг лежить;
Там людський труд лише допіру
Примусив деревця малі
Павати затішок землі.

*

Де пак, читачу, ми з тобою?
В курпій Одесі,— я сказав;
Але назвать її брудною
Я міг би теж не без підстав.
Щороку тижнів шість Одеса,
По волі бурного Зевеса,
Уся в болоті, у багні
Перебуває почі й дні.
Грязюки на аршин усюди,
І до сусіда йде сусід
На хідлях улицею вбрід;
Карети топуть, грузцуть люди,
І віл рогатий заміня,
У дрожку впряженій, копя.

*

Та вже каміння дробить молот,
І незабаром брук лункій,
Мов панциром, укрисе город,
Урятувавши від стихій.
Однак в Одесі многоводній
Ще вада є одна й сьогодні.
Яка, вгадайте! — брац води.
Потрібні тут важкі труди...
Та що ж? Це не велике горе,
Коли без мита нам вино
В Одесу ввозиться давно.
А сонце золоте, а море...
Чого ж вам, друзі ви мої?
Благословені тут краї!

*

Було, лиш гримче па світайні
Гучна гармата з корабля,—

По урвищах, у тиші ранній
До моря вже збігаю я.
Потому, лульку закутивши,
З води соленої зміцнівши,
Як мусульманин у раю,
Я каву по-турецьки п'ю.
Іду. Casino негромонний
Відчішено; посуди стук
Відтіль лунає; на руїдук
Маркер виходить напівсонний
З мітлою довгою в руці,—
І вже зійшлись там два купці.

*

От і майдан ожив пістрявий,—
І скрізь, куди лише зір упав,
Біжать у справах і без справи,
Однаке більше задля справ.
Син розрахунків та одваги,
Іде купець оглянуть флаги,
Довідатись, чи небосхил
Знайомих пе несе вітрил,
Спитатися: які товари
Узято пині в карантин?
Чи привезли запаси вищі?
І як чума? і де пожари?
І чи не чути де війни,
Чи ще якоїсь новини?

*

Та ми собі, народ педбалій
Між заклопотаних купців,
Ми тільки устриць дожидали
Від царгородських берегів.
Що устриці? прийшли! Чудово!
Біжить, таке почувши слово.
Обжер ватага молодих
Ковтати самітниць живих,
Що сік оббрізкав цитриновий.
Шум, суперечки; із льохів
Випа припіс для юнаків
Отоп*, па послуги готовий;
Незримо, в суеті гучний.
Рахунок вироста грізпий.

*

Та вже темніє вечір синій,
Пора до оперних дверей:
За ними чарівний Россіні,
Європи лобленець — Орфей.

* Відомий ресторатор в Одесі.

До зимніх критиків байдужий,
Він вічно юний, вічно дужий,
Він звуки лле — вони киплять,
Вони течуть, вони горять,
Як поцілунки запашисті,
Коханко пристрасна, твої,
Як розшумілого аї
Струмки та бризки золотисті...
Та чи не гріх, скажіть усі,
З вином рівнять do-ro-mi-si?

*

А скільки там зачарування?
А невпокійливий лорнет?
А за кулісами стрівання?
А prima donna? а балет?
А ложка, де сидить гордлива
Негоціантка чарівнива
У грі таємних почуттів
Серед закоханих рабів?
Вона вчуває й не вчуває
І каватиші, і мольбам,
І в жартах пристрасним словам...
А муж — в кутку собі дрімає,
Спросоння фора закричить,
І позіхне, і знову спить.

*

Фінал гримить; пустіє зала;
Шумлять карети баґачів;
Юрба увесь майдан залляла
У сляві зір та ліхтарів,
Дитя Авзонії щасливе
Мотив паспіве грайливий,
Що сам у пам'яті засів,
А ми ревем речитатив.
Ta завмира Одеса сонна,
В повітрі млистому теплінь.
Сріблістий місяць в височинъ
Пливе. Прозорчаста запона
Вкриває небо. Все мовчить;
Лиш море Чорне стугонить...

*

Отож я жив тоді в Одесі...

УРИВКИ З ДЕСЯТОЇ ГЛАВИ

I

Велитель кволий і лукавий,
Плішивий красень, друг забав,
Пригрітий помилкою слави,
Тоді над нами царював.

• • • • •

II

Його ми дуже смирним знали,
Коли не наші кухарі
Орла двоглавого щипали
При Бонапартовім шатрі.

• • • • •

III

Гроза дванадцятого року...
Хто врятував нас од тривог?
Народ, що в лють запав жорстоку,
Барклай, зима чи руський бог?

• • • • •

IV

Та бог помог нам — і смирились
Ті, що були запали в гнів,
І ми в Парижі опинились,
А руський цар — вождем царів.

• • • • •

V

І що жирніше, то і тяжче;
Народе руський наш дурний,
Скажи мені, чому і нащо

• • • • •

VI

Ачей, о Шіболет пародний,
Тобі б я оду присвятив,

Та віршомаз великородний
Мене уже попередив.

Моря дістались Альбіону

VII

Ачей, забувши зиск для раю,
Ханжа запреться в монастир,
Ачей, покірпий Миколаю,
Родинам верне він Сибір.

Ачей, дороги пам поправлять

VIII

Сей ратний муж, приречень вісник,
Кому склонилися царі,
Кого вінчав Петрів намісник,
Хто зник, неначе тільки зорі,

В тяжкому примусі спокою

*

IX

Тряслися грізно Піренеї,
Вулкан Неаполя палав,
Безрукий князь братам Мореї
Із Кішинєва вже кивав.
Кінджаам тінь...

X

«Вгамую всіх з моїм народом!» —
Наш цар в спокої говорив

* Тут, мабуть, ішли рядки, перемесені в вірш «Герой»:

Під глумним прізвиськом героя
Він гасне в розpacі страшнім,
Плащем закрившись бойовим.

Про тебе й гадки він не має,
Ти, Олександрів раб гідкий!

• • • • •

XI

Потішний полк Петра-титана,
Дружина сивих вусанів,
Що віддали колись тирана
До рук розлючених катів.

• • • • •

XII

Росія знову присмирила,
Утіхам цар оддавсь новим,
Та іскра вже давно горіла,
І, може, полум'ям ясним...

• • • • •

XIII

Вони єдналися до спілки,
Ото ж при келиху вина,
При чарці руської горілки...

• • • • •

XIV

Щоб словом почуття палити,
Вони збирались при столі
У неспокійного Микити,
У обережного Іллі.

• • • • •

XV

Друг Марса, Вакха й Афродіти,
Одважний Лунін закликав
Ні хвилі більше не терпіти
І красномовно бурмотав.
Читав свої поеті Пушкін,
Меланхолійний там Якушкін,
Запавши в благородний пал,

Підносив на царя кинджал.
Весь відданий Росії славній,
Вінцеві подумів своїх,
Кривий Тургенев слухав їх
І, слова рабство ворог давній,
Вбачав у цій юрбі дворян
Палких визволінників селян.

XVI

Було це при Неві льодистій.
Та в краї, де раніш веспа
Сміється Кам'янці тінистій,
Горbam похилим Тульчина,
Де Вітгенштейнові дружини
Дніпром підмивані рівнини
І степ надбузький облягли,
Діла по-іншому пішли...
Там Пестель... для тиранів,
І в рать вливав незнаний пал
Спокою повний генерал,
І Муравйов огнем одваги,
В ім'я нових, жаданих прав
Союзу сполох приспішав.

XVII

Спочатку ці таємні змови,
При чарці доброго вина,
Були то дружні лиш розмови,
І не доходила до дна
В серця збунтовані наука.
Усе була то тільки скука,
Неробство молодих умів,
Дорослих жарти пустунів.
Здавалось: та
.
вузли з вузлами
І сіть таємна поступово
Росію .
Наш цар дрімав

Михайло Лермонтов

ПОЕТ

Коли Рафáель у натхненні
Мадонни обриси священні
Чудовим пензлем змалював,—
Він, власний зрозумівши геній,
Перед картиною упав!
Та скоро захват цей чудесний
Погас у серці молодім;
В утомі, в роздумі німім
Забув він про вогонь небесний.

Так і поет: лиш забринить
У нього мисль, як він розлити
Готовий душу в звуках ліри,
Чарує світ — і в тишині
Співає у солодкім сні
Про вас, душі його кумири!
Та раптом остигає жар,
Стихає серця хвилювання,
Нема ї сліда хистких примар!
Та довго після первісний чаї
Живе — можливо, до скопання.

ПРОРОЦТВО

Настане час, Росіїй чорний час,
Коли, царі, впаде корона з вас,
Забуде чернь свою до вас любов,
І за поживу людям буде кров;
Коли дітей, коли невинних жон
Повалений не захистить закон;
Коли чума від купи мертвих тіл
Почне блукати між печальних сіл,

Щоб бідарів хустиною скликатъ,
І голод буде бідний край терзать,
І заграви відіб'ються в воді.—
Могутпій муж появиться тоді,
І ти його пізнаеш, і за мить
Збагнеш, чому булатний ніж блищить
В його руці. І знай: від сліз твоїх,
Від стогону юму лиш буде сміх;
І всім страшний він буде на землі,
Як плащ його, як дума на чолі.

ВОЛЯ

Моя мати — лиха недоля,
Батько в мене — тяжка неволя;
А брати мої, хоч і люди,
Не дають їм припасти на груди,
Обнятись;
Їм сором зі мною,
Бідним сиротою,
І знатись;

Тільки бог дав одну
Молодую жону,—
Волю-волюшку,
Вольність дав мені,
Найдорожчий дар.
Інша радість моя —
Батько, мати, сім'я:
Моя мати — роздолля широке,
А мій батько — небо високе;
Вони мене доглядали,
Годували, поїли, кохали;
Мої брати у лісах —
Берези та сосни.

Чи мчуся я на коні,—
Степ говорить мені!
Чи блукаю я по лугах —
Сяє місяць у небесах!
А брати мої в день ясний
Кличуть у затінок свій,
Махають здаля руками,

Мають зеленими шапками;
І воля мені гніздо звила
Як світ — неозоре!

АНГЕЛ

По небу опівночі ангел летів,
І тихо лунав його спів.
І місяць, і хмари, і зірки золоті
Вслухалися в звуки святі.

Співав про блаженство він духів ясних
У райських садах осяйних,
Про бога-творця він співав, і хвала
Його щиросердна була.

Він душу невинну, леліючи, ніс
Для світу печалі і сліз;
І звук його пісні в душі молодії
Зостався без слів, та живий.

І мучилася довго на світі вона,
Від дивної мрії сумна,
І звуків небес не могли ні на мить
Ій співи земні замінить.

* * *

Люблю я пасма синіх гір,
Коли з-за них в незмірну шир,
Неначе метеор ясний,
Спливає місяць золотий,
Владар найкращих дум співця,
Найкращий перл того вінця,
Що небо чисте горде ним,
Як цар земний — вінцем своїм.
Іще палає сонця жар,
Освітлюючи ребра хмар,
І місяцеві відступить
Усе не хоче він блакить;
Та скоро захід погаса...
Панує місяця краса.

Хмарок прозорчаста імла
Чоло йому оповила,—
Оце і вся його чалма,
Убору ж іншого нема.—
Хто не стрічав ночей таких
В степах чи серед гір стрімких?
Раз у такій голубизні
Я мчавсь на бистрому коні
В просторі радісних долин,
Як вітер, вільний і один.
Туманний місяць і мене,
Й коня мою, і все земне
Сріблястим блиском обсирав:
Я чув, як кінь мій трепетав,
Як пружним скоком від землі
Він одривався в свіжій млі;
І я в чудеснім забутті
Всі рухи сковував свої,
І з ним себе хотів я злить,
Щоб ще прудкіше нам летіть;
І довго линув так мій кінь...
Ta глянув я у далечінъ:
Все так же місяць там сіяв.
Мені, здалось, він дорікав
Холодним поглядом ясним,
Що чоловік з конем своїм
Обладу мовчазних степів
У нього відібрать хотів!

СМЕРТЬ ГЛАДІАТОРА

I see before me the gladiator lie...

Byron *

Шумує буйний Рим... аrena вся гrimить
Від оплесків гучних, у захваті єдина,—
А він — уражений — безмовно він лежить,
У крові і в пилу дрижать його коліна...
Даремно кличе він до жалощів юрубу:
І володар на час, і раб його сенатор
Вінчають усміхом звитягу і ганьбу...

* Я бачу перед собою поверженого гладіатора... Байрон
(англ.).— Ред.

Що знатним і юрбі упалий гладіатор?
Аktor освистаний — він марно шле мольбу!

І кров його тече — останні вже хвилини
Мелькають — близько смерть... І він думками
липе

У рідну сторону... Шумить ясний Дунай,
І кревні люди там, далекий, вільний край;
Він бачить — у сім'ї, на тихомирнім лоні,
Там батько простяга старі свої долоні
І сина заклика, опору ветхих днів,
І діток бачить він, що ніжно так любив...
Чекають там його — і здобичі, і слави...
Дарма! Нещасний раб, мов звір той лісовий
Він згинув, римлянам розпусним для забави...
Прощай, життя земне і люде рідний мій!
Так само й ти, Європо, що була
Для мрійників зразком і сонця, і тепла,
В могилу клонишся сумною головою,
Безсила в боротьбі вагань і дум тяжких,
Без віри, без надій — на горе і на сміх
Дитячою оганьблена юрбою!

Уже конаючи, звернула погляд ти
З зітханням, сповненим печалі,
На дні, коли могла ти радіспо цвісти,
На юність, що її ти знапостила в шалі
Отруйних мудрощів, пороку й суєти:
В жадобі заглушити останніх днів страждання
Ти пильно слухаеш пісні старовини,
Про рицарські часи луникі оповідання,
Гірких облесників невірогідні сни.

СУСІД

Хто б ти не був, смутний сусіде мій,
Люблю тебе, як друга юних мрій,
Товаришу мій у в'язниці,
Хоч долі вирок нас і розлучив,
Тепер — камінним муром розділив,
Надалі — млою таємниці.

Як сяєво вечірньої зорі,
Рум'яно догоряючи вгорі,

Привіт мені свій посилає,
І, спершись на рушницю, вартовий,
Спогадуючи вік свій молодий
У мріях, стоячи, дрімає,—

Тоді, чолом припавши до стіни,
Я слухаю, як, ніби з далини,
Пісні твої об камінь б'ються.
Про що вони? — не знаю, тільки мук
В них відголос, і вряд по звуку звук,
Мов сльози, тихо ллються, ллються.

І давніх літ надії та любов
У серці в мене оживають знов,
І думи, ніби птиці, в'ються,
І палить пристрасть віддихи грудей,
І кров кипить — і сльози із очей,
Як звуки ті, все ллються, ллються.

* *

Коли хвилюється злотоколоса нива,
І свіжий ліс шумить під леготом дзвінким,
І стигне у саду малинобарвна слива
Між листям тінявим, зеленим і тугим;

Коли в росі, подібній до намиста,
В рум'яні вечори чи в ранки осяйні
Із-під куща конвалія пашиста
Привітно уклоняється мені;

Коли струмок бринить в зеленій хащі яру
І, думці даючи щасливих дар хвилин,
Словами шепоче, виповнені чару,
Про мирний край, де народився він,—

Тоді смиряється в душі моїй тривога,
Тоді розходяться всі зморшки на чолі,
І щастя можу я збагнути на землі,
І в небесах я бачу бога!

ДУМА

Печально я дивлюсь на наше покоління!
Порожнє жде його чи темне майбуття,
Під темним тягарем зневіри й розуміння
 Без дії відцвіте його життя.

Багаті ми, з дитинства постарілі,
І пізпім розумом, і вадами батьків,
І томить нас життя, як рівний шлях без цілі,
 Немов бенкет у ворогів.

До зла й добра ганебно ми байдужі,
Ми рано в'янемо, не зnavши боротьби,
Перед погрозами — мов малюки недужі,
І перед владою — затуркані раби.

Так бідний овоч, завчасу дозрілий,
Ні ока, ні смаку не тішачи у нас,
Між квітами висить, чужак осиротілий,
І час їх розцвіту — його падіння час!

В безплідній мудрості ми розум засушили,
Ганебно криючи від друзів і братів
Надії молоді і благородні сили,

Що глум зневіри холодом побив.
Лиш токнувшись до чаші насолоди,
Її ми в юності вже розлили,
І, щастя боячись, немов тяжкої шкоди,
 Його найкращий сік ми геть спили.
Ні сни поезії, ані мистецтва мрії
Солодким захватом не палять серця нам.
І рештка почуттів у грудях марно тліє,
Мов скарб занедбаний, мов запустілий храм.
Ми й ненавидимо, і любим випадково,
Без жертв марнуючи і гнів свій, і любов,
І холод у душі панує в нас зимовий,

 Коли вогнем палає кров.
І предків нам нудні утіхи та забави,
Дитяча і скуча дрібна розпуста іх,
І до труни йдемо без щастя ми і слави,
 Минуле беручи на сміх.
В пустелю забуття похмурою юрбою
Пройдем по світу ми без шуму і сліда.
Не кинувши вікам ні думки осяйної,
 Ні генієм зігрітого труда.

І прах наш, з вироком судді й громадянина,
Нащадок оганьбить презирством без кінця,
Скорботним насміхом ошуканого сина
Із марнотратника-отця.

НЕ ВІР СОБІ

Que nous font après tout les vulgaires abois
De tous ces charlatans qui donnent de la
voix,
Les marchands de pathos et les faiseurs
d'emphase
Et tous les baladins qui dansent sur la
phrase?
A. Barbier *

Не вір, не вір собі, поете молодий,
Натхнення бійся, як недуги...
Це — хвора маячня в душі твоїй палкій,
Буяння мислі без потуги.

То не дари небес: то кров твоя кипить,
То надмір сили життєвої...
Себе в виру турбот наважся спопелить,
Розлий отруєні напої!

Чи трапиться тобі у заповітну мить
Знайти в душі, давно безмовній,
Те чисте джерело, що б'ється і шумить
У простоті солодкій, повній,—

Не дослухай його, не вір ти звукам тим,
Нехай летять вони забуті:
Рядком розміреним і словом крижаним
Ти не розкриеш нам їх суті.

Чи туга заріда в душевній глибині,
Чи пристрасть зашумить грозою,—
Ти до людей не йди на грища їх гучні
З шаленицею запальною.

* Яке діло нам, кінець-кінцем, до грубої гавкотні всіх отих
галасливих шарлатанів, торговців пафосом і майстрів пишномов-
ності, і всіх паяців, що танцюють на фразі? O. Barb'є (франц.).—
Ред.

Не принижай себе. Соромся торгуватъ
 То гнівом, то слухняним сумом,
І гній душевних ран гордливо виставлять
 На дивування недоумам.

Навіщо знати нам, чи ти страждав, чи ні,
 І що твої нам хвилювання,
Що давніх, юних літ надії навісні
 І розуму гіркі визнання?

Поглянь: святуючи, юрба людська іде
 Своїми звичними шляхами;
Турботи і сліда не вгледиш ти ніде,
 Очей, затьмарених сльозами.

А ти подумай лиш: чи є з них хоч один,
 Тяжким ударом не підтятий,
Хто не дійшов із них завчасно до сивин
 Без злочину чи без утрати?

Повір: для них смішний твій плач і жар в очах,
 Твій спів з докором монотонним,
Мов трагік той, актор з рум'янцем на щоках,
 Що потряса мечем картонним.

ТРИ ПАЛЬМИ

Східний переказ

В піщаних степах аравійських колись
Три пальми високі й стрункі розрослися.
Між них джерело із-під ґрунту скупого
Текло, ніби хвиля із срібла дзвінкового,
Бережене тінню зелених листків
Від лютого сонця й летючих пісків.

Так рік непомітно минув не один;
Та жоден мандрівник з далеких сторін
Жаркими грудьми не схилявсь до вологи
Уста відсвіжити, засмаглі з дороги,
І стали вже сохнуть у спеці тяжкій
І листя розкішне, й потік голосний.

І стали три пальми до бога волати:
«Навіщо зросли ми? Щоб тут зав'ядати?
Даремно в пустелі росли і цвіли ми
Під сонцем пекучим, нікому не зrimі,
Ні разу не втішивши погляд людський...
Неправий, о небо, твій вирок святий!»

І тільки замовкли — в просторі яснім
Пісок закрутivся стовпом золотим,
Дзвінків залунали незладжені звуки,
Пістрявою грою замаяли в'юки,
З'явились верблюди. Хитались вони
В грузькому піску, як у морі човни.

Моталися в них між зибучих горбів
Мережані поли похідних шатрів;
Їх руки смагляві щораз підіймали,
І чорні очі відтіль виглядали,
І, стан нахиливши вперед свій стрункий,
Коня гарячив бедуїн молодий.

І кінь вороний його ставма ставав
І барсом пораненим раптом стрибав;
І білого одягу складки красиві
Спадали фарису на плечі рухливі,
І з криком, і з свистом він мчав по піску,
Свій спis підкидав і ловив на скаку.

Із шумом підходить до пальм караван,
Веселій в іх тіні розкинувся стан.
Наповнились глеки дзвонисті водою;
Киваючи гордо гостям головою,
Їх пальми вітають як друзів своїх,
І радій струмок, напуваючи їх.

Та тільки-но присмерк на землю упав,
Сокири по кореню гук залунав,
І впали століті вихованці високі!
Одежу з них діти зірвали жорстокі,
Порубано потім тіла їх ставні
І палено довго на хижім вогні.

Коли ж на світанку розвівсь туман,
У путь свою далі пішов караван,

І попіл зостався в пустелі безводній,
Де вчора дерева цвіли благородні,
І сонце спалило останній їх прах,
І вітер розніс його в жовтих степах.

І нині все дике й порожнє кругом,
Не шепчеться листя з шумливим струмком:
Даремно в пророка він тіні благас,
Його лиши гарячий пісок засипає,
Та коршак чубатий в безлюдді німім
Клює свою здобич криваву над ним.

ДАРИ ТЕРЕКА

Терек вис в злобі хмурій
Між бескетів кам'яних,
Плач його — мов голос бурі,
Рипуть бризки сліз дрібних.
Та міняється лукаво
У степах він мимохіть
І, всміхаючись ласково,
Морю Каспію дзюрчить:

«Розступись, дідусю сивий,
Місце дай моїм валам!
Погуляв я, бунтівливий,
Супокою прагну й сам!
При Казбека верховині
Я від хмар життя узяв
І перечити людині
Цілий вік би я бажав.
Зруйнував Дар'ял я рідний
Для твоїх синів-орлів
І приніс як дар їм гідний
Безліч сірих валунів».
Та, схилившися на берег,
Каспій стих, немовби спить,
І ласково знову Терек
В ухо сивому дзюрчить:
«В мене є тобі гостинець,
Ще й гостинець он який!
З поля битви кабардинець,
Кабардинець молодий.

Він у панцері чудовім,
В налокітниках стальних,
Що святим з корану словом
Сяє золото на них.
Він нахмурив чорні брови,
А на вусах, як рубін,
Непокірливої крові
Вогняний запікся плин;
В оці щирім затаївся
Благородний отчий гнів;
На потилиці завився
Чуб, як звичай повелів».

Та, схилившися на берег,
Каспій древній все мовчить;
І в тривозі буйний Терек
Знов закрадливо шумить:

«Слухай, діду: дар безцінний!
Більш нема таких дарів!
Я до цього дня й години
Від усіх його таїв.
Труп козачки молодої
Я примчу, лише поклич,
З ясно-русою косою,
З блідо-смаглим шовком пліч,
У журбі лице туманне,
Ніжний погляд тихо спить,
Кров з малесенької рани
Перса білі червонитъ.
По красуні-молодиці
Не вдається в сум тяжкий
Лиш один у всій станиці
Козаченъко гребенський.
Осідлав він вороного
І між гір, в нічнім бою,
На кинджал чеченця злого
Зложить голову свою».

Замовчав — і над водою
Мов лілея розцвіла:
То з розмитою косою
Біла втоплена сплила.

І в могутнім пориванні
Звівся Каспій, як колись,
І вологою жадання
Сині очі пойнялись.
Він устав у повній силі,
Звеселивши береги,
І прийняв набіглі хвилі
З грізним рокотом жаги.

ЖУРНАЛІСТ, ЧИТАЧ І ПИСЬМЕННИК

Les poétes ressemblent
aux ours, qui se nourrissent
en suçant leur patte.

*Inédit **

Кімната письменника, опущені штори. Він сидить у великому кріслі перед каміном; читач із сигарою стоїть спиною до каміна. Журналіст увіходить.

Журналіст

Я радий, що недужі ви.
У світській метушні й завії
Високі вилітають мрії
З поетової голови.
Мінливі бачивши картини,
В дрібницях марних і пустих,
Як жертва загалу, він гине!
Коли йому серед утіх
Про творчі думати бажання?
Зате, яка ж то благодать,
Як небо здумає послатъ
Йому ув'язнення, вигнання
Або й хворобу затяжну:
Породить самоти страждання
Враз пісню ніжну й голосну!
Для нього муки — насолода,
Коли барвисто так горять...
... Ну, що ви пишете? Спитать
Дозвольте?

Письменник Ta nічого.

* Поети подібні до ведмедів, що годуються, ссучи собі лапу.
З невиданого (франц.).—Ред.

Журналіст

Шкода!

Письменник

Про що писати? Південь, схід —
Ви скрізь їх описи знайдете;
Юрбу картали всі поети,
Сім'ю хвалили, як і слід,
Душою в небеса злітали,
Мольби таємні посилали
НН, укоханій красі,—
І страшно осто гидли всі.

Читач

Я в цьому однодумець щирий!
Хоч би от ваш журнал, сказати,—
Тож можна руки поламать! —
— Папір отой, по-перше, сірий!
Хоч, припустімо, й чистий він,
Та страшно все ж без рукавичок!..
А тих недоглядів, дрібничок!
А вірші — марний передзвін,
Слова без думки й почування,
Краси і змісту — ні сліда;
Даруйте ще й таке визнання:
Буває й з римами біда!
А в прозі? Всяк переклада!
Коли ж, буває, й попадуться
Там повісті на рідний лад,
То так і знай: з Москви сміються,
З дрібних чиновників підряд.
Кого ці автори малюють?
Де отакі розмови чують?
А може, це й траплялось їм —
Та не цікаве ж це нічим!
Коли ж бо на Русі широкій,
Шумиху змівши всю пусту,
Знайде в нас мова простоту
І голос пристрасті високий?

Журналіст

І я так само говорю.
Як ви, з обуренням без краю

Російські вірші я читаю.
Загляньте в критику мою.

Ч и т а ч

Читав я — смішки газетярські
Про шрифт, про помилки друкарські,
Та злива натяків дрібна
На те, чого ніхто не зна.
Хоч би кого воно смішило!
Панове! В критиці такій
Не з жовчю змішане чорнило.
Лишє з патьоками помий!

Ж у р на л і с т

Що ж, і для присуду такого
Підстав є досить, це ясне.
Я б рад не лаятись, їй-богу,
Коли б не лаяно мене!
Хіба жалю у вас немає?
І нижче ж коло нас чита!
Не кожне вухо ображав
Різкого слова гострота!
Пристойність, добрий смак — умовні,
А всі ж дають нам гроші повні!
Повірте: долею нести
Нам дано нелегкі вериги.
Ось — прочитати мусиш ти
Всі ті дурниці, всі ті книги,
А нашо-бо? — Щоб вам сказатъ,
Що не потрібно їх читать!

Ч и т а ч

Зате яке ж то раювання,
Як спочиває голова,
Коли і свіжа і нова
Вам річ потрапить до читання!
Та от, для прикладу візьмім,
Мій приятель: усе є в нього,
Єднає з розумом ясним
Він і співецький дар від бога.

Ж у р на л і с т

Усе це так. Та лиxo в чіm?
Не до писань панам оцім!

Письменник

Про що писати? Є хвилини,
Коли турбота в серці гине,
Натхнення розцвітає в нім,
Коли і серце, й розум повні,
І рими в силі невимовній,
Обравши непомильну путь,
Одна за одною пливуть.
Прекрасне золоте світило
В душі щасливій виплива,
На думи радісно і сміло,
Як перли, нижуться слова.
Тоді в майбутнього безодні
Поет з одвагою зорить,
І світ у мрії благородній
Навколо сяє і блищить.
Ta ці чудні свої писання
На самоті читає він —
І іх жбурляє без вагання,
Щоб розпалити свій камін.
Неваже чуття оті безплідні,
Ti пориви дитячих літ
Мистецтво вдовольнити гідні?
Іх осміє, забуде світ...

Бувають і скорботні ночі:
Без сну горячі і плачуть очі,
І серце біль німий стиска;
Холодна, тремтячи, рука
Жарку подушку обіймає,
Волосся острах підіймає;
Безумний, хоробливий крик
Клекоче в грудях — і язик
Палає у вогні нестяями
Давно забутими словами;
Давно забута красота
В колишнім сяйві вироста,
У променистім ореолі;
В очах любов, в устах обман,—
І віріш знов ім мимоволі,
І радісно тривожать болі
Хтозна-коли зарослих ран.—
Тоді пишу. Диктує совість,

Пером сердитий водить ум:
Так родиться знадлива повість
Негласних діл, таємних дум;
Розпусти зимної картини,
Омани молодечих днів,
Що згинули серед пучини
Непереможних почуттів,
У битвах тайних та злостивих,
Між ошуканок чарівних,
У чорних сумнівах брехливих,
В брехливих радощах ясних.
Суддя незнаний, випадковий,
Зриваю сміло я покрови,
Що криють сором і порок,
Словами грізного докору,
Як гніву сповнений пророк.
Але гірких цих сторінок
Непідготованому зору
Я не наважусь показати...
Про що ж накажете писать?
Пошо з невдячною юрбою
У марний перекір ставати?
Щоб дати привід клеветою
Пророчий голос мій назвати?
Щоб сон збентежити дитині,
Ще це отруєній допині,
Рядком спокусливим своїм
Та серця безумом палким?
О ні! — Злочинно власне око
Я mrію не засліплю —
І за таку ціну жорстоку
У вас я слави не куплю!

РИЦАР У ПОЛОНИ

Мовчки сиджу під віконцем темниці;
Небо синіс далеким простором;
Вольні літають у синяві птиці;
Гляну на них — і пече мене сором.

Скорбним устам не відомі молитви,
Співів кохання боюсь, як трутізни:
Знаю я тільки походи та битви,
Меч свій тяжкий та свій панцер залізний.

В панцер камінний мене закували,
Голову стисли камінним шоломом,
Щит береже від лихої навали,
Кінь мій біжить по шляху невідомім.

Час бистролетний — мій кінь незамінний,
Вірна прилбиця — заржавлені гратеги,
Панцер камінний — муровані стіни,
Щит мій — то двері, яких не зламати.

Линь же, о часе, як буря, шалено!
Душу одіння нове побороло!
Смерть підтримає востаннє стремено,
Злізу — і скину з лиця забороло.

О. О. СМИРНОВІЙ

Без вас у мене слів доволі,
При вас — я слухать хочу вас;
Ви глянули — і мимоволі
Ніяковію в той же час.

Що вдієш? дотепу меткого
Для вас не винайти мені...
Це речі все були б смішні,
Коли б не стільки в них сумного...

ХМАРИ

Хмарки небесні, одвіку мандровані!
Синню вогнистою, ниттю перлистою
Ви, як і я, на вигнання роковані,
Линете з любої півночі млистої.

Що ж бо вас гонить? Чи долі призначення?
Заздрість таємна? Злоба неприхована?
Може, за злочин нема вам пробачення?
Може, від друзів вам зрада вготована?

Ні, ви з полями розстались безплодними,
Пристрестей ви і страждання не знаєте;
Вічно холодними, вічно свободними
Ви без вітчизни по небу блукаєте.

Хмары

Хмарки небесні, одьоту махають!
Синяко небесного, чистого небесного
Ви, як і я, на викання розоваті
Личете з ліній "п'єні" по висоті синістю!

Чо ж до вас гасить? Рядомі пригнання?
Задрочу; таїні? Глова непрахована?
Може ж зморто зася вами продажене?
Може бид згубів отрути вогнівка?

Ні! Ви ці пухки, які нану не знаєте,
ке посповиши ви поль чистістю.
Відомо ви хастете, ~~зміниши чистість...~~
Чо ж до пурпурів ваші! Чо вами до рідного.

Автограф Максима Рильського.
Переклад вірша М. Лермонтова «Хмари»

ВИПРАВДАННЯ

Як пристрастей тяжку дорогу
Твій друг покине в смертну мить
І замість імені гучного
Лиш марні спогади лишить,

І буде спать в могилі темній
Те серце, де кипіла кров,
Де в боротьбі, такій даремній,
За щастя билася любов,

Коли чоло перед юрбою
Безмовно схилиш ти, дитя,
І стане чорною ганьбою
Твое безгрішне почуття,—

Того, хто пристрастю й пороком
Затъмарив твій дитячий рай,
Молю: докором ти жорстоким
Його в той час не спогадай.

Почувши суд юрби лукавий,
Скажи, що судить інший нас
І що прощать священне право
Купила ти в страждання час.

* * *

*

З-під таємникої, холодної півмаски
Твій голос я ловив, як у щасливім сні,
Привітно сяяли очиці, повні ласки,
Уста з лукавістю всміхалися мені.

Крізь дим серпанку я побачив мимовільно
Дівочого лиця і шийки білизну.
Щасливий! Бачив я і локон своєвільний,
Що хвилю кіс покинув запашну.

І я створив тоді в палкій своїй уяві
Із тих легких ознак укоханку мою,
І риси чарівні та очі ті ласкаві
Ношу в душі своїй, лелію і люблю,

І серцю віриться, що лагідну ту мову
Ще за дитячих літ, давно я чув колись,
І шепче хтось мені, що зійдемось ми знову
Так ніжно й приязно, як ми тоді зійшлися.

БЕСКЕТ

Золота хмаринка почувала
На плечі бескета кам'яного.
Вранці знову рушила в дорогу,
У блакиті весело заграла.

Ta лишився вогкий слід донині
В зморшках у старого. Одиноко
Він стойть, задумався глибоко
І тихенько плаче він в пустині.

* * *

На дорогу йду я в самотині;
Крем'яна в тумані путь блищить:
Тихо. Бога слухає пустиня,
І зоря з зорею гомонить.

Небеса прекрасні та безкрай!
Спить земля в промінні голубім...
Чом же серце з болю завмирає?
Жду чого? Жалію я за чим?

Мрію не тішусь я пустою,
Днів не жаль, що більш не розцвітуть.
Я жадаю волі та спокою!
Я б хотів забутись і заснуть!

Та не тим холодним спом могили...
Я б павік заснути так хотів,
Щоб живі дрімали в серці сили,
Щоб у грудях віддих тріпотів;

Щоб крізь ніч, крізь день ясний для мене
Про кохання ніжний спів лунав,
Наді мною темний дуб зелений
Щоб схилявся й листям розмовляв.

МОРСЬКА ЦАРІВНА

В морі царевич купає коня,
Чує: «Я ждала цього тебе дня!»

Пирхас кінь, ці почувши слова,
Бризкає, плеє і вдаль відплива.

Чує царевич: «Я царська дочка!
Ніч у нас буде, як схочеш, палка!»

От забіліла рука із води,
Ловить за шовк золотої узди.

Юна з'явилася по тім голова,
В косу морська заплелася трава.

Очі блакитні жагою горять,
Бризки на ший, як перли, тримтять.

Мислить царевич: «А! Ось ти яка!»
Косу хапає ловецька рука.

Держить рука, безутомна їй пружна,—
Плаче і молить, благає вона.

Витязь до берега сміло пливє,
Друзів своїх закликає їй зове:

«Сходьтеся, браття, вояцька сім'я!
Гляньте, як здобич тріпоче моя!

Чом же ви стали, німуючи, там?
Броду таку вперше бачити вам!»

Та оглянувся царевич в той час —
Погляд щасливий у нього погас.

Бачить він з дивом потвору морську,
Дивну їй химерну, на мокрім піску;

Хвіст, як гадючий, у неї блищить,
І завмирає, і страшно тримтить;

Піна струмками збігає з чола,
Очі смертельна отінює мла.

Руки хапають пісок і кушир,
Шепчуть уста незображенний докір...

Їде царевич, а сум навздогін...
Царську дочку пам'ятатиме він!

Кіндрат Рилев

О. П. ЕРМОЛОВУ

Любимче Марса і Паллади,
Що заслужив ім'я — Росії вірний син,
Ермолов! Рятуватъ спіши синів Еллади,
Північних генія дружин!
Пізнавши вихованця слави
По змаху владної руки,
На лютих ворогів у бою вир кривавий
Помчаться грозові полки.
Порвавши пута злі невільницького страху,
Як Фенікс молодий,
Воскресне Греція із праху
І в древній доблесті удар повторить твій!..
Уже в святій землі — потомків Фемістокла
Свободи гордий стяг vogнем замайорів,
Героїв кров'ю вже земля намокла,
Угноєна тілами ворогів!
Прокинулися приспані перуни,
Хоробрі звідусіль ідуть!
Іди ж, іди і ти, вояче юний,
Тебе герої там, тебе звитяги ждуть!..

ДО К-ГО

(У відповідь на вірші, в яких він радив мені
назавжди залишитись на Україні)

Щоб молодечі роки
Лінівим сном я вбив!
Щоб я не поспішив
Під волі стяг високий!
Ні, ні! Словा пусті,
Пораднику лукавий!

Презирства гідні ті,
Хто не жадає слави.
Юнацьких душ кумир —
Вона мене сурмою
Гукає в буйний вир
І кличе за собою
На береги Неви!

Оточ прощайте ви:
Ясна красо природи,
Заквітчані сади
І наливні плоди,
І Дону тихі води,
І злагода в серцях,
І повів самотини,
І тиша на полях
Блаженної країни,
Де, горя і сует
Не відавши, щасливий
Прожити б міг поет
Ні в чому не примхливий,
Де протікали б дні
В безшумному затоні,
На дружби ніжнім лоні,
В родинному теплі!

Усе це залишає
Запалений піт,
Спрямовує свій літ,
Хоч друг того й не рапс,
Він чарівниці вслід!
Де світ шумить бурхливо,
Турбот і муки ріка,
Від неї я щасливо
І дослужусь, можливо,
Лаврового вінка.
Коли я, посивілій,
Зустріну друзів знов,
Це буде спогад мицій
Для приязних розмов.

НА СМЕРТЬ БАЙРОНА *

Над чим в жахливі дні війни
Гірка скорбота і жалоба?
Навколо чийого стали гроба
Святої Греції сини?
Давно від сліз і крові змокла
Еллада в славній боротьбі,—
Що ж знов загрожує тобі,
Вітчизно горда Фемістокла?

Чом Сходу пишного тиран
Радіє на хисткім престолі?
Пророку вдячні чом і долі
В Стамбулі юрби громадян?
У Міссолонгу, серед храму,
Труна при олтарі стоїть,
Весь катафалк огнем блищить
В прозорім димі фіміamu.

В риданнях, скорбні і сумні,
Людей там сходяться громади.
Немов воскреслої Еллади
Лежить свобода в тій труні;
Немов ногасла світла мрія
І знову чути дзвін оков,
І на поля її пішов
Грізний султан, а з ним Росія...

Царице вславлена морів!
Хвались не силою своєю,
А волелюбною душою
І доблестю своїх синів.
Високий розум, світоч віку,
Твій син, твій друг і твій співець
Знайшов дочасний тут кінець,
За справу борючись велику.

Як в океан тече вода,
Так час нестримно пропливає.
Те, що було,— уже минає,
Що є — минеться без сліда.

* У Рилєєва — Бейрон.— M. P.

Мов хмари, зляжуть на твердині
Спочить натомлені віки,
І від руїної руки
Поля обернуться в пустині.

Порти поглине час німий,
Міста загинуть старовинні,
Армади зникнуть бистрооплинні,
Устане Карфаген новий...
Та серця подвиг благородний
Із уст прославиться в уста,
Могила Байрона свята
Як світоч буде в тьмі холодній.

Колись похилий, сивий бритт
Могильний пагорб цей покаже
І гордим внукам гордо скаже:
Тут благородний спить пійт!
Він прославляв отчизну щиро
І волі людської закон,
Він був Сократ, він був Катон,
Він переможцем був Шекспіра!

Він все під сонцем розгадав,
Він зневажав жорстокий фатум,
Над слявом генія крилатим
Він влади тьми не визнавав.
Лукава доля оголила
Облудні перед ним серця,—
Але палка душа співця
Оsmіяних не розлюбила.

Як у краю чужім упав
Він молодим на полі бою,—
Повитий чорною журбою,
Про нього скорбний грек сказав:
Свободі друзі і Елладі,
Ридайте нині від журби;
Лишє тирані і раби
Його дочасній смерті раді.

ВІРІ МИКОЛАЇВНІ СТОЛИПІНІЙ

У розпач не вдавайсь огненний,—
Ти мати! Геть журбу з очей!
Знай: твій обов'язок священий
Прекрасних викохать дітей.
Хай бачати їх співгромадяни
Готових впасті у бою
За правди прапор полум'яний,
За щастя в рідному краю;
Щоб кожен з них, як витязь, ринув
На пострах гордим і лихим,
Щоб ми сказали: знайте, їм
Столипін батько, дід — Мордвинов.

ДЕРЖАВІН

M. I. Гнєдичу

З дерев спадає жовтий лист,
І ліс мовчить, повитий сумом,
В полях осінніх вітру свист,
І хвилі плещуть в берег з шумом.
Над Хутинським монастирем
Вечірнє сонце погасало,
На банях золотим вогнем,
З-за хмар прорвавшись, трепетало.

Поблизу монастирських стін
Співець-юнак блукав самотній,
Та раптом зупинився він,
І зір його заграв скорботний.
«Як? у пустельних цих місцях,—
Він мовив,— у сумнім цім краї
Державіна священий прах
В спокої вічнім спочиває?»

І слізози бризнули з-під вій,
Мов краплі чистої росиці,
І він в печалі мовчазній
Біля німої сів гробниці.
І довго мовчки він сидів
В підніжжі кам'яного муру

І, повен дивних почуттів,
Дививсь на пам'ятник похмуро.
Та враз він голосно сказав:
«Чому я марно тут сумую?

Наш славний бард не умирав,
Він Русь оспіував святую!
Він вище благ усіх земних
Громадське благо завжди ставив
І в віршах огняних своїх
Чесноту непорочну славив.

Співця він подвиг розумів,
Як подвиг совіті людської,
І краю рідному дзвенів
Органом істини святої.
Душа його відважно йшла
Всім гоненим на оборону;
Непримирений ворог зла,
Він говорив любимцям трону:

«Вельможу мають осяватъ
Чуття і мислі бездоганні;
Повинен приклад він давать,
Що у священному він сані,
Що він — знаряддя влади есть,
Державних всіх будов основа;
Користь народу, слава, честь —
Мета ї труда його, і слова».

Немає вищих верховин,
Ніж дар поета благородний;
Єдиній правді служить він,
Про щастя дбає він народне.
Обранець і слуга творця,
Нескованим іде він кроком;
Святе покликання співця
Він ділом стверджує високим.

Йому не знаний підлій страх;
Він смерть нещадну зневажає
І мужність в молодих серцях
Правдивим словом окриляє.

Хто може владу взяти над ним?
Служить чесноті він лиш радий
І, вірний помислам своїм,
Ніде їй не готує зради.

Так наш співець Державін жив;
Весь вік боровся він з пороком,
Він суддям правду говорив
І зі святим гримів пророком:
«Ганьба на сильних вам зважать,
Без допомоги й оборони
Удів і сиріт залишать!
Шануйте правду і закони!

Давайте скривдженим покров,
Рятуйте від біди безвинних,
Звільняйте біdnих від оков,
Від сильних бороніть безсильних!»
Поет іде на суд століть
З одкритим серцем, з чистим оком:
Ніколи він не осквернить
Своїх безстрашних уст пороком.

Усюди правди вірний жрець,
Борець за славу і свободу,
Повік не згодиться співець
Серця отруювати народу.
Прихильник чистого добра
Нічим себе не опорочить,
Свого священного пера
В нечесті буйнім він не змочить.

Коли в натхненні огнянім
Творцеві гімни він складає,
Словами він гримить, як грім,—
І світ йому відповідає.
Співцеві рівного нема!
Він хвален на землі і славен!
Чи й доля відніме сама
Безсмертя в тебе, наш Державін!

Так будеш, наш поете, жити,
Ти пам'ятник поставив вічний;

Його не зможуть сокрушить
Ні грім, ні вихор опівнічний».
Співець замовк — і тихо встав;
В нім серце билося. З зітханням
Він на відході проказав,
Високим повен хвилюванням:

«О, хай не буду в гімнах я,
Як наш Державін, громозвуким,
Та хай колись мое ім'я
Назве нащадок мій онукам:
«Літав він думкою в віках,
Не дбав про зиск і нагороду
І в молодих палив серцях
Огонь любові до народу!»

Іван Крилов

МУХА Й ПОДОРОЖНІ

У спеку, в літній день, в південну саме пору,
Піском розсипчастим, під гору,
Тяжкий, з родиною дворян
Вчотирикінь ридван
Ледь пхався.
Геть коні змучились; хоч кучер як старався,
Спинилися. Він з козел скік умить
І, коней злий мучитель,
Удвох з лакесом їх нещадно батожить.
Усе дарма! Повзуть із брички мимохіть
Боярин, бариня, служниця, син, учитель.
Однак вантаж в ридвані ще лежить,
Та й не малий,— тож коні хоч смикнули,
Насилу зрушили і ледве-ледь тягнули.
Тут Муха трапилася. В пригоді як не стать?
На всю мушину мідь взялася вона дзижчати,
Навколо брички прудко в'ється,
То наліта впритул на корінну,
То в лоб укусить припряжну,
То замість кучера на козла враз береться,
А то від коней відлетить
І посеред людей кружляє і дзвенить;
Ну, ніби той купець на ярмарку гасас,
І тільки скаржиться вона,
Що в праці тій — одна,
Ніхто не помагає!
Йдуть слуги, цвенькають, і горя їм нема,
Учитель з панею воркують тайкома,
Господар сам, хоч він про лад би мусив дбати,
Із наймичкою вдвох пішов грибів шукати,—
І Муха всім дзижчити, що вся заслуга їй
Належить в халепі тяжкій.
Тим часом коники з горба того крутого
Сяк-так на рівну вибралисъ дорогу.

«Ну! — Муха мовила,— тепера слава богу!
Сідайте на місця, і хай усім щастить!
Мені ж пора вже відпочити:
Мене насилу крила носять».

Чимало і людей ми зможемо знайти,
Які ладні себе усюди приплести
І сунуть поса скрізь, хоч зовсім їх не просять.

ЛЕБІДЬ, ЩУКА І РАК

Де згоди доброї в товаришів нема,
До діла братись там дарма,
Бо вийде, далебі, не діло, тільки мука.
Раз якось Лебідь, Рак та Щука
Везти підводу узялись
І в неї троє всі мерцій впряглись.
Щосили смикають,— та ба, немає ходу!
Воно, здавалось би, і не який тягар:
Та Лебідь рветься аж до хмар,
Рак сунеться назад, а Щука тягне в воду.
Хто винен серед них, хто ні,— судить не нам,
А тільки віз і досі там.

ЦІКАВИЙ

«А, друже мій, здоров! Де був ти, що
робив? —
«Годин ізо три я в кунсткамері ходив;
До всього приглядавсь, хотів усе
спізнати,—
І признаюсь, що й сам не знаю, брате,
Яких там лиш немає див.
Ну й правда, що чудес отам скарбниця!
Ох, і вигадлива ж природа-чарівниця!
І птаство, й звірина з усіх тобі крайн!
Які метелики, мурашки,
Бджілки, комарики, комашки,—
Одні немов смарагд, а інші — як рубін!
Їй-богу, кузька є химерна,
Дрібніша, не брешу, від макового зерна!» —

«А бачив ти слона? Ото так справді звір!
Подумав ти, мабуть, що із горою стрівся?» —
«Він там хіба?» — «Авжеж!» — «Ну, братику,
повір,
Я до слона й не додивився».

МИСЛИВЕЦЬ

Не раз ми чуємо: ще встигну, час я маю.

Та знаймо, що такі слова
Людині щоразу не розум навіва,
А лінощі без краю.
Ото ж, як діло є, мерщій його кінчай
І виправдань собі ніяких не шукай,
Коли прогавиш час — на себе нарікай.
Для прикладу я вам сказати байку маю.

Стрілець рушницю взяв, патронницю й сакви
І друга вірного по вдачі та звичаю,

Гектобра, та й пішов до гаю,
Рушниці ж не набив, з дурної голови,
Хоч радили зробить це вдома.
«Дурниці! — мовив він,— дорога нам відома,
На ній і горобця ніколи не знайти:

До місця ще годину йти,
Навіщо ж набиватъ без жодної мети!»
Та тільки він із хати
(Фортуна із людьми, бач, любить жартувати) —
По озерцю

Качки гуляють цілим стадом;
От нашому б тоді Стрільцю
Було з півдюжини зарядом
Убитъ
І цілій тиждень їсти й пить,
Коли б устиг в свій час рушницю він набить,
До ладівниці він, та хитрощі людини
Зна рід качиний!

Тож поки там вовтузивсь він,
Вони із криком піднялися
Та, ніби рівний шнур, за гай і подалися,
І зникли в синяві долин.
Даремне по лісах Мисливець наш тинявся,
Там навіть горобець йому не попадався.

В додаток бід отих
Ще й дощ застиг
У полі.
Отож вернувся в дім
Він мокрим ніби хлющ, сумним,
Та ще й з нічим,—
А нарікав, однак, лиш на недобру долю.

ПЛІТОЧКА

Хоч я і не пророк,
Та як метелика, що біля свічки в'ється,
Побачу, то мені пророцтво удається:
Обпалить крильця він в найближчий строк.
Це приклад, друже мій, для тебе і урок:
Усім би згадувати про нього хоч і зрідка.
Невже вся байка тут? — спитаєш; відповім:
Ні, це ще тільки приповідка,
А байка буде вслід за цим,
І я мораль її заздалегідь розкрию.
Та сумнів твій новий я добре розумію:
Боявсь короткості, тепер же ти
Бойшся довготи.
Що ж, друже; потерпи і май надію!
Хоча не потаю,
Що я на старості базікам стаю;
Густішають на осінь тучі,
А сиві люди — балакучі.
Але щоб не забути важливих дуже справ,
Ти вислухай: я від людей чував,
Що, забиваючи малі провини,
За них себе прощає всяк
І каже так:
Це ж пустощі, як у дитини!
Та до падіння нас ті пустощі ведуть,
Стають нам звичкою, а далі, крок по кроку,
Зростають пристрасно і тягнуть до пороку,
І ми ступаємо на згубну путь.
Щоб ясно міг ти уявити,
Чим самопевність нам бува страшна,
Дозволь мені себе ти байкою розважити.
Тепер із-під пера сама іде вона,
І може стати в пригоді, як то кажуть.

Колись па березі ріки,
Гроза для царства водянного,
Притулок мали рибаки.
В воді, близсенько від берега крутого,
Весела Пліточка жила.
Моторна і на вдачу гриста,
Не боязка була та Пліточка сріблиста:
Круг вудочок вона крутилась, як бикола,
Оточ пе раз її, а з нею й чисті води,
Рибалка гнівио кляв, бо, ждавши нагороди
За довгий свій терпець, очей від поплавка
Не відриваючи, вже думав: О! береться!
Взялася! — Що ж? Смікнув — гачок без
черв'яка.
Пустунка, річ ясна, із рибака сміється,
Наживку з їла, далі в'ється,
І, хоч би що, одурить рибака.
«Послухай,— каже їй Краснопірка-сестриця,—
Таке, їй-богу, не годиться!
Чи ж мало є тобі води,
Що ти все крутишся поміж вудками?
Боюсь, що скоро ти розлучишся із нами,
Що близче до вудок, то близче до біди.
Чи вийде завтра так, як пощастило вчора?
Та умовлять дурних — це ж діло-бо пусте!
«Ет! — каже Пліточка на те,—
Чи я ж короткозора?
Хоч хитрі рибаки, але відкинь ти страх!
Читало все я в їх очах.
Он бачиш вудку? Он і друга там, сестриці!
А он іще, іще! Тепер лише дивіться,
Свою вам спритність доведу!»
І круг вудок заметушилася;
Рвонула там і там, на третій заченилась
І, ах, потрапила в біду!
Далось запізно їй дізпати,
Що краще б небезпек раніше уникати.

Федір Глінка

МОСКВА

Місто рідне, місто давнє,
Ти взяло в свої кінці
І посади, й села славні,
І палаци, і двірці.

Оперезане полями,
Ти ряснієш у садах:
Що за вежі, що за храми
На сімох твоїх горbach!

Велетенською рукою
Хтось, як хартію, розкрив
Над убогою рікою
Найбагатше диво з див!

На церквах твоїх високо
Виростають дерева;
Не охопить улиць око...
Це от — матінка Москва!

Хто, могутній, може зняти
Верх Кремля-богатиря?
Хто зіб'є злотисті шати
У Івана-дзвонаря?

Хто Цар-дзвона тут підійме?
Цар-гармату хто здигне?
Шапки, гордий, хто не здійме,
Кремль без шани хто мине?

Ти повік не гнула шиї,
Не корилася журбі:
Тільки пасищки Росії
Не уклоняться тобі!

Ти, як мученик, горіла,
Не скоряючися,
І ріка в тобі кипіла,
Не смиряючися!

Ти під попелом лежала
Полоненою,
І з попелу ти встала
Нескореною!

Процвітай же в світі слави,
Вічно юна і нова,
Серде рідної держави,
Білокам'яна Москва!

Федір Тютчев

ВЕСНЯНІ ВОДИ

Лежать у полі ще сніги,
А води весняні шумлять.
І сонні будять береги,
Біжать, і грають, і дзвенята.

Вопи дзвенята на всі кінці:
«Іде весна, іде весна!
Весни ми юної гінці,
Вперед послала нас вона».

Іде весна, іде весна!
За нею ллється срібний спів,
То лине вслід юрба гучна
Травневих днів, веселих днів!

* * *

Зимі настала мука,
Тому вона сумна —
Їй у віконце стука,
Жене її весна.
І все заметушилось,
Щоб зimu зло прогнатъ,
І жайворонки в небі
Тріпочуть і дзвенята.
Зима іти не хоче,
На весну все бурчить,
Але весна рягоче
І молодо шумить!
Зима лиха почула
Кінець свого життя,

Востаннє сніг шпурнула
У чарівне дитя.
Та що та вража сила!
Сніжком умилась тим
І лиш порожевила
Весна в цвіту своїм.

ВЕСНЯНА ГРОЗА

Люблю я час грози весною,
Коли травневий перший грім,
Немовби тішачися грою,
Гуркоче в небі голубім.

Гримить відлуння голосисто!
От дощик бризнув, пил летить.
Краплин прозорчасте памисто
На сонці золотом горить.

Біжать потоки вод прозорих,
Пташиний не змовкає гам,
І в лісі гам, і шум у горах,—
Усе підспівує громам.

Ти скажеш: пустотлива Геба,
Кормивши Зевсові орла,
Громокипучий кубок з неба
На землю з сміхом розлила.

* *

Іще горять в душі бажання,
Ще манить зір краса твоя,
Крізь любі спогади туманні
Іще ловлю твій образ я.
Твій образ мілий та прекрасний
Всякденно видиться мені,
І недосяжний, і незгасний,
Немов зоря в височині.

Микола Некрасов

В ДОРОЗІ

Скучно! Скучно!.. Поштарю меткий,
Ти б розвіяв тяжку мою скуку!
Заспівай-по мені щось про вік молодий,
Про рекрутський набір і розлуку;
Чимсь химерним мене посміши,
Де що бачив чи чув, розкажи —
Веселіше, бува, мені стане!

«Ох, і сам ісвесселій я, пане!
Лиходійка зсупила, жона!
В домі папськім зростала вона
І вивчала там, біс його зна,
Разом з панною різні науки:
Ну, сказати б то, шити й в'язать,
На варгані тім грati, читать,—
Всі дворянські химери і штуки,
Одягалась не так, як у нас
На селі сарафанниці наші.
А, приміром, у шовк та в атлас,
Їла вдосталь і меду, і каші,
Виступала мапіжливо так,
Як і панії, тобто, природні,
А не те вже, що брат наш кріпак,
Але сватав її й благородний
(Бач, учитель був ледь не здурів,
Каже кучер, Іванич Торопка),—
Ну, та щастя їй бог не судив:
Не потрібна в дворянстві холопка!
Наша панночка заміж пішла —
Та й до Шітера, вирване зілля!
Ну, а пан, одгулявши весілля,
Повернувся слабий до села
Та й віддав свою богові душу,
Сиротою зоставивши Грушу...

Через місяць приїхав зятьок —
Перебрав по ревізії душі,
Та й усіх посадив на оброк.
Ну, а далі добрався й до Груші.
Чи сказала, буває, йому
Щось навпроти, чи просто затісно
Разом жити в одному дому
Стало вдвох їм,— нам тес незвісно,—
Та вернув він її на село...
Знає місце своє хай мужичка!
Плаче дівка — ой, лиxo прийшло!
Білоручка, мовляв, біломичка!

Як па гріх в дев'ятирічний рік
Увійшов я... Мене посадили
На тягло — та на ній і женили.
Ох, і лиха ж набравсь чоловік!
Ходить павою, бачиш, такою,—
Ні дойт', пі махати косою!
Гріх сказатъ, щоб ледача була,
Та усе, мовляв, з рук випадало!
Коли дрова чи воду неслася,
Чи па панцину йшла — ну, бувало,
Жаль дивитися стане... куди!
І з обнови нема їй утіхи!
То патерли їй ногу коти,
То, мовляв, сарафан не до шмиги,
Ще нічого на людях, в сім'ї,
Ну, а потайки — слізы, як річка...
Загубило те панство її,
А була б хоч куди молодичка!

Все якийсь там патрет розгляда,
Все читання їй, бачиш ти, любе...
Страх бере мене, просто біда!
Приведе і синка до загуби!
Мис, чеше його день при дпі,
Вчить читати мужицьку дитину,
Бить не б'є — не дає і мені...
Та не довго їй пестить дитину!
Ніби тріска зробилася худа,
І ходити вже стало над силу,
Толокна ложок зо дві з'їда...
Доведеться покласти в могилу!..

А від чого?.. Та я ж не томив
На тяжкій, бідолаху, роботі,
Зодягав, годував, без пуття не корив,
Шапував, бачить бог, по охоті...
Ну, а бити — сливе і не бив,
Ну, хіба там під п'яну десь руку...» —

«Ну доволі, поштарю! Одвів
Ти від мене тяжку мою скучу!»

* * *

Іду я містом у тьмі непроглядній,
Слухаю вітру квиління сумне,—
Друже бездомний, слабий, безпорадний,
Тінь твоя раптом в очах промайне!
Стиснеться серце від муки й тривоги.
Змалку зазнала ти сліз і проклять:
Хмурий і злий був твій батько убогий,
Мусила з пелюбом шлюб ти узяТЬ.
Муж тобі випав недобрий на долю,
Мучена й бита не раз ти була;
Не покорилась — цішла ти на волю,
Але й мене не на радість найшла...
Ти пам'ятась, — недужий, голодний,
Сили я тратив, з одчаю німів?
В нашій кімнаті, пустій і холодній,
Пару із уст наших вітер носив.
Згадусь в ринвах, у комиші звуки,
Бризки дощу, напівсвітло, півтьму?
Плакав твій син, і холодні ті руки
Відігрівала диханням йому.
Він не змовкав — і нестерпного болю
Повен був крик той... Ставало темніш;
Вмерло маля, накричавшися вволю...
Бідна! Свій плач нерозумний облиш!
З горя та з голоду поруч з тобою
Завтра так само навік я засну.
Купить хазяїн наш, повен злою,
Нам дві велики й маленьку труну.
В різних кутках ми сиділи й мовчали,
Смертно бліда ти була і слаба,
Думи в тобі потайні вистигали,

В серці твоєму ішла боротьба.
Я задрімав. Ти пішла мовчазливо,
Причепутившись, пемов до вінця,
І пріпесла за годину кваліво
Сину труну і їду для отця.
Голод нестерпний тоді вдовольнивши,
Ми засвітили — і в стінах німих
Сина поклали в труну, шарядивши...
Зглянулась доля? Чи бог нам поміг?
Ти пе спішила з печальним визнанням.

Я ні про що не спітав,
Тільки дивились обос з риданням,
Тільки одчай мені горло стискав...
Де ти тепер? Довелося сконати
З лихом-бідою в нерівній борні?
Чи на дорогу звичайну пішла ти
У невідклично роковані дні?
Хто ж захистить тебе? Сестри і браття
Словом жахливим тебе назовуть,
Тільки в мені ворухнуться прокляття —
І безнадійно замрутъ!..

ЗЕЛЕНИЙ ШУМ

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Гуляючи, розходиться
Враз вітер горовий:
Хитнє густими вільхами,
Квітчаний пил підніме він,
Як оболок: зелене все —
Повітря і вода!

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Тихенька в мене жіночка,
Наталя Патрікіївна,
Води не замутить,
Та якось гріх спіткав її,
Як літо жив я в Пітері...
Сама, дурнечка, визнالась,

Утяті б їй язик!
У хаті вдвох з лукавою
Зима заперла час,
Мені у вічі дивиться,
Мовчить жона моя...
Мовчу... А дума лютая
Спокою не дас:
Убить... Так жаль сердешної!
Стерніть — так сил нема!
А тут зима розкошана
Реве і день і ніч:
«Убий, убий зрадливицю!
Спокусника згуби!
А то весь вік промушишся,
Ні вдень, ні ночі довгої
Спокою не знайдеш.
У вічі злі сусідоньки
Плюватимуть тобі!..»
Під голос бурі-віхоли
Зміцніла дума лютая —
Припас я гострій ніж...
Та враз весна підкралася...

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Як молоком облитії,
Стоять сади вишневії,
Тихесенько шумлять;
Пригріті теплим сонечком,
Шумлять по-молодечому
Сосновії ліси;
А поруч юним листячком
Щебечуть пісні юної
І липа блідолистая,
І чистая берізонька
В зеленім убраниї!
Шумить дрібна ялиночка,
Шумить високий клен...
Шумлять вони по-юному,
По-юному, весняному...

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

І слабне дума лютая,
Ніж падає із рук,
І всюди пісня чується
Одна — в лісах, в лугах:
«Люби, допоки любиться,
Терпи, допоки терпиться,
Прощай, коли прощаєшся,
І — бог тобі судя!»

СЕЛЯНСЬКІ ДІТИ

Ізнов на селі я. Ходжу полювати,
Віршую потроху — і легко так жить.
Учора, по вловах, не йшовши й до хати,
На сіні в сараї я ліг відпочити.
Заснув та й прокинувсь: у шпари широкі
Проміння веселого ллються струмки,
Воркує голубка; в блакиті глибокій
Кричать молоденці граки,
Ще й інша майнула над стріхою птиця —
По тіні ворону я зразу пізнав;
О! Хтось там шепоче! У шпарах очіці
Мов хто на разок нанизав!
І карі, і сині блищасть там, і сірі,—
Непаче бо цвіт польовий.
В них спокій і воля, і радощі щирі,
І добрості відсвіт ясний.
Люблю я цей погляд дитячого ока,
Де фальшу немає й сліда!
Завмер я: душа схвилювалась глибоко...
О! Шепчується знов!

П е р ш и й г о л о с

Борода!

Д р у г и й

А пан, говорили!..

Т р е т і й

Та тихше, чорти ви!

Д р у г и й

Панам лише вуса годиться носити!

П е р ш и й

А ноги, бач, довгі, і сам уже сивий...

Ч е т в е р т и й

Дивися, на шапці годинник лежить!

П' я т и й

От штука, так штука!

Ш о с т и й

Ланцюг золочений...

С ъ о м и й

О, річ недешева!

В о с ь м и й

Як сонце горить!

Д е в ' я т и й

А онде собака — який здоровенний!

Вода з язика, бач, біжить.

П' я т и й

Рушниця! поглянь-но: стволи які, нене!
Замочки різні!..

Т р е т і й

(перелякано)

Він не спить!

Ч е т в е р т и й

Нічого, мовчи! Ще постойм хвилину!

Т р е т і й

Поб'є...

Налякалисъ маленьки шпиги

І кинулись геть: так, зачувши людину,

Злітають меткі горобці над стоги!

Затих я, примружився — знову з'явились

У шпарах очіці ясні.

На все біля мене вони роздивились

І винесли присуд мені:

— Куди вже такому бідасі охота!
Лежав би собі на печі!
І видно — не пан він: як їхав з болота,
Так поруч з Гаврилом... — «Почус, мовчи!»

О, милі плутяги! Хто з ними зазнався,
Той, вірю я, любить селянських дітей,
Ta павіть коли б ти їх гордо цурався,
Читачу, як «роду низького людей», —
Я все-таки мушу одверто сказати,

Що заздрю малятам отим:
В житті їх поезії так пребагато,
Що ѹ пещеним дітям не знати твоїм.
Щасливий народ! Ні розкошів, ні книги
Не відають змалку вони.

Із ними ходив у грибні я набіги,
Розкопував листя, обшукував пні,
Грибну намагався затямить місцину,
А вранці нізащо пе міг відшукать.
«Поглянь-но, Савосько, під ту деревину —
Обручка там, бачиш!» Нагнулись ми, хват —
Змію ухопили! Кусається, клята!
Савоська рेगоче: «Попався спроста!»
Та досить нам їх довелось повбивати
І класти па допики моста.
Мабуть, ми за подвиги слави чекали, —
А в нас же дорога велика була,
Щоденno трудяці усякі снували
По пій без числа.

Канавокопач вологжанин,
Лудильник, кравець і кушипір,
А часом, бува, городянин
Молитися мчить в монастир.
Під наше зелене гілля берестове
Натомлений люд відпочити спішив.
Тут діти обступлять: почнуться розмови
Про Київ, про турка, про тисячі див.
Як інший хильне, тоді тільки держися —
Почче з Волочка, до Казані дійде!
Чухну передражнить, морду, черемиса,
І казкою втішить, і притчу складе:
«Процайте маленьки! Старайтесь найпаче
На господу бога у всьому вважать:
У нас був Вавило, за всіх пайбагатший,

Та здумав па бога якось нарікатъ,—
Відтоді і схуд, і збіднів наш Вавило,
Ні меду від бджіл, ні врожаю з ланів,
І тільки в одному, бідасі, щастіло,
Що волос у носі довжезний чорнів...»
А то ремісник розкладе все знаряддя —
Рубанки, підпилки, долота, ножі:
«Дивіться, чортята!» А діти і раді,
Як лудиши, пилися — усе покажи!
Під приказки власні засце перехожий,
Малята до діла — пилити й стругатъ!
То пилку затуплять. що й глянуть шегоже,
Чи свердла зламають — та й ну утікатъ!
Було так цілісінські дні пролітали,
Що інша людина, то й повість нова...

Ух, жарко! Гриби до опівдня збирали,
А вийшли із лісу — ріка лугова
Синіє, мов стъянка, і в'ється у травах,
Всі скинули одіж на берег свою —
І стільки у річці голівок русавих,
Неначе грибів на поляні в гаю!
І сміху, і крику, і гомону повно,
Тут бійка — не бійка і гра тут — не гра...
А сонце їх літнє пече невимовно.
Додому, малята! Обідатъ пора!
Вериулись. У кожного козуб чималий,
А скільки пригод! Той он зайця злякав,
Піймав їжака той... Були заблукали
Ще й бачили вовка... Ото настрахав!
І мушок дають, і комах їжакові,
Частув Корній молочком — не бере!
Той ловить п'явки у водиці ставковій
На лаві, де мати білизну пере,
Той бавить маленьку сестру па горбочку,
Той тягне женщеві відерце кваску,
А той, підв'язавши під горло сорочку,
Рисує узори якісь на піску,
Хлюпочеться та у густім баговині,
А в тої новенький віпок:
Там білі і жовті, червоні і сині,
Усяких багато квіток.
Ті сплять, ті танцюють собі без упину.
Он дівчинка ловить плоху ковячницу,

Піймала і їде на ній у село.
Чи їй, що вродилася під сонцем, на волі,
Що мати її принесла у приполі,
Пристойно б конячки боятись було?..

Пора грибобрання лише відлетіла,—
Дивися-но, губи вже чорні у всіх.
Набили оскуму: черниця поспіла!
А там і малина, брусниця, горіх!
Розкотистий гомін дитячої зграї
Від ранку до ночі гримить у гаю.
Тетеря, злякавшись, із трав вилітає
І виводку кличе пухнату свою,
Зайчатко сполохають — крику, содому!
Глухар полинялий з безсилим крилом
В қущі стрепенувся — ну, лиxo старому!
Несуть на село його діти гуртом...

— Доволі, Ванюшо! Гуляв ти, дитятко,
Тепер до роботи ходім! —
Та навіть і праця до нього спочатку
Обернеться красивим обличчям своїм:
Він бачить, як батько угноює поле,
Як кидає зерно у землю пухку,
Як потім ланок зеленіє поволі,
Як повниться зерно в тяжкім колоску;
От збіжжя достигле підріжує серпами,
В снопи перев'яжуть, до клуні звезуть,
Просушать, молотять-молотять ціпами,
А далі помелють і хліба спечуть.
От свіжим хлібцем поласує хлоп'ятко
І в поле з батьками охоче біжить.
Сінця наберуть: «вилізай, бісенятко!»
Ванюша на сіні мов цар той сидить.
Та заздрість, однаке, в дворянській дитині
Посіять було б мені жаль.
Оточ ми тепер показати повинні
Із другого боку медаль.
Звичайно, що хлопець селянський на волі,
Нічого не вчившись, росте,
Та виросте він, як билина у полі.
Чи, може, ѿ загине — нічого, пусте!
Він знає, звичайно, стежки всі у гаї,
Літа на коні, не боїться води,—

Та лята його мошкара заїдає,
Та рано хлопчині знайомі труди.

Раз якось зимию в холодну пору
Із лісу я вийшов; мороз так і гриз.
Дивлюсь — підіймається тихо під гору
Конячка, на санях вивозячи хмиз.
Статечно простуючи з нею додому,
Конячку під повід веде мужичок.
В чоботях великих, в кожусі тяжкому,
В старих рукавицях... а сам як грибок.
— Здоров, парубище! — «Ану, не чіпай-но!»
— Який же ти грізний, по правді скажу!
А відки дрівця б то? — «Із лісу, звичайно.
Там батько рубас, а я от вожу»
(Здалека у лісі сокира дзвеніла).
— А що, в твого батька велика сім'я? —
«Сім'я-то велика, та що в пій за сила,
Як два мужики лип: мій батько та я».
— А, оп вово що! А як звати тебе? —

«Власом!»

— Котрий тобі рік? — «Ta вже сьомий піннов!

Ну, мертвa!» — хлоп'ятко промовило басом
І далі з конячкою рушило знов.
Такий він малій був, хлопчик отої милий,
Так сопячний промінь його осявав,
Неначе те все із картону зліпили,
Неначе в дитячий театр я попав!
Ta хлопчик був хлопчик живий, не ляльковий,
І хмиз, і грипджоли, і копик рябий,
І сяєво сонця холодне, зимове,
І злеглого снігу вздовж вікон горби —
Все справжнє, російське було перед мене
З тавром смертодайним лихої зими,
Що серце російське так любить, шалене,
Що думи російські вселяє в уми.—
Ті чесні думки, що немає їм волі,
Що жоден гниобитель їх ще не зборов,
Що в них так багато і гніву, і болю,
Що в них — безконечна любов!

Гуляйтесь ж, діти! Ростіть без тривоги!
На те і дитинство у вас роззвіло,
Щоб вічно любити це поле убоге,
Щоб вічно воно дорогое вам було.

У правду народну ви вірте велику,
Шануйте свій хліб трудовий,—
І хай чарування дитячого віку
Осяє вам сонцем туман гробовий!..
Пора до початку вернутись настала.
Смілішає, бачу, гостей моїх рій.
— Злодії прийшли! — я гукнув до

Фінгала,—

— Вкрадуть нам усе! То ховай-бо мершій! —
Фінгалко мій, скорчивши міну важливу,
Під сіно пожитки мої закопав,
Ретельно сковав дичину особливо,
В ногах мені ліг і сердито гарчав.
Собачої тої премудрість науки
Йому досконало відома була;
Узявся такі витворяти він штуки,
Що публіка з місця зійти не могла.
От сміху та дива! Вже тут не до страху!
Самі до команди: «Фінгалко, умри!»
— Не застуй, Сергію! Пусти-бо, Кузяxo! —
«Дивись — умирає». — З їх любої гри
Я сам милувався, розлігшись на сіні,
Та темно в сараї зробилось як стій:
На сцені так раптом згушаються тіпі,
Як треба грозі запшуміти страшній.
І справді: над стріхою грім розкотився,
Ріка дощова у сарай потекла,
Аktor мій розумний загавкав-залився,
А публіка драла дала!
Широкі ворота з рипінням розкрилися,
Ударили в стінку, закрилися знов.
Я виглянув: хмара вгорі клубочилась,
І допц на театр наш ішов.
Під зливовою босі малята втікали
Швиденько до рідних дворів...
Ми з вірним Фінгалом грозу переждали
І вийшли шукати дупелів.

* * *

*

Жниво, напруга години робочої...
Ой же, від руської долі жіночої
Тяжчої серце не зна!

В'яне дочасно не з паду щасливого
Руського племені довготерпливого
Страдниця — мати сумна.
Не утекти від жароти недоброї!
Ниви, покоси та далі до обрію
Сонце палюче гнітить.
Жінка бідашна із сил вибивається,
Хмара мушви коло неї гойдається.
В'ється, кусає, дзвенить.
Клавши спопи на тернисту доріженьку,
Гострим серпом закривала ніженьку, —
Ніколи кров тамуватъ.
Плач малюка з-під коши зачувається,
Бідна туди, — аж коса розвівається, —
Треба дитя колихать.
Чом же стоїш, як німа, над дитиною?
Пісню терпіння і туги невпинної
Треба терпляче співатъ!
Піт а чи сльози на віях гойдаються —
Не розпізнати ніяк!
В глечик, що чорним шматтям закривається,
Ринуть вони — хай і так!
Спрагло припавши устами-жаринами,
П'єш за ковтком ти ковток...
Добрый, голубко, з гіркими сльозинами
Змішаний навпіл квасок?

Афанасій Фет

* *

В борні житеїській згубивши надію,
Стомивши душу на герці нерівнім,
Так часом дивно я очі закрию
І прозріваю у захваті дивнім.

Як тьма осіння, де сполох погасне,
Буденний морок ще глибше чорліс,
І тільки в небі, мов заклик прекрасний,
Сіяють зір озолочені вії.

Огні безмежні такі зрозумілі,
Така прозора безоднія струмиста,
Що вічність я бачу крізь роки і хвили
І сонце світів пізнаю променисті.

І перухомо на розах багряних
Живий вівтар свіtotвору димиться.
В його диму, як в творчих оманах,
Вся сила тресить і вся вічність синиться.

І що в етері безоднім розлито,
Душа і тлін, вогні і проміння —
Тільки твій відблиск, о сонце світу,
І тільки сни перемінні й хвилинні.

Крізь повів мрій підіймаюсь я димом,
І тану, і вію, і пливу мимоволі,
І все невловиме стас мені зrimim,
І легко житъ, і втишаються болі.

* *

*

Шепіт... Ніжний звук зітхання...
Солов'їний спів...
Срібна гра і колихання
Сонних ручайв.

Ночі блиск... Тремтіння тіней...
Тіні без кінця...
Ненастанині, дивні зміни
Милого лиця...

У хмаринках — пурпур рози.
Відблиск янтаря...
І цілунків пал, і слізки,
І зоря, зоря!

* *

*

Встала хмарка пилу
Там, де небосхил...
Кінний то чи пішний —
Закривас пил...
Бачу, вершник лине
На баскім коні...
Друже мій далекий,
Вість подай мені!

Василь Жуковський

КАЗКА ПРО ІВАНА-ЦАРЕВИЧА ТА СІРОГО ВОВКА

Давним-давно жив у своєму царстві
Могутній цар, що називався Дем'ян
Данилович. Він царював премудро;
Було три сини в нього: Клим-царевич,
Петро-царевич і Іван-царевич.
Та ще була потіха у царя —
Чудовий сад; росла у тім саду
Предивна яблуня: все золоті
Родили яблука на ній. Одного разу
В тих яблуках царевих проявилася
Велика недостача; цар Дем'ян
Данилович так в того засмутився,
Що похудів, утратив апетит
І захворів безсонням. От нареплі
Всіх трьох синів до себе він закликав
І так сказав їм: «Друзі ви мої,
Сини мої кохані, любий Климе-
Царевичу, царевичу Іване
І Петре мій царевичу, повинні,
Як діти добрі, ви мені зробити
Велику послугу: в мій царський сад
Западився вночі ходiti злодій,
І золотих уже багато яблук
Пропало; а мені пропажа ця
Від смерті гірша. Слухайте ж, сини:
Тому із вас, хто упійматъ зуміє
Під яблунею злодія нічного,
Півцарства я ще за життя віддам,
А як умру, то залишу і все
У спадщину». Коли сини почули,
Що їм сказав отець, то зговорились
Ходить по черзі в сад і вартувати
Там цілу ніч, щоб злодія пійматъ.
Настала ніч, і першим в сад пішов
Царевич Клим. Заліг він у густій
Траві під яблунею; півгодини

Пролежав там, тоді заснув так міцно,
Що аж опівдні очі він розилюшив
І, позіхаючи, на ноги звівся.
Вернувшись до царя Дем'яна, він
Сказав, що злодій в ніч ту не приходив.
Настала друга ніч; Петро-царевич
Засів під яблунею чатувати;
Годину він перемагав дрімоту,
У темряву вдивляючись,— дарма!
Нічого він не бачив — і нарешті
Сон подолав його; він повалився
В траву і захопів на цілий сад.
Давпо був день, коли прокинувсь він.
Прийшовши до царя, йому сказав він
Так, як і Клим-царевич, що вночі
Ніхто до царських яблук не приходив.
На третю ніч пішов у сад Іван-
Царевич вартувати в час належний
Під яблунею; там він притаївся,
Сидів тихенько, шильно поглядав
І сон відгонив. От коли пастала
Глибока піvnіч, сад весь освітило
Щось наче бліскавка; і що ж побачив
Іван-царевич? Прилетіла швидко
Жар-птиця в сад, немов зоря вогненна,
І сяйвом піч перетворила в день.
За яблуню скочивши, Іван-
Царевич дивиться, мовчить, не дине,
Жде, що то буде. А жар-птиця сіла
На яблуню, вірвала із десяток
Тих яблук золотих. Іван-царевич,
Тихесенько підвішившись із трави,
Схопив за хвіст қрадійку; а вона
Зропила яблука на землю і, рвонувшись,
Із рук царенка вирвала свій хвіст
І полетіла геть; проте лишилось
Одно перо в царенкових руках,
І сяєво таке лилось від нього,
Що садувесь навколо вогняним
Здавався. До царя тоді Дем'яна
Прийшов Іван-царевич, доловів
Йому, що злодія найшов, і злодій
Був птах, а не людина; на ознаку,
Що правду він сказав, Іван-царевич

З пошаною подав царю Дем'яну
Перо оте, що він його з хвоста
В жар-птиці вирвав. З радості отець
Розцілував його. Від того часу
Не крали яблук золотих, і цар
Розвеселивсь, потовщав і зачав
По-давньому і їсти, і пить, і спати.
Але бажання в нього загорілось:
Добутъ злодійку, чарівну жар-птицю.
Тож він покликав старших двох синів
І мовив їм: «Кохані Кліме й Петре
Царевичі, давно вже вам пора
Людей побачити, та і себе
Їм показать. З моїм благословенням
І з божою помогою рушайте
На подвиги, собі здобудьте честь
І славу. А мені, царю, дістаньте
Жар-птицю; хто із вас її дістане,
Тому я за життя віддам півцарства,
А як умру, то залишу і все
У спадок». Поклонивши цареві,
Царевичі поїхали в дорогу.
Невдовзі після того до царя
Прийшов Іван-царевич і сказав:
«Мій батеньку, великий царю пан
Дем'ян Данилович, дозволь поїхати
Мені услід братам. Пора й мені
Людей спізнати, себе їм показати
І честь собі нажити від них і славу,
Та догодити і тобі, цареві,
Оту впіймавши чарівну жар-птицю.
Тож батьківське мені благословення
Ти дай, дозволь у путь далеку рушити».
На те є цар сказав: «Іване, любий,
Царевичу, ти падто молодий ще,
Твій час настане. А тепер мене
Не покидай; старий я вже, недовго
І проживу. А як помру я сам,
На кого ж бо тоді покину свій
Народ і царство?» Та Іван-царевич
Наполягав, отож нарешті цар,
Хоч нехотя, його благословив.
От вирушив у путь Іван-царевич;
Він їхав, їхав і прибув до місця,

Де розділялася на три дорога.
На роздоріжжі він побачив стовп,
А на стовпі такий був напис: *Хто
Поїде просто, буде всю дорогу
Голодний і холодний; хто праворуч
Поїде, буде житъ, та кінь його
Помре; а хто ліворуч рушить, сам
Помре, та кінь його живим лишиться.*
Подумавши, звернув Іван-царевич
У правий бік; недовго іхав він,
Як вискочив із лісу сірий вовк
І кинувся шалено на коня;
Не встиг іще Іван-царевич взятись
За меч, як звір коня його загриз
І зник у лісі. А Іван-царевич
Понурив голову і далі пішкти
Помандрував. Ішов недовго він,
Як знов із лісу вибіг сірий вовк
І голосом людським йому сказав:
*«Жалю я, царевичу Иване,
Що я коня твого загриз. Та папис
Ти ж бачив сам на тім стовпі. Що сталось,
Те статись мало. А проте забудь
Свою печаль, сідай на мене верхи;
Тобі служить я чесно обіцяю,
По вірі й правді. Та скажи мені,
Куди тепер ти ідеш і по що?»*
І сірому Іван-царевич вовку
Все розповів. А сірий вовк йому
Так одказав: *«Де розшукать жар-птицю,
Я знаю. Ну, сідай мерщій на мене,
Царевичу, і вирушимо з богом».*
І сірий вовк прудкіш, ніж бистрий птах,
Помчався з вершником; настала піvnіч,
І він спиливсь перед залишним муром.
*«Приїхали, царевичу Иване! —
Сказав він.— Знай, у клітці золотій
За цею огорожею живе
Жар-птиця; ти її тихешико з клітки
Дістань, але нізащо не займай
Самої клітки: попадеш в біду».*
Іван-царевич переліз ограду,
В саду побачив чарівну жар-птицю
В розкішній клітці золотій, і сад

Освітлений був, ніби сонцем. Вийняв
Жар-птицю з клітки царський син Іван
Та й думає: «А в чим її везти?»
Забув він вовка сірого пораду
І клітку взяв; та звідусіль до неї
Тяглися струни, і гучний навколо
Розлігся дзвін; прокинулася варта,
Біжить у сад, царевича Івана
Хапає і приводить до царя.
А цар (він звався на ім'я Далматом)
Так запитав його: «Ти відкіля?
І хто ти?» — «Я Іван-царевич. Мій
Отець Дем'ян Данилович царює
В державі славній та могутній; ваша
Жар-птиця ночами літать в наш сад
Западилась, щоб красти золоті

Там яблука; за нею ж то й послав
Мене мій батько, славний володар
Дем'ян Данилович». На тес цар
Далмат сказав: «Царевич ти чи ні,
Того не знаю я; та коли правду
Сказав ти, то пе царським ремеслом
Ти промишляєш; міг мені так просто
Сказать: віддай мені, Далмате-царю,
Жар-птицю,— я б тобі її віддав
На знак того, що ти царя Дем'яна
Даниловича, славленого всюди
За мудрість і величність, рідний син.
Та слухай, я тобі свою жар-птицю
Охоче відступлю, коли ти сам
Мені коня добудеш злотогрива;
Належить він могутньому царю
Афронові. За тридев'ять земель
Ти в тридесяте царство вирултай
І випроси мені в царя Афрана
Чудового коня-злотогрива
Чи хитрощами роздобудь його.
Коли ж повернешся ти без коня,
То я розголошу по всьому світу,
Що ти не царський син, а злодій; буде
Тобі велика соромота й стид».
Понурив голову Іван-царевич
І почвалав туди, де сірий вовк
Чекав його. І сірий вовк сказав:

«Царевичу Іване, жаль, що ти
Моєї не хотів послухатъ ради;
Та діять нічого; рушати треба
За тридев'ять земель, в Афрона царство».
І сірий вовк прудкіш за бистру птицю
Помчався з вершником; вночі вони
В Афронову державу прибули
І біля входу у конюшню царську
Спинилися. «Царевичу Іване,
Послухай,— сірий вовк сказав,— ввійди
У стайню; конюхи сплять міцно; ти
Зі стайні легко виведи коня—
Золотогрива; тільки не бери
Його гнуздечки,— буде знов біда».
В конюшню царську увійшов Іван-
Царевич, вивів із станка коня;
~~Але, на лиху, глянув на гнуздечку~~
І так її вподобав, що забув
Про все, що сірий вовк йому сказав,
І зляв з кілка гнуздечку. Та й до неї
Тяглися звідусіль співучі струни;
Все задзвеніло; конюхи схопились,
Царевича Івана упіймали
І до царя Афрона привели.
І цар Афрон спитав суворо: «Хто ти?»
Іван-царевич те йому сказав,
Що і царю Далматові; а цар
Афрон повів йому: «Хороший ти
Царевич! Ну, чи ж до лиця чинить
Таке царевичам? Чи царське діло
По ночах шлятися і красти коней?
Я міг би зняти голову тобі
З плечей; та жаль мені, юначе бравий,
Твоєї молодості; я віддам
Тобі свого коня-золотогрива,
Лиш пойдь за тридев'ять земель
У тридесяту відсіля державу
І привези мені відтіль царівну,
Прекрасную Олену, любу доню
Царя Касима; а коли мені
Не привезеш її, то я розславлю,
Що волоцюга, володій ти й шахрай».
Ізнов понурив голову Іван-
Царевич і пішов до того місця,

Де сірий вовк чекав його. І вовк
Йому сказав: «Царевичу Іване!
Коли б тебе я не любив, і духу
Мого б тут не було. Ну, годі охкатъ,
Сідай на мене та й рушаймо з богом
У тридесяте царство до Касима;
Тепер мос, а не твос вже діло».
І сірий вовк знов поскаяв з Іваном-
Царевичем на спині. От вони
Проїхали всі тридев'ять земель
І в тридесятім царстві опились.
І сірий вовк зсадив Івана з себе
Царевича та й каже: «Недалеко
Тут царський сад; я сам піду туди,
А ти чекай на мене ось під цим
Зеленим дубом». Сірий вовк пішов,
І нереміс садову огорожу,

І заховався в кущ, і там лежав
Тихесенъко. Аж от іде Прекрасна
Олена, з пею подруги-красуні
Та мамки й нянюшки. Царівна гожа
На прогулянку вийшла; сірий вовк
Того і ждав; уздрівши, що царівна
Від інцих відокремилася, він
З куща плигнув густого, ухопив
Царівну, взяв її собі на спину
Та й геть чкурнув. Тоді зчинили крик
Страшенній подруги її, красуні,
І нянюшки та мамки. Збігся весь
Касимів двір, міпіstri, камергери
І генерали; цар велів зібрать
Мисливців і спустити всіх хортів
І гончаків, та все було даремне:
Вже сірий вовк з царівною й Іваном-
Царевичем далеко був, і сліду
Не залишилось; тихо й нерухомо
Лежала у царевича Іvana
Царівна на руках (так сірий вовк
Сердешну налякав). Та ось потроху
Отямлюватись почала вона,
Заворушилася і очепята
Розплющила прокрасні, а тоді,
Очутившись, звела їх па Івана-
Царевича і вся почервоніла,

Немов троянда пишна. Спалахнув
Іван-царевич теж, і в ту хвилину
Вопи одно одного покохали
Так сильно, що ні в казці розказатъ,
Ні описать пером того не можна.
Глибоко запечалився Іван-
Царевич: дуже, дуже не хотілось
З царівною Олеюою йому
Розстались, віддать її цареві
Афронові; боялась і вона
Того, як смерті. Сірий вовк помітив
Їх горе і сказав тоді: «Іване-
Царевичу, печалишся ти марно;
Я помогу твоєму горю; це
Не служба ще — півлужби: справжня служба
Настане ше». І от вони вже в царстві
Царя Афрона. Сірий вовк сказав:
«Царевичу Іване, треба мудро
Чипти пам: я обернусь в царівну;
Ти йди зо мною до царя Афрана,
Мене йому віддай, візьми у п'ого
Коня-золотогрива, і рушай
З царівною Оленою вперед,
І жди мене у місці потасмім;
Вам ждать не буде нудно». Сірий вовк
Об землю вдарився і обернувся
Царівпою. Іван-царевич здав
Його царю Афронові у руки,
Дістав у дар коня-золотогрива
І тим конем помчався, мов стріла,
У темний ліс, де справжня виглядала
Його царівна. У царя Афрана
Тим часом готувались до весілля,
І в той же день царівну під вінець
Повів Афроп; коли ж їх обвіпчали
І молодий збирався молоду
Поцілуватъ, губами цар Афроп
Із вовчою пащекою зустрівся,
І паща та за ніс його вкусила,
І не дружину краспу біля себе,
А вовка цар побачив. Вовк не дуже
Маніжився, а швидко збив хвостом
Царя Афрана з ніг та й стриб у двері!
Усі тоді у крик: «Держи, держи!

Лови, лови!» Куди там! Вже Івана-
Царевича з Олею-красою
Давно догнав проворний сірий вовк.
Зійшов тоді з коня-золотогрива
Іван-царевич, пересів на вовка,
І знову вже вперед вони, як вихор,
Летіли; от приїхали у царство
Далматове вони. І сірий вовк
Сказав тоді: «В коня-золотогрива
Я обернусь; а ти мене, Іване-
Царевичу, віддай царю, жар-птицю
Візьми собі й з царівною удвох
Рушай вперед; я скоро дожену вас».
Так все зробилося, як сірий вовк
Улаштував. Коня-золотогрива
Велів цар осідлати і на ньому
На лови рушив із блискучим почтом;
І попереду всіх помчався він
За зайцем; всі придворці загукали:
«По-молодецьки скаче цар Далмат!»
Та враз із-під царя на всім скаку
Шмигнув кошлатий вовк, і цар Далмат
Беркицьнувся із вовкової спини
Ногами вгору, головою вниз
Додолу, увійшов по самі плечі
У землю зорану; пручався він,
Руками спершись об ріллю, та марно,
Ногами дригав тільки. Почет весь
До нього кинувсь, визволив царя,
Тоді усі страпенно закричали:
«Лови, лови! Бери його, бери!»
Ta брати не було кого; на вовка
Ізнову верхи сів Іван-царевич,
А на коні сиділа злотогриві
Царівна, і під нею злотогрив
Пишався й басував. Отак вони
Великою дорогою тихенько,
Ступою їхали; отож чи довго
А чи недовго їхали вони,
Ta прибули до місця, де Іван-
Царевич вовка сірого зустрів
Уперше; досі ще лежали там
Його коня прудкого білі кості,
І сірий вовк, зітхнувши, так Івану-

Царевичу сказав: «Пора, Іване-
Царевичу, тепер нам розлучитись;
Я вірою і правдою донині
Тобі служив і дякую за ласку
Твою до мене; доки буду жити,
Тебе я не забуду; дам тобі
Пораду на прощання: будь обачний,
Лихі є люди. І братам своїм
Не вір ти рідним. Бога я благаю,
Щоб ти прибув додому без біди
І радісною звісткою про себе
Мене потішив. Прощавай, Іване-
Царевичу!» І зник по слові тім.
За другом потужив Іван-царевич
І з красною царівною в сіdlі,
З жар-птицею у клітці за плечима
Поїхав на коні-золотогриві,
І їхали вони днів три, чотири;
І от, прибувши до границі царства,
Де царював премудрий цар Дем'ян
Данилович, побачили розкішне
Шатро, нап'яте на лужку зеленім.
І вийшли із шатра... та хто ж бо? Клім
З Петром-царевичем. Іван-царевич
Тій зустрічі був радий невимовно,
Але братам його у серце ваздрість
Гадюкою впovзла, коли жар-птицю
З царівною Оленою в Івана-
Царевича побачили в руках:
Була пестерпна думка ім — з'явитись
Ні з чим до батька, як молодший брат
З жар-птицею повернетися до п'яго,
З Прекрасною Оленою й конем-
Золотогривом, то іще ж дістане
Собі півцарства, а коли помре
Отець, то й спадщину обійме всю.
І от вони задумали злочинство:
Удавши дружбу ніжну, запросили
В шатро своє Іvana відпочити
Царевича з Оленою-красою
Після дороги. Увійшли в шатро
Ті без підозри. Стомлений Іван-
Царевич ліг на постіль та й заснув
Глибоким сном; брати того й чекали:

Ввіткнули лиходії гострий меч
Іванові у груди, серед поля
Його лишили, узяли царівну,
Жар-птицю та коня-золотогрива
І, наче добрі, видали в путь.
Тим часом нерухомий, бездиханий,
Облитий кров'ю, на широкім полі
Лежав Іван-царевич. Так мишув
Весь день; уже хилитись починало
На захід сонце; у страшнім безлюдді
Уже над мертвим з чорним вороням
Ширяв і крякав, розпустивши крила,
Зловісний ворон — хижий штах. І враз,
Хто знає відкіля, з'явився сірий
Вовк: він, учувиши, що біда настала,
Прибіг на допомогу: ще б хвилина,
Було б запізно. Догадався вовк,
Що мав на мислі ворон, дав йому
На мертвє тіло змогу опуститись,
І тільки опустився той, він хап
Його за хвіст; закрякав чорний злодій:
«Пусти мене на волю, сірий вовче!» —
Кричав він. «Не пущу, — той одказав, —
Аж поки воропя пе прилесе
Живої й мертвої води». І ворон
Звелів летіть своєму воропяті
По мертву воду та живу. І сил
Покірно полетів, а сірий вовк,
Гарненько батька відчуҳравши, став
З ним розмовляти чемно, — а старий,
Бувалий ворон розповів чимало
Про те, що бачив за свій довгий вік
Між птиць і між людей. Уважно слухав
Його оповідання сірий вовк
І дивувався мудрості великий
Його речей, проте держав за хвіст
Віп цупко птаха; інколи, щоб той
Не забувався, м'яв його легенько
В кігтястих лашах. Сонце сіло; ніч
Настала і минула; зайпялась
Зоря; з живою й мертвою водою
В двох пляшечках з'явилось вороня,
І сірий вовк узяв ті пляшечки,
А батька ворона пустив на волю.

Тоді він з пляшечками підійшов
До тіла нерухомого Івана-
Царевича і мертвою водою
Спочатку збрізнув,— за хвилину рана
Його закрилася, закостепілість
Покинула і руки, і ноги; враз
Рум'янець на щоках заграв; тоді
Живою брізнув сірий вовк водою,
Іван розплющив очі, встав, потягся
Та й мовив: «Як же довго я проспав?»
«І вічно спати б тут тобі, Іване-
Царевичу,— вовк сірий одповів,—
Коли б не я; сьогодні справжню службу
Я відслужив тобі; та знай, вона
Остання; ти від цього дня про себе
Сам дбати маєш. Тож прийми пораду
Від мене і вчини, як я скажу.

На світі вже братів твоїх злочинців
Немає; їм могутній чарівник
Кощей Безсмертний голови обом
Скрутив; а ще той чарівник павіяв
На ваше царство сон; твій батько славний
І всі його підданці пині сплять
Сном непробудним; а твою царівну
З жар-птицею й конем-золотогривом
Украв лихий Кощей; вони всі троє
Заховані в його чаклунськім замку.
Та за свою не бійся наречену,
Царевичу Іване: злий Кощей
Над нею влади жодної не має,
Бо дивовижно сильний талісман
Єсть у царівни; вийти ж їй із замку
Не можна; волю тільки смерть Кощея
Їй принесе: а як найти ту смерть,
Не відаю; це знає тільки баба-
Яга єдина. Тож повинен ти,
Царевичу Іване, розшукати
Оту ягу; вона в дрімучім лісі,
У темному бору живе в хатині
На ніжках курячих; у праліс той
Ніхто ще сліду не проклав; у нього
Ні дикий звір не забігав, ні птиця
Не заліталася; роз'їжджає баба-
Яга по світу цілому у ступі,

Залізним поганяє товкачем,
А слід мітлою замітає. Ти,
Царевичу Іване, лиш від неї
Дізнаєшся, де можна смерть Кощея
Тобі знайти. А я тобі скажу,
Де можеш ти коня добути такого,
Щоб простою дорогою тебе
Привіз у ліс дрімучий він до баби-
Яги. Відсіль іди на сонця схід;
У луг зелений прийдеш; там ростут
Посередині три високі дуби,
Чавунні двері у землі між ними
З кільцем; за те кільце ти підійми
Ті двері і зайди униз по сходах;
Там за дванадцятьма дверима запертий
Кінь богатирський; сам із льоху він
До тебе вибіжить; того коня
Візьми і з богом їдь; він не зіб'ється
З дороги. Ну, прощай тепер, Іване-
Царевичу. Коли дозволить бог
Нам ще побачиться, то буде це
У тебе на весіллі, не інакше».
І сірий вовк побіг до лісу; вслід
Йому дививсь Іван-царевич сумно;
Під лісом вовк востаннє оглянувся,
Махнув царевичеві в знак привіту
Хвостом — і зник. Тоді Іван-царевич,
На сонця схід обличчям повернувшись,
Вперед пішов. Іде він день, іде
І другий, а на третій опинився
В зеленім лузі. Там росте три дуби
Високі; між дубів знаходить він
Чавунні із кільцем залізним двері;
Він підіймає двері, а під ними
Круті йдуть сходи: ними він униз
Спускається, і перед ним внизу
Ще другі двері, теж чавунні, міцно
Заперті на замок висячий. Браз,
Він чує, кінь заржав, і ржання те
Таке гучне було, що із завіс
Зірвались двері й з тріском повалились;
І бачить він, що разом з ними впало
Дверей ще одинадцять, теж чавунних;
За тими ж то чавунними дверима

Давно вже богатирського коня
Чаклун запер. Іван-царевич свиснув;
Почувши вершника, на молодецький
Свист богатирський кінь плигнув із стійла
І прискакав, легкий, могутній, красний,
Що очі — зорі, полум'яні ніздрі,
Мов хмара, грива в нього,— ну, не кінь,
А чудо. Щоб його спізнати силу,
Іван-царевич по блискучій спині
Повів рукою,— під могутнім тиском
Кінь захрапів і сильно похитнувся,
Та встояв, тільки в землю копитами
Загруз. Він людським голосом Івану-
Царевичу сказав: «Юначе славний,
Царевичу Іване, я такого
І ждав їздця, як ти. Тобі я рад
І вірою і правдою служити;
Сідай на мене, та й рушаймо в путь;
Усі дороги я на світі знаю,
Тож тільки накажи мені, куди
Тебе везти, туди і привезу».
Іван-царевич в двох словах коневі
Все пояснив і, сівши у сідельце,
Гукнув на нього. Звивсь могутній кінь,
Від радості заржавши, на дibi;
По стегнах вершник б'є його крутих,
І кінь біжить, під ним земля дрижить,
Шугає вище від дерев стоячих,
Шугає нижче він од хмар ходячих,
Переліта через широкий яр
І застилає яр вузький хвостом,
Грудьми всі перепони пробиває,
Немов стріла, легкими копитами
Билинки до землі не пригинає,
Пилинки із землі не підіймає.
Отак пробігши цілий день, нарешті
Кінь утомився; біг із нього піт
Струмками, весь він оповитий був,
Неначе димом, парою. Царевич,
Щоб дати йому спочити, хід притишив,
Уже було надвечір; чистим полем
Іван-царевич їхав, милувався
Заходом сонця пречудовим. Раптом
Він чув дикий крик,— поглянув... що ж?

В гаю зчепились два лісовики,
Кусаються, хвицаються, рогами
Один одного тичуть. Їх Іван-
Царевич запитав: «За що у вас,
Друзяки, сварка йде?» — «А от за що,—
Сказав один; — три скарби нам дісталось:
Кийок-бийок, та шапка-невидимка,
Та скатерть-самобранка — нас же двое;
Як порівну нам розділитись? Ми
Засперечалися, і вийшла бійка.
Розумний чоловіче, ти порадь,
Що діять нам?» — «А от що,— їм Іван-
Царевич одповів,— пущу стрілу,
А ви біжіть за нею; з того ж місця,
Де упаде вона, біжіть до мене
Навзаводи; хто перший прибіжить
Сюди, той і візьме собі на вибір
Два скарби; другий же візьме один.
Чи згода?» — «Згода, згода!» — закричали
Лісовики і стали поруч. Лук
Тугий напруживши, стрілу пустив
Іван-царевич; вслід лісовики
Чимдуж метнулись, вирячивши очі,
А шапку, скатерть і кийок лишили.
Узяв Іван-царевич під пахву
Кийок і скатерку, надів спокійно
На себе шапку-невидимку, став
Незримим разом із конем — і далі
Поїхав, кинувши напризволяще
Рогатих дурнів, щоб хоч далі бились,
А хоч мирились. Богатирський кінь
Устиг до сонця заходу прибути
В дрімучий ліс, де проживала баба-
Яга. У лісі тім Іван-царевич
Дивується старим та величезним
Дубам і соснам, що зоря вечірня
Їх осяvalа тъмяно; все там тихо:
Дерева всі мов уві сні стоять,
Не колихнеться лист, не ворухнеться
Трава; нема нічого там живого
В гущавині безмовній, ані птаха
Серед гілок, ні гробака в моху;
Лунає тільки в тиші лісовій
Гримучий тупіт кінський. От Іван-

Царевич опинився біля хатки
На піжках курячих, сказав: «Хатино,
До лісу задом повернись, до мене
Стань передом». І перед ним хатина
Перевернулась; в неї він вийшов,
В дверях спинившися, перехрестився,
На всі чотири сторони, як слід,
Тоді вклопився низько і, очима
Хатину всю окинувши, побачив,
Що на долівці там лежала баба-
Яга, ногами впершися у стелю,
А головою в кут. Почувши стук
В дверях, вона сказала: «Ху! ху! ху!
От диво дивне! Руського тут духу,
Відколи світ, ні видом не видали,
Ні сlixом не слихали, а сьогодні
Той дух аж б'є у ніс. Чого сюди,
Царевичу Іване, ти прибув?
Неволею чи волею? Донині
Тут не проходив ні дібровний звір,
Ані легка не пролітала птиця,
Ні витязь-молодець не проїздив;
Тебе як бог сюди запіс, Іване-
Царевичу?» — «Ах ти ж, безмозка відъмо! —
Так одповів Іван-царевич бабі-
Язі. — Спочатку нагодуй, напій
Мене ти, молодця; та постели
Мені постелю, виспatisя дай,
Тоді уже мене розпитуй». Баба-
Яга, на ноги звівшися, Івана-
Царевича обмила, як годиться,
І випарила в бані, напоїла,
Нагодувала і в постелю спати
Його поклада, проказавши так:
«Спи, добрий витязю; покаже раною
За вечір краще; спи собі спокійно,
Відпочивай, а про свою потребу
Мепі розкажеш завтра, поможу
Тобі як знаюю». Помолившись,
Царевич ліг і скоро сном глибоким
Заснув і спав до полудня; уставши,
Умившися, одягшися, він бабі-
Язі докладно розказав, чого
Приїхав у дрімучий ліс, і баба-

Яга йому відповіла на те:
«Ох, взявся ти, царевичу Іване,
За справу нелегку, та не журися,
Все з поміччю ми божою владпаем.
Я научу, як смерть тобі Кощея
Безсмертного дістати; слухай тільки
Мене тепер: на морі-окіяні,
На острові великім, на Буяні,
Є дуб старий, під дубом тим старим
Зарито скриню, ковану залізом;
У скрині тій лежить пухнатий засець,
А качка сіра в зайці тім сидить,
А в качці тій яйце; в яйці ж тім смерть
Кощесва. Ти те яйце візьми
І з пим рушай негайно до Кощая.
Коли до замку ти його прибудеш,
Побачиш: змій дванадцятиголовий
Вхід в замок стереже; zo змієм ти
Не здумай битись, є на нього в тебе
Кийок-бийок, вгамує він його.
А ти, надівши шапку-невидимку,
Йди навпростеъ до чаклуна Кощая
Безсмертного; одразу здохне він,
Коли при ньому ти яйце розчавиш.
Гляди лиш не забудь, коли пазад
Поїдеш, взяти й гуслі-самогуди:
Від іх лиш гри твій батенько Дем'яп
Данилович, вельможі всі його
І царство все, що разом з ним заснуло,
Прокинуться. Ну, прощавай тепер,
Царевичу Іване; бог з тобою;
Твій добрий кінь дорогу знайде сам;
Коли ж свій подвиг славний довершиш,
То і мене, стареньку, спом'яни
Не лихом, а добром». Іван-царевич,
Із бабою-ягою попрощавшись,
Сів на коня мерцій, перехрестився,
По-молодецьки свиснув; кінь помчався,
І скоро ліс дрімучий за Іваном-
Царевичем пропав з очей; і скоро
Мелькиуло попереду краєм синім
Під небосхилом море-окіян.
От прискакав до моря-окіяну
Іван-царевич. Оглянувшись, бачить

На березі морськім рибальський невід,
А в неводі тім б'ється щука-риба,
Тріпочеться. І голосом людським
Та щука промовляє так: «Іване-
Царенку, визволь з невода мене
І в море кинь; тобі я знадоблюся».
Іван-царевич просьбу щуки-риби
Враз виконав; вона, хвостом пlesнувшa
На знак подяки, зникла в синім морі.
На море дивиться Іван-царевич,
Не знає, що чинить. У тому місці,
Де море з небом нібито злилося,
Він бачить, довгою стягою острів
Буян чорніє; він і недалеко,
Та хто туди переїде? А кінь
І каже: «Ти, царевичу Іване,
Про що замислився? Як нам обратись
До острова Буяна? От біда!

Не клоочися! Я твій корабель,
Держися тільки добре на мені,
Не бійсь нічого, вмить перемайпемо!»
І в гризу кінську тут Іван-царевич
Рукою вплутався, ногами стиснув
Копеві боки; богатирський кінь
Розлютився, розбігся і стрибнув
З крутого берега в морську безодню;
На мить і він, і вершник в глибині
Пропали; потім з шумом розступилася
Широка хвиля, виринув із неї
Могутній кінь із вершником своїм;
І кінь почав грудьми та копитами
Бить по воді і хвилі пробивати;
Вода навкруг кипіла, й шумувала,
І пінилась, і розсипала бризки,
А кінь баский одважними стрібками
Під копита залізні загрібав
Ревучу хвилю; ніби корабель
На парусах, що йде з попутним вітром,
Кінь линув уперед, і довгий слід
Шипучою позаду біг змію.
І скоро він до острова Буяна
Доплив і на його похилий берег
Із моря вибіг, пісою покритий.
Не гаявся Іван-царевич; він

Коня пустив на луки прибережні
Гуляти і траву скубти медову,
А сам пішов квапливою ходою
До дуба, що при березі морськім
На пагорбі підносився зеленім.
До дуба підійшов Іван-царевич,
Хитнув його могутньою рукою,
Та дуб міцний не похитнувся; він
Ізпові хитнув його — дуб скрипнув; він
Іще його хитнув, що сили мав,
Дуб похилився, і під ним коріння
Заворушило землю; тут Іван-
Царевич ще рвонув його — і дуб
Упав на землю; із землі коріння
Гадюками угору піднялося,
І там, де дуб у землю ним впивався,
Відкрилась яма глибочезна. В ній
Залізом ковано стояла скриня;
Іван-царевич скриню ту із ями
Вмить витяг і висячий збив замок,
Узяв у скрині тій за вуха зайця
І розірвав його; та тільки встиг
Він зайця розірвати, як із нього
Враз випурхнула качка, піднялася
І швидко полетіла геть до моря.
Пустив стрілу Іван-царевич в неї
І влучно так, що качку пропизав
Наскрізь; закрякала, тріпнулась качка,
А з неї раптом випало яйце,
І просто в море, і пішло, мов ключ,
На дно. Іван-царевич охнув. Миттю,
Хтозна-відкіль, з'явилася щука-риба,
У хвилі блиснула, тоді пірнула
На дно, хвостом пlesнувши, потім знов
Сплила, до берега з яйцем у роті
Наблизилася і на піску яйце
Зоставила, а потім так сказала:
«Ти бачиш сам, царевичу Іване,
Що я в годину слушну знадобилася».
З тим словом щука попливла. Іван-
Царевич взяв яйце; і кінь могутній
З Буяна-острова на берег моря
Знов переніс його. І суходолом
Кінь поскакав, і скоро прискакав

Він до гори крутой, що на ній
Кощеїв замок був; її підніжжя
Стіна залізна вкруг оперезала,
А край воріт залізної стіни
Дванадцятиголовий змій лежав,
І із його дванадцяти голів
Шість завжди спали, шість не спали, вдень
Та уночі чергуючися двічі
На варті; біля тих воріт залізних
Ніхто не смів і здалека спинитись,
Бо підіймався змій, і від зубів
Його вже не було рятунку — віп
Сам не боявсь нічого, лиш від себе
Міг смерть прийняти; жодна інша сила
Йому завдати шкоди не могла.
Ta кінь був обережний; він Івана-
Царевича підвіз не під ворота,

А з боку іншого, щоб змій його
Не міг постерегти. Іван-царевич
До змія тихо в шапці-невидимці
Під'їхав; шість голів потвори злої
Дивились пильно круглими очима,
Розкривши рот і вишкіривши зуби,
Шість інших на гадючих довгих шиях
Лежали нерухомо і хропли
В глибокім спі. Тоді Іван-царевич
Рукою підштовхнув кийка-бийка,
Що теліпався в нього на сідлі,
Шепнув йому: «Ну, почипай!» Кийок,
Не довго думавши, з сідла плигнув,
На змія кипувся — і ну його
По головах і сплячих гамселити,
І по несплячих. Той як зашипити,
Як стрепенеться! А кийок-бийок
Усе його лупщюс та лупцюс.
Лиш тільки він одну розсявить пашу,
Щоб ухопити кийка,— еге, стривай,
Не квацся надто, бо уже кийок
По іншій морді гатить; змій лихий
Усі дванадцять паш розкриє, хоче
Кийка впіймати,— а той по всіх зубах,
Оскалених, неначе б то на побказ,
Гуляє, чистить зуби. Змій роти
Усі закриє, всі носи наморщить

І лапами схопить кийка-бйка
Попробує,— а той тоді його
По всіх дванадцяти шмагає карках;
Змій, розлютившися, немов скажений,
І кидався, і тіпався, і рвався,
І дихав полуум'ям, і землю гриз,—
Дарма! Спокійно, рівно, неквапливо
Кийок над ним свою роботу пильну
Продовжував і молотив його,
Неначе ціп невтомний. Змій нарешті
Озлився так, що гризти сам себе
Почав, і, кігті в груди запустивши
Собі самому, так рвонув шалено,
Що розірвавсь надвое і додолу,
Заверещавши, впав і здох. Кийок
Над мертвим далі працювати хотів,
Як над живим. Але Іван-царевич
Сказав йому: «Долові! годі! буде!»
Кийок-бйок, неначе ѿ не було
Нічого в ним, знов на сідло стрибнув.
Іван-царевич залишив копя
Біля воріт і скатерть-самобранку
У нього під ногами розіслав,
Щоб кінь натомлений міг підживитись,
А сам пішов у шапці-невидимці,
З кийком про всякий випадок, з яйцем
В Кощеїв замок. Хоч було тяжкенько
Йому на гору дертися круту,
Проте добрався він таки до замку
Кощеєвого. Там він раптом чує,
Що недалеко гуслі-самогуди
В саду дзвенять. У сад він увійшов
І бачить: гуслі на високім дубі
Висять і грають, і сама Олена
Прекрасна під тим деревом сидить
В задумі. Шапку-невидимку знявши,
До неї підійшов він і рукою
Подав їй знак мовчати, потім їй
Сказав на ухо пошепки: «Я смерть
Кощеєву приніс: ти почекай
Мене на цьому місці; я з ним скоро
Упораюсь і повернусь; і ми,
Не гаючись, поїдемо». Іван-
Царевич знову шапку-невидимку

Надів; шукати думав він Кощея
Безсмертного в його чаклунськім замку,
Та він і сам до саду завітав.
Біля Прекрасної він став Олени
І дорікати їй почав, що все
Вона сумує. Він сказав: «Іван-
Царевич твій до тебе вже не прийде,
Не воскресити нам його. Та чим же
Я не жених тобі, скажи сама,
Моя царівна красна ще й прекрасна!
То годі ж опиратися дарма,
Твій опір з рук моїх тебе пе вирве;
Вже я...» Кийкові тут шепнув Іван-
Царевич: «Починай!» Узявсь кийок
По спині тріпати Кощея. З криком,
Немов скажений, той почав стрибати,
Крутитися; Іван-царевич, шапки
Не знявши, примовляв усе: «Додай,
Додай йому, кийочку! Хай собака
Затяметь, як дівчат від шлюбу красти,
Як пикою звірячою своєю
Та сватанням безглаздим докучати
Царівnam красним, навіати сон
На царства! Бий, лупцюй його, кийочку!»
«Та де ти? Покажись! — кричав Кощей.—
Хто ти такий?» — «А ось хто!» — відповів
Іван-царевич, шапку-невидимку
Зняв з голови і саме в ту хвилину
Яйце об землю вдарив, і воно
Аж розлетілося; Кощей Безсмертний
Перевернувся швидко і подох.
Іван-царевич, вийшовши із саду
З царівною Оленою, проте
Взять не забув і гуслі-самогуди,
Коня-золотогрива і жар-птицю.
Коли ж вони зійшли з гори крутої,
На коней сіли й рушили назад,
Гора ж тоді, жахливо затріщавши,
Упала з замком, і на місці тім
З'явилось озеро, і довго чорний
Над ним крутився дим, на всю округу
Нестерпно смердячи. Іван-царевич
Додому коням їх везти звелів
Як знають; сам же з милою своєю

Веселій їхав. Скатерть-самобранка
По щирості в дорозі їм служила,
Готовий завжди був смачний сніданок,
Обід, вечеря — все було в свій час:
На мураві пауччай рано-врапці,
Опівдні під густим розлогим дубом,
Вночі — під голубим щатром шовковим,
Що з двох складався рівних половин
Розділених. При кожній їх трапезі
Дзвеніли гуслі-самогуди їм,
Жар-птиця їм світила, а кийок
Стояв біля намету на сторожі.
А коні здружені гуляли разом,
Качалися на оксамитних луках,
Або скубли траву, росою вмиту,
Чи, голови на спини положивши
Один одному, тихо-мирно спали.
Так їхали вони не день, не два
І прибули нарешті в царство те,
Де царював старий отець Івана-
Царевича, премудрий цар Дем'ян
Данилович. І царство все, від самих
Кордонів аж до царського палацу,
Було повите непробудним спом.
Де тільки проїздили мандрівці,
Все спало; спали впряжені в соху
Воли на полі стоячи; при них
Із батогом, застиглим у повітрі,
Спав плугатар; на стовбовім шляху
Спав вершник із конем своїм, і пил,
Піднявшиесь, сонний, пасмом нерухомим
Стояв; був у повітрі мертвий сон;
На деревах німе дрімало листя,
І сонні на гілках птахи мовчали;
По селах, у містах було так тихо,
Як у труні; і люди по домах,
На вулицях, стоячі та сидячі,
І з ними все: коти, собаки, вівці
В кошарах, коні у своїх конюшнях
І дим у коминах, на стінах мухи,—
Все спало. Так у батькову столицю
Прибув Іван-царевич із дороги
З царівною Оленою удвох.
Як в'їхали вони на царський двір,

Побачили, що там лежить два трупи —
Були то Клім-царевич і Петро-
Царевич, що убив їх злій Кощей.
Іван-царевич, варту поминувши,
Що біля брами царської застигла
Вві сні, повів по сходах наречену
В покої царські. У палаці був,
Із нагоди повернення синів
Царевих старших, прегучний бенкет
В той саме час, коли убив обох
Царевичів і сон па весь парод
Навів Кощей; бенкет у ту хвилину
Увесь заснув, хто як сидів, хто як
Ходив чи танцював; і в тому сні
Так і злайшов усіх Іван-царевич;
Спав стоячи Данилович Дем'ян,
Біля царя міністр його двора
Хронів, розкривши рот, не докінчивши
Своєї мови; всі вельможі царські
Заснули як стояли, до царя
Звернувшись очі, нині невидющі,
З улесливістю на поснулих лицах,
Із усміхом, що па губах застиг.
До батька підійшов Іван-царевич
З Оленою Прекрасною свою
І мовив: «Грайте, гуслі-самогуди».
Тоді заграли гуслі-самогуди...
І все прокинулось, загомоніло,
Затанцювало, заходило, ніби
Нічим не перебитий був бенкет.
Як цар Дем'ян Данилович побачив,
Що перед ним з царівною-красою
Стойть його улюбленець Іван-
Царевич, то від радості він ледве
Не збожеволів: він сміявся, плакав,
Дививсь, очей не зводячи, на сина,
І цілував його, і милував,
І під кінець розвеселився так,
Що взявся в боки і в танець пішов
З Оленою Прекрасною. Стріляти
Звелів на радощах він із гармат,
Дзвонити в дзвони і народувесь
Оповістити, що вернувсь додому
Іван-царевич, і йому півцарства

Тепер же відступає цар Дем'ян
Данилович, що буде спадкоємцем
Він повним, і що завтра шлюб його
З царівною Оленою у церкві
Відбутись має, і що цар Дем'ян
Данилович весь кличе свій народ
До сина на весілля,— військових,
Цивільних, генералів та міністрів,
Дворян великих і дворян дрібних,
Купців, міщан, простолюд весь і навіть
Всіх жебраків. Як другий день настав,
Повів у церкву молодят Дем'ян
Данилович вінчатись: а як їх
Перевінчали, то прийшли вітати
Вельможі й жони їх і молоду,
І молодого; а народ на площі
Біля палацу шумував, як море;
Коли ж із молодими вийшов цар
На ганок золотий,— тоді від крику:
Нехай живе наш цар Дем'ян
Данилович з царевичем Іваном,
Нехай живе його невістка Красна
Олена! — всі будови у столиці
Здригнулися, і полетіли вгору
Шапки з голів, аж білій день затьмивши.
От на обід покликані царем
Зійшлися гості — вся його столиця;
В домах недужі тільки залишились,
Та діти, та собаки, та коти.
Свое проворство скатерть-самобранка
Явила тут: на ціле місто враз
Розкинулась; сама собою площа
Заставилася столами, і столи
У два ряди вздовж улиць простяглися;
На всіх столах був посуд золотий,
Не просте скло — кришталь; а під столами
Шовкові килими були усюди
Розстелені; усім гостям служили
У золотих ліvreях гайдуки.
Обід же був такий, якого в світі
Ніхто не бачив: юшка, мов янтар,
У величезних близнака кастроулях;
Тяжкі та жирні, в сажень довжиною,
Із Волги стерляді на золотих

Узорних блюдах; кулеб'яка пишна,
З грудзядами гуси, капса до сметани,
Масні млинці до свіжої ікри,
Добірної, як перли; пироги,
На черені запеченні, у маслі;
А для пиття шипучий квас у глеках
З кришталю, пиво шумовите, мед
Пахучий і вино з усіх земель:
Шампанське, і венгерське, і мадера,
І рейнське, і наливки розмаїті —
Коротше мовить, скатерть-самобранка
Предивне диво того дня створила.
Та часу і кийок не марнував:
Вся гвардія була за царський стіл
Зaproшена, ба павільйон і міська
Поліція, — кийок по-молодецькі
За всіх справлявся; у палаці він
Стояв на варті; він же по майданах
Та вулицях ходив, щоб пильнувати
Порядку: як йому стрічався п'янин,
Того в холодну прямо стусанами
Він заганяв; кого в порожнім домі
За кражею він заставав, того
Періщив так, що від злодійства той
Навіки відрікався і ставав
На путь чесноти, — словом, наш кийок
Нечувано цареві прислужився
Під час бенкету, і його гостям,
І всьому місту. А в палаці царськім
Усе кипіло; гості так пили,
Так їли щиро, що з облич рум'яних
Котився піт; тут гуслі-самогуди
Своє мистецтво показали теж:
При них оркестр був непотрібен, гості
Наслухалися музики такої,
Яка ніколи навіть уві сні
Не снилась їм. Та от, коли, наливши
Вина у заздоровний кубок, цар
Дем'ян Данилович проголосить
Хотів «на многа літа» молодятам,
Сурений звук на площі залунав;
Всі здивувались, всі оторопіли;
Сам цар із молодими до вікна
Підходить, — що ж явилось їх очам?

Карета в вісім коней (в ній сурмач
З сурмою попереду) до палацу
Серед народу вулицею мчиться;
Уся карета золота, а козла
З подушкою, оксамитовим криті
Покровом; гайдуків позаду шість,
Шість скороходів по боках; ліvreї
На них із сірого сукна, по швах
Басони; на каретних дверцях герб:
В червленим полі вовчий хвіст і графська
Корона. Зазирнувши у карету,
Іван-царевич закричав: «Та це ж
Мій благодійник сірий вовк!» Його
Стрічать він миттю вибіг. Аж і справді
Був у кареті сірий вовк; Іван-
Царевич до карети скочив, дверці
Сам відчинив, підніжку сам відкинув
І гостя висадив, а потім, з пим
Поцілувавшись, взяв його за лапу,
Ввів у палац і сам його цареві
Представив. Сірий вовк віддав уклін
Цареві, повагом на задніх лапах
Всіх обійшов гостей, мужчин і дам,
І всім по компліменту, як годиться,
Приємному сказав; був він чудово
Одягнений: на голові червона
Ярмулка з китичкою, а на шиї
Шовкова хустка; куртка в золотих
Зірках; блискучі з лайки рукавички
І шаллю оперезані тонкою
З червоного атласу шаровари;
На задніх лапах туфлі сап'япові!
І па хвості намітка срібна — так
Був сірий вовк одягнений; усіх він
Привітністю зачарував; не тільки
Дворянин прості і середні,— навіть
Вельможі царські і придворні дами
Ta фрейліни — всі захопились ним
Безмежно. Гостя поруч із собою
До столу посадивши, цар Дем'ян
Данилович з ним цокнувся люб'язно,
Проголосив здоров'я молодятам,
І грім гармат прославний загримів.
Бенкет царя й народу аж до ночі

Тривав; а як настала темна ніч,
Тоді жар-птицю на балконі царськім
Поставили, і весь палац, і площа,
І вулиці, де веселивсь народ,
Ясніш, як день, жар-птиця освітила,
І йшло гуляння в місті аж до ранку,
Лишився ночувати сірий вовк;
Коли ж уранці-рано він почав,
Зібравшись в путь, прощатися з Іваном-
Царевичем, його Іван-царевич
Став умовляти, щоб застався він
У них назавжди, запевняв його,
Що почесті дістане він найвищі,
Що у палаці матиме квартиру,
Що буде він по чину в першім класі,
Що зразу всі дістане ордени
І все таке. Подумав сірий вовк
І лапу дав царевичу Івану
На знак, що згоден. І Іван-царевич
Так з того втішився, що вовчу лапу
Поцілував. Став у палаці жити
Ta поживати по-царськи сірий вовк.
Пора настала — і по довгім славнім
Урядуванні мудрий цар Дем'ян
Данилович скопчався, на престол
Зійшов Іван Дем'янович; удвох
Із любою царицею своєю
Він довго жив; благословив господь
Їх дітками дрібними; сірий вовк
Душа у душу жив з царем Іваном
Дем'яновичем, пяньчився з його
Дітьми, сам, як дитя, із ними грався,
І меншеньким розповідав казки,
А старшеньких навчав читать, писати
Ta арифметики і їм давав
Поради, вельми у житті корисні.
Поцарювавши довго і премудро,
І цар Іван Дем'янович скончався;
За ним услід пішов і сірий вовк
В могилу. Та знайшлися в його паперах
Докладні записи про все, що він
У лісі й між людьми в житті побачив,
І ми тепер по записах отих
Правдиве це оповідання склали.

Петро Єршов

ГОРБОКОНИК

Казка

ЧАСТИНА ПЕРША

«Починається казка казатися»

За горами, за лісами,
За широкими морями,
Проти неба па землі
Жив дідусь в однім селі.

У старецького три сини:
Старший — з розумом хлопчина,
Середульний — сяк-такий,
А пайменший — геть дурлий.

Хлопці сіяли пшеницю
Та її возили у столицю:
Бач, столиця та була
Недалеко від села.

Там пшеницю продавали,
Гроші добре рахували
І, набивши гаманця,
Повертались до отця.

От чи скоро, чи не скоро
Приключилося їм горе:
Хтось у поле став ходить
І пшеницю толочить.
Про таку лиху пригоду
Ще ніхто не чув ізроду;
Стали думати і гадати,
Як би злодія впіймати.
Та їй надумали ходити
Уночі той лан глядіти,
Щоб його оборонити,
Лиходійника зловити.

Почало ж ото смеркатись,
Старший брат почав збиратись,
Він сокиру й вила взяв
Та й у поле почвалав.
Непогожа ніч настала;
Боясть парубка напала,
І сковався молодець
У кошару до овець.
Встало сонце із-за хмари,
Вийшов тихо він з копари,
Із крипіці вид умив
Та й поступавсь до братів:
«Гей, прокиньтесь, тетері,
Відчиніть скоріше двері!
На дощі я весь промок
Аж до самих до кісток».
Хлопці двері відчинили,
Брата старшого впустили
Та й питаютсья його,
Чи пе бачив він чого.
Старший брат перехрестився,
На всі боки поклонився,
Кашлянув і показав:
«Цілу нічку я пе спав;
А було ж мені, на лихо,
І пе тепло, і пе тихо:
Як звірюка, вітер вив,
Дощ холодний ливма лив,
Ох, намучивсь я доволі!..
Ну, та все гаразд у полі».
Похвалив його отець:
«Ну, Данило, молодець!
Послужив ти службу щиру.
Тобто, мовить до приміру,
Не ловив у полі гав,—
Лан як треба доглядав».

Почало ізнов смеркатись;
Середулішній став збиратись,
Він сокиру й вила взяв
Та й у поле почвалав.
Ніч холодна як настала,—
Туга парубка напала,

Зуб на зуб не попада;
Він навтьоки, бо біда!
«Лучче ніч повартувати
У сусідки біля хати!»
Непереливки було!..
Тільки ж сонечко зійшло,
Він братів почав будити:
«Гей, сплюхи, а відчиніте!
Був мороз вночі страшний,—
Ледь застався я живий!»
Хлопці двері відчинили,
Середульшого впустили
Та й питаютиметься його,
Чи не бачив він чого.
Він тоді перехрестився,
На всі боки поклонився
І крізь зуби прооказав:
«Цілу нічку я не спав,—
А заснути міг навіки,
Бо мороз був превеликий,
До костей мене дойняв;
Ніч до ранку я дрижав;
Проклинав нещасну долю...
Ну, та все гаразд у полі».
І йому сказав отець:
«Ти, Гаврило, молодець!»

Стало втретє знов смеркатись,
Час найменшому збиратись;
А пайменшому не спішити,
На іечі собі сидти
Та й реве з усії сили.
«Чорні очі, личко біле!..»
Стали браття дорікати,
В поле дурня виганяти,—
Та хоч як вони кричали,
Тільки голос утеряли:
Що йому до тих розмов!
Ну, тут батько підійшов,
Каже: «Синку мій коханий,
Ти піди в дозор, Іване.
Я обнов tobі куплю,
Дам і кваші, й киселю».

Тут Іван злізає з печі,
Кобеняк бере на плечі,
Хліб за пазуху кладе,
Вартувати лан іде.

Ніч настала; місяць сходить;
Поле все Іван обходить,
На всі боки погляда
І під кущиком сіда:
Зорі лічить, мов читає,
Та окрасець уминає.
Враз опівніч кінь заржав...
Вартовий швиденько встав,
Подивившися під рукавицю —
І побачив кобилицю.
Наче сніг була вона —
Чистобіла та ясна,
Грива хвилями спадала,
Щирим золотом сіяла...
«Еге-ге! так он який
Наш злодюжка!.. Ну, постій!
Жартувати я не вмію,
Сяду враз тобі на шию!
Подиви, яка прудка!»
Скинув він кобеняка,
До кобили підбігає,
За хвоста її хапає
Та й сідає на хребет —
Тільки задом наперед.
Стрененулася кобила
Ще й очима засвітила,
Шию лебедем звила
І зірвалася як стріла.
В'ється змієм над полями,
Висне птахом над ровами,
Мчиться скоком вище гір,
Лине чвалом через бір.
Хоче скинути Івана,
Щоб не став він їй за пана.
Та в Івана славний хист —
Цупко держить він за хвіст.

Натомилася кобила
І отак заговорила:

«На мені ти вмів сидіть,
Будеш мною володіть.
Дай лише місце для спокою,
Та ходи як слід за мною,
Та щодня мене гляди,
В поле чистес води,
Випускай гуляти в полі
На роздоллі ще й на волі.
Через три дні я заржу,
Коней двійко породжу —
Гриванів, яких донині
Не стрічалося людині;
Ще й копятко-малюка,
Чверть аршина без вершка
На хребті з двома горбами
Ще й з предовгими ушами.
Більших двох, як хоч, продай
Горбанька ж не віддавай
Ні за яхонт, ні за гроші,
Ні за царськії розкоші.
В ясен день, у тьмі нічній
Він товариш буде твій:
У мороз тебе зогріє,
Влітку холодом обвіє;
В голод хлібом покріпить,
В спеку медом освіжить.
А мене, як час настане,
Знов гулять пусті, Іване!»

«Добре!» — думас Іван
І в пастуший балаган
Кобилицю загапяє,
Двері щільно затуляє,—
Скоро ж сонечко зійшло,
Повертається в село
Ще й співає як уміє:
«Ой, у полі вітер віє!..»

От на ганок він ступив,
Клямку бистро ухопив,
Двері торгає щосили,
Що аж стіни затремтіли,
І кричить на весь базар,
Ніби стався там пожар.

Тут брати попрокидались,
Дуже сильно полякались,
Закричали: «Хто такий?»
«Це ж бо я, Іван дурний!»
Хлопці двері відчинили,
В хату дурника впустили
І взялися дорікатъ,
Як він смів їх так лякатъ!
А Іван наш не зважав,
В постолах, у малахаї
На широку лізє піч
І таку заводить річ
Про нічну свою пригоду,
На утіху всьому роду:
«Цілу нічку я не спав,
Зорі в небі рахував,
А до місяця й байдуже,—
Заклопотаний був дуже.
Зирк — аж бачу сатану
На пшепічному лану;
Пика — зовсім як котяча,
Очі — вогники неначе!
От зачав той чорт скакать,
Колоски хвостом збиватъ!
Жартувати ж я пе вмію,
Як плигну йому на шию!
Він носив мене, носив,
Мало в'язів не скрутив,
Ну, та сам я, брат, з усами,—
Цупко стис його ногами.
Довго, довго він брикав
І нарешті проказав:
«Відпусти мене, благаю!
Цілій рік я обіщаю
Не виходити на лан,
Не тривожити селян!..»
Ну, я й випустив чортяку,
Що аж трясся з переляку...»
Мову тут Іван урвав,
Позіхнув та й задрімав.
Тут брати, хоч і гнівились,
Од сміху аж покотились:
«От яку нам дивину
Дурень вигадав! Ну-ну!»

Сам старий не міг стриматись,
Щоб до сліз не посміятись,
Хоч старим воно вже й гріх
У такий вдаватися сміх.

Скільки часу проминає,
Хай цікавий нє питас,
Бо про це нічого вам
Я б нє міг сказати сам.
Та і що ж то нам за діло,
Рік чи два там пролетіло,—
Вже ж ми їх не доженем!..
Далі казку поведем.

Якось наш Данило в свято
Випив трохи забагато,
Що аж став в очах туман,
Та й заліз у балаган.
Що ж побачив він? — Красивих
Коней двох золотогривих
Ще й конятко-малюка,
Чверть аршина без вершка,
На хребті з двома горбами,
З аршиновими ушами.
«Ге! Тепер-то я дізнав,
Чом тут дурень ночував! —
Каже сам собі Данило.—
Хай же знає й брат Гаврило!»
До Гаврила він біжить,
І говорить, аж тремтить:
«Глянь-по ліши, яких красивих
Коней двох золотогривих
Дурень наш собі дістав:
Про таких ти й не чував!»
І Данило та Гаврило
В балаган отой щосили
Мчаться босі по траві,
По тернах і крониві.

Тричі обертом пішовши,
Очі добре наколовши,
З синяками на лобах
Стали хлопці у дверях.

Коні ржали і храпіли,
Очі полум'ям горіли;
По широкому хвості
Грали хвилі золоті,
Копити ж сіяли разом
І сапфіром, і алмазом.
Глянеш — серце затремтить!
Лиш царю б на них сидіть!

Так на них брати дивились,
Що аж очі потомились.
«Де ж то він таких дістав?»
(Брат Гаврилові сказав).
«Та давно вже річ ведеться,
Що лиш дурням скарб дається,—
Ти ж, хоч би і лоб розбив,
Не найдеш і двох рублів.
Слухай! Коней цих візьмімо
І в неділю відведімо
До столиці на базар;
Візьмем грошики з бояр.—
А з грошима, сам ти знаєш,
І поп'єш, і погуляєш.
Перша в світі річ — гаман!
Ну, а дурень той, Іван,
Не спроможеться вгадати,
Де гостюють конешята;
Хай шука по всіх кутках!
Ну, другяко,— по руках!»
Браття словом заручились,
Обнялись, перехрестились
Та й вернулись до села,—
А розмова в них ішла
Все про коней, про чарчинку
Та про дивну ту звіринку.

Час минає, час летить,
День за днем іде-біжить,
І в суботу, як годиться,
Ідуть браття до столиці,
Щоб товар там свій продатъ,
А до того ж розпитатъ:
Чи до міста кораблями
Не навезли німці краму,

Чи не рушив цар Салтан
Воювати християн.
От іконам помолились,
Батьку сивому вклонились
Та й майнули крадькома
З тими кіньми із двома.

Вечір з піччю зустрічався,
На пічліг Іван зібрався;
Хліба кусень жуючи,
Довгу пісню ведучи,
В поле він іде широке,
Підпираючися в боки,
І поважно, ніби пан,
Увіходить в балаган.

Там нічого не змінилось,
Тільки коні десь поділись;
Горбоконик лиш до піг
До Іванових прибіг,
Ляскав з радості ушами
Та притоптував ногами.
Як затужить тут Іван,
Спершися на балаган:
«Ой ви, коні бурі-сиві,
Добрі коні злотогриві!
Я ж поїв вас, доглядав!
Та який вас чорт украв?
А бодай йому, собаці,
Десь іздохнути в байраці!
А бодай би, вражай син,
Впав із мосту в воду віп!
Ой ви, коні бурі-сиві,
Добрі коні злотогриві!»

Горбоконик тут заржав:
«Не журися! — він сказав.—
При твоїй великій шкоді
Можу стати я в пригоді.
Коні взяв не сатана —
Це братів твоїх вина.
Та про що дарма молоти!
Треба братись до роботи!»

Ти на мене лиш сідай,
Та держися добре, знай!
Хоч малий собі я вдався,
А й з великими б зрівнявся:
Як зірвуся, як майну,
То й чортяку дожену!»

Коник спину підставляє,
Наш Іван мерцій сідає
На конятко-малюка,
Взяв за уші ще й гука:
«Гей, лети, щоб я незчуся!»
Горбоконик іздригнувся,
Стрепенувся, захрапів
І стрілою полетів;
Тільки чорними клубками
Вихор вився під ногами.
І за декілька хвилин
Наздогнав злодіїв він.

Хлопці дивом здивувались,
Непомалу налякались.
А Іванко їм кричить:
«Сором, братці, так чинить!
За Івана ви мудріші,
Та Іван за вас чесніший:
Коней він у вас не крав!»
Старший брат тоді сказав:
«Дорогий ти наш Іване,
Звісно, діло це погане!
Та до розуму візьми,
Що бідуєм тяжко ми.
Хоч пшеничен'ку і сіем,—
Ледве-ледве животіем.
А як часом неврожай,—
Притьмом тут хоч пропадай!
Цілу нічку я й Гаврило
Проміж себе говорили:
Як би горю помогти?
Щастя-доленьку знайти?
От ми думали-гадали
Та й по всьому зміркували:
Цих продати гриванів
Хоч за тисячу рублів.

А за те ти б мав обнову —
Пишну шапку малинову,
Ще й на рипах чобітки,
Що аж дзвонять підківки!
Знов же й те: наш батько милний
Працювати вже безсильй,
Ну, а якось треба житъ!..
Чи ж тобі не розуміть!»
«Ну, як так,— Іван мовляє,—
Ради іншої немає:
До купців конят ведіть,
Тільки-но й мене візьміть!»
Стало тут братам сердито,—
Та взяли! Бо що ж робити?

Ніч холодна надійшла;
Небо хмара облягла;
От, щоб часом не зблудитись,
Ухвалили зупинитись.
Прив'язали до дубків
Горбанька та гриванів,
Добули з хлібцем торбину,
Добру винили чарчину —
І зайшла розмова в них
І про горе, і про сміх.

Враз Данило помічас —
Щось далеко ніби сяс.
До Гаврила віп кивнув,
Лівим оком підморгнув
І, кахикувнин легенько,
Показав огонь тихелько;
Враз Данило догадав.
«Ex, і темно ж! — він сказав.—
Хоч би місяць на часину
Освітив оцю долину,—
Легше б нам! А так, брати,
Ми сліпі, мов ті кроти...
Та стривай... мені здається,
Що вогонь там ніби в'ється...
Там он, бачите?! Горить!..
От багаття б розпалити!
Ну, Іvasику-братино,
Принеси-но нам жарину!

Я кресало з кремінцем
Загубив десь під кущем».
Сам же думає Данило:
«Щоб тебе там задавило!»
А Гаврило шепотить:
«Хто там знає, що горить!
Як роабійники там стали —
Згадуй лише його як звали!»

А Івану не біда!
Він на коника сіда,
Б'є в круті боки ногами,
Підохочує руками,
Підійма страшенній крик...
Коник знявся — й миттю зник.
«З нами будь, господня сило! —
Закричав тоді Гаврило,
Хрестячись хрестом святым.—
Що за біс такий під ним?»

Огник світиться яспіше,
Горбаний біжить скоріше,
До вогню добіг, стоїть.
Ніби вдень, усе блищить;
А тепла, проте, немає,
Дим угору не спливає.
Здивувався тут Іван.
«Що,— сказав віл,— за шайтан?!
Ясно, хоч лови ти блохи,
А тепла нема нітрохи!
От так огник! Диво з див!»

Горбокопик відповів:
«То лежить перо жар-птиці
Із чертогів цар-дівиці.
Та для щастя для свого
Не бери собі його,
Бо багато неспокою
Принесе воно з собою».
«Говори! — Іван бурчить.—
Сам я знаю, що робить!»
Та й підняв він ту пір'їну,
Загорнув її в шматину,
В шапку добре заховав
І вертатися сказав.

До братів він під'їжджає
І таке їм повідає:
«То не огник там палав,—
Пень горілий дотлівав;
Довго з ним я морочився,
Та дарма лиш натомився;
Дмухав я на повен дух,
А триклятий пень — потух!»
Братя цілу ніч не спали
Та з Івана глувували.
А Іван під возом сів,
Цілу нічку прохопів.

Вранці коні запрягали,
У столицю приїжджали
І між кінських між рядів
Стали ждати покупців.

Був у тій столиці звичай:
Як не скаже городничий —
«Продавати й купувати» —
То нічим не торгувати.
Службу в церкві одслужили, —
Городничий посивілий
Виїжджає на коні,
Вколо — стражники ставні.
Поруч їде з ним глашатай
Довгоусий, бородатий;
В золоту сурму гуде,
До пароду річ веде:
«Гей! Крамниці відмінайто
Та купуйте, продавайте!
А сторожа хай стоїть,
Хай пильнує і зорить,
Щоб не сталося содому,
Ані тиску, пі прогому,
Щоб пройдисвіт не дурив
Добросердих покупців!..»
Тут купецтво виступає,
До людей кричить-гукає:
«Гей, панове, славний крам
Приготовано тут вам!
Ой шовки, ще й оксамити,

Ой же вибрать ще й купити!»
До крамниць народ біжить
Краму вибрati й купить,
А купці рублі складають
Та прикажчикам моргають.

От до кінського торжка
Іде варта городська.
Що за диво? Від народу
Ані виходу, ні входу;
Мов комахи ті кипати,
І сміються, і кричат.
Городничий здивувався,
Що народ так розгулявся,
І сторожі дав наказ:
«Путь мені проклсти враз!»
«Гей! Чортяки босоногі!
Геть з дороги! Геть з дороги!» —
Вусані кричать на страх
З нагаями у руках.
Весь народ заворушився,
Зняв шапки і розступився.

На конячому торжку
Пара коней у рядку —
Очі полум'ям палають,
Гриви золотом сіяють,
По широкому хвості
Грають хвилі золоті...
Городничий посивілий
Тільки охнув що в сили:
«От на світі є дива!
Аж п'яніє голова!»
Весь загін тут уклонявся,
Мудрій мові дивувався.
А старий служака враз
Пресуворий дав наказ —
Коней тих не продавати,
Не шуміти, не кричати;
Та й поїхав до царя,
Краю того владаря,
Розказати про дивну пару
Серед кінського базару.

До палацу він іде,
Сто поклонів там кладе,
На коліна упадає
І цареві промовляє:
«Не вели мене карать,
Слово дай мені сказати!»
«Говорити закортіло?
Говори, та тільки діло!»
«Як умію, розкажу:
Городничим я служу;
Щиро й вірно я справляю
Службу цю...» —

«Та знаю, знаю!»

«От, на кінському торжку
Бачу я юрбу людську.
Під'їжджаю — тьма народу!
Ані виходу, ні входу.
Тут загін я свій послав,
Щоб народ він розігнав.
Ta і сталося, царю-пане!
Що ж за диво нечуване?
Між великих і малих
Двос коней дорогих:
Очі полум'ям палають,
Гриви золотом сіяють,
По широкому хвості
Грають хвилі золоті...
Копити ж сіяють разом
I сапфіром, i алмазом!»

Цар, як ті слова почув,
Аж на місці підстрибнув:
«Хочу я за всяку плату
Чудо те собі придбати.
Гей, карету! I стоїть
У дворі карета вмить.
Цар умивсь, причепурився
Ta й поїхав-покотився;
За царем — стрільців загін.

От прибув на ринок він.
Всі навколошки упали,
«Слава, слава!» — закричали.
Цар вклонився — i за мить

На землі уже стойть...
Ока з коней він не зводить,
Так і сяк до них заходить,
Шепче лагідно до них,
Мов до діточок малих,
Усміхається ласково,
Гриву гладить кучеряву
І питаеться у всіх,
У великих і в малих:
«Гей! Сажіть мені, хлоп'ята,
А чи є це коненята?
Хто хазяїн?»

Тут Іван
Руки в боки, ніби пан,
Поперед братів виходить
І поважну річ заводить:
«Пара це, сказати, моя,
Ім хазяїн, царю, я». —
«Іх купити я бажаю!
Продаеш ти?» — «Ні, міняю».
«Що ж тобі на вимін дать?» —
«Срібла шапок п'ять та п'ять».
«Тобто десять, люди кажуть».
Срібла цар сказав одважить
І до того повелів
Ще додати п'ять рублів.
Отака була щедрота!

До конюшні у ворота
Коней слуги повели.
Слуги в золоті були,
З дорогими поясами,
Із шовковими бичами.
Та в дорозі, як на сміх,
Коні з ніг їх збили всіх,
Всі гнуздечки обрвали,
Знов перед Іваном стали.

Із карети цар зійшов,
До Івана каже знов:
«Пара нашим не дасьє:
Певно, брате, доведеться
При дворі тобі служить.
Будеш в золоті ходить,

В шовк-оксамит одягатись,
У пивах-медах купатись.
Знай: конюшню всю мою
Я під властъ тобі даю!
Царське слово в тім порука!
Що ж, ти згоден?» — «От так штука!
Я в палаці буду жить,
Буду в золоті ходить,
В шовк-оксамит одягатись,
У пивах-медах купатись!
Коні всі свої, як є,
Цар під властъ мені дає!
Я, виходить, із горбода
Стану царський воєвода!
Дивне діло! Що ж робить?
Буду я тобі служить,
Та гляди: мене не бити,
Без потреби не будити,
Бо втечу під сто чортів!»

Свиснув він на гриванів
Та й пішов поважно з ринку,
Заспівавши пісню дзвінко.
Як завів наш Іванець —
Бистрі коні у танець;
А Горбань його вухатий
Ну навприядки стрибати,
Аж цокочуть копиті.

А Іванові брати
Гроші царські поховали,
В поясі позашивали,
Погуляли, почили
Та й додому потягли.
Вдома чесно поділились,
В день один вони женились,
Стали жить та поживати
Та Івана споминати.

А тепер ми їх лишімо,
Знову казку розпочнімо,
Щоб потішити мирян,—
Що накоїв наш Іван,
Живучи на службі царській,

При конюшні володарській;
Як він коней доглядав,
Як перо своє проспав,
Як то він зловив жар-птицю,
Як украв він цар-дівицю,
Як перстеника шукав,
Як на небі гостював,
Як добивсь у сонця-світа,
Щоб воно простило кита;
Як од лиха він одвів
Цілих тридцять кораблів;
Як в окропі не зварився,
Як він краснем ізробився...
Словом: річ ми поведем,
Як зробивсь Іван царем.

ЧАСТИНА ДРУГА

*«Скоро казка говориться,
Ta ne скоро діло робиться».*

Починаємо ж тепер
Від Іванових химер,
І від сивка, і від бурка,
І од віщого коурка.
Кози в море побрели;
Гори лісом поросли;
Золот-кінь з узди зірвався,
Геть у небо він подався;
Під ногою ліс шумить;
Збоку хмара клекотить,
Розсипає бліскавиці,
Громом сипле, мов гнівиться...
Це ще приказка, а там
Буде й казка зараз вам.
Ой на морі-окіяні
Та на острові Буяні
Між деревами — труна,
В ній — красуня чарівна;
Соловей над нею свище;
У гаю реве вовчище...
Це ще приказка, та ось
І до казки вже дійшлося.

Тож ви бачили, миряни,
Православні християни,
Як наш славний молодець
Та потрапив у дворець;
При царській конюшні служить
І нітрохи він не тужить
Ні за батеньком старим,
Ні за братом тим і тим.
Та ѿ й нашо ѹому братове?
Носить одяг він шовковий,
Шиті золотом шапки
Що ѿ па рипах чобітки;
Їсть він тільки мед та сало,—
Кожне б жити так бажало!

Тільки ж тижнів через п'ять
Спальник став щось примічатъ...
А сказати вам — цей спальник
До Івана був начальник
Над конюшнями всіма,
Тож гнівивсь він недарма;
От до вечора від рана
Він злоститься на Івана
І присягся — молодця
Якось вижити з двірця.
Задля того діла злого
Вдав пімого він, глухого,
Що ѿ прикинувся слішим
Перед ворогом своїм;
Сам же думав: «Постривай-по!
Будеш знати, невмивайло!»

Тижнів, може, через п'ять
Став той спальник примічатъ,
Що Іван весь день куняє,
Копиків не доглядає;
А тим часом — кінь в коня
Наче лялечка щодня:
Пильно чищені, обмиті,
Гриви в косях перевиті,
Чолки в китицях ясних,
Шерсть — неваче шовк на них;
Щоразу їм у корита
Аж по край сита валита;

А пшениця золота
Ніби тут і вироста.
«Хто це чудо розгадає? —
Спальник сам собі зітхас. —
Чи не ходить домовик
До конюшні крізь душник?
Треба добре все дізнати!
Можу трошки я й збрехати,
Щоб пішов Іван од нас,
Де Макар телят не пас.
Занесу цареві в уші,
Що, мовляв, його конюшай
Басурманин, еретик,
Лиходій і чарівник;
Що він з бісом хліб-сіль водить,
В церкву божую не ходить,
М'ясо їсти в піст навик,
Бусурмен і кателик».

Спальник той, як звечоріло,
У конюшню вліз несміло
І, коли поснули всі,
Заховався у вівci.

Ніч до півночі звертає.
Він од страху завмирає:
З ніг тремтить до голови
Та шепоче молитви,
Дожида лихої сили...
Небо хмари застелили,
І на свій дозор нічний
Коновод іде новий.
Двері знову замикає,
Шапку бережно здіймає.
Помаленьку розправля
І виймає відтіля
Тричі вгорнену в шматину
Жароптицину пір'їну.
Ніби день ясний заграв!
Спальник ледь не закричав,
З ляку так заворувився,
Що й овес той розкотився.
Коновод не догадав,
Він овес лиш позмітав,
Коней чистить починає,

Умиває, прибирає,
Гриви довгі завива,
Пісенької собі співа.
А внизу під жолобами
Спальник ляскає зубами,
Розгляда домовика,
Прикусивши язика.
Що за бісова личина!
Мов не чорт він, а людина!
Ні хвоста, ні бороди,
Парубійко хоч куди!
Каптанець — оксамитовий,
Поясок па нім — шовковий,
Чобітки — ясний сап'ян,—
Ну, чистісінько Іван!
Чудасія нечувана!
Глянув ще раз — і Івана
Наш підглядник упізнав.
«Е! Так он що! — прошептав.—
Завтра цар наш буде знати,
Що ти смієш тут ховати!
Зійде сонце лиши ясне,—
Пам'ятатимеш мене!»
А Івашко і не знає,
Хто в конюшні підглядяє,
Гриви в коси він звива,
Парубоцької співа.
Мірку він бере дубову,
Налива ситу медову,
Сипле в жолоб доповна
Білоярого шона.
Позіхаючи, в шматину
Знов загортуює пір'їну,—
І на шапку вухом ліг
Біля задніх кінських ніг.

Тільки бліснула зірниця,
Став наш спальник ворушиться
І, почувши, що Іван
Так хропе, як Єруслан,
Потихеньку вилізає,
До Івана підповзає,
Крадькома за шапку смика,
Ухопив перо — і зник.

Скоро цар від сну збудився,
Хитрий спальник із'явився,
Зразу в землю лобом стук
Та й говорить із-під рук:
«Царю, батьку милостивий,
Будь здоровий і щасливий!
Не вели мене карать —
Слово дай мені сказати!»
«Говори, та правду тільки,
Не бреши апінастільки,
Бо скуштуеш канчуків!» —
Цар півсонний одповів.
Спальник наш, зібравши силу,
Каже: «Царю мій! Помилуй!
От, ій-богу, далебі,
Правду я кажу тобі!
Наш Іван, усяк те знає,
Від очей твоїх ховас
Найдорожче добро —
Жароптицине перо...»
«Жароптицине?.. Проклятий!
Як же сміє він ховати?!
Ну, мерзотнику, стривай!
Не мине тебе нагай!»
«Ще ж не тільки це він має! —
Далі спальник промовляє,
Сам зігнувшись, як дуга: —
Чорт Івану помага!
Що перо! Саму жар-птицю
Він в ясну твою світлицю
Похваляється дістати!
Зволь-но сам його спитати».
Те сказавши, він шматину
Розгорнув, подав пір'їну, —
Лоба ледве не розбив
І тихенько відступив.
Цар дивився, чудувався,
Гладив бороду, сміявся
І в шкатулі золотій
Заховав добуток свій.
А тоді, кулак піднявши
І придворцям показавши,
Крикнув: «Дурень тут чи ні?
А подати його мені!»

Тут метнулися дворяни
По дурного по Івана.
Кожен швидко так побіг,
Що сусіда збив із ніг,
Сам упав та ще й прослався...
Цар до сліз зареготовався.
А дворяни ті прудкі
Та на вигадки меткі,
Щоб цареві догодити,
Знову впали нарочито.
Службу цар нагородив —
Всім по шапці наділив.
Тут посильні ті дворяни
Знов побігли по Івана,
Та минулося тепер
Без усяких там химер.

До конюшні прибігають,
Двері настіж одчиняють
І Івана штурх під бік
Та за чуба смик і смик.
З півгодини морочились,
А проте не добудились.
Вже там хтось із сторожів
Хлоща дрюком розбудив.
«Що воно за плем'я враже? —
Наш Іван спросоння каже.—
Батіжечком я як дам,—
Не охота буде вам
Без пуття будить Івана!»
«Цар, — відказують дворяни,—
Повелів, щоб без розмов
Ти до нього враз прийшов».
«Цар?.. Ну, добре! Одягнуся
І до нього я з'явлюся»,—
Посланцям сказав Іван.
Тут надів він свій каптан,
Тричі вряд підперезався,
Добре вмився, причесався,
Батіжка під руку взяв,
До царя попростував.

До царя Іван явився,
Уклонивсь, підбадьорився,

Крякнув двічі та й повів:
«Ти пощо мене будив?»
Цар, моргнувши оком лівим,
З превеликим крикнув гнівом:
«Ще він сміє говоритъ?!
Ще й питає?! Дурню, читъ!
Признавайся, задля чого
Ти від погляду моего
Заховав мое добро —
Жароптицине перо?
Що я — цар чи ні над вами?
Говори, не гайся, хаме!»
Здивувавсь Іван украй,
Каже: «Царю, постривай!
Розкривався, мов шалений!
Шапка ж ось моя, у мене,—
Відкіля ж ця новина?
Цар! Аякже! Все він зна!
Що ж! Замуч мене в колоді,
А нема пера та й годі!..»
«Говори, бо засічу!..»
«Та таки ж я й не мовчу:
І нема пера й не буде!
Звідки б мав таке я чудо?»
Цар запав ще в більший гнів
І шкатулку відчинив.
«Ну? Ти бачиш цю пір'їну?
Не бреши ж, превражай сину!
Бачиш? Га?» На те Іван
Затремтів, немов бур'ян,
Шапку випустив із ляку.
«Непереливки, друзяко? —
Крикнув цар.— Ще скажеш — ні?!.»
«Ох, пробач, пробач мені!»
І, закутавшись в полу,
Він простягся на полу.
«Ну, на перший раз, гультяю,
Я провину вибачаю,—
Цар Іванові сказав,—
Ти ще, брат, мене не знев!
Можу, бач, в одну хвилину
З головою зняти чуприну,
Як мене охопить гнів!
Та скажу без зайвих слів:

Перечув я, що жар-птицю.
В нашу царськую світлицю
Похвалявся ти дістать,
Тільки б зволив я сказатъ.
Ну, гляди ж, не відрікайся,
В путь-доріженъку збираися». —
Тут Іван аж затремтів:
«Цього я не говорив!
Від пера не відрікаюсь,
Де здобув його — признаюсь,
А про птицю, далебі,
Хтось брехнью сказав тобі!»
«Торгуватъся ще з тобою? —
Цар, затрясши бородою,
Закричав йому: — Мурло!
Що сказав я — щоб було!
За три тижні жароптицю
Принеси в мою світлицю,
Бо інакше — розчавлю,
Посадить тебе звелю
У тюрму, в дуби, на палю!
Геть!» Іван заплакав з жалю
Та й до стайні почвалав,
Де Горбаник спочивав.

Кінь, його почувши кроки,
Вдарив був веселі скоки,
Та як слози він уздрів —
Мало сам не заревів.
«Що, Івасику-братухо?
Опустив чого ти вуха? —
Запитав Івана віц,
Притулившись до коліп.—
Не ховай передо мною,
Що зчинилося з тобою!
Я ладен допомогти!
Запедужав, може, ти?
Чи попався лиходію?»
Горбоконика за шию,
Плачучи, Іван обняв.
«Ох, біда нам! — він сказав.—
Цар звелів добутъ жар-птицю
У ясну його світлицю.
Що робить, пораду дай!»

Каже коник: «Постривай!
Справді лиxo та й чимале;
Ну, та щe ми не пропали!
Треба слухатись було —
От і горе б не прийшло.
По дорозі до столиці
Ти знайшов перо жар-птиці,
Я сказав: «Покинь перо,
Бо воно не на добро,
Бо багато неспокою
Принесе воно з собою!»
От тепер ти бачиш сам,
Що із того вийшло нам.
А проте скажу я сміло:
Це ще півділа, не діло;
Діло буде ще колись.
До царя тепер явись
І таке йому скажи ти:
«Дай, мов, царю два корита
Білоярого пшона
Та заморського вина.
Та нехай там поспішають,
Нас у путь випроводжують,
Скоро зайдеться зоря».

От Іван наш — до царя,
Каже: «Царю! Повели ти
Дати добрих два корита
Білоярого пшона
Та заморського вина,
Та нехай там поспішають,
Нас у путь випроводжують,
Скоро зайдеться зоря.»
Повеління від царя
Зараз вийшло, щоб дворянини
Спорядили в путь Івана,
Цар його благословляв,
Молодцем його назвав.

Горбоконик вранці-рано
Розбудив своєго пана:
«Гей! Іване! Годі спать!
Треба діло зачинять!»
Наш Іван не зволікався,

В путь-доріженку збирався,
Взяв корита, і пшено,
Та заморське вино,
Ще й хлібину на дорогу;
Сів на коника своєого,
Приодягшися як слід,
Та й подавсь на сонця схід —
Жароптицю добувати.

От на день аж па дев'ятій
Горбоконик в темний ліс
Хлопця нашого приніс.
Каже коник до Івана:
«Зараз буде тут поляна;
А на ній — гора ясна,
Та не проста, срібляна;
От сюди-то до зірниці
Прилітають жароптиці
У потоці воду пить;
Тут ми й будем іх ловитъ».
Повістивши це Івану,
Вибіг коник на поляну.
Що за поле! Скрізь трава
Ізмарагдом одлива;
Вітерець над нею віс,
Так от іскорки і сіє;
А в траві квітки стоять,
Діамантами горяте.
Ой на тій же на поляні,
Наче хвиля в окіяні,
Піднеслась гора ясна,
Та не проста, срібляна.
Із високості своєї
Щедре сонце ллє на неї
Чисті промені свої,
Барвить золотом її.

В надвечірню теплу пору
Горбоконик збіг на гору,
На горі спинився-став
І Іванові сказав:
«Ніч приплинє незабаром,
То не гай же часу даром:
У корито ллій вино

І з вином мішай піноно.
А щоб бути тобі закритим,
Ти під другим ляж коритом,
Сам лежи та поглядай,
Потихеньку примічай.
Ще до ясної зірниці
Прилетять сюди жар-птиці
І почнуть піноно клювати
Та по-своєму кричати.
Ту, котра до тебе ближче,
За хвоста хапай, та швидше!
А як зловиш птицю-жар,—
Закричи, мов на пожар;
Зараз я тобі з'явлюся!»
«Ну, а що, як обпечуся? —
Каже коникові Іван,
Розстилаючи каптан.—
Треба взяти рукавички:
Певно ж, то гарячі птички!»
Тут Горбаник геть побіг,
А Іван, зітхнувшись, ліг
Під дубове корито
Та й лежить там, як убитий.

О полуночній порі
Світло ллється по горі —
Ніби день уже сіє:
То жар-птаство налітає;
Почало воно кричати
І піноно з вином клювати.
Наш Іван лежить закритий,
Поглядає з-під корита,
Аж сміється мимохіть,
Сам до себе бубонить:
«Пху на вас, нечиста сило!

Ну й до біса ж налетіло!

Певно, що десятків з п'ять...

От би всіх перехапати,—

Був би радий тій поживи!

Мовить нічого, красиви!

Бач, лапки червоні в них;

А хостища — просто сміх!

Ге! В курей таких немає!

Ну, а сяєво палає —

Мов у батька в хаті піч!»
На тому скінчивши річ,
Наш Іван повзе змію
Із-під схованки своєї.
І одну жар-птицю — хап
За хвоста, мов куролап.
«Горбоконику-братино!
Ой, та швидше прибіжи-но!
Я жар-птицю, бач, піймав!»
Так Іван дурний кричав.
Вибіг коник наш із гало:
«Ну, хазяїне, вітаю!
Щоб не сталося біди —
У мішок її клади!
Зав'яжи мішка тугенько,
Та й збираймося скоренько
До царя в далеку путь». —
«Ні-бо, дай їх сполохнуть! —
Каже дурень: — Розкричались!
Ач, який зчинили галас!»
І, схопивши багога,
Вздовж і впоперек шмага.
Наче полум'я шугнуло,
Жароптество спалахнуло,
В огняне кільце звилось
І за хмари подалось.
А Іван услід за ними
Рукавицями своїми
Все махає та кричить,
Аж сусідпій ліс дрижить.
В хмари птиці заletіли;
Подорожні попоїли,
Скарб уклали дорогий
Та й поїхали мерщій.

От приїхали в столицю.
«Що, дістав мені жар-птицю?» —
Запитав Івана цар,
Краю того володар.
Спальник тут-таки від муки
Геть погріз у себе руки.
«А відома річ, дістав!» —
До царя Іван сказав.
«Де ж вона?» — «Пощо спішити?

Спершу вікна повели ти
У вітальні зачинить,
Щоб із дня нам ніч зробить».
Двораки попідбігали,
Вікна всі позачивали.
От Іван бере мішка,
Жароптицю випуска:
«Киш, бабусю!» — примовляє.
Сяйво тут як засіяє,—
Аж гукнув од страху цар:
«Ох ти, матінко! Пожар!
Гей, пожежників скликайте!
Заливайте! Заливайте!»
«Це, дивись-но, не пожар,
Це сіє птиця-жар,—
Каке хлопець, сам од сміху
Трясучися.— Ну й потіху,
Царю, я тобі привіз!»
Засміявся цар до сліз.
Каке потім: «Ну, друзяко,
Від царя прийми подяку.
От спасибі! Будь по цім
Зброносцем ти моїм!»

Те почувши, хитрий спальник,
Що над кіньми був начальник,
Поки Івана не було,
Каке: «Ну, стривай, хамло!
Не радій іще, мурмило,
Що тобі так пощастило!
Ще тебе я підведу,
Мицій друже, під біду!»

Днів за десять після того
В кухні вечора одного
Позбирались кухарі,
Служники й воротарі;
Попивали мед із жбана
Та читали Єрусалана.
«Ex! — один слуга сказав.—
От я книжечку дістав!
Є що, хлопці, почитати!
Сторінок в ній небагато,
І казок усього п'ять,—

Та одна в одну, сказать,
Не звичайні, а чудові!»
Звісно, всі по тому слові
Просять казку хоч одну,
Не звичайну, чарівну
З тої книжки розказати.
«Ну, з якої ж вам почати?
Перша казка *про царя*,
Друга — *про богатиря*;
Третя казочка... про того...
Про *князенка молодого*...
А четверта *про війну*.
П'ята... Дайте спом'януть...
П'ята казка... От і знаю,
А ніяк не пригадаю!
Геть забув, як на біду!»
«Про *царівну молоду*?»
«Одгадав ти! Просто дивно!
Про морську вона царівну.
Ну, яку ж тепер, брати,
Казку вам оповісти?»
«Про *царівну!* — всі гукнули.—
Про царів уже ми чули!
Про дівицю нам скоріш!
Слухатъ буде веселіш!»
Сів слуга тоді поважно
Та й розказує протяжно:

«Проти сонця, проти зір
Окіян розлігся вшир.
Знають путь до окіяну
Лиш погані басурмани;
З християнської ж землі
У човні чи кораблі
Не бували ще миряни
Серед того окіяну.
Та відомо добре нам,
Що живе красуня там,
І не проста, і не бідна:
Донька місяцеві рідна,
Сонцю красному сестра.
Як денна прийде пора,—
В кожушечку дорогому,
На човні на золотому

Виплива вона з хором,
Срібним граючи веслом;
Пісні любої співас
Ще й на гуслах ніжно грає...»

Спальник з печі все те чув.
Він зіскочив так як був,
До царя побіг швиденько;
Поклонивсь ѹому низенько,
В землю стукнувши чолом,
Та й лепече язиком:
«Преласкавий царю-пане!
Хай це в гнів тобі не стане!
Не вели мене карать,
Слово дай мені сказати!»
«Говори, та правду тільки,
Не бреши аніастільки!»
Цар з постелі закричав.
Хитрий спальник розпочав:
«Царю! В кухні ми сиділи,
Мед-горілочку хилили
За здоров'ячко твоє.
Враз челядник устав
Та й розказує билицю
Про чудову цар-дівицю.
Збросносець твій, Іван,
Заприсягсь на свій жупан,
Що місцину ту він знає,
Де красуня проживає,
І ладен подать її
Перед оченьки твої».
Тут у землю знов він ткнувся.
Цар мов zo сну стрепенувся,
Гучно крикнув до дворянин:
«Гей! А де там мій Іван?»
Тут розбіглися дворянини
По дурного по Івана,
В сіні сонного пайшли
І в сорочці привели.

Цар почав тоді: «Іване!
Повіли мені дворянини,
Що хвалився ти — для нас
За малий привезти час

Для утіхи іншу птицю —
З-понад моря цар-дівицю...»
«Що ти, що! Перехрестись!
Отака, мовляв, ловись!
Певно, ао сну ти чи сп'яна
Причепився до Івана!
Ти кажи, що хоч, мені —
Все це вигадки дурні!»
«Торгуватися з тобою?! —
Цар, труснувши бородою,
До Івана заревів.—
Як мені за двадцять днів
Не введеш ти до світлиці
Чарівної цар-дівиці,
То тебе — клянуся в тім! —
Ізвелю катам своїм
Посадить на гостру палю!
Геть!» Іван заплакав з жалю
Та й до стайні почвалав,
Де Горбаник спочивав.

«Що, Івасику-братухо?
Опустив чого ти вуха? —
Каже коник.— Голова
Не болить тобі, бува?
Чи попавсь ти лиходію?»
Горбоконика за шию
Плачучи Іван обняв.
«Ох, біда нам! — він сказав.—
Цар велів, щоб цар-дівицю
Я привіз йому в світлицю.
Що робить, пораду дай!»
Каже коник: «Постривай!
Справді, лиxo та й чимале,
Ну, та ще ми не пропали.
Треба слухатись було,
От і горе б не прийшло.
А проте скажу я сміло:
Це ще півділа, не діло;
Діло буде ще колись!
До царя тепер явись
І скажи, хай дві хустини
Дасть із гарної тканини,
Та шатро з легких шовків,

Та солодких пирогів —
На тарелях золочених —
Та заморських вин студених».

До царя Іван іде,
Річ таку в царя веде:
«Щоб царівну ту піймати,
Дві хустини треба мати,
Та шатро з легких шовків,
Та солодких пирогів —
На тарелях золочених —
Та заморських вин студених».
«От давно б, Іване, так!» —
Цар гукнув, немов юнак,
І велів, щоб для Івана
Все, що слід, знайшли дворяни
Молодцем його назвав,
Шастя-долі побажав.

Горбоконик вранці-рано
Розбудив своєго пана:
«Гей, Іване, годі спать!
Треба діло зачинать!»
Наш Іван не зволікався,
В путь-доріженьку збирався,
Взяв шатро з легких шовків,
Цілу гору пирогів —
На тарелях золочених —
Взяв удосталь вин студених,
Дві хустини теж узяв;
У мішок те все поклав,
Сів на коника своєго
Та й поїхав у дорогу,
Приодягнися як слід,
На далекий сонця схід
Цар-дівицю добувати.

От на день аж на дев'ятій
Горбоконик в темний ліс
Хлопця нашого приніс
Та й промовив так Івану:
«Ось і шлях до окіяну.
Тут красуня чарівна
Прожива сама-одна;

Двічі в рік на землю сходить
І тоді-то вже приводить
Довгий день на втіху нам.
От побачиш завтра сам».
Так промовивши Івану,
Коник збіг до окіяну,
Де об скелі кам'яні
Хвилі билися гучні.
Тут Іван з коня злізає,
А Горбанік промовляє:
«Став шатро з ясних шовків
І тарелі пирогів
На тонкі клади хустини,
Розставляй заморські вина.
Сам лягай біля шатра,
Та не спи, бо не пора.
Бачиш, човник он мелькає...
То царівна підплыває.
Як зайде в шатро твоє,
Хай поїсть вона, поп'є,—
А на гуслах як заграє,—
Знай, що час твій настигає:
У шательце ти вбігай
І царівну вмить хапай,
Та держи її міцніше,
Та поклич мене скоріше.
Я на перший твій наказ
Прибіжу до тебе враз;
Та й поїдем... Та, гляди-но,
Не пускай оту пташину,
Бо, як вирветься вона —
Буде нам біда страшна».
Коник тут відбіг хутенько,
А Іван почав тихенько
Ткань шовкову проривати,
Щоб царівну пильнувати.

Сонце гріє, сонце сяє,
Цар-дівиця підплыває,
У шательце увійшла,
Їсти-пити почала.
«Хм! Так ось та цар-дівиця,
Та красуня білолиця! —
Наш Іван прошепотів.—

От і слухай казкарів!
Гнеться, в'ється, як лозина,
Ще й тонка, як соломина!
Молода-то молода,
А бліда ж яка, бліда!
Ну, а ніжка — сміх казати!
Пхі! Неначе у курчати!
Хай полюбиться кому,
Я ж і даром не візьму!»
Тут вона як заспівала
Та на гуслах як заграла,
То Іван, не знати як,
Похилився на кулак,
Слухав, слухав напочатку
Та й заснув, як те дитятко.

Вечір тихо погасав.
Раптом коник заіржав,
Копитом його торкає
І сердито промовляє:
«Спи, Іваночку, дрімай,
Лиха-горя дожидай!
Не меце ж візьмуть на палю!»
Тут Іван заплакав з жалю
І, ридаючи, просив
Щоб Горбань його простив:
«Ой, пробач, мій коню-друже!
Винуватий я, ще й дуже!»
«Ну, хай бог тебе простить! —
Горбанець йому кричить.—
Все ще можна заладнати,
Тільки б знову не проспати;
Завтра вранці, на зорі,
Буде знову в цім шатрі
Молоденька цар-дівиця:
Припливє медку напиться.
Та як знову ти заснеш,
То від смерті не втечеш».
Знов одбіг вухань горбатий;
А Іван почав шукати
Понад берегом цвяшків
Од розбитих кораблів,
Щоб під бік його кололи,
Щоб солодкий сон бороли.

Перейшла нічна пора,
Вранці-рано до шатра
Цар-дівиця припливає,
Срібний човник примикає,
У шательце увійшла,
Істи-піти почала...
Знов царівна заспівала,
Знов так солодко заграла,
Що Іванові уп'ять
Захотілося поспати.
«Ні, стривай же, зла личино! —
Каже стиха парубчина.—
Вже від мене не втекти!
Знай, мосю будеш ти!»
До шатра він убігає,
Косу русую хапає...
«Ой, мерщій сюди, мерщій,
Горбоконику ти мій!»
Вибіг коник наш із гаю:
«А, хазяїне, вітаю!
Ну, сідлай мене скоріш
Та держи її міцніш!»

Цар веселій у столиці
Вранці-рано стрів дівицю,
І за білу ручку взяв,
І «добрідень» їй сказав,
І в палати мармурowi
Тихо ввів по тому слові.
Там до столу посадив,
Ніжно так заговорив:
«Панно, вславлена красою!
Чесний шлюб візьми zo мною.
Скоро я тебе уздрів —
Враз коханням закипів.
Яснозорі твої очі
Гнати будуть сон щоночі,
Серце рвати день при дні...
Ох! I лишенько ж мені!
Ти скажи ласкаве слово!
До весілля все готове;
Завтра ж, ластівко моя,
Обвінчаться хтів би я.
Поцілуй мене, серденсько!»

А царівна молоденька,
Прехороша, як зоря,
Одвернулась від царя.
Цар у гнів за те не вдався —
Ще сильніше закохався;
На коліна упадав,
Ручки ніжно потискав
І почав благати знову:
«Ти скажи ласкаве слово!
Чим тебе я прогнівив?
Може тим, що полюбив?»
«Ох, сумна я, а не гнівна! —
Промовля йому царівна.—
Будеш любий ти мені,
Як за три дістанеш дні
Перстень мій із окіяну».
«Гей! Покликати Івана!» —
Крикнув цар на слуг своїх,
Ледве сам був не побіг.

До царя Іван явився,
Цар із крісла аж підвівся,
Каже: «Братику Іван!
Вирушай на окіян;
Скарб заховано там дивний —
Перстень красної царівни.
Я за цього золотих
Дам тобі червінців міх».
«Я ще з першої дороги
Волочу насилу ноги;
Ти ж ізнов — на окіян!» —
Так відказує Іван.
«Як же можна тут баритись?
Бач — я хочу оженитись! —
Цар у гніві закричав,
Кулаками замахав.—
Ти гляди мені, розяво!
У дорогу гайда! Ж'ваво!
Швидше персня добувай!»
«Стій, Іванку, постривай,—
Каже красна цар-дівиця,—
Завітай та уклонися
В самоцвітний терем мій,

Ненъці там скажи моїй:
Доня, мов, її пигає,
Чом лице вона ховав
По три ночі, по три дні
На печаль-журбу мені?
І чому мій брат коханий
Загорнувся у тумани,
Личко красне заховав,
Наче гнів на мене взяв?
Не забудь же!» — «Не забуду,
Як при пам'яті я буду;
Тільки знати хочу я,
Хто ж то — матінка твоя,
Брата як твого взвивати».
«Сонце — брат мій, місяць — мати»,
Каже дівчина. «Гляди,
Повертай мерщій сюди!» —
Цар-жених докинув слово.
Наш Іван заплакав знову
Та й до стайні почвалав,
Де Горбаник спочивав.

«Що, Івасику-братухо?
Опустив чого ти вуха?» —
Кінь Івана запитав.
«Ох, біда! — Іван сказав.—
Цар задумав одружиться,
Взять заморську цар-дівицю,
От і шле на окіян;
Ну й нещасний мій талан!
Мушу персня золотого
Я дістати з дна морського,—
Легко, конику, сказати!
Ще й веліла завітать
Та, мовляв, красна дівиця
Десь у терем, уклониться
Сонцю з місяцем ясним
І сказати дещо їм...»
Коник тут: «Скажу я сміло —
Це ще півділа, не діло;
Діло буде ще колись!
Спать тепер ти укладись;
А зорею вранці-рано
Ми майнем до окіяну».

Наш Іван уранці встав,
Цибулинок зо три взяв,
Тепло вдягся на дорогу,
Сів на коника свого
І майнув до моря вмить...
Дайте, братчики, спочитъ!

ЧАСТИНА ТРЕТЬЯ

*«Досі Макар городи копав,
А тепер Макар у воєводи попав,*

Тра-ра-ра-ра, тра-ра-ра,
Вийшли коні із двора;
От селяни їх піймали,
Міцно-міцно прив'язали.

Сів тут ворон на вербу
Та й заграв він у трубу;
Ой, у трубоп'яку він грас,
Людські душі звеселяє:
«Ой у полі, край села,
З мужем жіночка жила;
Як візьметься муж у боки,
То дружина піде вскоки,
І зачнеться в них тут пир
Та на весь хрещений мир!»
Це ще приказка, та буде
Вам і казка, добрі люди.
Біля нашого стола
Мушка пісню завела:
«Що дасте мені за звістку,
Як свекруха б'є невістку?
Ой свекруха та ще й вла
Мотузочка узяла,
Ручки-ніжки прикрутила
Та й на припік посадила:
Не ходи туди вночі,
Де гуляють паничі!»
Це ще приказка велася,
От і казка почалася.

То ж по персника Іван
Поспіша на окіян.

Мчиться, лине Горбоконик,
Аж навколо вітер гонить,
Сиві хмари розвива
І піде не спочива.

Близько вже до окіяну,
Каже коник наш Івану:
«Ну, Івасю, не дрімать!
От уже хвилин за п'ять
Ми приїдем на поляну —
До шумного окіяну;
Там лежить, дивує світ
Чудо-юдо риба кит;
Десять років він страждає,
А до цього дня не знає,
Як прощення заслужить;
Він почне тебе просить,
Щоб у сонця ти ясного
Волю випросив для нього;
Поміч ти пообіцай,
Та, гляди, не забувай!»
От в'їжджають на поляну
До шумного окіяну;
Там лежить, дивує світ
Чудо-юдо риба кит.
Всі боки його пориті,
Частоколи в ребра вбиті,
На хвостищі ліс шумить,
На хребті село стоїть;
Сіє люд на губі жито,
Між очей танцюють діти,
І дівчата між усів
Розійшлися шукати грибів.

Коник наш біжить по киті,
Аж конита дзвонять биті.
Чудо-юдо риба кит
Мандрівцям склада привіт,
Рот широкий розкриває
І журливо промовляє:
«Хто, куди ви й відкіля?
Жде па вас яка земля?»
«Ми посли від цар-дівиці,

Ідем з города-столиці,—
Каже коник Горбанець,—
Аж до сонця навпростеъ,
В дивний терем пречудовий».
«Чи не можна ж там, братово,
Вам у сонця запитатъ:
Скільки ще мені страждатъ,
Чом я мучуся в неволі,
Де кінець нещасній долі?» —
«Добре, ките, все зроблю!» —
Крикнув, сповнений жалю,
Наш Іван до риби кита.
«Ох, коли б мені дожити,
Щоб побачить вільний світ!
Я лежу вже десять літ...
Сам тобі в пригоді стану!..» —
Так говорить кит Івану.
«Все зроблю!» — Іван гука,
Стис ногами Горбанька,
Той стріпнувся, розігнався,
Плиг на берег та й подався,
Тільки видно, як пісок
Підліта аж до хмарок.

Ідуть темними борами
Ще й зеленими лугами,
А чи хто стрічався їм —
Я не відаю об тім.
Казка хутко пролітас,
Діло повагом чвалас.
Тільки, братики, я чув,
Що туди Іван прибув,
Де границею свою
Небо сходиться з землею,
Де селянки, як прядуть,
То на небо льон кладуть.

Тут Іван не забарився
І на небі опинився,
Шапку набік заламав,
Розгляdatися почав.
«От так чудо! От так диво!
В нашім царстві теж красиво,—

Каже коникові Іван
Між блакитних тих полян,—
А як з небом порівняти,
Не годиться, що й казати!
Що земля!.. Адже вона,
Звісно, й чорна, і брудна;
Ну, а тут земля блакитна,
Та весела, та привітна!..
Глянь-но, конику, отам
Щось блищить назустріч пам,
Ніби світиться зірниця...
Певно, сонцева світлиця...
Та й висока, ай-ай-ай!»
«Роздивляйся й примічай,
Це ж бо терем цар-дівиці,
Скоро нашої цариці! —
Коник так йому кричить.—
Уночі тут сонце спить,
А як день землі сіє —
Місяць ясний спочиває».

Ідуть, бачать: сім стовпів
З найдорожчих кришталів;
Наче змійками, стовпи ті
Щирим золотом обвиті;
Угорі блищать зірки,
А круг терема садки;
Там на вітах срібноясних
В золотих клітках прекрасних
Птиці райські все сидять,
Душу співом веселять.
Терем той між теремами —
Як столиця над містами,
Весь у сяйві золотім —
Руський хрест горить на нім.

От наш коник зупинився;
Зліз Іван, причепурився
Та й до місяця іде
І таку там річ веде:
«Здрастуй, Місяць Місяцьович!
Я зовусь Іван Петрович,
Із далеких я сторін

І привіз тобі поклін».
«Сядь, Іваночку Петрович! —
Каже Місяць Місяцьович.—
Відкіля, скажи мені,
Ти у нашій стороні,
Із народу ти з якого,
Хто послав тебе й для чого,
Що ти бачив, щочував,—
Розкажи, та не лукав!»
«Я із земель із землянських,
Із країн із християнських,—
Одказав йому Іван,—
Переїхав окіян,
А прибув од цар-дівиці
В ясний терем уклониться
І сказати так... стривай!
— Неньку ти мою вітай
І скажи: дочка питас,
Чом лице вона ховає
По три ночі, по три дні
На печаль-журбу мені,
І чому мій брат коханий
Загорнувся у тумани,
Личко красне заховав,
Наче гнів на мене взяв? —
Так либо п'я... — Дівиця тая
Слів у торбі не шукає,
Сипле їх, як з рукава...
Де ж згадати всі слова?»
«Що ж воно така за птиця?»
«Це, сказати, цар-дівиця».
«А! То ти забрав її
У землянські ті краї!?» —
Скрикнув Місяць Місяцьович
А Іван йому Петрович
Каже: «Ну а звісно, я!
Служба вже така моя;
Цар велив її дістати
В золоті його палати;
Бо інакше, — він казав,—
До катів би я попав
І потрапив би на палю».
Місяць з радості, не з жалю,
Став тут голосно ридать

Та Івана цілувать.
«Ах, Іваночку Петрович! —
Мовив Місяць Місяцьович.—
Що за звістку ти приніс
Через гори, через ліс!
Так ми тяжко горювали,
Що царівну потеряли!..
Як же тут було мені
По три ночі, по три дні
В хмарах темних не ховатись,
В сум та слози не вдаватись,
Світлом радісним світить,
Супокійно їсти й пить?
Так і мій синок коханий
Загорнувся у тумани,
Ясен промінь погасив,
Над землею не світив:
Сумував він по сестриці,
По прекрасній цар-дівиці.
Чи здорова ж там вона?
Чи не хвора, не сумна?»
«Прехороша, щире слово,
Та, здається, нездорова:
Наче сніг отой, бліда,
Ще й, як трісочка, худа.
От як зробиться женою —
Буде, певно, і товстою:
Цар, бач, сватає її».
«Ох ви, людоњки мої! —
Крикнув місяць.— Що гадає!
Молоденьку взяти бажає!
Що старий задумав хрін?
Та не діжде того він!
Тільки здуматъ, що затіяв:
Хоче жати, де не сіяв!
Надто вже він ласий став!»
Знову тут Іван сказав:
«Хочу ще я попросити
За бідаху рибу кита...
Серед моря він лежить,
Мусить муки він терпіть;
Всі боки його пориті,
Частоколи в ребра вбиті...

Ревно він мене благав,
Щоб тебе я поспітав:
Чом він мучиться в неволі,
У такій нещасній долі?
Чи минеться та біда?»
Місяць тут одповіда:
«Він за те в такій неволі,
Що без божої без волі
Проковтнув серед морів
Три десятки кораблів.
Волю дастъ він їм, Іване,—
І страждати перестане».

Тут Іванко наш піднявся,
З ясним місяцем прощався,
Міцно шию обійняв,
Тричі в щоки цілавав.
«Ну, Іваночку Петрович,—
Каже Місяць Місяцьович,—
Я тобі з синком моїм
Щастя зичимо у всім.
Віднеси коханій доньці
Ти привіт од мене й сонця
І скажи на втіху їй:
— Не журися, сліз не лий,
Із тобою завжди мати!
Вже не довго сумувати —
І не сивий, не старий,—
Бравий красень молодий
На рушник з тобою стане! —
Ну, бувай здоров, Іване!»
Поклонившись як умів,
На коня Іванко сів,
Мов який князеню, свиснув,
Горбаневі боки стиснув,—
І за два дні наш Іван
Знов побачив окіян.

Коник знов біжить по киті
Аж копита дзвонять біті.
Кит одразу їх пізнав
І, зітхнувши, запитав:
«Як там, батечки ви рідні?

Чи загину в долі бідній?»
Коник каже: «Постривай,
Дві години зачекай!»

До села він прибігає,
Там усіх людей скликає,
Крутить хвостиком своїм
І таке говорить їм:
«Гей, послухайте, миряпи,
Православні християни!
Як нема охоти вам
На обід піти сомам,
То відсіль тікайте скоро,
Бо збунтується тут море:
Чудо-юдо риба кит
Вгору виверне живіт!..»
Тут селяни ті, миряни,
Православні християни,
Закричали: «Що за страх!»
Ta й побігли по домах.
Всі вози позапрягали;
В них пожитки поскладали
І покинули тоді
Рибу кита на воді.
Зірка з місяцем стрічалась,
А в селі вже не зсталось
Ні старих, ані малих,
Мов татари йшли на них.

Вибіг коник знов на кита
Ta й кричить несамовито,
Прихилившись до ребра:
«Слухай, голово стара!
Ти тому в такій неволі,
Що без божої без волі
Проковтнув серед морів
Три десятки кораблів!
Тільки випустиш їх, брате,—
I не будеш муки знати,
Будеш жити-поживати,
Лиха-горенька не знатъ».
Цю промову закінчивши
I вудила прикусивши,

Він напружився — і вмить
Знов на березі стоїть.

Чудо-кит поворухнувся,
Тяжко-важко повернувся,
Взявся море хвилюватъ
Та із паші викидатъ
Кораблі за кораблями
З парусами й моряками.

Шум ізнявся тут такий,
Що збудився цар морський:
Із гармат тоді громіди,
В сурми ковані трубили;
Флаги вгору підняли
І вітрила нап'яли.
Піп молебня тут відправив,
Кита доброго прославив;
А хлоп'ята молоді
Гучно вдарили тоді:
«Ой по моренъку, по морю,
По широкому роздоллю,
Що по сам кінець землі,
Вибігають кораблі...»

Хвілі в морі розгулялись,
Кораблі по них помчались.
Чудо-юдо риба кит,
Що побачив вільний світ,
Рот широкий розкриває,
Що є сил кричигъ-гукає:
«Чим вам, друзі, відслужитъ?
Як за службу відплатить?
Може, раковин барвистих,
А чи рибок золотистих,
А чи перлів треба вам?
Все, що скажете, я дам!» —
«Ні, кит-рибо, з того всього
Не потрібно нам нічого!»
«Що ж тобі, Іване, датъ?»
«З моря персника дістать,
Персня, знаєш, цар-дівиці,
Скоро нашої цариці».

«Добре, добре, для братка
Жодна праця не тяжка!
Відшукаю до світанку
Персня красної панянки», —
Кит Іванові сказав
І на дно морське упав.

От хвостом він ударяє,
Дужим голосом скликає
Всіх півладних осетрів
І без довгих каже слів:
«Відшукайте до світанку
Персня красної панянки,
Що заховано на дні.
Хто подастъ його мені,
Той піде від мене з чином:
Буде думним дворянином,
А вернетесь з нічим... —
Я вас!.. Я вам!.. Буде всім!..»
Осетри тут уклонились
І поважно віддалились.

От годинок через три
Два великі осетри
Знов до кита підпливають
І покірно промовляють:
«Царю, в гнів пе западай,
Бідолашних не карай!
Обшукали все ми море,
Персня ж там нема, на горе...
Тільки йорш би міг сказатъ,
Де ту скриньку слід шукать:
Він по всіх морях гуляє,
То й про персня, мабуть, знає;
Та його, немов на зло,
Десь далеко занесло».
«Одшукать його й прислати
В золоті мої палати!» —
Кит сердито закричав,
Усом гнівно захитав.

Осетри, як те почули,
В канцелярію майнули,

Писарям сказали враз
Написать грізний наказ,
Щоб гінців порозсилали
Та йорша щоб ушімали.
Лящ, найстарший з писарів,
Миттю грамоту зложив;
Сом (він радник називався)
Під наказом підписався;
Рак наказа вдвое склав
І печатки там поклав.
Двох дельфіпів тут зазвали
І суворо наказали,
Щоб для славного царя
Обшукали всі моря
І того йорша-гуляку,
Крикуна та розбишаку,
Будь-що-будь там, а знайшли
І до кита привели.
Тут дельфіни уклонились
І в дорогу спорядились.

Пропливли по всіх морях,
Пропливли по всіх річках,
Всі протоки обшукали,
Скрізь в озерах побували,—
Не нашли йорша ніяк,
Ані слуху, ні признак,
Аж заплакали дельфіни...

Рантом шум страшенній лине
Із маленького ставка:
Хтось кричить там і гука.
До ставка вони майнули
І на дно його пірнули.
Зирк — в ставку, під комишем
Йорш скубеться з карасем.
«Тихо! Годі вам, чортяки!
Ач, які заведіяки!
Вже і справді, що бійці!» —
Закричали посланиці.
«Ну, а вам яке ж то діло? —
Йорш кричить дельфінам сміло.—

Жартуватъ я не люблю,
Всіх як є переколю!»

«Ох ти, голово пропаща,
Забіяко і ледацьо!
Тільки й знаєш ти гулять,
Всякі бешкети вчинять!
Чом би дома не сидіти?!.
Ну, та що там говорити!
Ось тобі царів наказ,
Щоб ти плив до нього враз».

Тут йорша взяли дельфіни
За колючки, що із спини
У паливоди стирчать.
Він — пручатись та кричать:
«Ой панове, постривайте!
Трошки ще побитись дайте.
Розпроклятий цей карась,
Мов перекупка якась,
Розізвив мене брехнею
Неподобною своюю,
Що між людом розпускат...» —
Довго він отак гукав;
Та дельфіни не зважали,
Цулко йоршика держали —
І до кита притягли,
Хоч і стомлені були.

«Чом так довго не з'являвся,
Вражий сину? Де ти шлявся?» —
Кит у гніві закричав.
Йорш навколішки упав
І давай царя прохати
Лютим гнівом не карати.
«Бог з тобою! — каже цар,
Окіянну володар.—
Всі гріхи тобі прощу я,
Та зроби, що накажу я».
«Все ладен зробити вмить!» —
На колінах йорш пищить.
«Ти по всіх морях гуляєш,

То, напевно, персня знаєш
Цар-дівиці?» — «Як не знати!
Можу, царю, відшукатъ».
«Ну, як так, то в путь збирайся
І без персня не вертайся!»

Йорш зігнувся скільки міг
І, склонивши, побіг;
Із лящем посперечався,
До пліток позалицявся,
На пічкуриків напав
І поси порозбивав.
Закінчивши тес діло,
У глибинь шірнув він сміло,
В тій підводній глибині
Скриньку викопав на дні —
Пудів так принаймі зо сто.
«Хе! Піднятъ її не просто!»
І давай тут йорш гукатъ,
Оселедців іскликатъ.

Оселедці прибувають,
Скриньку так і сяк хапають —
Кожен край утридцятьох.
Тільки ѹ чути: «Ex!» та «Ox!»
Та хоч як вони кричали —
Скриньку ѹ зрушить не здолали...
Йорш тоді запав у гнів
І покликав осетрів.

Ті швиденько припливають
І без крику підіймають
Із підводного піску
Скриньку з перснем претяжку.
«Ну, ви, братчики, не гайтесь,
До царя мерщій збирайтесь,
А мені пора спочитъ:
Голова чогось болить,
Сон на мене налягає,
Так повіки і стуляє...»
Скоро тес він скінчив,
Круть хвостом до осетрів
І в ставок той знову плинє,

Де взяли його дельфіни,—
Певно, бійку докінчить,
Карася як слід провчить.
Тут ми з ним і розпрощаймось,
До Івана повертаймось.

Тихо плеще окіян.
На піску сидить Іван,
Рибу кита їде із моря
Та під ніс курника з горя;
Горбоконик на піску,
Мов дитина в сповитку,
Тихо, солодко дрімає.
От і сонечко сідає;
Хмари грають золоті
У небесній висоті,—
А від кита апі знаку.
«Пху па тебе, на собаку!
Ач, який морський шайтан! —
Каже сам собі Іван.—
Обіцяв він до зірниці
Дати персня цар-дівиці,
А до вечора не дав.
Річ відома, що збрехав!
Бач, і сонечко вже сіло,
І...» Тут море закипіло;
Кит явився серед хвиль
І кричить-гука відтіль:
«Допоміг ти киту рибі,—
Ось тобі мос спасибі!—
І на берег кинув він
Скриньку, взяту із глибіп,
Що аж берег захитався.—
Ну, тепер я сквитувався.
Як потрібен буду знов,—
Поможу я без розмов;
Пам'ятатиму довіку...
Послугу твою велику...
Будь здоров!» І кит пірнув
У глибінь, відкіль прибув.
Горбоконик пробудився,
Покачавсь, води напився,
На Івана позирнув
І, зрадівші, підстрибнув.

«Це-то славно, рибо ките!
Вміеш ти борги платити!
От спасибі! Молодець! —
Так гукає наш стрибунець.—
Ну, Іване, одягайся,
В путь-доріженьку збирайся;
Нам уже додому час:
Цар чекає там на нас,
З истерплячки умирає».
А Іван одповідає:
«Рад я скрип'ку підійнять,
Тільки де ж то сили взяти?!

Певно, в скриню цю трикляту
Цілу череду рогату
Кит чортів напакував.
Сяк і так я міркував,—
Та куди! Даремна ї мова!»
Не сказавши ані слова,
Горбоконик-стрибунець
Скрип'ку взяв, мов камінець,
Та ї поклав собі па шию.
«Ну, в дорогу! Май надію
Все що хочеш осягнуть.
Хай щаслива буде путь!»

Проти ясної зірниці
Прибувають до столиці.
З ганку цар до них біжить:
«Де мій перстень?» — він кричить.
Тут Іван з коня злізає
І царю відповідає:
«Не турбуйся, персник є!
Клич-но військо ти своє,
Щоб підняти цю мороку.
Чуба я нагрів нівроку!»
Скликав цар своїх стрільців
І негайно ім велів
Скрип'ку внести у світлицю,
Сам побіг по цар-дівицю,
Каже: «Серденко мое,
Не турбуйся! Персник є!
От тепер без перепони
Шлюб ми візьмемо законний.
Завтра можем, сердечя,

Повінчаться ще до дня.
Хочеш, може, пташенятко,
Персня бачити спочатку?
Ти подай-но тільки знак!»
А царівна каже так:
«Царю! Мушу я призватись —
Не годиться нам вінчатись».
«Чом же, ластівко моя?
Чим тобі не любий я?
Бач — нема чого тайтись —
Дуже хочу я женитись!
Можу вмерти, далебі,
Буде гріх тяжкий тобі!»
«Чи тобі ж я, царю, рівня? —
Каже так йому царівна.—
Глянь на себе,— ти вже дід,
А мені ще жити слід.
Як же можна нам вінчатись?
Всі царі почнуть сміятись,
Скажуть: дід онуку взяв!»
Цар у гніві закричав:
«Хай-но тільки засміються,—
З переляку затрясуться:
Всі іх царства рознесу,
Потопчу і розтрясу!»
«Ну, не будуть хай сміятись,—
А не можна нам вінчатись,—
Взимку квіtam не цвісти:
Я красуня,— ну, а ти?..
Чим ти можеш похвалитися?» —
Каже так йому дівиця.
«Я старий, та ще бравець! —
Каже цар їй навпростеъ,—
Як візьму причепурося,
В шори-вбори приберуся,
То заткну ще, сто чортів,
Всіх за пояс парубків!
Треба тільки одружитися!»
Каже знов йому дівиця:
«Не хвалися, царю! Знай,
Що не вийду я та й край
За бридкого, за старого,
За беззубого такого!»
Цар подумав-погадав

І дівиці проказав:
«Ой, недобра ж ти дівиця!
Страх як хочеться женитися;
Ну, а ти, як на біду:
«Не піду та не піду!»
«Я не хочу за старого,
Хочу я за молодого!
Стань, як перше, молодець,
То хоч зараз під вінець!»
«Панно красна іще й ласкова,
Це тяжка занадто справа:
Бог лиш творить чудеса!»
Каже дівчина-краса:
«Як себе не пожалієш,
Зразу ти помолодієш.
Слухай: завтра на зорі
У широкому дворі
Вірним слугам пакажи ти
Три котли у землю врити
І багаття розпалити.
У котел один палить
Накажи води із річки,
В другий — теплої водички,
Ну, а в третій — молока,
Хай кипить, аж витіка.
От як хочеш ти женитись,
Гарним хлопцем ізробитись,—
То пірни одним стрибком
У котел із молоком;
Далі в воду скоч варену,
Після того — у студепу.
Із холодної води
Вийдеш красень хоч куди!»

Цар дворян своїх гукає,
По Івана посилає.
«Що там? Зпов на окіян? —
Каже заспаний Іван.—
Годі вже, не підманити!
Бач, пе можу я й ходити:
Геть розтрясся на коні!»
«Ні, Івасю милий, ні!
Завтра хочу я звеліти
Три котли у землю врити,

Вкруг багаття розпалить.
У котел один налить
По краї води із річки,
В другий — теплої водички,
Ну, а в третій — молока,
Хай кипить, аж витіка.
А тобі — легенька праця:
Задля спроби іскупатися
В молоці та у воді.
Влізу в них і я тоді».
«Ач, яке він замишляє! —
Наш Іван одповідає.—
Шпарять тільки поросят,
Та індиків, та курчат;
Я ж тобі не поросятко,
Не індик і не курчатко!
Ще холодної води
Не боюсь, пірну туди,
А почнеш її варити —
Ні! Мене не піддурити!
Годі, царю, мудрувати,
Щоб Івана опшукати!»
Цар, труснувши бородою:
«Торгуватися з тобою?! —
Закричав.— Ну, ну, мурло!
Все щоб зроблено було!
А як ні — гляди, гультяю,
Нагаями відшмагаю,
Розтерзать тебе звелю
І на сотню мук пошлио —
У тюрму, в дibi, на палю!
Геть!» Іван заплакав з жалю
Та й до стайні почвалав,
Де Горбаник спочивав.

«Що, Івасику-братухо?
Опустив чого ти вуха? —
Каже коник-малючик.—
Чи старий наш женишок
Знову вигадав затію?»
Горбоконика за шию
Міцно наш Іван обпяв.
«Ох, біда нам! — віп сказав.—
Цар не знать що витівас;

Здумай сам, повеліває
Іскупатися в котлах,
А в яких — сказати страх!
Що в однім — вода студена,
В другім, конику, — варена,
В третім — молоко кипить!»
Каже коник, не мовчти:
«От оце уже так діло!
Треба нам чинити вміло.
Як тут ще раз не згадать:
Слід було пера не брати;
Через нього ти, Іване,
Встряв у діло це погане...
Ну, не плач-бо, не ридай!
Ще не всьому, друже, край.
Я скоріше сам загину,
Ніж тебе, Іване, кину.
Слухай: завтра на зорі,
Роздягнувшись у дворі,
Попроси лише царя ти,
Щоб по мене він послати
Преласкавий дозвіл дав:
Попрощатися, мовляв,
Ти зо мною хочеш ревно.
Цар погодиться, напевно.
От, як я хвостом махну,
Морду в воду обмокну
Ще й на тебе двічі присну,
Свистом голосно присвісну, —
Ти ушай не розпускай:
В молоко оте стрибай,
Далі в воду у варену,
А тоді вжко у студену.
Ну, тим часом це журись,
Та й на сон собі кладись».

Ніч минула. Вранці-рано
Будить коник наш Івана:
«Гей, Іване! Годі спати!
Треба діло зачишати!»
Той почухався, потягся,
Позіхаючи одягся,
Хліба кусень умолов
Та й на царський двір пішов.

Там котли уже кипіли,
А навкруг котлів сиділи
Машталіри, кухарі,
Всякі слуги при дворі;
Дров сухеньких підкидали,
Про Івана міркували,
І не раз лунав між них
Потаємний, тихий сміх.

Скоро двері відчинились;
Цар з царівною з'явились,
Щоб поглянути па бравця,
На Івана-молодця.
«Ну, Івасю, роздягайся,
В казаночках покупайся!» —
Цар Іванові сказав.
Наш Іван роздягся, став,
Як його вродила ненъка.
Тут царівна молоденька,
Звісно, пойнята стидом,
Вид закрила рукавом.
До котла Іван підходить,
Та в котел чомусь не входить.
«Ну, чому ж стовпом ти став? —
Цар у гніві закричав.—
Нам немає часу, брате!»
«А чи можна попрохати,
Щоб по коника моого
Ти послав там будь-кого?
Попрощатися годиться!»
Глянув цар па цар-дівицю
І Горбаника звелів
Привести до казанів.
Служка коника приводить
І швиденько геть відходить.

Коник наш хвостом махнув,
Морду в воду двічі ткнув,
На Івана двічі приснув,
Свистом голосно присвистнув.
Наш Іван, як те почув,
У казан мерщій пірнув,
Далі в другі два плигас —

І швиденько вилізає,
Та хороший став такий,
Чорнобривий і ставний!
Вдягся віл, причепурився,
Цар-дівиці уклонився,
Уса чорного крутнув,
Гордовито позирнув.
«От так диво! — всі гукнули.—
Ми такого ще й не чули!
Молодець над молодців!»

Цар, підбігши до котлів,
Двічі вряд перехрестився,
Бух! Пірнув — і там зварився!

Цар-дівиця устас,
Знак мовчати подає,
Ручку білу підймає,
Челядинцям промовляє:
«Цар велів вам довго житъ!
Правду ви тепер скажіть:
Люба вам я? Повідайте!
Коли так, то визнавайте
За володаря свого
Ви коханого мого!»
Мову тут вона урвалла,
На Івана показала.

«Люба, люба! — всі кричать.—
Де вже кращої їй шукатъ!
До вінця веди Івана!
Молодятам честь і шана!»

Цар Іван царицю взяв,
Білу руку їй подав
І до церкви до святої
Вряд пішов із молодою.

Із семи гармат громільять;
«Слава, слава!» — всі кричать.
Служба царська покотила
Із льюхів з вином барила,
Поставцями люди п'ють,
Скільки сили є, ревуть:

«Слава Йванові з жоною,
Із красунею морською!»

А в палаці шум і гам:
Ллють вино річками там;
За дубовими столами
П'ють бояри із князями...
Серцю любо! Я там був,
Меду пінного хильнув;
По вусах вино стікало,
Тільки в рот не потрапляло.

ПРИМІТКИ

Максим Рильський увійшов у літературу не лише як оригінальний самобутній поет, що більш як за півстоліття своєї творчості видав попад п'ятдесят поетичних збірок. Значне місце в його літературному доробку займають переклади з російської та інших мов пародів СРСР, із мов слов'янських (переважно польської), романо-германських і скандіпавських.

Великий інтерес становлять його переклади з російської мови, зокрема переклади класичної та радянської поезії, до якої він звертався протягом усього життя і цим дав змогу українському читачеві рідною мовою читати поезію Пушкіна і Лермонтова, Некрасова і Крілова, Блока і Брюсова, Маяковського і Светлова, Прокоф'єва і Ушакова, сприяючи розвиткові української національної культури. окремі переклади М. Рильського з російської вперше надруковані в середині 20-х років (переклади В. Брюсова — 1925 р., О. Пушкіна — 1927 р.). Згодом вони стали невід'ємною частиною його творчості, так що вже виникала потреба в окремому виданні перекладів російської класичної поезії (*Рильський М. Поезії* в трьох томах. К., 1949, т. 3; *Рильський М. Вибрали переклади*. К., 1952; *Рильський М. Твори в десяти томах*. К., 1961, т. 6).

Даний том найповніше охоплює переклади М. Рильського російської класичної поезії, які подаються головним чином за останніми прижиттєвими публікаціями. Том побудовано за принципом, якого дотримувався М. Рильський у своїх прижиттєвих виданнях перекладів (із збереженням хронології в розміщенні творів одного автора).

Тексти супроводжуються історико-літературним коментарем. Примітки О. С. Пушкіна до творів «Мідний вершник» та «Свєнгій Онегін» позначаються цифрами і подаються в кінці твору, примітки М. Рильського — у підрядкових виносках з ремаркою «*M. R.*»; переклади іпоземних текстів і виразів — у підрядкових виносках з ремаркою «*Ред.*» і позначаються зірочками.

ПЕРЕКЛАДИ ІЗ СТАРОРУСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ДОЖОВТНЕВОЇ ПОЕЗІЇ

Слово про Ігорів похід

Назва в оригіналі «Слово о пльку Игоревъ».

Перші уривки перекладу М. Рильським «Слова про Ігорів похід» з'явилися у 1938 р., під час святкування 750-річного ювілею

славнозвісної пам'ятки. Уривок твору (блізько 90 перших рядків) друкувався в різних київських газетах 24—26 травня 1938 р. Другий уривок (33 рядки), що починається словами: «Се вітри, вінки Стрибогові», вміщений у «Вістях Центрального Виконавчого Комітету...» від 26 травня 1938 р., № 118.

Повністю переклад було опубліковано 1939 р. окремою книжкою: Слово про Ігорів похід. Переклад М. Рильського. Текст «Слова о пльку Игоревъ» за виданням 1800 р. Вступна стаття та пояснення проф. М. К. Грушевського. К., 1939.

1950 р. у звязку із святкуванням 150-річчя першого видання «Слова о пльку Игоревъ» М. Т. Рильський переробив свій переклад і включив його до збірника, виданого в 1950 р. Масовий тираж книги в рядом доповнень і поправок вийшов у 1952 р.: Слово о полку Игореве. Фотокопія видання 1800 р. Переклад проф. М. К. Грушевського. Переклад у віршах М. Т. Рильського. Стаття і коментар С. І. Маслова. К., 1952.

Перероблений текст перекладу Рильського ліг в основу академічного видання 1953 р.: «Слово о пльку Игоревъ» в українських художніх перекладах і пересівах XIX—XX ст. Видання підготував член-кореспондент АН УРСР С. І. Маслов. Вид-во АН УРСР. К., 1953. За ним і подається текст «Слово про Ігорів похід» у даному томі.

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (далі ІЛ), ф. 137, № 757, зберігається неповний варіант чорнового автографа з датою: 4 жовтня 1938 р.

Олександр Пушкін

Серед російських перекладів М. Рильського чільне місце посідають переклади творів О. Пушкіна. У своїй статті «З великом російським народом» він писав: «Я виріс в оточенні, де з безмежним пістетом промовлялися імена Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, Некрасова, Толстого, Тургенєва, Короленка, Щедріна. Коли я називала своїми літературними вчителями Шевченка, Пушкіна і Міцкевича, то не для того, щоб похвалитися, а для ствердження факту. Пушкінська ясність, пушкінська простота завжди іспереможно вабили мене,— павіть тоді, коли я підпадав під впливи, скажімо, французьких чи російських символістів. Саме Пушкін у першу чергу й допоміг мені,— я в цьому певен,— ці впливи пе ребороти!» *.

Роботі над перекладами творів О. Пушкіна М. Рильський віддавав багато зусиль і хисту, глибоко усвідомлюючи величезне значення творчості російського поета для розвитку української національної культури. Він зазначав, що «творчість Пушкіна — факт історії не тільки російської, але й української літератури і, звичайно, літератури світової!**, що творчість кожного радянського українського поета так чи інакше пов'язана з подихом пушкінського генія, чи це стосується перекладів з Пушкіна, чи творів про нього. Рильський вважав переклади з російської та світової літератури на українську мову великим культурним надбанням.

* Рильський М. Твори в десяти томах. К., 1962, т. 9. с. 152—153.

** Рильський М. Твори в десяти томах, т. 10, с. 28.

Так, в одному з листів до читачів він пише: «Переклади з будь-якої мови, в тому числі із російської, робляться не тільки для того, щоб певні твори стали зрозумілими читачам, а й для витончення та збагачення рідної мови. Це добре знав О. Кундач, перекладаючи «Війну і мир» Толстого, це керувало і мною, коли я працював над українським перекладом «Євгенія Онегіна» (не лібретто опери, а роман у віршах) і «Медного всадника». Це прекрасно розумів і Аркадій Кулешов, коли перекладав на білоруську мову того ж «Онегіна» (ІЛ, ф. 137, № 2638).

Внесок М. Рильського в переклади творів О. Пушкіна надзвичайно великий, хоч сам він вважав, що цей титанічний труд під силу тільки колективу поетів. У статті «Проблеми художнього перекладу» він зазначав, що тільки в радянський час, як Шевченко на весь голос залупав по-російськи завдяки натхненню праці великого кола найвидатніших російських поетів і поетів-перекладачів, так і Пушкін заговорив добірною українською мовою лише внаслідок любовного ставлення до роботи багатьох українських майстрів поетичного слова. Коментуючи видання: Пушкін О. С. Твори, К., 1949, Рильський підкреслює, що в книжці «не тільки дано переважну більшість найвизначніших творів Пушкіна, а й показано пристрасну працю нашої поетичної громадськості над творами основоположника нової російської літератури»*. Поставивши вже тоді завдання — «Повний Пушкін по-українськи», М. Рильський багато працював над перекладами творів російського поета до чотиритомного видання, здійсненого у 1952—1953 рр. за його редакцією.

У цьому томі Рильський як перекладач Пушкіна представлений найповніше: сюди ввійшли переклади, що друкувалися у збірках творів Рильського, окремих виданнях поезій Пушкіна українською мовою, а також переклади, здійснені Рильським у різні роки, що лишилися поза збірками. Вірші Пушкіна подаються в хронологічному порядку, окремо виділено поеми, казки і роман «Євгеній Онегін» — принцип, за яким здійснено наукове видання творів Пушкіна Інститутом російської літератури (Пушкінський Дім): *Пушкін А. С.* Полное собрание сочинений в десяти томах. М., 1956.

ВІРШІ

До друга віршника. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*. К., 1953, т. 1, с. 71—73. Назва в оригіналі «К другу стихотворцу». У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (далі ІЛ) зберігається чорновий автограф перекладу з датою: 30.VII 1952 р. (ф. 137, № 716). Подається за першодруком.

Гробниця Анаkreона. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*, т. 1, с. 156—157. Назва в оригіналі «Гроб Анаkreона». Подається за першодруком.

Вода і вино. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*, т. 1, с. 157—158. Назва в оригіналі «Вода и вино». Подається за першодруком.

Співець. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*, т. 1, с. 182. Назва в оригіналі «Певецъ». Подається за першодруком.

* Рильський М. Твори в десяти томах, т. 9, с. 32.

Елегія. Наслідування. («Я бачив смерть...»). Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 184—185. Назва в оригіналі «Элегия» («Я видел смерть; она в молчанье села»). Подається за першодруком.

Пробудження. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 189—190. Назва в оригіналі «Пробуждение». Подається за першодруком.

До Чаадаєва. Вперше надруковано в газ. «Прикарпатська правда» 5 червня 1949 р. Назва в оригіналі «К Чаадаеву». Подається за першодруком.

Бакуній. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 236. Назва в оригіналі «Бакуниной». Подається за першодруком.

Село. Вперше надруковано в газ. «Комсомолець України» 10 лютого 1937 р. Назва в оригіналі «Деревня». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 237—238.

Перша й остання публікації мають незначні стилістичні різночитання.

Нереїда. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 260. Назва в оригіналі «Нереида». Подається за першодруком.

«Поволі рідпає хмарок легкий туман...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 5. Назва в оригіналі «Редсет облаков летучая гряды». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 260—261.

До Овідія. Вперше надруковано у кп.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори в двох томах. К., 1937, т. 1, с. 23—25. Назва в оригіналі «К Овидию». Подається за першодруком.

Приятелеві. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 277. Назва в оригіналі «Приятелю». Подається за першодруком.

Кинджал. Вперше надруковано у кп.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 6—7. Назва в оригіналі «Кинжал». Подається за виданням: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 283.

Перша й остання публікації мають різночитання, які треба вважати варіантами перекладу.

Подається текст першого варіанта, надрукованого у виданні 1927 р.

КИНДЖАЛ

Лемноський бог тебе скував
Для Немеїди рук залізних,
Кинджале потайний, відплато вольних прав,
Останній судіс усіх тиранів грізних.

Де Зевсів грім мовчить, де сплять мечі законів,
Ти правую мету і правий суд несеш,
Тайшся ти в піdnіжжі тронів,
У близку святкових одеж.

Мов кари меч, мов блискавка богів,
Ти в диких оргіях жахаєш лиходія,—
І він тремтить і полотніс,
Сховавшись між рабів.

Ти скрізь його найдеш: в наметі бойовім,
На суші, на морях, за вірними замками,
На ложі пристрасті, у храмі,
В сім'ї і в натові людськім.

Під гордим Кесарем шумус Рубікон,
Державний Рим упав, повалено закон,—
Та блиснув ти в руках заваятця:
І Кесар падає, і мармури колон
Його крівлею багрянятися.

Стократ уславлений і проклятий стократ,
Бенкетом тішачися кривавим,
Над труном вольності безглавим
Устав потворний, лютий кат.

Він жертви рокував похмурому Аїду
Во ім'я кривди, лжі і зла,—
Та вища воля принесла
Тебе і діву Евменіду.

О Занде праведний! Ти дні свої скіпчив
На сшафтові страшному;
Але бессмертний, чесний гнів
У трупі сковано німому.

В твоїй Германії щодень і кожну мить
Ти кару злій віщуєш силі —
І на пророчистій могилі
Кинджал без напису горить.

Подається текст другого варіанта, надрукованого у виданні 1952 р.

КИНДЖАЛ

Лемноський бог тебе скував,
Бессмертна Немезіди зброе,
Кинджале месницький, підпоро вольних прав,
Останній судіє ганьби і кривди злої.

Де Зевсів грім мовчить, де сплять мечі законів,
Ти правий суд несеш і правий гнів,
Тайшся ти в піdnіжжі тронів,
У згортках дорогих шовків.

Мов кари меч, мов блискавка богів,
Ти в диких оргіях жахаєш лиходія,—
І він тремтить і полотніє
Між святкових отнів.

Ти скрізь його найдеш: в наметі бойовім,
На суші, на морях, за вірними замками,
На ложі пристрасті, у храмі,
В сім'ї і в натові людськім.

Під гордим Кесарем шумус Рубікон,
Державний Рим упав, повалено закон,—
Та Брут постав во ім'я волі:

Ти Кесаря вразив, і мармури колон
Він багрянить у смертнім болі.
Син бунту дикого, ганьбованій стократ,
Бенкетом тішачись кривавим,
Над трупом вольності безглавим
Устав потворний, лютий кат.
Апостол ищення, похмурому Аїду
Перстом він жертви призначав,—
Та правди вищий суд послав
Тебе і діву Евменіду.
О Занде праведний! Життя своє скінчив
На ешафоті ти страшному;
Але чесноти правий гнів
У трупі сховано ніному.
Він у Германії, як вічна тінь, стоїть,
Лихій погрожуючи силі,—
І на осяяній могилі
Кінджал без напису горить.

«Хто бачив край, де розкиншо природи...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори* в чотирьох томах, т. 1, с. 284—285. Назва в оригіналі «Кто видел край, где роскошью природы». Подається за першодруком.

«Я пережив свої бажання...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Вибрали твори*. Х.—К., 1927, с. 9. Назва в оригіналі «Я пережил свои желанья». Подається за вид.: *Рильський М. Вибрали переклади*. К., 1952, с. 5.

Перша й остання публікації мають суттєві різночитання, які слід розглядати як різні варіанти перекладу:

* * *

Я пережив свої бажання,
Я розлюбив любов свою;
Лиш для холодного страждання
Порожнє серце oddаю.

Юнацькі квіти пов'ялило
Жорстоким подихом життя,—
І жду: коли мій день немилий
Погасне в пітьмі небуття?

Так восени, як хижим свистом
Зима з-за гаю засвистить,
Один на дереві безлисті
Листок запізнений тремтить.

«Повірнице моїх сердечних дум...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори* в чотирьох томах, т. 1, с. 286. Назва в оригіналі «Наперстница моих сердечных дум». Подається за першодруком.

Прикмети. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Вибрали твори*. Х.—К., 1927, с. 8, під наовою «Ознаки». Ця назва зберігає-

ться і в наступних виданнях перекладу, зокрема в кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори в двох томах, 1937, т. 1, с. 26. У кн.: *Пушкін О. С.* Твори. К., 1949, с. 38, цей вірш має назву «Прикмети». Назва в оригіналі «Приметы» («Старайся наблюдать различные приметы»). Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 289.

Перша й остання публікації мають незначні різночитання стилістичного характеру.

Десята заповідь. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 292. Назва в оригіналі «Десятая заповедь». Подається за першодруком.

Царське село. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 315. Назва в оригіналі «Царское село». Подається за першодруком.

«Щасливве юності незнання...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 318—319. Назва в оригіналі «Мое беспечное незнанье». Подається за першодруком.

Виноград. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 336. Назва в оригіналі «Виноград». Подається за першодруком.

Фонтанові Бахчисарайського палацу. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 337. Назва в оригіналі «Фонтану Бахчисарайского дворца». Подається за першодруком.

До Язикова. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 350—351. Назва в оригіналі «К Языкову» («Издревле сладостный союз»). Подається за першодруком.

«В журнальну вдавнись тяганину...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 352. Назва в оригіналі «Охотник до журнальной драки». Подається за першодруком.

У відділі рукописів ІЛ є чорновий автограф двох варіантів перекладу початку вірша без дати (ф. 137, № 526).

Андре Шеньє. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 354—358. Назва в оригіналі «Андрей Шенье». Подається за першодруком.

Сафо. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 371. Назва в оригіналі «Сафо». Подається за першодруком.

«Під небом голубим, у рідному краю...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 387. Назва в оригіналі «Под лебом голубым страны своей родной». Подається за першодруком.

Аріон. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 13. Назва в оригіналі «Арион». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 398—399.

Перша й остання публікації мають незначні різночитання.

«В степу життя, сумнім та безбрежнім...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 15, під назвою «Три джерела». Назва в оригіналі «Три ключа» («В степи мирской, печальной и безбрежной»). Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 399—400.

Перша й остання публікації мають істотні різночитання, які слід розглядати як інший варіант перекладу. Наводимо текст 1927 р.:

ТРИ ДЖЕРЕЛА

В степу життя, безкрайому й сумному,
Із трьох джерел судилося нам пить:
Літа безумні піняться в одному
І молодість хвилює і кипить;
У другому, під темпій час вигнання,
Кастальський плин скрашає нам життя;
Ta найсолідніше джерело останнє...
Холодне і німотне забуття.

Соловей і троянда. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*, т. 1, с. 400. Назва в оригіналі «Соловей и роза». У відділі рукописів ІЛ зберігається автограф двох варіантів перекладу без дати з неспачними різночитаннями (ф. 137, № 738). Подається за першодруком.

«Чудова роза»... Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*, т. 1, с. 400. Назва в оригіналі «Есть роза дивная: она...» Подається за першодруком.

Княгині З. О. Волконській. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*, т. 1, с. 406—407. Назва в оригіналі «Княгине З. А. Волконской при посылке ей поэмы «Цыганы». Подається за першодруком.

«В гаї карийськім»... Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*, т. 1, с. 410. Назва в оригіналі «В роще карийской, любезной ловцам, таится пещера». Подається за першодруком.

Спомин. Вперше надруковано під назвою «Спомини» у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*, т. 1, с. 416. Назва в оригіналі «Воспоминание». Подається за вид.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*, т. 1, с. 416.

«Дар порожній, випадковий»... Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*: т. 1, с. 416. Назва в оригіналі «Дар напрасный, дар случайный». Подається за першодруком.

«Кохання мова балаклива»... Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*, т. 1, с. 422—423. Назва в оригіналі «Увы! Язык любви болтливый». Подається за першодруком.

«Місто пишне, місто бідне»... Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*, т. 1, с. 424. Назва в оригіналі «Город пышный, город бедный». Подається за першодруком.

«В солодкім затінку фонтанів»... Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори*. К., 1949, с. 70—71. Назва в оригіналі «В прохладе сладостных фонтанов». У відділі рукописів ІЛ зберігається чорновий автограф перекладу з датою «18.IX 1948. Приморський курорт» і припискою: «що опрацювати». Подається за вид.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*, т. 1, с. 427—428.

Як той, хто мислі мав крилаті...— Мова йде про Адама Міцкевича.

«Римо, друже повсякденний»... Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах*, т. 1, с. 435—437. Назва в оригіналі «Рифма, звучная подруга». Подається за першодруком.

«Чи серед вулиць гомінливих»... Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Вибрані твори*. Вид. 2-е. Х.—К., 1930, с. 25. Назва

в оригіналі «Брожу ли я вдоль улиц шумных». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 438—439.

Кавказ. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 22. Назва в оригіналі «Кавказ». Подається за вид.: *Рильський М. Т.* Твори в десяти томах. К., 1961, т. 6, с. 268.

«Зима. Що на селі робити нам?..» Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 444—445. Назва в оригіналі «Зима. Что делать нам в деревне?» Подається за першодруком.

«Жив на світі рицар бідний?..» Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 452—453. Назва в оригіналі «Жил на свете рыцарь бедный?». Подається за першодруком.

Сонет. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Вид. 2-е. Х.—К., 1930 с. 36. Назва в оригіналі «Сонет». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 459—460. Перша й остання публікації мають незначні різночитання.

Мадонія. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 460. Назва в оригіналі «Мадонна». Подається за першодруком.

Елегія («Безумних літ веселощі свавільні?..») Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 27. Назва в оригіналі «Элегия» («Безумных лет угасшее веселье»). Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах. т. 1, с. 460—461. Між першою і останньою публікаціями є незначні різномірності.

Отрок. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 476. Назва в оригіналі «Отрок». Подається за першодруком.

«Я тут, Інезільє?..» Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 479—480. Назва в оригіналі «Я здесь, Инесилья». У віддліку рукописів ІЛ зберігається автограф перекладу, датований 12.VIII 1952 р. (ф. 137, № 748). Подається за першодруком.

«Рум'яній критику, дотепнику пузатий?..» Вперше надруковано под назвою «Жарт» у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 26, без двох останніх строф. Назва в оригіналі «Румяній критик мой, насмешник толстопузый». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 485—486.

«Перед гробницею стою?..» Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 491—492. Назва в оригіналі «Перед гробницею святой». Подається за першодруком.

«Чим відзнача ліцей частіш?..» Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 493—494. Назва в оригіналі «Чем чаще празднует Лицей». Подається за першодруком.

Гнедичу. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 495. Назва в оригіналі «Гнедичу». Подається за першодруком.

«І далі ми пішли — і страх мене обвив?..» Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 495—497. Назва в оригіналі «И дале мы пошли — и страх обнял меня». Подається за першодруком.

Красуня. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в

четирьох томах, т. 1, с. 498. Назва в оригіналі «Красавица». Подаеться за першодруком.

Осінь. (Уривок). Друкується вперше за автографом, який зберігається у фондах Київського літературно-меморіального музею М. Рильського (далі — КЛМР.), Р-878. Це досі не друкований уривок (перекладено V, VI, VII строфі) вірша О. С. Пушкіна. Назва в оригіналі «Осенъ».

Пісні західних слов'ян. I. Видіння короля. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 512—514. Назва в оригіналі «Песни западных славян». Подаеться за першодруком.

«Час, ми́лий друже, час!..». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 539. Назва в оригіналі «Пора, мой друг, пора!» У відділі рукописів ІЛ зберігається чорновий автограф перекладу (ф. 137, № 44), що розпочинається чещо інакше: «Час, друже мій, пора! Спокою серце просить» — і має різночитання в четвертому рядку. В іншому чорновому варіанті перекладу (ф. 137, № 732) вірш розпочинається: «Пора, мій друже, час! Душа жада спокою». Зашит з автографом перекладу датовано серпнем—вереснем 1944 р. Подаеться за першодруком.

«...Знов одівда́в я...». Вперше надруковано в газ. «Прикарпатська правда» 5 червня 1949 р. Назва в оригіналі «...Вновь я посетилъ». Подаеться за першодруком.

«В осінні дні, коли готовий...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 556—557. Назва в оригіналі «В мои осенние досуги». Подаеться за першодруком.

«Отці пустинники і жони непорочні...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 562—563. Назва в оригіналі «Отцы пустынники и жены непорочны». Подаеться за першодруком.

«Я пам'ятник собі возвдвиг нерукотворний...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К. Вид. 2-е, 1930, с. 50. Назва в оригіналі «Я памятник себе возвдвиг нерукотворный». Подаеться за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 269.

НОЕМИ

БАХЧИСАРАЙСЬКИЙ ФОНТАН

Над перекладом поеми М. Рильський працював у Криму, в 1948 р. Зберігся чорновий автограф твору (ф. 137, № 558), датований 1.Х 1948 р. Назва в оригіналі «Бахчисарайский фонтан». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори. К., 1949, с. 213—228. Подаеться за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 249—267.

БЕНКЕТ У ЧУМУ

Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори, Х.—К., 1927, с. 59—67. Назва в оригіналі «Пир во время чумы». Подаеться за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 3, с. 365—375. Між першою і останньою публікаціями (1927 і 1953 рр.) наявні різночитання стилістичного характеру.

МІДНИЙ ВЕРШНИК

Вперше надруковано в кн.: *Пушкін О.* Мідний вершник. Петербурзька повість. Х.—К., 1930, та в кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Вид. 2-е. Х.—К., 1930, с. 73—85. Назва в оригіналі «Медный всадник». Подаеться за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 232—248, в якому текст має деякі відміни від усіх попередніх видань. Найбільш суттєве різночтитання паявне у першій строфі:

Де вод пустинних оболонь,
Стояв він; гордих дум огонь
Чоло світив. Поперед нього
Котилася річка. З вольних тонь
Плив човен, владнаний убого.
Сусіди вогким берегам,
Хати чорніли тут і там,
Житло убого чухонця,
І ліс, повік чужий огням
У млі закованого сонця,
Кругом шумів.

В статті «Проблеми художнього перекладу» (1954 р.) Рильський, дбаючи про звукову сторону вірша, зауважував з приводу перекладеного початку поеми: «В українській мові звукосполучення «оли» нема. Є «овн», але і з ним тут нічого не зарадиш».

Мені хотілося доконче зберегти хоч би звуки «о» і «н», і я переклав:

Де вод пустинних оболонь,
Стояв він; гордих дум огонь,
Чоло світив.

Ладен визнати, що «оболонь» тут трохи «притягнене за волосся», а «гордих дум огонь» не зовсім відповідає словам «дум великих полн»,— адже йдеться саме про великі задуми Петра,— але краще зробити я не міг, не вмів. І досі пе вмію» *.

Як бачимо, пошуки найвдалішого адекватного перекладу не припинялися у Рильського, а пропонований у тексті варіант, на певне, і є той «кращий», знайдений пізніше.

КАЗКИ

КАЗКА ПРО ПОПА І НАЙМИТА ЙОГО БАЛДУ

Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Казки. Харків—Одеса, 1934, с. 3—11. Назва в оригіналі «Сказка о попе и о работнике его Балде». Подаеться за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 2, с. 331—338.

КАЗКА ПРО ЗОЛОТОГО ПІВНИКА

Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Казки. Х.—О., 1934, с. 12—21. Назва в оригіналі «Сказка о золотом петушке». У фондах Київського літературно-меморіального музею М. Рильського збе-

* *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 9, с. 102—104.

рігається автограф перекладу з датою: 14 травня 1932 р. (Р-439).
Подається за вид.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 2,*
с. 395—402.

ЄВГЕНІЙ ОНЕГІН

Роман у віршах

Назва в оригіналі «Євгеній Онегін».

Готуючи видання двотомника вибраних творів Пушкіна, яке вийшло у 1937 р., Рильський натхненно працював і над перекладом «Євгенія Онегіна».

Вперше уривки твору друкуються в газеті «Вісті», починаючи з 12 травня 1936 р. по 30 березня 1937 р., а також в інших періодичних виданнях. Переклад одержав високу схвальну оцінку громадськості.

У відділі рукописів ІЛ (ф. 137, № 718, 719, 556) збереглися чорнові автографи п'ятої та шостої глав з датою: після двадцять дев'ятої строфі п'ятої глави «19 серпня 1936 р.», після тридцять четвертої строфі п'ятої глави — «20 серпня 1936 р.» та уривки з десятої глави, датовані жовтнем 1936 р.

Чорнові й чистові варіанти автографів перекладу зберігаються у музеї М. Рильського (глави третя, четверта, п'ята, сьома і восьма). На окремих автографах запечатлені дати: після четвертої строфі третьої глави — «15 травня 1936 р.», після п'ятої строфі — «16 травня 1936 р.»; після двадцять сьомої строфі четвертої глави — «7 серпня 1936 р.»; після тридцять третьої строфі — «8 серпня 1936 р.», після сорок першої строфі — «9 серпня 1936 р.» (КЛМР, Р-28-39, 47, 876).

Судячи з відгуків у пресі, весь переклад роману був завершений у жовтні 1936 р., а окремим виданням вийшов у двотомнику вибраних творів О. С. Пушкіна, який з'явився у 1937 р.

Про шанобливу роботу М. Рильського над перекладами О. С. Пушкіна може свідчити його стаття «Творча радість» (1936) та вірш, датований 30 березня 1937 р. «Напис на українському двотомнику О. С. Пушкіна»:

Тобі, дружино, друже милий,
Двотомник Пушкіна несус.
Ми всі чимало доложили
Свого уміння, хисту й сили,
Щоб передати, як уміли,
Величну пушкінську красу.

Учитель напи не прогнівиться
На наші хиби і грішки:
Несміло, як воно й годиться,
Трсмтіла в кожного правиця,
Щоб перевтілити рядки ці,
Твір геніальної руки.

Нехай тут помилок без ліку —
Іх переважає любов.
За щирість пушкінську велику,
Без грому, галасу і крику,

За гордих слів його музику
Підношу слово знов і знов *.

Переклад цей є на сьогодні єдиним українським перекладом, хоч вірші та поеми Пушкіна перекладали ще в дожовтневий час чимало поетів, починаючи з Л. Боровиковського, Є. Гребінки, М. Старицького й С. Руданського і кінчаючи І. Франком, а також чимало радянських письменників. «Мне принадлежить, і сожаленію, єдинственный, перевод на украинский язык таких крупных вещей, как «Евгений Онегин», «Пан Тадеуш», «Орлеанская дева»; Миколе Бажану перевод «Витязя в тигровой шкуре», — писав Рильський 22 травня 1958 р. в листі до групи керівних осіб. — И я, и Микола Бажан были бы только рады, если бы еще кто-нибудь взял па себя труд перевести па украинский язык эти произведения. Ведь существует же на русском языке четыре перевода бессмертной поэмы Шота Руставели. Новые переводы безусловно обогатили бы нашу культуру, продвинули вперед переводческую технику, способствовали обогащению языка» (ф. 137, № 2604).

Оскільки існує детальний коментар Л. Н. Бродського, переведений уже від'яте, відповідає потреба в реальному коментуванні цієї поеми Пушкіна (див.: *Бродський Н. Л. «Евгений Онегин». Роман А. С. Пушкина. Пособие для учителя. Издание пятое. М., 1964*).

Між першим (1937) і останнім (1961) виданням «Євгенія Онегіна» є незначні різночitання, викликані редактуванням окремих рядків або прагненням наблизитися до сучасного правопису.

Подається за вид.: *Рильський М. Твори в десяти томах, т. 6, с. 7—231.*

Михайло Лермонтов

Велетнем світової поезії називав М. Рильський М. Ю. Лермонтова. Готуючи в 1950 р. видання його вибраних творів, до якого поет написав вступну статтю і здійснив загальну редакцію, він переклав близько двадцяти поезій, причому окремі його вірші перекладав і рапіше.

Для розуміння ролі й місця Лермонтова в перекладацькій і творчій біографії Рильського цікавою є відповідь на «Лермонтовську анкету» редакції журналу «Вопросы литературы», заповнену Рильським позадовго до смерті — 17 квітня 1964 р. (ф. 137, № 2733).

«1. Місце, яке займає Лермонтов в долі не лише російської літератури, а й літератури всіх народів Радянського Союзу,— величезне. Титанічний геній Лермонтова справив безсумнівний вплив на пайбільших поетів XIX століття, в тому числі на Шевченка. Безсумнівним видається мені зв'язок з Лермонтовим геніальним російським поетом ХХ століття — Олександра Блока.

2. Давня «гімназична» суперечка на тему «Хто вище — Пушкін чи Лермонтов?» — тепер, звичайно, відпала. І Пушкін, і Лермонтов, як і Байрон, і Гейне, і Гюго, і Міцкевич, і Петефі, і Словашецький, і Шевченко, — наші сучасники, поети, чия творчість на багато віків увійшла в світову скарбницю культури. Це — «вічні супутники».

3. В юності я захоплювався Лермонтовим, а в зрілому віці заново «відкрив» його для себе, що й намагався показати в своїй

* *Рильський М. Іскри вогню великого. К., 1965, с. 89—90.*

статті до зібрання творів Лермонтова в українському перекладі і вміщений також в деяких збірниках моїх статей, в тому числі в збірнику на російській мові «Классики и современники».

Перекладав ліричні вірші Лермонтова, серед них і таку складну для перекладу річ, як «Тучки небесные, вечные странники». Редагував переклади, здійснені товаришами. Написав невеликий вірш про автора «Міцрі». Про безпосередній вплив Лермонтова на мене як на поета говорити не беруся.

Не втрачаю надії висловитись коли-небудь ширше про великого поета на сторінках «Вопросов литературы».

17.IV 1964 р.

Максим Рильський.

В Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 137) зберігаються чорнові автографи закінчених перекладів поезій Лермонтова (сімнадцять одиниць) та уривки з поеми «Демон», датовані умовно 1950 р. Ця дата й береться за основу визначення часу перекладів, які були вперше опубліковані у виданні: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*. К., 1951.

Поет. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 25. Назва в оригіналі «Поэт». Подається за вид.: *Рильський М. Вибрані переклади*. К., 1952, с. 57.

Пророцтво. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 29—30. Назва в оригіналі «Предсказание». Подається за вид.: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 271.

Воля. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 36—37. Назва в оригіналі «Воля». Подається за першодруком.

Ангел. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 40. Назва в оригіналі «Ангел». Подається за вид.: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 272.

«Люблю я пасма синіх гір...». Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 42—43. Назва в оригіналі «Люблю я цепи синих гор». Подається за вид.: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 270.

Смерть гладіатора. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 51—52. Назва в оригіналі «Умирающий гладиатор». Подається за вид.: *Рильський М. Вибрані переклади*, с. 59—60.

Сусід. Вперше надруковано в кн. *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 63—64. Назва в оригіналі «Сосед». Подається за вид.: *Рильський М. Вибрані переклади*, с. 60.

«Коли хвилюється злотоколоса пива...». Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 64. Назва в оригіналі «Когда волнуется желтеющая нива». Подається за вид.: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 273.

Дума. Вперше надруковано в кн. *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 70—71. Назва в оригіналі «Дума». Подається за вид.: *Рильський М. Вибрані переклади*, с. 61—62.

Не вір собі. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 73—74. Назва в оригіналі «Не верь себе». Подається за першодруком.

Три пальми. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 75—76. Назва в оригіналі «Три пальмы». Подається за виданням: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 274—275.

Дари Терека. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 77—79. Назва в оригіналі «Дары Терека». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 276—278.

Журналист, читач і письменник. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 89—94. Назва в оригіналі «Журналист, читатель и писатель». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 67—71.

Рицар у полоні. Вперше надруковано в журн. «Колгоспниця України», 1939, № 19, с. 20. Назва в оригіналі «Пленный рыцарь». Подається за першодруком.

О. О. Смирновий. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 99. Назва в оригіналі «А. О. Смирновой». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 71.

Хмари. Вперше надруковано у «Літературному журналі», 1940, № 11-12, с. 94. Назва в оригіналі «Тучи». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 72.

Виправдання. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 109. Назва в оригіналі «Оправдание». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 72.

«З-під таємничої, холодної півмаски...». Вперше надруковано у «Літературному журналі», 1940, № 11-12, с. 93—94. Назва в оригіналі «Из-под таинственной холодной полуумаски». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 73.

Бескет. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 113. Назва в оригіналі «Утес». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 74.

«На дорогу йду я в самотині...». Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 123. Назва в оригіналі «Выхожу один я на дорогу». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 278—279.

Морська царівна. Вперше надруковано у кп.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 123—125. Назва в оригіналі «Морская царевна». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 75—76.

Кілдрагт Рилев

Відомо п'ять творів К. Ф. Рилєва, перекладених М. Рильським.

У відділі рукописів ІЛ (ф. 137) зберігаються чотири чорнових автографи. Один з них — переклад вірша «Державін» — датований: «13.V 1950 р. Ірпінь». Цей рік умовно можна вважати датою перекладу інших поезій.

О. П. Ермолову. Вперше надруковано у кн.: *Рилев К. Ф. Вибрані твори. К.*, 1955, с. 32. Назва в оригіналі «А. П. Ермолову». Подається за першодруком.

До К-го. Вперше надруковано у кн.: *Рилев К. Ф. Вибрані твори*, с. 33—34. Назва в оригіналі «К К[осовско]му. В ответ на стихи, в которых он советовал мне навсегда оставаться на Украине». Подається за першодруком.

На смерть Байрона. Вперше надруковано у кн.: *Рилев К. Ф. Вибрані твори*, с. 39—41. Назва в оригіналі «На смерть Байрона». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 280—282.

Вірі Миколаївні Столипіній. Вперше надруковано у кн.: *Рильськ К. Ф. Вибрані твори*, с. 46. Назва в оригіналі «Вере Николаевне Столыпиной». Подається за першодруком.

Державін. Вперше надруковано у кн.: *Рильськ К. Ф. Вибрані твори*, с. 84—87. Назва в оригіналі «Державин». Подається за вид.: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 283—286.

Іван Крилов

Відомо, що М. Т. Рильський переклав п'ять байок І. А. Крилова.

У відділі рукописів ІЛ зберігається два чорнових автографи перекладів байок «Лебідь, Щука і Рак» та «Цікавий», які, хоч і не датовані, але на зошиті з цими автографами стоїть дата: серпень — вересень 1944 р. (ф. 137, № 44, № 647).

Муха й Подорожні. Вперше надруковано в журн. «Перець», 1950, № 4, с. 4—5. Назва в оригіналі «Муха и Дорожные». Подається за вид.: *Рильський М. Вибрані переклади*. К., 1952, с. 78—79.

Лебідь, Щука і Рак. Вперше надруковано в газ. «Правда України» 21 вересня 1944 р. Назва в оригіналі «Лебедь, Щука и Рак». Подається за вид.: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 288.

Цікавий. Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво» 15 листопада 1944 р. Назва в оригіналі «Любопытный». Подається за вид.: *Рильський М. Вибрані переклади*, с. 80.

Мисливець. Вперше надруковано у кн.: *Крилов І. А. Байки*. К., 1950, с. 261. Назва в оригіналі «Охотник». Подається за вид.: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 287.

Плітічка. Вперше надруковано у кн.: *Крилов І. А. Байки*, с. 262. Назва в оригіналі «Плотичка». Подається за першодруком.

Федір Глінка

Москва. Вперше надруковано у кн.: *Рильський М. Вибрані переклади*. К., 1952, с. 87—88. Назва в оригіналі «Москва». У чорновому недатованому автографі (ІЛ, ф. 137, № 640) як заголовок взято перший рядок вірша («Місто рідне, місто давнє...»). Подається за першодруком.

Федір Тютчев

Автографи віршів «Весняні води», «Зимі настала мука...» та «Весняна гроза» зберігаються у відділі рукописів ІЛ (ф. 137, № 632). Один з них — «Весняна гроза» — має дату: «28.II 1946 р.», два інші — недатовані.

Весняні води. Вперше надруковано у кн.: *Рильський Максим. День ясний*. К., 1948, с. 30. Назва в оригіналі «Весенние воды». Подається за першодруком.

«Зимі настала мука...». Під пазвою «Весна» вперше надруковано у кн.: *Рильський Максим. День ясний*, с. 32. Назва в оригіналі «Зима недаром злится». Подається за вид.: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 289.

Весняна гроза. Вперше надруковано в журні. «Барвінок», 1946, № 5-6, с. 22. Назва в оригіналі «Весенняя гроза». Подається за вид.: Рильський М. Твори в десяти томах, т. 6, с. 290.

«Іще горять в душі бажання...». Вперше надруковано в статті: Янченко В. Нам світіть Тютчев — у газ. «Прапор комунізму», 1980, 19 березня. Назва в оригіналі «Еще томлюсь тоской желаний». Подається за першодруком.

Микола Некрасов

У відділі рукописів ІЛ (ф. 137, № 679) зберігаються чорнові автографи перекладу поезії Некрасова «Іду я містом...», «В дорозі» та «Селянські діти» з датою: «18.VII 1946 р. Ірпінь», а також автограф перекладу поезії «Зелений Шум», датований 17.I 1946 р.

В дорозі. Вперше надруковано у кн.: Некрасов М. Вибрані твори. К., 1946, с. 25—27. Назва в оригіналі «В дороге». Подається за вид.: Рильський М. Вибрані переклади. К., 1952, с. 91—93.

«Іду я містом у тьмі непроглядний...». Вперше надруковано в журні. «Вітчизна», 1946, № 12, с. 5. Назва в оригіналі «Еду ли ночью по улице темной». Подається за вид.: Рильський М. Твори в десяти томах, т. 6, с. 293—295.

Зелений Шум. Вперше надруковано у кн.: Некрасов М. Вибрані твори, с. 90—91. Назва в оригіналі «Зеленый Шум». Подається за вид.: Рильський М. Твори в десяти томах, с. 6, с. 291—293.

Селянські діти. Вперше надруковано в журні. «Дніпро», 1946, № 12, с. 78—84. Назва в оригіналі «Крестьянские дети». Подається за вид.: Рильський М. Вибрані переклади, с. 97—103.

«Живо, напруга години робочої...». Вперше надруковано в газ. «Пролетарська правда» 8 березня 1935 р. Назва в оригіналі «В полном разгаре страда деревенская». Подається за першодруком.

Афанасій Фет

«В борні житейській згубивши надію...». Вперше надруковано у кн.: Антологія російської поезії в українських перекладах. К., 1925, с. 98. Назва в оригіналі «Измучен жизнью, коварством надежды». Подається за вид.: Рильський М. Гомін і відгомін. ДВУ, 1929, с. 66—67.

«Шепіт... Ніжний звук зітхання...». Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ» 4 грудня 1970 р. Назва в оригіналі «Шепот, робкое дыханье». Автограф перекладу зберігається у фондах Київського літературно-меморіального музею М. Рильського (Р-44) з датою «28 березня 1958 р.». Подається за першодруком.

«Встала хмарка пилу...». Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ» 4 грудня 1970 р. Назва в оригіналі «Облаком волнистым»... Автограф перекладу зберігається у фондах Київського літературно-меморіального музею М. Рильського (Р-44) з датою: «28 березня 1958 р.». Подається за першодруком.

Василь Жуковський

КАЗКА ПРО ІВАНА-ЦАРЕВИЧА ТА СІРОГО ВОВКА

Вперше надруковано у кн.: *Жуковський В. А.* Казка про Івана-царевича та сірого вовка. К., 1955. Назва в оригіналі «Сказка о Иване-царевиче и Сером Волке». Автограф перекладу зберігається у фондах Київського літературно-меморіального музею М. Рильського (Р-436). Подається за першодруком.

Петро Єршов

ГОРБОКОНИК

Вперше надруковано у кн.: *Єршов П.* Горбоконик. Казка. Х., 1938. Назва в оригіналі «Конек-горбунок». Подається за вид.: *Єршов П.* Горбоконик. Казка. К., 1955.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Максим Рильський. 1936. Фроптиспіс	
2. Максим Рильський. За роботою. Друга половина 40-х	
років	128—129
3. Максим Рильський і Остап Вишня в Ленінграді. 1945.	128—129
4. Максим Рильський виголошує слово про Олександра	
Пушкіна. 1949	144—145
5. Обкладинка видання перекладу «Євгенія Онегіна». 1956	144—145
6. Максим Рильський виступає на пушкінських торже-	
ствах у колгоспі «Жовтень» с. Кам'янки на Кірово-	
градщині	144—145
7. Обкладинка видання перекладу казки В. Жуковсько-	
го. 1956	144—145
8. Автограф Максима Рильського. Фрагмент перекладу	
роману «Євгеній Онегін» О. С. Пушкіна	193
9. Автограф Максима Рильського. Переклад вірша М. Лер-	
монтова «Хмари»	305

ЗМІСТ

ПЕРЕКЛАДИ ІЗ СТАРОРУСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ДОЖОВТНЕВОЇ ПОЕЗІЇ

Слово про Ігорів похід 7 432

Олександр Пушкін

ВІРШИ

До друга віршника	26	434
Гробниця Апакреона	28	434
Вода і вино	30	434
Слівець	30	434
Елегія. <i>Наслідування</i>	31	435
Пробудження	32	435
До Чаадаєва	32	435
Бакунін	33	435
Село	33	435
Нереїда	35	435
«Полові рідшає хмарок легкий туман...»	35	435
До Овідія	35	435
Приятелеві	38	435
Кінджал	38	435
«Хто бачив край, де розкішлю природи...»	39	437
«Я пережив свої бажання...»	40	437
«Повіршице моїх сердечних дум...»	40	437
Прикмети	41	437
Десята заповідь	41	438
Царське село	42	438
«Щасливе юності незнання...»	42	438
Виноград	43	438
Фонтанові Бахчисарайського палацу	43	438
До Язикова	44	438
«В журналінгу вдавшись тяганину...»	45	438
Andre Шенє	45	438
Сафо	50	438
«Під небом голубим, у рідному краю...»	50	438
Аріон	51	438
«В степу життя...»	51	438
Соловей і троянда	51	439
«Чудова роза є...»	52	439
Киягині З. О. Волкопській	52	439
«В гаї карійськім...»	52	439
Сномин	53	439
«Дар порожній, вишадковий...»	53	439
«Кохання мова балаклива...»	53	439
«Місто пішиє, місто бідне...»	54	439
«В солодкім затінку фонтанів...»	54	439
«Римо, друже повсякденний...»	55	439

«Чи серед вулиць гомілливих...»	56	439
Кавказ	57	440
«Зима. Що на селі робити нам?..»	58	440
«Жив на світі рицар бідний...»	59	440
Сонет	61	440
Мадонна	61	440
Елегія («Безумних літ веселощі свавільні...»)	62	440
Отрок	62	440
«Я тут, Інезільє...»	63	440
«Рум'янний критику, дотепнику пузатий...»	63	440
«Перед гробницею стою...»	64	440
«Чим відзапача ліцеї частіш...»	65	440
Гнедичу	66	440
«І далі ми пішли — і страх мене обвив...»	66	440
Красуня	68	440
Осінь (<i>Уривок</i>)	68	441
Пісні західних слов'ян. 1. Видіння короля	69	441
«Час, милюй друже, час!..»	72	441
«...Знов одвідав я...»	72	441
«В осінній дні, коли готовий...»	73	441
«Оти ц пустинники і жопи непорочні...»	74	441
«Я пам'ятник собі возвдиг нерукотворний...»	75	441

ПОЕМИ

Бахчисарайський фонтан	76	441
Бенкет у чуму. <i>Уривок з Вільсонової трагедії</i>	91	441
Мідний вершник. <i>Петербургська повість</i>	99	442

КАЗКИ

Казка про попа і паймита його Балду	112	442
Казка про золотого півника	117	442
Євгеній Опегін. <i>Роман у віршах</i>	123	443

Михайло Лермонтов

Поет	287	445
Пророцтво	287	445
Воля	288	445
Ангел	289	445
«Люблю я пасма синіх гір...»	289	445
Смерть гладіатора	290	445
Сусід	291	445
«Коли хвилюється золотоколоса нива...»	292	445
Дума	293	445
Не вір собі	294	445
Три пальми. <i>Східний переказ</i>	295	445
Дари Терека	297	446
Журналіст, читач і письменник	299	446
Рицар у полоні	303	446
О. О. Смирновій	304	446

Хмари	304	446
Виправдання	306	446
«З-під таємничої, холодної півмаски...»	306	446
Бескет	307	446
«На дорогу йду я в самотині...»	307	446
Морська царівна	308	446

Кіндрат Рилев

О. П. Єрмолову	310	446
До К-го (<i>У відповідь на вірші, в яких він радив мені наважжди залишитись на Україні</i>)	310	446
На смерть Байрона	312	446
Вірі Миколаївні Столипіній	314	447
Державін	314	447

Іван Крилов

Муха й Подорожні	318	447
Лебідь, Щука і Рак	319	447
Цікавий	319	447
Мисливець	320	447
Пліточка	321	447

Федір Глінка

Москва	323	447
------------------	-----	-----

Федір Тютчев

Весняні води	325	447
«Зимі настала муга...»	325	447
Весняна гроза	326	448
«Іще горячі в душі бажання...»	326	448

Микола Некрасов

В дорозі	327	448
«Іду я містом у тьмі непроглядній...»	329	448
Зелений Шум	330	448
Селянські діти	332	448
«Жниво, напруга години робочої...»	338	448

Афанасій Фет

«В борні житейській згубивши надію...»	340	448
«Шепіт... Ніжний звук зітхання...»	341	448
«Встала хмарка пилу...»	341	448

Василь Жуковський

Казка про Івана-царевича та сірого вовка 342 449

Петро Єриков

Горбоконик. *Казка* 370 449

Примітки 431

Список ілюстрацій 450

Академия наук Украинской ССР
Институт литературы им. Т. Г. Шевченко

*

МАКСИМ РЫЛЬСКИЙ

Собрание сочинений в двадцати томах

Художественные произведения

Тома 1—11

ТОМ ПЯТЫЙ
ПОЭТИЧЕСКИЕ ПЕРЕВОДЫ

*

Составитель и автор примечаний
дия ТОДОРОВНА ВАКУЛЕНКО

(На украинском языке)

Киев, издательство «Наукова думка»

*Затверджено до друкарні вченого ради
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР*

Редактор О. Я. Безпальчук

Художній редактор Р. К. Пахолюк

Оформлення художника Б. Й. Бродського

Технічний редактор Б. М. Кричевська

Коректори В. М. Семенюк,
Н. О. Дуцька

Інформ. бланк № 6083

Здано до набору 20.12.83. Підп. до друку 15.05.84.

Формат 84×108₃₂. Папір друк. № 1.

Звич. нова гарн. Вис. друк. Фіз. друк. арк. 14,25 + 0,19 вкл.
Ум. друк. арк. 24,26. Ум. фарбо-відб. 24,26. Обл.-вид. арк. 24,91.
Тираж 15 000 пр. Зам. 3—3183. Ціна 2 крб. 90 к.

Видавництво «Наукова думка».
252601 Київ 4, вул. Рєпіна, 3.

Віддруковано в матриць Головного підприємства
республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига»,
252057 Київ, вул. Довженка, 3
в обласній книжковій друкарні, м. Львів,
290000, вул. Стефаника, 11. Зам. 3556.

